

UDK:342.7

Zahira ABDULLAYEVA,
Navoiy innovatsiyalar universiteti o'qituvchisi
E-mail:abdullaevazahira444@gmail.com

NDKTU dosenti, PhD N.Eshonkulova taqrizi asosida

FUQAROLIK JAMIYATINING MAFKURAVIY ASOSLARINI O'RGANISHNING NAZARIY VA ILMIY-METODOLOGIK MASALALARI

Annotatsiya

Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganish, uning rivojlanishi va barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu mavzu, birinchidan, fuqarolik jamiyatining mohiyati, asosiy tamoyillari va uning jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq nazariy tushunchalarni o'z ichiga oladi. Nazariy jihatdan, fuqarolik jamiyati, asosan, individual huquqlar, erkinliklar va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillari asosida shakllanadi. Bu jarayonda, hukumat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, fuqarolik aktivizmi, ijtimoiy adolat va demokratik qadriyatlar o'rganiladi. Ilmiy-metodologik jihatdan, bu mavzu turli tadqiqot metodlari, masalan, analitik, empirik va sotsial-gumanitar yondashuvlar orqali o'rganiladi. Maqsad – fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini chuqur tushunish va uning jamiyatda qanday rol o'ynashini o'rganish orqali, muhim ijtimoiy masalalarni hal qilishda yangi yondashuvlar taklif qilishdir.

Kalit so'zlar: Fuqarolik jamiyati, mafkuraviy asoslar, nazariy tadqiqot, ijtimoiy adolat, demokratik qadriyatlar, fuqarolik aktivizmi, hukumat va jamiyat munosabatlari, metodologiya, iqtisodiy omillar, siyosiy omillar, madaniy omillar.

THEORETICAL AND SCIENTIFIC – METHODOLOGICAL ISSUES OF STUDYING THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF CIVIL SOCIETY

Annotation

The study of the ideological foundations of civil society is of significant importance for its development and stability. This topic, firstly, includes theoretical concepts related to the essence of civil society, its fundamental principles, and its place in society. Theoretically, civil society is primarily shaped on the basis of the principles of individual rights, freedoms, and social responsibility. In this process, the relationships between government and society, civic activism, social justice, and democratic values are examined. From a scientific-methodological perspective, this topic is studied through various research methods, such as analytical, empirical, and social-humanitarian approaches. The goal is to gain a deeper understanding of the ideological foundations of civil society and to explore its role in society, proposing new approaches to address important social issues.

Keywords: Civil society, ideological foundations, theoretical research, social justice, democratic values, civic activism, government-society relations, methodology, economic factors, political factors, cultural factors.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

Изучение идеологических основ гражданского общества имеет важное значение для его развития и стабильности. Эта тема, во-первых, включает в себя теоретические концепции, связанные с сутью гражданского общества, его основными принципами и его местом в обществе. Теоретически гражданское общество формируется в основном на основе принципов индивидуальных прав, свобод и социальной ответственности. В этом процессе исследуются отношения между правительством и обществом, гражданская активность, социальная справедливость и демократические ценности. С научно-методологической точки зрения, эта тема изучается с помощью различных методов исследования, таких как аналитические, эмпирические и социально-гуманитарные подходы. Цель - глубже понять идеологические основы гражданского общества и изучить его роль в обществе, предлагая новые подходы к решению важных социальных проблем.

Ключевые слова: Гражданское общество, идеологические основы, теоретическое исследование, социальная справедливость, демократические ценности, гражданская активность, отношения между правительством и обществом, методология, экономические факторы, политические факторы, культурные факторы.

Kirish. Fuqarolik jamiyati – bu davlat va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlar tizimi bo'lib, unda inson huquqlari, erkinliklar va ijtimoiy mas'uliyat asosiy o'rin egallaydi. Ushbu jamiyatning mafkuraviy asoslarini o'rganish, uning rivojlanish dinamikasi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun zarur. Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslari nafaqat nazariy tushunchalar, balki amaliy qarorlar va siyosiy strategiyalar orqali ham shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan qarorlar va dasturlar fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga qaratilgan muhim qadamlardir. Masalan, "O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" (2017) fuqarolarning faoliyatini kuchaytirish va davlat bilan fuqarolar o'rtasidagi muloqotni yaxshilashga qaratilgan[1]. Ushbu hujjatning asosiy maqsadi fuqarolarni ijtimoiy jarayonlarga jalb qilish va ularning fikrini inobatga olishdan iborat.

Shuningdek, Prezidentning "O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish to'g'risida"gi qarori fuqarolar va davlat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu qaror, fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini takomillashtirishda va fuqarolarni ijtimoiy hayotga jalb etishda muhim ahamiyatga ega[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mafkura va fuqarolik jamiyatining asosiy tushunchalari, ularning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'siri. Masalan, Antonio Gramsci vauning "g'oyalar" nazariyasi, Jürgen Habermasning jamoat sohasi haqida fikrlari. Fuqarolik jamiyatining asosiy qadriyatlari (masalan, erkinlik, tenglik, adolat) va ularning mafkuraviy ko'rinishlari. Alexis de Tocqueville ning "Amerika demokratiyasi" asaridagi fuqarolik jamiyativauning qadriyatlarini tahlili. Ijtimoiy tadqiqotlarda qo'llaniladigan metodologik yondashuvlar, masalan, kvalitatif va kvantitativ usullar. Max Weber va Emile Durkheimning metodologik fikrlari. Zamonaviy fuqarolik jamiyatlarida mafkuraviy asoslarning o'zgarishi, globalizatsiya va texnologik

tarqatilyotganini ko'rsatadi. Bu jarayonda oilalar, maktablar va boshqa ta'lim muassasalari muhim rol o'ynaydi.

4) Ijtimoiy harakatlar; Fuqarolik jamiyatidagi mafkuraviy asoslar ijtimoiy harakatlar orqali shakllanadi. Ushbu harakatlar adolat, tenglik va huquqlarni himoya qilish uchun kurashadi.

5) Demokratik jarayonlar; Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslari demokratik institutlar va jarayonlar orqali ifodalanadi. Saylovlar, partiyalar va fuqarolik jamiyatining tashkilotlari orqali odamlarning fikrlari va qiziqishlari ifodalanadi.

6) Xalqaro munosabatlar; Globalizatsiya jarayonlari va xalqaro tashkilotlar ham fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslariga ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonlar turli madaniyatlar va ideyalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kuchaytiradi.

7) Fuqarolik jamiyatining mohiyati; Fuqarolik jamiyati davlatdan mustaqil ravishda fuqarolar o'rtasida tashkil etilgan ijtimoiy munosabatlar tizimini anglatadi. U inson huquqlari, erkinliklar, ijtimoiy adolat va mas'uliyat asosida shakllanadi.

8) Inson huquqlari; Fuqarolik jamiyatining asosiy tamoyillaridan biri inson huquqlari va erkinliklaridir. Ular fuqarolarning o'zlarini ifoda etishlari, yig'ilishlari va fikr bildirishlariga imkon beradi. Bu jihat, demokratik jarayonlarning paydevorini tashkil etadi [7].

9) Ijtimoiy mas'uliyat; Fuqarolar va davlat o'rtasida ijtimoiy mas'uliyat muhim ahamiyatga ega. Fuqarolik jamiyatining muvaffaqiyati, faqat davlat tomonidan emas, balki fuqarolarning o'zlarini tomonidan ham ijtimoiy mas'uliyatni qabul qilishi va o'zaro yordamga tayyor bo'lishiga bog'liq.

10) Demokratik qadriyatlar; Fuqarolik jamiyatining asosiy jihatlardan biri demokratik qadriyatlarni rivojlantirishdir. Bu, fuqarolarning siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishi va davlat boshqaruvidagi qarorlarni qabul qilishda ishtirok etish imkoniyatini anglatadi.

11) Ijtimoiy faqatlik; Fuqarolik jamiyatining ijtimoiy tuzilishi turli ijtimoiy qatlamlar va guruhlar o'rtasida o'zaro aloqalar va munosabatlar asosida shakllanadi. Bu, ijtimoiy tenglik va adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

12) Madaniy omillar; Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini shakllantirishda madaniyat ham muhim ahamiyatga ega. Madaniy qadriyatlar, an'ana va urf-odatlar fuqarolar o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlikni kuchaytiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganish uchun turli tadqiqot metodlari qo'llaniladi:

a) analitik yondashuv: Nazariy tushunchalarni va mavjud ma'lumotlarni tahlil qilish orqali fuqarolik jamiyatining nazariy asoslari o'rganiladi[4].

b) empirik tadqiqotlar: Ijtimoiy so'rovlar, intervyular va boshqa tadqiqot usullari orqali fuqarolik jamiyatining haqiqiy holati va muammolari aniqlanadi[5].

d) sotsial-gumanitar yondashuv: Fuqarolik jamiyatining ijtimoiy va madaniy omillarini tahlil qilish, ularning mafkuraviy asoslariga ta'sirini o'rganish imkonini beradi[6].

Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganish, ijtimoiy barqarorlik va davlat boshqaruvidagi samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning qabul qilingan qarorlari va dasturlari bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Ular fuqarolarning faoliyatini rag'batlantirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va demokratik qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu masalalarni chuqur o'rganish orqali fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga hissa qo'shish mumkin.

Tahlil va natijalar. Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganish, uning o'ziga xos xususiyatlarini, maqsadlarini va funktsiyalarini tushunishga yordam beradi. Bu soha bir qator nazariy asoslarni o'z ichiga oladi:

1) Mafkura tushunchasi; mafkura – bu insonlar, guruhlar yoki jamiyatlar tomonidan qabul qilingan ideyalar, qoidalar va qadriyatlar to'plami. Fuqarolik jamiyatida bu mafkuraviy asoslar demokratik, erkin va tenglik tamoyillarini o'z ichiga oladi.

2) Siyosiy nazariya; fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslari siyosiy nazariyalar, masalan, liberalizm, sotsializm, konservatizm kabi yo'nalishlardan kelib chiqadi. Har bir nazariya o'ziga xos qiymatlarni va e'tiqodlarni rivojlantiradi.

3) Sotsializatsiya jarayoni; Jamiyatda fuqarolik tushunchalari va qadriyatlari qanday o'rganilyotganini va

O'zbekiston Respublikasi hududida fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganishda o'tkazilgan islohotlar: statistika

Islohot turi	Tavsifi	Amalga oshirilgan yil	Natijalar
Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi	Fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga qaratilgan kompleks tadbirlar	2017	25% ga oshgan fuqarolar faolligi
Demokratik qadriyatlarni rivojlantirish	Saylovlarda fuqarolarning ishtirokini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar	2019	Saylovlarda ishtirok 80% ga yetgan
Inson huquqlarini ta'minlash	Inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qonunchilik takomillashuvi	2020	Inson huquqlari bo'yicha 10 ta yangi qonun qabul qilingan
Ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish	Fuqarolar o'rtasida ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga qaratilgan dasturlar	2021	150 ta ijtimoiy loyiha amalga oshirilgan
Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash	Ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlashga qaratilgan islohotlar	2022	30% ga oshgan ijtimoiy yordam dasturlari
Ta'lim va madaniyatni rivojlantirish	Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini shakllantirishda ta'lim va madaniyatni rivojlantirish.	2023	200 dan ortiq madaniy tadbirlar o'tkazilgan

Xulosa va takliflar. O'zbekiston Respublikasi hududida fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganishga qaratilgan islohotlar ijtimoiy barqarorlik, fuqarolar faoliyati va inson huquqlarini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu statistic ma'lumotlar islohotlarning samaradorligini ko'rsatadi. Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganish jarayoni kompleks va ko'p qirrali. Nazariy asoslar va metodologik yondashuvlar birlashganda, ushbu sohada yanada sifatli va aniq tadqiqotlar olib boorish mumkin. Bu o'z navbatida, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi, uning muammolari va imkoniyatlarini yanada yaxshi tushunishga yordam beradi.

Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganish jarayonini yanada samarali va keng qamrovli qilish uchun quyidagi takliflarni ko'rib chiqish mumkin:

-Tadqiqot va o'quv dasturlarini rivojlantirish; Universitetlarda fuqarolik jamiyati va mafkuraviy asoslar bo'yicha maxsus kurslar ishlab chiqish. Bu kurslar ijtimoiy fanlar, siyosatshunoslik va filozofiya fakultetlarida taklif etilishi mumkin.

Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslari bo'yicha onlayn kurslar va vebinarlar tashkil etish, bu orqali keng auditoriyaga murojaat qilish.

-Interdistsiplinar tadqiqotlar; Turli soha mutaxassislari (sotsiologlar, tarixchilar, iqtisodchilar) o'rtasida interdisciplinary tadqiqot guruhlarini tashkil etish. Bu guruhlar fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini bir necha nuqtai nazardan o'rganishi mumkin.

Mahalliy va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda turli tadqiqot loyihalarini amalga oshirish.

-Ijtimoiy tadqiqotlar; Fuqarolar o'rtasida ijtimoiy harakatlar va mafkuraviy asoslar haqidagi fikrlarni aniqlash uchun keng qamrovli so'rovlar o'tkazish. Bu natijalar fuqarolik jamiyatining haqiqiy holatini aks ettiradi.

Ijtimoiy harakatlar va fuqarolik ishtirokini kuzatish va ularni tahlil qilish uchun maxsus tadqiqotlar olib borish.

-Amaliy tadbirlar; Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslari mavzusida xalqaro va mahalliy konferensiyalar tashkil

etish. Bu tadbirlar bilim almashish va yangi g'oyalarni rivojlantirish uchun muhimdir.

Fuqarolik ishtirokini oshirishga qaratilgan ijtimoiy kompaniyalar o'tkazish. Bu tadbirlar fuqarolarni o'z huquqlari va majburiyatlari haqida ma'lumot berishga yordam beradi.

-Resurslar va axborot taqdimoti

Fuqarolik jamiyati va mafkuraviy asoslar bo'yicha ma'lumotlarni yig'ish va taqdim etish uchun resurs markazlari yaratish.

Fuqarolar va tadqiqotchilar uchun fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslariga oid statistic ma'lumotlar va tadqiqotlar to'plamini taqdim etadigan axborot tizimlarini yaratish.

-Tashkilotlararo hamkorlik; Mahalliy va xalqaro fuqarolik tashkilotlari bilan hamkorlikda tadqiqotlar o'tkazish va natijalarni amaliyotga tatbiq etish.

Davlat tashkilotlari va nodavlat sektorlar o'rtasida o'zaro aloqalarni kuchaytirish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni birgalikda amalga oshirish.

-Ta'lim va tarbiya; Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganishni maktab ta'lim dasturlariga kiritish. Bu orqali yosh avlodda fuqarolik ishtiroki va faoliyatni rag'batlantirish mumkin.

Yoshlar o'rtasida ijtimoiy faoliyat va fuqarolik ishtirokini oshirish maqsadida turli tadbirlar, musobaqalar va loyihalar o'tkazish.

Ushbu takliflar fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarini o'rganish va rivojlantirish jarayonini yanada samarali va keng qamrovli qilishga yordam beradi. Bu jarayonda ilmiy va amaliy yondashuvlarni birlashtirish muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. Xalq so'zi gazetasi, 2017 yil 1 iyul.
2. Mirziyoyev Sh. O'zbekiston: yangi taraqqiyot yo'lida. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.(2018).
3. Jumaniyazov S. "Fuqarolik jamiyatining asosiy tamoyillari". Ijtimoiy fanlar jurnali, 2020, 2(3), 23-30.
4. Abdullayeva N. "Fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslari". O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi, (2021). http://www.academy.uz/fuqarolik_jamiyati. Olingan sanasi: 2024-yil 15-oktabr.
5. Jumaniyazov, S. "Fuqarolik jamiyatining asosiy tamoyillari".(2020).
6. XodjayevA. "Fuqarolik jamiyati va uning huquqiy asoslari". Toshkent: Yuridik nashr.(2019).
7. XodjayevA. "Fuqarolik jamiyati va uning huquqiy asoslari". Toshkent: Yuridik nashr.(2019).
8. Suyunov T. (2021). "Ijtimoiy masalalar va fuqarolik jamiyati". Ijtimoiy tadqiqotlar jurnali, 2021, 1(4), 15-20.
9. Abdullayeva N. (2020). "Inson huquqlari va fuqarolik jamiyati". O'zbekiston huquqshunosligi, 2020, 3, 50-55.
10. Tilly, C. "Social Movements, 1768-2004."

UDK:378.147:620.9:504.05:531.3

Dilmurod ABDURAHMONOV,
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail:Shamshod_91@bk.ru

DSc, professor U.Xodjamqulov taqrizi asosida

TEACHING FUNDAMENTAL AND PRACTICAL CONCEPTS OF ENERGY-EFFICIENT TECHNOLOGIES THROUGH INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN PHYSICS.

Annotation

This article examines the importance of teaching energy-efficient technologies based on interdisciplinary connections in physics. Through interdisciplinary approaches, students gain a deeper understanding of energy efficiency and resource optimization. The research findings show that approaches integrating physics, chemistry, mathematics, and ecology enhance the effectiveness of education and expand students' ability to apply knowledge practically.

Key words: Energy efficiency, interdisciplinary integration, physics education, ecological efficiency, technological approach.

ОБУЧЕНИЕ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫМ И ПРИКЛАДНЫМ ПОНЯТИЯМ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОСНОВЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ СВЯЗЕЙ В ФИЗИКЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается важность обучения энергосберегающим технологиям на основе междисциплинарных связей в физике. Благодаря междисциплинарному подходу студенты получают более глубокое понимание энергоэффективности и рационального использования ресурсов. Результаты исследования показывают, что интеграция физики, химии, математики и экологии повышает эффективность образования и расширяет возможности студентов применять знания на практике.

Ключевые слова: Энергоэффективность, междисциплинарная интеграция, обучение физике, экологическая эффективность, технологический подход.

FIZIKADA FANLAR ARO O'ZARO BOG'LANISHI ASOSIDA ENERGIYA TEJAMKOR TEXNOLOGIYALARGA DOIR FUNDAMENTAL VA AMALIY TUSHUNCHALARNI O'QITISH

Anotatsiya

Ushbu maqola fizikada fanlararo bog'lanish asosida energiya tejamkor texnologiyalarni o'qitishning ahamiyatini ko'rib chiqadi. Talabalarga energiya samaradorligini oshirish bo'yicha chuqur bilim berish uchun fizika, kimyo, matematika va ekologiya fanlarining integratsiyasi katta rol o'ynaydi. Ushbu yondashuv talabalarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi va atrof-muhitga oqilona munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Energiya tejamkorlik, fanlararo integratsiya, fizika ta'limi, ekologik samaradorlik, texnologik yondashuv.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi dunyo miqyosida katta o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Fanlararo o'zaro bog'lanish va integratsiya ta'lim samaradorligini oshirishning eng muhim vositalaridan biri sifatida qabul qilinmoqda. Ta'lim jarayonida fanlararo yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni o'rgatishga, balki ularning amaliy qo'llanilishiga ham katta e'tibor qaratadi. Ayniqsa, fizika fanida energiya tejamkor texnologiyalarga oid tushunchalarni o'rgatish ushbu fanlararo bog'lanishlar yordamida yanada samaraliroq o'tiladi.

Energiya tejamkor texnologiyalar hozirgi zamonning eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib, ularni o'rganish va o'rgatish har bir talaba uchun zaruriy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Ushbu maqolaning maqsadi — fizikada fanlararo o'zaro bog'lanish asosida energiya tejamkor texnologiyalarga doir fundamental va amaliy tushunchalarni o'qitishning samaradorligini oshirish yo'llarini tadqiq qilish va bu boradagi ilg'or tajribalarni umumlashtirishdir.

Fanlararo yondashuvning nazariy asoslari. Fanlararo yondashuv ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bu usul orqali o'quvchilar nafaqat bir fanni o'zlashtirib qolmay, balki boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq holda bilimlarni yanada chuqurroq anglab olishlari mumkin. Ayniqsa, fizik fanlararo bog'lanish talab qiladigan bilimlar sohasida integratsiya o'quvchilarni ko'proq qiziqtiradi va ularning faolligini oshiradi.

Fanlararo integratsiyaning o'quv jarayonidagi roli. Fanlararo yondashuvning asosiy vazifasi talabalarda muayyan masala yoki muammolarni bir necha fan nuqtai nazaridan o'rganish ko'nikmasini rivojlantirishdan iborat. Fizik tushunchalarni boshqa fanlar, masalan, kimyo, matematika, ekologiya yoki iqtisodiyot bilan bog'lash orqali talabalarda kompleks bilim va ko'nikmalar shakllanadi. Bu yondashuv

fanlararo bilimlarni o'zaro qo'llash va bir-biriga uzviy bog'liq ravishda tushuntirishni ta'minlaydi.

Energiya tejamkor texnologiyalarni o'qitishda fanlararo bog'lanishning zaruriyati. Energiya samaradorligi va tejamkor texnologiyalarni o'rgatishda fanlararo bog'lanishlar alohida ahamiyatga ega. Masalan, fizik qonunlarni matematik formulalar yordamida izohlash yoki ekologiya fanidan olingan ma'lumotlar bilan bog'liq holda tahlil qilish talabalarning tushunchalarini yanada boyitadi. Xususan, quyosh energiyasi kabi texnologiyalarning fizik tamoyillari, kimyoviy jarayonlar bilan bog'liq jihatlari va ekologik ta'sirlari bir vaqtda o'rganilishi lozim.

Fizika va boshqa fanlar o'rtasidagi bog'lanish. Fizika fani o'zining ilmiy tamoyillari orqali ko'pgina boshqa fanlar bilan bog'liqdir. Quyidagi fanlar o'zaro bog'lanish orqali fizikadagi energiya tejamkor texnologiyalarni tushuntirishda muhim o'rin tutadi:

Matematika. Fizik jarayonlar va texnologiyalarni hisoblash, energiya samaradorligini tahlil qilish va boshqa ko'rsatkichlar matematik modellarga asoslanadi.

Kimyo. Energiya tejamkor jarayonida kimyoviy moddalarning energiya almashinuvi va ular orasidagi reaksiyalarni tushunish muhimdir. Masalan, issiqlik nasoslari, yonilg'ii hujayralari yoki quyosh panellari kabi texnologiyalarda kimyo va fizika tamoyillari birgalikda qo'llaniladi.

Ekologiya. Energiya tejamkor texnologiyalarni qo'llashda ekologik ta'sirlarni hisobga olish kerak. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari va ularning ekologiyaga ta'siri hamda zararli chiqindilarning kamayishi ekologiya fanida o'rganiladi.

Iqtisodiyot. Energiya samaradorligi iqtisodiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Iqtisodiyot fani orqali talabalar

energiya tejankor texnologiyalar yordamida xarajatlarni qanday kamaytirish mumkinligini tahlil qilishni o'rganadilar.

Fizik tushunchalar va ularning amaliyotda qo'llanilishi. Energiya tejankor texnologiyalarga oid fundamental tushunchalar fizik tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillarni amaliyotda qo'llash talabalarida chuqur bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Energiyani tejash va uzatish jarayonlari. Fizik tamoyillar energiyani tejash jarayonlarini tushuntiradi. Masalan, issiqlik izolyatsiyasi, energiyaning mexanik energiyaga aylanishi va issiqlik uzatish jarayonlari energiyani samarali tejashning asosiy tamoyillari hisoblanadi. Talabalar bu jarayonlarni nazariy jihatdan o'rganish orqali amaliyotda qanday qilib energiyani tejash mumkinligini o'zlashtiradilar.

Energiyaning qayta tiklanuvchi manbalari. Zamonaviy dunyoda qayta tiklanuvchi energiya manbalari (quyosh energiyasi, shamol energiyasi, suv energiyasi) katta ahamiyatga ega bo'lib, ularning fizikaviy asoslari muhimdir. Quyosh panellari va shamol turbinalari fizik jarayonlarga asoslanadi. Masalan, quyosh energiyasi fotovoltaik effekt yordamida elektr energiyasiga aylantiriladi, shamol energiyasi esa mexanik energiyaga aylanadi va elektr quvvati hosil qiladi.

Issiqlik va mexanik energiyaning samarali qo'llanilishi. Issiqlik energiyasi va mexanik energiyaning samarali qo'llanilishi energiya tejankor texnologiyalarning ajralmas qismidir. Talabalar issiqlik nasoslari va boshqa texnologiyalarning qanday ishlashini o'rganib, bu bilimlarni kundalik hayotda qo'llay olishadi. Masalan, issiqlik nasoslari issiqlik energiyasini bir manbadan ikkinchisiga ko'chirib, energiya sarfini kamaytiradi.

Amaliy misollar: - Quyosh panellari. Quyosh panellarining fizikaviy tamoyillari va ularning amaliy qo'llanilishi. Talabalar quyosh panellari orqali qanday qilib elektr energiyasini ishlab chiqarish mumkinligini o'rganadi.

Shamol turbinalari. Shamol energiyasini mexanik energiyaga aylantirish jarayonlari va ularning fizik tamoyillari. Shamol turbinalari yordamida elektr energiyasini ishlab chiqarish jarayonlari va ularning texnik tafsilotlari.

Issiqlik nasoslari. Issiqlik nasoslarining ishlash tamoyillari va ularning energiya samaradorligini oshirishdagi roli. Bu texnologiyalar orqali issiqlik energiyasini samarali tejash va amaliyotda qo'llash.

Amaliy laboratoriya ishlari. Amaliy laboratoriya ishlari talabalarining nazariy bilimlarini chuqurlashtirishda va ularni amaliyotga tatbiq etishda muhim o'rin tutadi. Fanlararo laboratoriya ishlari orqali talabalarida bilimlarni bir-biriga bog'lash va turli fanlarni birgalikda qo'llash ko'nikmalari rivojlanadi.

Fanlararo laboratoriya ishlari: fizika va ekologiya integratsiyasi. Ekologiya va fizika fanlari o'rtasida ko'plab bog'lanishlar mavjud bo'lib, bu laboratoriya ishlari orqali ular birgalikda tadqiq qilinadi. Masalan, ekologik xavfsiz texnologiyalar yordamida energiya tejash jarayonlari fizikaviy qonunlarga asoslanadi.

Quyosh energiyasini o'lchash va tahlil qilish. Talabalar laboratoriya sharoitida quyosh panellari orqali elektr energiyasini ishlab chiqarish va uni tahlil qilish usullarini o'rganadi. Ushbu tajriba orqali talabalarida quyosh energiyasining samaradorligini tahlil qilish ko'nikmasi shakllanadi.

Issiqlik uzatish jarayonlarini tadqiq qilish. Issiqlik uzatish jarayonlarini o'rganish laboratoriya ishlari talabalarning energiya tejash texnologiyalarini tushunishlarida muhim o'rin tutadi. Ushbu tajriba orqali talabalar issiqlik uzatishning samarali usullarini tadqiq qiladilar.

Fanlararo mashqlar va muammolar yechimi. Fanlararo integratsiyani qo'llash talabalarga masalalar va muammolarni keng ko'lamda o'rganish imkoniyatini beradi. Fizika va boshqa fanlar o'rtasidagi o'zaro bog'lanish asosida mashqlarni yechish orqali talabalar energiya tejankor texnologiyalarni chuqur tushunib olishlari va amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Fizika va matematika integratsiyasi asosidagi masalalar. Fizikadagi masalalarni hal qilishda matematik tenglamalar va formulalar juda muhim rol o'ynaydi. Masalan, energiya tejankor texnologiyalarni o'rganish jarayonida talabalar fizik muammolarni matematik hisob-kitoblar yordamida yechadi. Quyosh panelining samaradorligini aniqlash uchun talabalar matematik tenglamalar asosida quyosh energiyasining quvvatini va ishlab chiqarish samaradorligini hisoblab chiqadilar.

Talabalar uchun muammolarni yechish usullari. Talabalarning muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun fanlararo yondashuvlardan foydalanish juda muhimdir. Masalan, fizika darslarida energiya tejankor texnologiyalar bilan bog'liq real muammolar kiritiladi. Shamol turbinalarining samaradorligini oshirish masalasi yoki issiqlik nasoslarining ishlashini optimallashtirish bilan bog'liq muammolar talabalarga beriladi va ular o'z bilimlarini qo'llab bu muammolarni hal qilishadi.

Energiya samaradorligini hisoblash va tahlil qilish. Energiya samaradorligini aniqlash uchun turli xil matematik va fizik metodlardan foydalaniladi. Talabalar energiya tejash texnologiyalarini tahlil qilish uchun tegishli tenglamalarni yechib, energiyaning yo'qotilishini kamaytirish yo'llarini aniqlaydilar. Masalan, bino isitish tizimida energiya samaradorligini oshirish uchun talabalar issiqlik uzatish jarayonini tahlil qilib, izolyatsiya materiallari va texnologiyalarni tanlashda optimal yechimlarni taklif etadilar.

Ta'lim texnologiyalari va o'qitish uslublari. Zamonaviy ta'lim jarayonida energiya tejankor texnologiyalarni o'qitish uchun turli xil ta'lim texnologiyalari va o'qitish uslublari foydalanish lozim. Ko'rgazmali vositalar, laboratoriya tajribalari va raqamli texnologiyalar yordamida talabalar energiya samaradorligini chuqurroq tushunish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Talabalarning kompetensiyalarini shakllantirish. Energiyaga oid bilimlar va ko'nikmalarni rivojlantirish bugungi kunda har bir talaba uchun zarurdir. Fanlararo yondashuv orqali energiya tejankor texnologiyalarga oid kompetensiyalarni shakllantirish talabalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlarini ta'minlash uchun muhimdir.

Xulosa. Fanlararo yondashuv energiya tejankor texnologiyalarni o'rgatishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv orqali talabalar fizika, matematika, kimyo va ekologiya fanlari o'rtasidagi uzviy bog'lanishni tushunib, energiya samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanish masalalarida keng qamrovli bilimga ega bo'ladilar.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-apreldagi "O'zbekiston Respublikasida qayta tiklanuvchi va vodorod energetikasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5063-son qarori. <https://lex.uz/docs/-5362032>.
2. Abdiev U.B., Abdurahmanov D.E., Nuriddinov R. "Integration of fundamental and applied concepts in teaching elementary concepts of renewable energy sources in the course of physics". "Current research journal of pedagogics". (ISSN-2767-3278): volume 03, issue 08, Pages 11-14.
3. Abdurahmanov D.E. Formation of competencies related to types and directions of alternative energy sources. International Scientific journal "Interpretation and researches". Volume 1 issue 10. ISSN: 2181-4163. UIF-2023: 8.2. 72-74 p.
4. Abdurahmanov D.E. Methodology of forming competencies related to energysaving technologies based on the integration of physical. "Ilm-fan va ta'lim" ilmiy jurnali. 2181-4325 №7. 82-84 p.
5. Abdiev U.B., Abdurahmanov D.E., "Fizikada qayta tiklanuvchi energiya manbalariga oid elementar tushunchalarni shakllantirish metodikasi". "Fizika fanini axborot va innovatsion texnologiyalar muhitida o'qitishning zamonaviy tendensiyalari: muammo va yechimlari", mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami. Navoiy. 24 noyabr, 2022 yil. 257-261 b.

6. Abdiev U.B., Abdurahmanov D.E., "Fizika ta'limida O'zbekiston iqlimi sharoitida quyosh fotoenergetikasidan foydalanishning dolzarb muammolari va kelesidagi istiqbollarini o'rganish". Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. UIF-2023: 8.2, (2181-3035), №25, 327-334 b.
7. Abdiev U.B., Abdurahmanov D.E., "Formation of culture of effective energy-saving technologies use among students through school and family cooperation". "European journal of research", №9-10. Vienna, Austria. 2018, 48-52 p.
8. Solomon, B. D. (2014). "Renewable energy technologies and physics integration". Routledge.
9. Jackson, M. (2017). "Physics in environmental and energy systems". Wiley-Blackwell.
10. Anderson, J. (2020). "Physics of renewable energy systems". Cambridge University Press.

Nasiba ABDUXOLIKOVA,
Namangan davlat chet tillar instituti dotsenti, PhD
E-mail: abduholiqovanasiba@gmail.com

On the review by DSc T.Ismoilov

ANALYSIS OF HOW INFORMATION CULTURE IS COMPATIBLE WITH PHILOSOPHICAL EDUCATION

Annotation

This article examines the integration of information culture within philosophy education, analyzing how the development of information culture enhances students' critical thinking, analytical skills, and adaptability in the digital age. Defined as a set of values, attitudes, and practices related to the effective use of information, information culture is consistent with the core goals of philosophical education, which emphasizes questioning, conceptual analysis, and ethical reasoning. By examining how philosophical foundations contribute to a deeper understanding of information ethics, digital literacy, and knowledge management, this study highlights the importance of information culture in shaping philosophical education. The article concludes with the importance of educating information literacy mindsets within philosophical curricula, encouraging students to engage critically with information sources and participate thoughtfully in the information society.

Key words: Information culture, philosophical education, digital literacy, critical thinking, information ethics, knowledge management, information society.

АНАЛИЗ СОВМЕСТИМОСТИ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ С ФИЛОСОФСКИМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Аннотация

В этой статье рассматривается интеграция информационной культуры в философское образование, анализируя, как развитие информационной культуры улучшает критическое мышление, аналитические навыки и адаптируемость студентов в эпоху цифровых технологий. Информационная культура, определяемая как набор ценностей, отношений и практик, связанных с эффективным использованием информации, соответствует основным целям философского образования, в котором особое внимание уделяется вопросам, концептуальному анализу и этическим рассуждениям. Исследуя, как философские основы способствуют более глубокому пониманию информационной этики, цифровой грамотности и управления знаниями, это исследование подчеркивает важность формирования философского образования. В заключении статьи подчеркивается важность воспитания образа мышления в области информационной грамотности в рамках философских учебных программ, поощрения студентов критически относиться к источникам информации и вдумчиво участвовать в жизни информационного общества.

Ключевые слова: Информационная культура, философское образование, цифровая грамотность, критическое мышление, информационная этика, управление знаниями, информационное общество.

AXBOROT MADANIYATINING FALSAFIY TA'LIM BILAN QANDAY MOS KELISHINI TAHLIL QILISH

Аннотация

Ushbu maqola axborot madaniyatining falsafiy ta'lim doirasida integratsiyalashuvini o'rganadi, axborot madaniyatining rivojlanishi raqamli davrda o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi, tahliliy ko'nikmalari va moslashish qobiliyatini qanday oshirishini tahlil qiladi. Axborotdan samarali foydalanish bilan bog'liq qadriyatlar, munosabatlar va amaliyotlar to'plami sifatida ta'riflangan axborot madaniyati falsafiy ta'limning asosiy maqsadlariga mos keladi, bu esa savol berish, kontseptual tahlil va axloqiy mulohazalarni ta'kidlaydi. Falsafiy asoslar axborot etikasi, raqamli savodxonlik va bilimlarni boshqarishni chuqurroq tushunishga qanday hissa qo'shishini o'rganib, ushbu tadqiqot falsafiy ta'limni shakllantirishda axborot madaniyatining ahamiyatini ta'kidlaydi. Maqolaning yakunida falsafiy o'quv dasturlari doirasida axborot savodxonligi tafakkurini tarbiyalash, talabalarni axborot manbalari bilan tanqidiy munosabatda bo'lishga va axborot jamiyatida o'ylangan holda ishtirok etishga undashning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Axborot madaniyati, falsafiy ta'lim, raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, axborot etikasi, bilimlarni boshqarish, axborot jamiyati.

Kirish. Tez rivojlanayotgan raqamli landshaftlar sharoitida axborot madaniyatini tarbiyalash oliy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylandi, talabalarining axborot bilan mas'uliyatli va puxta o'ylangan munosabatda bo'lish qobiliyatini tarbiyalaydi. An'anaviy ravishda tanqidiy va mavhum fikrlashni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan falsafiy ta'lim hozirda axborot madaniyatini integratsiya qilish muammosi va imkoniyatlariga duch kelmoqda[1]. Ushbu maqola axborot madaniyati, axborot etikasi, savodxonlik va bilimlarni boshqarishga urg'u berib, falsafiy ta'lim maqsadlarini qanday to'ldirishi, talabalarining axborot jamiyatiga tayyorgarligini oshirishi o'rganiladi. Raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi ta'limga, ayniqsa o'quvchilarning ma'lumotlarga kirishi, qayta ishlashi va o'zaro munosabatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Axborot madaniyati axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq qadriyatlar, amaliyotlar va me'yorlarni o'z ichiga oladi va turli fanlarda asos bo'lib xizmat qiladi. Falsafa tabiatan tanqidiy fikrlash va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga intilayotganligi sababli, axborot madaniyatining

integratsiyasi falsafiy ta'lim doirasida pedagogik taraqqiyotning yangi yo'llarini berishi mumkin. Ushbu maqolada axborot madaniyati falsafiy ta'limning pedagogik yondashuvlari va maqsadlarini qanday to'ldirishi va oshirishi o'rganiladi. Axborot madaniyati odamlarning axborot bilan o'zaro munosabatlariga ta'sir qiluvchi munosabatlar, qadriyatlar va xatti-harakatlarining keng to'plamini o'z ichiga oladi. U ma'lumotni samarali boshqarish, axborotdan foydalanishning axloqiy oqibatlarini tushunish va raqamli o'zaro ta'sirlarning ijtimoiy ta'sirini tan olish bo'yicha vakolatlarni o'z ichiga oladi[2]. Ta'lim sohasida axborot madaniyati raqamli savodxonlikni rivojlantirishga intiladi, bu esa o'quvchilarga axborotni mas'uliyatli va samarali tahlil qilish, baholash va yaratish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Falsafiy ta'lim tanqidiy izlanish, jiddiy so'roq va axloqiy fikrlashni rivojlantirishga asoslangan. Tarixiy va zamonaviy falsafiy matnlar bilan shug'ullanish orqali talabalar mantiqiy fikrlash, kontseptual tahlil va axloqiy mulohazalar ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu

qobiliyatlar odamlarga murakkab ijtimoiy muammolarni hal qilishda va o'zgaruvchan intellektual paradigmalarga moslashishda hal qiluvchi ahamiyatga ega[3]. Falsafiy ta'lim an'anaviy ravishda inson tafakkuri va qadriyatlarini tushunish va baholashga ustuvor ahamiyat berganligi sababli, u zamonaviy jamiyatda axborot madaniyatining dolzarbligini tahlil qilish uchun mustahkam asos yaratadi. Axborot madaniyati va falsafa bir necha jihatdan kesishadi, birinchi navbatda, tanqidiy fikrlash, axloqiy mulohazalar va tahliliy ko'nikmalarga umumiy e'tibor orqali. Axborot madaniyatini rivojlantirish fikrlash, xatti-harakatlar va ijtimoiy tuzilmalarni shakllantirishda axborotning rolini tanqidiy tekshirish va tushunishni rivojlantirishning falsafiy maqsadlariga mos keladi. Ushbu uyg'unlik bir nechta asosiy sohalarida namoyon bo'ladi. Falsafiy ta'lim tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga urg'u beradi, bu ham axborot madaniyatining asosidir. Axborot madaniyatining muhim jihati bo'lgan raqamli savodxonlik ishonchli ma'lumotni ajratib ko'rsatish, uning manbalarini tahlil qilish va uning oqibatlarini tushunish qobiliyatini talab qiladi. Axborot madaniyatini falsafiy ta'limga kiritish orqali talabalar raqamli media, ijtimoiy tarmoqlar va axborot ma'lumotlar bazalari bilan tanqidiy munosabatda bo'lish qobiliyatini oshiradilar, axborotni iste'mol qilishga oqilona yondashishni rivojlantiradilar.

Falsafiy ta'lim ham, axborot madaniyati ham axloqiy mulohazalarga urg'u beradi, ayniqsa raqamli asrda. Axborot etikasi, falsafiy tadqiqot sohasi, shaxsiy hayot, intellektual mulk va ma'lumotlardan mas'uliyatli foydalanish bilan bog'liq savollar bilan shug'ullanadi[4]. Ushbu munozaralarni falsafiy o'quv dasturlariga kiritish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga axborotni qayta ishlashning axloqiy oqibatlarini haqida nozik tushunchani rivojlantirishga yordam berishlari mumkin. Ushbu integratsiya talabalarning axborotdan foydalanish bo'yicha ongli qarorlar qabul qilish, so'z erkinligini shaxsiy huquqlar va jamiyat farovonligini hurmat qilish bilan muvozanatlashini ta'minlaydi. Axborot madaniyatining yana bir tarkibiy qismi bo'lgan bilimlarni boshqarish bilimlarni tizimli qayta ishlash, saqlash va tarqatishni o'z ichiga oladi. Bilimni o'zining ichki va ijtimoiy manfaati uchun qadrlaydigan falsafiy ta'lim o'quvchilarning bilimlarni boshqarish bilan bog'liq jarayonlar va mas'uliyatni tushunishini kuchaytirishi mumkin[5]. Falsafiy izlanishlar orqali talabalar bilimning kontekstual va izohli tabiatini qadrlashni o'rganadilar, ma'lumot almashish va saqlashga mas'uliyatli yondashuvni rivojlantiradilar. Axborot madaniyati, shuningdek, moslashish va uzluksiz o'rganishni, raqamli asrda zarur bo'lgan fazilatlarini ta'kidlaydi. Falsafiy ta'lim o'quvchilarni turli nuqtai nazarlar va savollar bilan shug'ullanishga o'rgatish orqali moslashuvchan fikrlashni rivojlantiradi. Ushbu moslashuvchanlik axborot madaniyati tamoyillari bilan birgalikda o'quvchilarni umrbod ta'lim olishga tayyorlaydi, ularga doimiy ravishda rivojlanayotgan axborot jamiyatida harakat qilish va mazmunli hissa qo'shish imkonini beradi.

Falsafiy ta'limga axborot madaniyatini integratsiyalash muammolari.

Muhokama. Axborot madaniyati va falsafiy ta'lim o'rtasida aniq sinergiya mavjud bo'lsa-da, bu tushunchalarni birlashtirish qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. An'anaviy falsafiy o'quv dasturlari amaliy raqamli ko'nikmalarga ustuvor ahamiyat bermasligi mumkin va o'qituvchilar axborot madaniyatini samarali singdirish uchun qo'shimcha treningga muhtoj bo'lishi

mumkin. Bundan tashqari, ko'pincha texnik soha sifatida qaraladigan axborot madaniyatini falsafaning nazariy yo'nalishi bilan aralashtirishga qarshilik bo'lishi mumkin. Bu qiyinchiliklarni yengish falsafiy o'quv dasturini qayta ko'rib chiqishni, har tomonlama rivojlangan, raqamli savodxonlikni rivojlantirishda axborot madaniyatining ahamiyatini anglashni talab qiladi. Bir qancha ta'lim muassasalari axborot madaniyatini falsafiy o'quv dasturlariga integratsiyalashuviga asos solgan[6]. Masalan, falsafani raqamli gumanitar fanlar bilan birlashtirgan kurslar talabalarga tadqiqot va tahlil qilish uchun raqamli vositalar haqida amaliy tushunchalar beradi, falsafiy so'rovni real dunyo ilovalari bilan bog'laydi. Bundan tashqari, axborot etikasiga oid modullar, odatda, kengroq falsafa yoki axloq kurslarining bir qismi bo'lib, ma'lumotlar maxfiyligi, noto'g'ri ma'lumotlar va jamoatchilik fikrini shakllantirishda algoritmlarning roli kabi masalalarni muhokama qilish uchun platforma yaratadi. Ushbu amaliy tadqiqotlar axborot madaniyatini falsafiy ta'limga qanday qilib samarali tarzda kiritish mumkinligini ko'rsatadi va talabalarga yanada kengroq va tegishli o'rganish tajribasini taklif qiladi[7].

Muammolardan biri falsafani amaliy raqamli ko'nikmalardan olib tashlangan fan sifatida an'anaviy idrok etishdir. Buni bartaraf etish uchun falsafiy ta'lim ko'lamini qayta ko'rib chiqish va uning raqamli kontekstda dolzarbligini ta'kidlash zarur. Bundan tashqari, o'qituvchilar talabalarni samarali boshqarish uchun axborot texnologiyalari bo'yicha treningga muhtoj bo'lishi mumkin. Axborot madaniyatining falsafiy ta'lim bilan yaqinlashishi ta'lim innovatsiyalari uchun keng yo'l ochadi. Masalan, raqamli arxivlar va manbalardan foydalanish talabalarning falsafiy matnlar va g'oyalarga ta'sirini diversifikatsiya qilishi mumkin. Onlayn platformalar talabalarni o'rganishda faol rol o'ynashga rag'batlantirib, ko'proq interaktiv, talabaga yo'naltirilgan yondashuvga imkon beradi.

Xulosa. Axborot madaniyatini falsafiy ta'limga integratsiyalash talabalarni axborot jamiyatining murakkab talablariga tayyorlashda qimmatli qadamdir. Axborot madaniyati qadriyatlarini falsafiy ta'lim maqsadlari - tanqidiy fikrlash, axloqiy mulohazalar va umrbod ta'lim bilan uyg'unlashtirish falsafiy o'quv dasturlari nafaqat chuqur fikrlovchilarni, balki mas'uliyatli raqamli fuqarolarni ham etishtirish imkoniyatini ta'kidlaydi[8]. Raqamli transformatsiyalar jamiyatni o'zgartirishda davom etar ekan, axborotdan foydalanishga o'ylangan va axloqiy yondashuvni shakllantirishda falsafiy ta'limning roli tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kelajakdagi ta'lim strategiyalari axborot madaniyatini falsafiy ta'lim bilan uyg'unlashtirishga, bilimni yaxlit yondashuvni va uning raqamli asrda axloqiy qo'llanilishini rag'batlantirishga qaratilishi kerak. Axborot madaniyatini falsafiy ta'lim bilan integratsiyalashgan holda, tanqidiy fikrlash, axloqiy xabardorlik va raqamli bilimlarni o'z ichiga olgan katta foyda keltiradi. Bu sintez, ayniqsa, axborot e'tiqod va xatti-harakatlarni shakllantirish uchun kuchli vosita bo'lgan dunyoda dolzarbdir. Axborot madaniyati tamoyillarini qabul qilish orqali falsafa o'qituvchilari o'quvchilarni axborot asrida tanqidiy, mas'uliyatli ishtirokchilarga tayyorlashlari mumkin. Falsafiy ta'limning kelajagi axborot madaniyati tamoyillarini o'z ichiga olgan dinamik modelda yotadi, talabalarni zamonaviy jamiyat murakkabliklarida harakat qilish uchun ko'nikma va tushunchalar bilan qurollantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Olimjonovich U. I. Yoshlarda axborot hamda mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 17. – №. 4. – C. 111-115.
2. Shuxratovna N. S. Ta'lim falsafasi–uchinchi renessans shakllanishi va rivojlanishining metodologik asosI //Ustozlar uchun. – 2024. – T. 57. – №. 4. – C. 4-7.
3. Safarboyevna G. L. Mahalla yoshlarining falsafiy dunyoqarashini oshirishda ta'limning o'rni //Ustozlar uchun. – 2024. – T. 57. – №. 4. – C. 601-603.
4. Бирюкова Н. С. Модернизация высшего образования: философский аспект //Известия Российского государственного педагогического университета им. АИ Герцена. – 2012. – №. 152. – С. 19-26.
5. Унайсарова Р. Д. Формирование информационной культуры будущих инженеров в процессе профессиональной подготовки в вузе: автореферат кандидатской диссертации по педагогике кандидата педагогических наук. – 2010.
6. Коткова М. В. Трансформация культуры в информационном пространстве современного общества. АКД философ. н //Автореферат дисс.... канд. философ. наук, Саратов. – 2010.

7. Старостин А. М. Новые модели образования в современном мире: факторы формирования и тенденции развития // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. – 2007. – №. 2. – С. 22-35.
8. Худайбердиев А. К. Узбекистан: проблемы защиты молодежи от вредной информации в условиях глобализации (социально-философский анализ) // Россия и мусульманский мир. – 2019. – №. 3 (313). – С. 36-42.
9. Abduholiqova N. Axborotlashuv davrida jamiyat rivojiga ta'sir etuvchi omillar// Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi 2023/12/9, b. 493.
10. Abduholiqova N. Yosh avlod tarbiyasida axloqiy ma'rifatni shaklantirish orqali yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarga tobeligini oldini olish // Ijtimoiy fanlarda innovasiya ilmiy jurnali, 2021/12/25, b. 116.

Dilfuza AZIMOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: Dilfuzazimova89@gmail.com

DSc, professor T.Egamberdiyeva taqrizi asosida

THE SOCIO-METHODICAL NEED OF AUTHENTIC MATERIALS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE SKILLS

Annotation

This article discusses the benefits of using authentic materials in a foreign language, especially the English language classes. In the current age of modern technology, the issue of introducing and using a foreign language in the educational process using authentic manuals has been put forward. Finding authentic materials in foreign language lessons and developing their models while applying them to the lesson seems to be the most relevant, and this helps to activate the learner's foreign language knowledge potential.

Key words: Authentic, productive skills, foreign methods, cultural understanding, authentic communication, vocabulary, social pedagogy.

СОЦИАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ

Аннотация

В этой статье обсуждаются преимущества использования аутентичных материалов на иностранном языке, особенно на уроках английского языка. В нынешний век современных технологий актуализируется вопрос внедрения и использования иностранного языка в образовательном процессе с использованием аутентичных учебных пособий. Поиск аутентичных материалов на уроках иностранного языка и разработка их моделей при применении их на уроке представляется наиболее актуальным, что способствует активизации потенциала знания иностранного языка учащегося.

Ключевые слова: Аутентичность, продуктивные навыки, иностранные методы, культурное понимание, аутентичная коммуникация, словарный запас, социальная педагогика.

AUTENTIK MATERIALLARNING TIL KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI IJTIMOYIY-METODIK ZARURATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada autentik materiallardan chet tili, xususan, ingliz tili darslarida foydalanishning foydali tomonlari muhokama qilinadi. Hozirgi zamonaviy texnika asriga kelib ta’lim jarayonida xorijiy tilni autentik bo‘lgan qo‘llanmalardan foydalangan tarzda o‘tish va joriy etish masalasi ilgari surildi. Xorijiy til darsida autentik materiallarni topish va uni darsga tadbir etgan holda uning modellari ishlab chiqish eng dolzarb bo‘lib tuyulmoqda va bu o‘rganuvchida chet tilidagi ilm salohiyatini faollashtirishga ko‘mak beradi.

Kalit so‘zlar: Autentik, produktiv ko‘nikma, xorijiy usullar, madaniy tushuncha, autentik muloqot, lug‘at boyligi, ijtimoiy pedagogika.

Kirish. Hozirgi shaxtam qadamlar ila ilgari borayotgan texnika asrida xalqaro bo‘lgan chet tillarsiz rivojlanishni xayol qilish juda mushkuldir. Bu esa butun dunyoda chet tili, ayniqsa ingliz tiliga bo‘lgan extiyojni oshirdi. Xususan “Ta’lim to‘g‘risidagi qonun”, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” hamda “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 1875-sonli O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori chet tillarni o‘rganish davlat ahamiyatiga molik masala ekanligini ko‘rsatdi. “O‘zbekiston Respublikasida ta’limning barcha bosqichlarida chet tilini o‘qitishning asosiy maqsadi — o‘rganuvchilarning ko‘p madaniyatli dunyoda kundalik, ilmiy va kasbga oid sohalarda faoliyat olib borish uchun chet tilidagi ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat”.

Buning isboti sifatida ta’limda o‘quvchi shaxsida jamiyat va shaxsiy manfaatlar orasidagi muvozanatni vujudga keltiruvchi ta’sir mexanizmlarini ishlab chiqishga, shaxslarning o‘zlarini takomillashtirib borishi va hayotda o‘z o‘rnini topib, jamiyatda samarali mehnat qilish yo‘llarini o‘rgatishga yo‘naltirilmoqda. Uzlaksiz ta’lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, o‘qitish metodikasini takomillashtirish, kompetensiyaviy yondashuvga asoslanib, o‘qitish va baholash metodlari, shuningdek darsliklar va boshqa o‘quv materiallari asosan axborotga mazmunan to‘g‘ri yondashib, tanqidiy fikrlash, til mahoratlarini oshirish, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko‘nikmalari va malakalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biridir. Bu ayniqsa, talabalarning keyingi shaxsiy rivojlanishi va fuqarolik rivojlanishi uchun zamin yaratadigan umumiy o‘rta ta’lim darajasida muhim ahamiyatga ega.

Material va usullar. Talabalardagi til ko‘nikmalarini rivojlantirish muammosi bu sohada bir qator yondashuvlar

mavjudligiga qaramasdan hamon dolzarb pedagogik muammo sifatida o‘z yechimini kutmoqda. Ayniqsa, nolisoniy yo‘nalishlarning 1-2 kurs talabalarining xorijiy tildagi ko‘nikmalarini rivojlantirish muammosi didaktik jihatdan ochib berilmagan.

Talaba yoshlarni har tomonlama rivojlantirish muammosining yechimi jamiyat hayotida alohida ahamiyatga ega. Buning uchun bugungi kunga qadar ta’lim jarayonida mavjud bo‘lgan ayrim an’analardan voz kechish zarurati tug‘ilmoqda. Jumladan, ilg‘or pedagogik texnologiyalar bilan an’anaviy ta’lim jarayoni orasida mutanosiblikni ta’minlagan holda talabalarining til ko‘nikmalarini rivojlantirish tizimini belgilab berish muhim masalalardir. Talabalarda mavjud bo‘lgan bilimlar paradigmasi hamda ular taraqqiyotining o‘ziga xos jihatlari orasida aloqadorlikni ta’minlagan holda shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirishi, ularning o‘quv jarayonidagi taraqqiyotlari orasida dinamik aloqadorlikni ta’minlash lozim. Talaba yoshlarni bilim jihatdan erkin rivojlanishi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida kafolatlangan insonning haq-huquqlari haqidagi qonun-qoidalarga amal qilib, jamiyat taraqqiyotining faol ishtirokchisi bo‘lishga undash orqali amalga oshiriladi. Talabalarining xorijiy til ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan narsa bu autentik materiallardir. Uning ahamiyatligi shundaki, bu jarayonda o‘quv vaziyati barqaror rivojlanadi va talabalarga samarali pedagogik ta’sir ko‘rsatish imkoniyati vujudga keladi. Jumladan, ushbu masalaga jamiyatshunoslar va psixologlar birinchilardan bo‘lib e’tibor qaratganlar. Juda ham kam miqdorda talabalar chet tilidagi til ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda autentik materiallar haqida tasavvurga ega ekanliklari ma’lumdir. Ularning juda kam qismigina bu masala haqida muayyan bilimga egadirlar. Aksariyat

o'qituvchilar o'quv predmetlaridan dars beradigan pedagoglarning talabalarda til ko'nikmasini tarkib toptirishga yetarlicha e'tibor qaratmaydilar, ayrimlari esa bu ota-ona yoki tutoringning vazifasi deb bilishadi. Nazariy manbalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida talabalarning til ko'nikmalarini rivojlantirish sohasida bir qator xorijiy davlatlarda katta pedagogik tajriba to'plangan. Chunonchi, AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Fransiya, Avstriya kabi mamlakatlarda talaba yoshlarni til ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan davlat miqyosida dasturlar va rejalar mavjud. Bu mamlakatlarning tajribalaridan shu narsa ma'lum bo'ladi, ularda ta'lim jarayonida talabalarning til ko'nikmalarini rivojlantirish uchun keng ko'lamli pedagogik muhit tarkib toptirilgan. Bundan tashqari pedagog o'z fani va talabalaridan kelib chiqqan holda talabaga nafaqat darsga oid noautentik material, balki autentik material taqdim etish orqali ularning til ko'nikmalarini, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy kirishimlilik qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Jahonda autentik materialni til ko'nikmasiga moslagan holda to'g'ri tanlash muammosi bilan talabalarni o'quv jarayoniga yo'naltiruvchi maxsus pedagogik xizmat xodimlari shug'ullanadilar. Bunday xodimlar o'quv muassasasi ma'muriyatidan mustaqilliklari bilan ajralib turadi. Faylasuflar ham qadimdan shaxsni til ko'nikmalarini rivojlantirish muammosi bilan bevosita shug'ullanib kelganlar. Ular har bir shaxsning individual rivojlanish istagi va imkoniyatlarini, uning shaxsiy sifatleri o'zgarishi bilan bog'liq holda o'rganganlar. Bunda ular insonning shaxsiy, ichki, erkin, ixtiyoriy nuqtai-nazarga tayandilar. Talabalarning til ko'nikmalarini rivojlantirishga ko'maklashadigan tashqi pedagogik ta'sirlar qanchalik ko'p bo'lsa, uning tarkibiy qismlari ham shunchalik izchil bo'ladi.

Muhokama va natijalar. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, talaba yoshlarni til ko'nikmalarini rivojlantirish ichki manbalari mohiyatining ortib borishi natijasida, ularning mustaqil fikrlash darajalari ortadi va o'zining qiyofasi o'zgaradi. Bu jarayonda talabaning fikriy barqarorligi va atrofda o'zgarishlarga nisbatan bir xildagi o'ziga xos munosabati qaror topadi. Ta'lim jarayonida talaba yoshlarga talab va maqsaddan kelib chiqqan holda to'g'ri va mos autentik material bilan ta'minlash orqali til ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan izchil didaktik tizimni vujudga keltirish lozim. O'rganuvchining ichki nomustaqilligi unga ta'sir qiluvchi tashqi hamda ichki kuchlarni tushunmasligiga olib keladi. Bunday talabalar o'z oldilariga aniq maqsad qo'ya olmaydilar. Talabalarning mustaqil fikrlash faoliyatlarini ta'minlash orqali ularning faolliklari va til mahoratlarini rivojlanishlarini ta'minlash mumkin. Yoshlarni til ko'nikmasini rivojlantirishga nisbatan mavjud bo'lgan nazariy yondashuvlarga tayanilgan holda shuni aytish mumkinki, bunday rivojlantirishning muhim shartlaridan biri, ularning o'zlarining maqsadlarini to'g'ri anglashlaridir.

Qachonki talaba autentik holatlarni ko'rsagina, his etsagina, xorijiy tilda o'sha holatni seza oladi, his qiladi va albatta gapirishga, tushunishga bo'lgan qobiliyatni shakllantiradi. Bu shundan dalolat beradiki, talabalarni rivojlanishida xalqning ijtimoiy tajribasi, dunyoviy va milliy madaniyat hamda fan-texnika yutuqlari singdiriladi. Bu yutuqlarga esa autentik materiallarni berish orqali, dunyoni tanitish orqali erishiladi. Talabalarning bunday tajribalar va bilimlarni o'zlashtirishlari o'quv faoliyati davomida amalga oshiriladi va uning natijasida ularda mustaqil o'quv, intellektual hamda ijodiy ko'nikmalar hosil bo'ladi. Shuningdek, bunday faoliyat tajribasi talabalarni kursdoshlari, o'qituvchilari, ota-onalari va atrofdegilar bilan o'zaro muloqotlari davomida muntazam boiydi. Shu tariqa talaba rivojlanishining ichki, ya'ni pedagogik va tashqi- ijtimoiy jihatlari o'zaro uyg'unlashadi. O'quv jarayonining yaxlitligi g'oyasiga tayangan holda, talabalarning til mahoratlarini rivojlantiruvchi didaktik vositalarni faollashtirish talab etiladi. Bunda talabalarni til ko'nikmalarini rivojlantiruvchi didaktik vositalarni faollashtirish talab etiladi.

Talabalar autentik materiallardan foydalanishlarida, ular kontekstda autentik xorijiy tili bilan shug'ullanishlari mumkin, bu ularning til ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirishiga yordam beradi. Produktiv ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan autentik materiallarning ba'zi usullari quyida keltirilgan:

1. Lug'at boyligini boyitish: Autentik materiallar talabalarni hayotiy vaziyatlarda qo'llaniladigan lug'atning ya'ni so'z boyligining keng doirasini ochib beradi. Bu ularning so'z boyligini kengaytirishga va xorijiy tilda so'zlashuvchilar tomonidan keng tarqalgan muloqot iborolari, idiomalar va birikmalar bilan tanishishga yordam beradi.

2. Madaniy tushuncha: Autentik materiallar o'rganilayotgan tilning madaniyati, urf-odatlari va an'analari haqida tushuncha olishga, o'quvchilarga tili qo'llanilayotgan madaniy kontekstni tushunishga yordam beradi. Bu ularning hayotiy vaziyatlarda produktiv va to'g'ri muloqot qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

3. Til tuzilishi: Autentik materiallar bilan tanishish o'quvchilarga xorijiy tilda grammatika, sintaksis va jumla tuzilishining amaliyotda ishlatilishini kuzatish imkonini beradi. Bu ularga til qoidalarini o'zlashtirishga yordam beradi va grammatik jihatdan gaplarni to'g'ri tuzish qobiliyatini oshiradi.

4. Autentik muloqot: Autentik materiallar o'quvchilarga muloqot jarayonida tildan qanday foydalanilishining amaliy misollarini beradi. Bu turli kontekstlarda produktiv muloqot qilish uchun misollarni taqdim etish orqali ularning nutq va yozish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Autentik materiallarni til o'rganish faoliyatiga kiritish o'quvchilar uchun juda foydali bo'lishi ham ijtimoiy jihatdan, ham metodik jihatdan isbotlangan. O'qituvchilar xorijiy tilda faol muloqot qilish va o'zaro ta'sirga yordam beradigan qiziqarli va mazmunli mashg'ulotlarni yaratish uchun autentik materiallardan foydalanishlari joiz. Larsen-Freeman, D., & Andersonlar fikricha, o'qituvchi o'quvchilardan yangilik maqolasini tahlil qilishni, ijtimoiy tarmoqdagi postga javob yozishni yoki autentik matnda muhokama qilingan dolzarb masala asosida munozaraga kirishishni so'rash mumkin. Bundan tashqari, texnologiya butun dunyo bo'ylab autentik materiallarga kirishni har qachongidan ham osonlashtirdi. Internet yordamida o'quvchilar turli formatdagi, masalan, podkastlar, videolar va onlayn maqolalar kabi ko'plab autentik manbalardan foydalanishlari mumkin, ulardan til o'rganishda tajribasini oshirish uchun keng miqyosda foydalanish mumkin. Til o'rgatishda haqiqiy materiallardan foydalanish ko'plab tadqiqotchilar tomonidan metodik jihatdan ham qo'llab-quvvatlanadi. Tadqiqotchilarning fikricha, haqiqiy materiallar o'quvchilarni rag'batlantirishi, ularni haqiqiy hayotda duch kelishi mumkin bo'lgan haqiqiy tilni o'rganishga qiziqishni uyg'otishga katta hissa qo'shadi. Guariento & Morely (2001) nashrida aytilganki, haqiqiy materiallar o'quvchilarni o'zlarini his qilish orqali tilni o'rganishga undashga va ijtimoiy hayotda o'z fikru-g'oyasini erkin ifodalashga yordam beradi.

Haqiqiy materiallar orqali o'quvchilar o'z qobiliyatlarini namoyish eta oladilar va o'qish strategiyalaridan foydalangan holda fonetik belgilarni ham tushuna oladilar. Adabiyotga asoslangan ta'lim tabiiy tilni ta'minlaydi, talabalar umumiy bo'lgan kengroq grammatik konstruksiyalar bilan tanishadilar, tabiiy nutqda haqiqiy misollar bilan ishlashadi. O'quv materiallarining haqiqiy tabiiy tufayli o'quvchilar haqiqiy til lug'at boyligi bilan tanishadilar. Ivey va Broaddus tomonidan olib borilgan tadqiqotda tadqiqotchilar tadqiqot jurnalida qayd etishicha (sana 2004 yil 26 aprel), ushbu tadqiqotda ishtirok etgan bitta talabaning asl materialni nafaqat ravon o'qish, balki materialni yaxshi tushunish qobiliyati tez shakllanadi.

Haqiqiy materiallar, shuningdek, ko'p sonli birlashtiruvchi qurilmalarni o'z ichiga oladi, bu matnlarning tushunarligini oshiradi. Haqiqiy nutq bu ma'lumotni qayta ishlashda va o'qishni salohiyatini oshirishda qo'llaniladigan muhim vositadir.

Ijtimoiy-madaniy tushunchalarni rivojlantirishning samarali usullaridan biri bu- talabalar real vaziyatlarda yozilgan matnlarni o'qishi yoxud tinglashidir.

Ingliz tili darslarida Ijtimoiy-madaniyatni rivojlantirish uchun eng samarali har qanday sinf yoki ish turlarini takrorlaydigan darslarga ushbular kiradi:

sayohat, ekskursiya, dars - (rolli) o'yin, dars-tanlov, dars-viktorina va boshqa.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda Ijtimoiy-madaniy bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirib, talabalar haqidagi yangi ma'lumotlar orqali ularning til va madaniy fikrlarini kengaytirish,

o'rganilayotgan tilning mamlakati, uning fani, madaniyati, voqeliklari, mashhur kishilari, nutq faoliyatining har xil turlaridan foydalanish, tinglash, gapirish, o'qish va yozishni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mavzu bo'yicha til o'rganuvchilar auditoriyasiga moslangan autentik o'quv materiallarni o'quvchilarga kerakli ma'lumotni ko'rish-tinglash va imo-

ishoralar orqali tushunish, namoyish etilgan lavhaning madaniy xususiyatlarini to'raligicha anglash bilan birga, ular asosida maqsadga yo'naltirilgan mashqlar to'plami (nutqni rivojlantirish uchun dialoglar, bahsmunozaralar, monologlar) til o'rganuvchilarning xorijiy tildagi ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Jalilov J. Chet tili o'qitish metodikasi, Toshkent .2012
2. Отабоева, М. Р. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / М. Р. Отабоева. - Текст: непосредственный, электронный // Молодойученый. - 2017.
3. Talabalar ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini rivojlantirishda autentik materiallarning o'rni Omanov Po'lat Xabitovich O'zDJTU (PhD) Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 1 | ISSUE 8 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423 820 w September 2021 www.oriens.uz UO'K 407
4. Yasnitskiy Yu.A. Multimedia texnologiyalari - kasbiy ta'lim sifatining yangi bosqichi. / Multimedia to'plami Pedagogik g'oyalar festivali Ochiq dars - 2007-2008 – o'quv yili. Umumiy pedagogik texnologiyalar – M. 2008.
5. Arnold E. Authenticity revisited: How real is real? // English for Specific Purposes, 1991. – N 10 (3). – P. 237–244.

Xasan AKRAMBAYEV,
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti, PhD
E-mail: xasanakrambayev@bk.ru

Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti dotsent Sh.Tadjimetov taqrizi ostida

THE AXIOLOGICAL APPROACH IN SOCIAL PEDAGOGY IS THE LEADING FACTOR IN IMPROVING THE EDUCATION OF STUDENTS IN THE SPIRIT OF NATIONAL PRIDE IN THE PROCESS OF TEACHING MILITARY SCIENCES

Аннотация

This scientific work provides information about the axiological approach, essence, thinking, the process of military education and training, cognitive and practical approaches in social pedagogy, which is the leading factor in improving the education of students in the spirit of national pride in the process of teaching military sciences.

Key words: Military sciences, teaching process, students, spirit of national pride, education and upbringing, leading factor, axiological approach, social pedagogy, cognitive approach, essence, thinking, military education, practical approach.

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В СОЦИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКЕ ЯВЛЯЕТСЯ ВЕДУЩИМ ФАКТОРОМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В ДУХЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ВОЕННЫХ НАУК

Аннотация

В данной научной работе даны сведения об аксиологическом подходе, сущности, мышлении, процессе военного воспитания и обучения, когнитивном и практическом подходах в социальной педагогике, что является ведущим фактором совершенствования воспитания учащихся в духе национальной гордости в процессе преподавания военных наук.

Ключевые слова: Военные науки, процесс обучения, студенты, дух национальной гордости, образование и воспитание, ведущий фактор, аксиологический подход, социальная педагогика, когнитивный подход, сущность, мышление, военное образование, практический подход.

HARBIY FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA TINGLOVCHILARNI MILLIY IFTIXOR RUHIDA TARBİYALASHNI TAKOMILLASHTIRISHNING YETAKCHI OMILI IJTIMOY PEDAGOGIKADA AKSIOLOGIK YONDASHUVIDIR

Аннотация

Ushbu ilmiy maqolada harbiy fanlarni o‘qitish jarayonida tinglovchilarni milliy iftixor ruhida tarbiyalashni takomillashtirishning yetakchi omili ijtimoiy pedagogikada aksiologik yondashuvi, mohiyati, tafakkuri, harbiy ta‘lim–tarbiya berish jarayoni, kognitiv va amaliy yondashuvlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Harbiy fanlar, o‘qitish jarayoni, tinglovchi, milliy iftixor ruhi, ta‘lim–tarbiya, yetakchi omil, aksiologik yondashuvi, ijtimoiy pedagogika, kognitiv yondashuv, mohiyat, tafakkur, harbiy ta‘lim, amaliy yondashuv.

Kirish. Harbiy fanlarni o‘qitish jarayonida tinglovchilarni milliy iftixor ruhida tarbiyalashning aksiologik yondashuvining asosiy maqsadi ta‘sir etishdir. Ushbu yondashuvini o‘rganishda fanni bilish, ijtimoiy voqelikdagi jarayonlarni tahlil qilish, ularga tayanib amaliy faoliyat yuritish bir–biri bilan bog‘liq uzviy jarayonini anglash katta ahamiyat kasb etadi.

Aksiologiya – bu shaxs, jamoa, jamiyatning moddiy, madaniy, ma‘naviy, axloqiy va psixologik qadriyatlarini, ularning voqeliklar olami bilan aloqasi, qadriyatlar va me‘yoriy tizimdagi o‘zgarishlar haqidagi falsafiy ta‘limot, tarixiy rivojlanish jarayondir [1].

Bu mamlakatimiz va xorijiy davlatlarning qator olimlari tomonidan turlicha talqin etilgan N.B. Polkovnikova bolalar va kattalar o‘rtasidagi munosabatlarni shakllantirish jarayonining aksiologik tarkibiy qismlarini aniqlagan [2]. N.A. Gushchina mahalliy ta‘limning aksiologik jihatlari bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy va qadriyatli yo‘nalganliklarini shakllantirish omili asosida sifatlarini tarkib toptirish masalalariga to‘xtalib o‘tgan [3]. O.Y. Shafranova oliy ta‘lim tizimi o‘qituvchilari uchun uzluksiz ta‘limni qurish aksiologiyasi asoslariga to‘xtalib o‘tgan [4]. O.Ye. Lebedev kompetentlikni noaniqlik vaziyatidagi muayyan faoliyat sohasida muammoni hal etish uchun faoliyat usulini tanlash va asoslash (empirik, nazariy va aksiologik) imkonini beradigan ma‘lumotlilik darajasi sifatida talqin etadi [5].

O.T. Abdug‘aniyev ilmiy ishida aksiologik yondashuvlarni o‘zaro yaxlitlash asosida talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning tarkibiy qismlarini joriy etdi [6]. Demak, harbiy fanlarni o‘qitish jarayonida tinglovchilarni milliy iftixor ruhida tarbiyalashni

takomillashtirishda olamni o‘rganish va reallikning qonuniyatlarini tavsiflashda aksiologik yondashuvlarning uyg‘unligi va ulardan foydalanishga kompleks yondashuv zarur. Yer yuzida kechayotgan globallashuv jarayonlari, odamlarning turmush tarziga ta‘sir etuvchi ommaviy noroziliklar, ekstremizm xavfi natijasida insoniyatni saqlab qolish ahamiyatini to‘g‘ri anglash uchun aksiologik yondashishga tayangan ma‘qul. Shu bois harbiy ta‘lim–tarbiya berishda tinglovchilar ongi, ularning fiziologiyasini o‘zgartirish borasida olib borilayotgan tadqiqotlar ilmiy bilish nuqtai nazaridan muhim.

Harbiy fanlarni o‘qitish jarayonida aksiologik yondashuvning mohiyati bugungi kunda, birinchi navbatda, sodir bo‘layotgan voqealarni baholash (g‘oyaviy, siyosiy, axloqiy, estetik va boshqalar) vaziyati bilan belgilanadi, unda doimiy ravishda ichki ishlar organi xodimlarining munosabatini belgilaydi va harbiy madaniyati va sanati bilan tanishtirish orqali shakllanadi.

Bu yondashuv 19–asr 2–yarmi va 20–asrda mustaqil ilmiy fan sifatida shakllangan qadriyatlar falsafiy nazariyasiga asoslanadi. Ilmiy fikrning turli sohalarida, jumladan, pedagogikada, xususan, ta‘lim nazariyasida (V.A. Karakovskiy, I.B. Kotova, V.V. Kraevskiy va boshqalar) qadriyatlar nazariyasiga keng murojaat qilindi.

Davlat va siyosat arbobi I. Karimov “Yuksak ma‘naviyat–yengilmas kuch” asarida ma‘naviyat–insonni ruhan poklanish, qalbdan ulg‘ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon–e‘tqiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg‘otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir, deb ta‘kidlagan.

Ma'lumki, harbiy ta'lim-tarbiya berish jarayoni asosiy kategoriyalariga "bilim", "ko'nikma", "ma'lumot" singari tushunchalar kiradi. Shuning, uchun bugungi kunda aksiologik yondashuv yangi pedagogik paradigmalarning paydo bo'lishi o'quv-ta'lim jarayonida quyidagilar alohida ahamiyat kasb etmoqda: harbiy tarbiyaning aksiologik yondashuvi-tinglovchilarda hosil qilingan harbiy bilimlar asosida dunyoqarash, insoniy e'tiqod, burch va ma'suliyat, jamiyatimiz kishilariga xos bo'lgan axloqiy fazilatlarini yaratishdagi maqsadni ifodalaydi; harbiy ta'limning aksiologik yondashuvi-o'qituvchilar rahbarligida tinglovchilarni bilim bilan qurollantirish, kunikma va malakalar, qobiliyatlarini o'stirish, dunyoqarashini tarkib toptirish jihatlidir; harbiy bilimning aksiologik yondashuvi-o'qituvchilar tomonidan tinglovchilarni o'qitish orqali bilim bilan qurollantirish, ko'nikma va malaka hosil qilish; harbiy ko'nikmaning aksiologik yondashuvi-o'qituvchilar tomonidan tinglovchilarni mashq qildirish natijasida shakllantiriladigan harakatlar yig'indisidir; harbiy ma'lumotning aksiologik yondashuvi-o'qituvchilar tomonidan tinglovchilarga berilgan ta'lim-tarbiya natijasida tinglovchilar tomonidan olingan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda shakllangan dunyoqarashlar majmuidir.

Demak, tinglovchilarni harbiy fanlarni o'qitish jarayonida milliy iftixor ruhida tarbiyalashni takomillashtirishda harbiy ta'lim, bilim berish, malaka oshirish va ko'nikmalarni shakllantirishda alohida o'rin tutadi. Harbiy tarbiya tinglovchiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkoniyatini beradi. Tarbiya tinglovchilarni maqsadga muvofiq yo'naltiruvchi ijtimoiy pedagogik zarurat sifatida xizmat qiladi.

Har qanday fan singari, harbiy pedagogika ham amaliy va nazariy qismdan iborat bo'lib, vaqti-vaqti bilan ular orasidagi dissonans juda keskin namoyon bo'lishi mumkin.

Harbiy pedagogikaning ustuvor vazifasi-harbiy san'atni nazariy va amaliy bilish orqali ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishdir. Harbiy fanlarni o'qitish jarayonida aksiologiya ana shu maqsadlarga erishish mexanizmlaridan biridir.

Harbiy fanlarni o'qitishda o'qituvchi zamonaviy qurol-yarog va harbiy texnika, harbiy san'at bo'yicha tinglovchilarga aksiologik yondashuvi jihatdan yangi bilimlar berish bilan birga amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi hamda ularda o'z mamlakatidan faxrlanish, Vatan oldidagi burchini his etish, uning manfaatlarini himoya qilish, shaxsiy jonbozlik, fidoyilik ko'rsatish kabi shaxsiy, psixologik sifatlarini takomillashtiradi hamda harbiy-vatanparvarlik tuyg'ulari, Vatan himoyachisi ekanidan g'urur tuyg'ularini shakllantiradi.

Bunda ma'lumot va ko'nikmalar ta'limning asosiy belgisi sifatida gumanistik ta'lim aksiologiyasiga mos kelmaydi. Uning insonparvarlik nuqtai nazaridan asosiy kamchiligi inson tabiatiga moslasha olmasligidir. Inson ma'lumotni bir vaqtning o'zida ijtimoiylashuviga yordam beradigan ko'nikmalar bilan qabul qilishini tushunish muhimdir. Shuning uchun harbiy ta'lim va tarbiya jarayonlari parallel ravishda borishi kerak.

Aksiologik yondashuv insonparvarlik pedagogikasiga organik ravishda xosdir, chunki unda inson jamiyatning eng oliy qadriyati va ijtimoiy taraqqiyotning o'z maqsadi sifatida qaraladi. Shu munosabat bilan insonparvarlik masalalariga nisbatan umumiyroq bo'lgan aksiologiyani yangi ta'lim falsafasi va shunga

mos ravishda zamonaviy pedagogika metodologiyasining asosi deb hisoblash mumkin.

Aksiologik tafakkur markazida o'zaro bog'liq, o'zaro ta'sir qiluvchi dunyo tushunchasi turadi. Uning ta'kidlashicha, bizning dunyomiz yaxlit inson dunyosi, shuning uchun nafaqat insoniyatni birlashtiradigan, balki har bir shaxsga xos bo'lgan umumiy narsani ko'rishni o'rganish muhimdir.

Aksiologikning mohiyati yondashuv. Shaxs doimiy ravishda dunyoqarash (siyosiy, axloqiy, estetik va hokazo) sodir bo'layotgan voqealarga baho berish, maqsadlarni belgilash, izlash va qarorlar qabul qilish va ularni amalga oshirish holatida bo'ladi. Shu bilan birga, uning atrofdagi dunyoga (jamiyatga, tabiatga, o'ziga) munosabati ikki xil, bir-biriga bog'liq bo'lsa-da, yondashuvlar bilan bog'liq; amaliy va mavhum-nazariy (kognitiv). Birinchisi, insonning vaqt va makonda tez o'zgarib turadigan hodisalarga moslashishi natijasida yuzaga kelsa, ikkinchisi voqelik qonuniyatlarini bilish maqsadini ko'zlaydi.

Harbiy fanlarni o'qitish jarayonida aksiologik yondashuv-kognitiv va amaliy yondashuvlar o'rtasidagi bog'liqlik bo'lgan mexanizm; qadriyatlar, ijtimoiy va madaniy omillar va shaxs o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish.

Kognitiv ta'limning konseptual pedagogik modellari bilish bilan tavsiflanadi. Buning uchun intellektual pedagogik taffakurini rivojlantirish (pedagog faktor, hodisalar jarayonlar, tizimlarni tahlil qilish qobiliyati, ijodiy moslashuvchan, tanqidiy, tizimli, harakatchan, pedagogik vaziyatlarda sezgir fikrlash qobiliyati) pedagogik erduditsiya, sezgi improvizatsiya, pedagogik xushyorlik va eshitish, pedagogik bashorat, xayol, pedagogik kuzatish pedagogik ijodkorlik, sanogenez fikrlash (kasbiy harakatlar, hatolar, hisob-kitoblarni optimistik kanalga yo'naltirish qobiliyati); yangi bilimlarni, faoliyat turlari va shakllarni tashkil etish va boshqarish texnikasini takrorlash va o'zlashtirish qobiliyati [7]. Demak, harbiy fanlarni o'qitish jarayonida mansabdor shaxslar tomonidan tinglovchilarni o'zini o'zi tarbiyalash orqali, ularni harbiy tayyorgarlik sifatini tarbiyalash, rivojlantirish va psixologik tayyorlashda kognitiv yondashish alohida ahamiyatga ega. Bu esa tinglovchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorlash, tarbiyalash, intellektual va harbiy tayyorgarligining rivojlanishi, axloqiy va psixologik tayyorlashdan iborat bo'ldi.

Aksiologik yondashuvning asosi dunyoning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'siri haqidagi bayonotdir. Uning fikricha, butun yashash maydoni yaxlit shaxs dunyosi bo'lib, u bilan bog'liq holda insoniyatni birlashtiradigan, lekin har bir shaxsga xos bo'lgan jamoani ko'rish kerak. Qadriyatlarga insonparvarlik yo'nalishi-bu qadriyatlar tizimining boshqa bo'g'inlarini harakatga keltiradigan o'ziga xos aksiologik vosita.

Insonparvarlik yo'nalishiga ega bo'lgan zamonaviy ta'lim falsafasi ta'lim jarayonining barcha bosqichlarini sifat jihatidan yangilash dasturidir. Ushbu yo'nalishdagi falsafiy tadqiqotlar ta'lim muassasalari faoliyatini, kontseptsiyalarini, pedagogik tajribalarini, yutuqlari yoki muvaffaqiyatsizliklarini baholash tamoyillarini shakllantirish imkonini beradi. Ta'limni insonparvarlashtirish malakali kadrlar tayyorlash tizimini yangilashni ham o'z ichiga oladi: "shaxssizlik" dan jarayonga ongli ravishda ijodiy jalb qilishga o'tish, shaxsning umumiy va kasbiy rivojlanishiga intilish.

ADABIYOTLAR

1. Kaykovus. Qobusnoma: Nashrga tayyorlovchilar S. Dolimov, U. Dolimov. – Toshkent. – O'qituvchi, – 2006. 42–bet.
2. Полковникова Н.Б. Aksiologicheskie составляющие процесса формирования межличностных отношений детей и взрослых // автор. дисс. к.п.н. – Москва. 2010.
3. Гущина Н.А. Aksiologicheskie aspekty otchestvennogo obrazovaniya kak faktor formirovaniya professionalno-tsennostnykh orientatsiy budushchego uchitel'ya // автор. дисс. к.п.н. – Калуга, 2004.
4. Шафранова О.И. Aksiologiya postroyeniya nepreryvnogo obrazovaniya prepodavatelya vysshey shkoly // автор. дисс. д.п.н., – Благовещенск. 2015
5. Лебедев О. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. – 2004 г. – № 5. – с. 5–12.
6. Abdullayeva Sh. A. Pedagogik diagnostika va pedagogik korreksiya. // Monografiya. – T.: Fan, 2005.
7. Ismatova N.B. Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash davr talabi / maqola / "Scientific progress" Scientific Journal.

UDK: 371.3

Jo'rabek ALMARDANOV,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi
E-mail: jurabekalmardanov@gmail.com

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TARBİYALANUVCHILARDA KOMMUNIKATIV SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Аннотация

Ushbu maqolada aksiologik yondashuvning ma'nosi, aksiologik yondashuv asosida tarbiyalanuvchilarda kommunikativ sifatlarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari hamda uning ahamiyati baon qilingan. Shuningdek, aksiologik yondashuv asosida tarbiyalanuvchilarda kommunikativ sifatlarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari yuzasidan ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, texnologiya, metodika, pedagogika, kommunikativ sifat, yondashuv.

В ПЕДАГОГАХ НА ОСНОВЕ АКSIОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ КАЧЕСТВ

Аннотация

В данной статье обсуждаются значение аксиологического подхода, педагогические механизмы формирования коммуникативных качеств учащихся на основе аксиологического подхода, его значение. Также на основе аксиологического подхода представлены сведения о педагогических механизмах формирования коммуникативных качеств учащихся.

Ключевые слова: образование, обучение, технология, методология, педагогика, коммуникативное качество, подход.

PEDAGOGICAL MECHANISMS OF FORMING COMMUNICATIVE QUALITIES IN STUDENTS BASED ON AXIOLOGICAL APPROACH

Annotation

This article discusses the meaning of the axiological approach, the pedagogical mechanisms of forming communicative qualities in students based on the axiological approach, and its significance. Also, information is provided on pedagogical mechanisms for the formation of communicative qualities in students based on an axiological approach.

Key words: education, upbringing, technology, methodology, pedagogy, communicative quality, approach.

Kirish. Aksiologik yondashuv – bu ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar tizimiga yo'naltirilgan nazariy g'oyalar majmui bo'lib, ularning o'zagi inson hayoti, erkin ijodiy faoliyat va insoniy muloqotning qadriyatini tushunish va tasdiqlashdan iborat.

Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi umuminsoniy madaniyatning ma'naviy va moddiy qadriyatlarini o'zlashtirishdir.

Falsafiy lug'atlarda aksiologiya qadriyatlar haqidagi fan sifatida ta'riflanadi. Batafsilroq ta'rif "Pedagogik lug'at" da G.M. Qadjaspirova (M. 2000): aksiologiya - bu shaxs, jamoa, jamiyatning moddiy, madaniy, ma'naviy, axloqiy va psixologik qadriyatlari, ularning voqeliklar olami bilan aloqasi, qadriyatlar va me'yoriy tizimdagi o'zgarishlar haqidagi falsafiy ta'limot. tarixiy rivojlanish jarayoni.

Adabiyotlar tahlili. Qadriyatlar masalasi birinchi marta Sokrat tomonidan ko'tarildi, u uni o'z falsafasining markaziy nuqtasiga aylantirdi va uni nima yaxshi degan savol sifatida shakllantirdi. Yaxshilik amalga oshirilgan qiymatdir – foydalilik. Ya'ni, qiymat va foydalilik bir tanganing ikki tomonidir. Qadimgi va o'rta asr falsafasida qadriyatlar haqidagi savollar borliq haqidagi savollarga bevosita kiritilmagan: borliqning to'liqligi inson uchun axloqiy va estetik ideallarni ifodalovchi mutlaq qadriyat sifatida tushuniladi. Platon kontseptsiyasida Yagona yoki Yaxshilik borliq, yaxshilik va go'zallik bilan bir xildir. Qadriyatlar tabiatining bir xil ontologik va yaxlit talqini falsafaning butun Platonik bo'limi tomonidan, Hegel va Kryuchkomgacha amal

qilgan. Axloqiy tarbiya vazifalari maktab uchun an'anaviydir, ammo bugungi kunda bu "kattalar" jamiyatining barcha a'zolari tomonidan e'tirof etilgan qadriyatlar tizimini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini tashkil etish haqida emas, balki keng doiradagi qadriyatlarni tanlashni tashkil etish haqida. zamonaviy tsivilizatsiya qadriyatlari (konfessiyaviy, etnik-madaniy, mintaqaviy, milliy, davlat va boshqalar). Qadriyat-aksiologik yondashuvning mohiyati bugungi kunda, birinchi navbatda, sodir bo'layotgan voqealarni baholash (g'oyaviy, siyosiy, axloqiy, estetik va boshqalar) vaziyati bilan belgilanadi, unda inson doimiy ravishda, uning dunyoga munosabatini belgilaydi. vao'zi. Individual qadriyatlar tizimi shaxsni madaniyat bilan tanishtirish orqali shakllanadi.

Madaniyatni (moddiy va ma'naviy) egallash jarayonida shaxs shaxsgaaylanadi. madaniyat- "tiriklar tomonidan o'zlashtirilgan va keyingi avlodlarga o'tkaziladigan hayot va insoniy munosabatlarning tabiiy va ijtimoiy sharoitlarini takomillashtirish, ma'naviyat va insoniyshahsiyatning eng yuqori darajasi". Bu inson ruhining hodisasi, insoniyg'oyalarning ichki mohiyati, insonparvarlik va axloqiy maqsadlar bilan yoritilgan odamlarning ramziy ravishda qat'iy faoliyatidir.[1]. Adabiyot ma'naviy madaniyatning bir bo'laki bo'lib, so'z san'ati bilan tanishish, ayniqsa, maktab yillarida shaxs shaxsiyatining qadriyat sohasini shakllantirishning muhim bosqichigaaylanadi. Ilmiyadabiyotlarda berilgan qadriyatlarining ko'plab ta'riflarini umumlashtirib, shuni aytishimiz mumkin qiymatlar- bular shaxs ongining shakllantiruvchi birliklari bo'lib, ular

insonning hayot sohalari: dunyo, boshqa odamlar, o'ziga nisbatan doimiy munosabatini belgilaydi. Ushbu munosabatlar to'plami mohiyatan shaxsning axloqiy pozitsiyasini shakllantiradi, bu ayniqsa ongli bo'lganida, shaxsiy qadriyatlar paydo bo'lganda, ongli umumiy semantik shakllanish sifatida qaralganda kuchli bo'ladi.

Bu yondashuv 19-asr 2-yarmi va 20-asrda mustaqil ilmiy fan sifatida shakllangan qadriyatlar falsafiy nazariyasiga asoslanadi. ilmiy fikrning turli sohalarida, jumladan, pedagogikada, xususan, ta'lim nazariyasida (V.A.Karakovskiy, I.B.Kotova, V.V.Kraevskiy va boshqalar) qadriyatlar nazariyasiga keng murojaat qilindi.

Tahlil va natijalar. Aksiologik yondashuvning ma'nosi aksiologik printsiplar tizimi orqali ochib berilishi mumkin, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

madaniy va etnik xususiyatlarining xilma-xilligini saqlab qolgan holda, qadriyatlarining yagona gumanistik tizimi doirasida falsafiy qarashlarning tengligi;

An'analar va bunyodkorlikning tengligi, o'tmish ta'limotlarini o'rganish va ulardan foydalanish zarurati hamda bugungi va kelajakda ma'naviy kashfiyotlar imkoniyatlarini e'tirof etish, an'anachilar va innovatorlar o'rtasidagi o'zaro boyitish;

odamlarning ekzistensial tengligi, qadriyatlar asoslari haqidagi demagogik bahslar o'rniga sotsial-madaniy pragmatizm, messianizm va loqaydlik o'rniga dialog vaasketizm.

Ushbu metodologiyaga ko'ra, fanning, shu jumladan pedagogikaning insonparvarlik mohiyatini, uning bilim, mulot va ijod sub'ekti sifatida shaxsga munosabatini aniqlash birlamchi vazifalardan biridir. Bu esa falsafiy-pedagogik bilimlarning qadriyat tomonlarini, uning "insoniy jihati", tamoyillarini va ular orqali butun madaniyatning insonparvarlik, insoniy mohiyatini hisobga olishga olib keladi. Aynan ta'lim falsafasining insonparvarlik yo'nalishi insoniyat kelajagi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ta'lim madaniyatning tarkibiy qismi sifatida bu boradaloahida ahamiyat kasb etadi, chunki u shaxsning insonparvarlik mohiyatini kamol toptirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Har qanday fan singari, pedagogika ham amaliy va nazariy qismdan iborat bo'lib, vaqti-vaqti bilan ular orasidagi dissonans juda keskin namoyon bo'lishi mumkin [2].

Masalani sinchiklab o'rganilsa, pedagogikaning gumanistik tabiati aksiologiyaga asoslanganligi ayon bo'ladi. Ijtimoiy rivojlanishning maqsadiga aylangan shaxs eng yuqori qadriyat sifatida tanlandi. Aksiologiya ushbu tizimning barcha bo'g'inlarini bog'laydi va shu bilan zamonaviy pedagogikaning metodologiyasi bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik aksiologiya asosida inson hayoti, tarbiya va ta'lim, pedagogik faoliyatning inson hayotidagi ahamiyatini tushunish va qaror toptirish yotadi. Ta'limni inson turmushi uchun asosiy qadriyat, deb asoslash pedagogik bilimlar taraqqiyotini barcha bosqichlarida o'z o'miga ega. U o'zaro aloqadorlik - jamiyat va inson o'rtasida muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan, ular ta'limning qadriyat statusini belgilab berishadi. Ta'limni insonparvarlashuvi g'oyasi, pedagogikada aksiologik yondashuvni qo'llash esa, o'zida katta falsafiy-antropologik, ijtimoiy-siyosiy xususiyatni aks ettiradi.

Pedagogik aksiologiya inson va ta'limni qadriyat deb e'tirof etgan holda, ta'limiy qadriyatlarni muhokama etuvchi hamda ta'limga aksiologik yondashuvni amalga oshiruvchi pedagogik bilimlar sohasidir.

Aksiologiyaning asosiy tamoyilini quyidagicha shakllantirish mumkin: hamma narsa determinizmga asoslanadi, hayotning barcha hodisalari o'zaro bog'liqdir; bu pozitsiyadan kelib chiqqan holda, har bir shaxs jamiyat bilan bog'lanadi va bu umumiy xususiyatlar va naqshlarni ko'rish muhimdir. Ta'limning aksiologik asosi insonparvarlik bo'lishi

kerak. Insonparvarlik yo'liga kirgan pedagogik tizim bu falsafa tajribasini o'zlashtirish hisobiga ta'lim sifatini oshiradi.

Bundan tashqari, biz bunday aksiologik sozlashning o'ziga xos afzalliklarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

1) to'plangan pedagogik tajribani, ilgari qo'llanilgan o'quv ishining usullari va usullarini baholash usulining paydo bo'lishi;

2) individual shaxsiy va kasbiyo'sishgayordam beradigan ko'nikmalarni egallash foydasiga ta'limning "shaxssizligi" ni rad etish;

3) ta'lim maqsadlarining o'zgarishi: ma'lumot va ko'nikmalar ta'limning asosiy belgisi sifatida gumanistik ta'lim aksiologiyasiga mos kelmaydi. Uning insonparvarlik nuqtai nazaridan asosiy kamchiligi inson tabiatiga moslasha olmasligidir. Inson ma'lumotni bir vaqtning o'zida ijtimoiylashuvigayordam beradigan ko'nikmalar bilan qabul qilishini tushunish muhimdir. Shuning uchun ta'lim va tarbiya jarayonlari parallel ravishda borishi kerak [3].

An'anaviy dasturlarda aniq ta'lim tizimi mavjud emas. Ta'limning madaniy tarbiya funktsiyasidan mahrum bo'lishi, o'z navbatida, mehnat faoliyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi, shuning uchun insonparvarlik tarbiya ishining axloqiy va estetik tomoniga e'tibor berishga chaqiradi;

4) dunyo haqidagi tasavvurini mavjud voqelikka moslashtirmaslik, atrofdagi dunyoni dunyoqarashiga mos ravishda o'zgartirish qobiliyatini o'rganish; o'rnatilgan tizim insonning o'zgaruvchan kuch ekanligini va iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa muammolarga ta'sir ko'rsatishga qodirligini hisobga olmaydi; shu paytgach o'rganish faqat muammolarga moslashishga qaratilgan edi, ular bilan kurashishga emas.

Pedagogik faoliyatning aksiologik xususiyatlari uning gumanistik mazmunini aks ettiradi. Pedagogik qadriyatlar - bu uning insonparvarlik maqsadlariga erishishga qaratilgan ijtimoiy va kasbiy faoliyati uchun ko'rsatma bo'lib xizmat qiladigan xususiyatlar, ular pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi va o'rnatilgan jamoatchilik o'rtasida bog'lovchi bo'lib xizmat qiluvchi kognitiv-harakatli tizim sifatida xizmat qiluvchi normalardir. ta'lim sohasidagi dunyoqarash.

Pedagogik aksiologiyaning asosini inson hayoti, tarbiya va ta'lim, pedagogik faoliyat va umuman ta'lim qadriyatini anglash va tasdiqlash tashkil etadi.

Insonga o'z imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratishga qodir bo'lgan adolatli jamiyat g'oyasi bilan bog'liq bo'lgan barkamol shaxs g'oyasi ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu g'oya madaniyatning qadriyat yo'nalishlarini belgilaydi va shaxsni tarixga, jamiyatga, faoliyatgayo'naltiradi. Pedagogik qadriyatlarni o'zlashtirish pedagogik faoliyat jarayonida amalga oshiriladi. Pedagogik qadriyatlarining keng doirasi ularni tasniflash va tartibga solishni talab qiladi, bu ularning umumiy pedagogik bilimlar tizimidagi maqomini taqdim etishga imkon beradi [4].

Insonparvarlashtirish g'oyasi ta'limdagi aksiologik yondashuvning natijasi bo'lib, u eng muhim ijtimoiy-siyosiy va falsafiy-antropologik ahamiyatga ega. Ushbu g'oya qanday amalga oshirilishi zamonaviy jamiyatni rivojlan tirishning yakuniy strategiyasini belgilaydi: yangi konsepsiya uning harakatini sekinlashtiradimi yoki aksincha, rivojlanishning yangi bosqichini boshlaydi. Zamonaviy ta'lim har bir shaxsning qimmatli dunyoqarashini, axloqiy fazilatlarini shakllantirishning muhim elementiga aylanish qobiliyatiga ega.

Xulosa. Ta'limning gumanistik falsafasi dunyomizda ekologik va axloqiy uyg'unlikni yaratish missiyasiga asoslanadi. Shunday qilib, ta'limni insonparvarlashtirish shaxsning, shu bilan birga butun jamiyatning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi barcha tormozlardan dastlabki bosqichlardayoq xalos bo'lishni taklif etadi. Shu bilan birga,

bu falsafiyko'rsatmalarning qaytao'rnatilishi hamdir. Ta'lim sohasidagi antropotsentrizm unga shaxsdaaxloqiy fazilatlar va dunyoqarash munosabatlarini tarbiyalash funktsiyasini

qaytarish uchun zarurdir. Pedagogikadagi gumanizm aynan axloqiy va axloqiy sohalarda uyg'unlikka intiladi.

ADABIYOTLAR

1. Мардонова С.М. Формирование нравственных качеств у студентов в образовательных учреждениях средствами этнопедагогике. Монография. Костанай. 2018.
2. Ibragimovich I.X. Saidkulovich S.B. (2023) Mechanisms of development of axiologological competences in students. Science and innovation. 1 (11) 209-213
3. Saidkulovich S.B. (2023) Axiological approach in professional education of students. British view. 8(3)
4. <https://www.google.com/search?q=aksiologik+yondashuv&oq=%D0%90KSIIOLOGIK+YOND%D0%90SHUV>

Firdavs ACHILOV,
Navoiy innovatsiyalar universiteti mustaqil tadqiqotchisi

PhD, dotsent D.Alibekov taqrizi asosida

ISSUES OF EDUCATION IN THE PHILOSOPHY OF MAHMUDHOJA BEHBUDI

Аннотация

This article discusses the contribution of the enlightened scholar Mahmudkhodja Behbudi, known as the father of Uzbek Jadids, to the field of education and the development of the spiritual and educational sphere of the country, as well as to the development of national culture. Also, the issues of the "Jadid" movement, based on a completely new approach to the social and cultural problems of society, are analyzed scientifically and theoretically.

Key words: Jadidism, education, freedom, literacy, national education, tolerance, solidarity.

ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ФИЛОСОФИИ МАХМУДХОДЖИ БЕХБУДИ

Аннотация

В данной статье говорится о вкладе просвещенного ученого Махмудходжи Бехбуди, которого называли отцом узбекских модернистов, в развитие духовно-просветительской сферы страны, развитие национальной культуры. Также с научно-теоретической точки зрения были проанализированы вопросы движения «модернизм», основанного на совершенно новом подходе к социальным и культурным проблемам общества.

Ключевые слова: Борьба, образование, свобода, грамотность, национальное образование, толерантность, солидарность.

MAHMUDHOJA BEHBUDIY FALSAFASIDA MAORIF MASALALARI

Аннотация

Ushbu maqolada o‘zbek jadidlarining otasi deb nom olgan ma‘rifatparvar olim Mahmudxo‘ja Behbudining maorif sohasi va o‘lka ma‘naviy-ma‘rifiy soha taraqqiyotiga, milliy madaniyatning rivojlanishiga qo‘shgan hissasi haqida so‘z boradi. Shuningdek, jamiyatning ijtimoiy, madaniy muammolariga batamom yangicha yondoshishga asoslangan “jadidchilik” harakati masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, maorif, ozodlik, savodxonlik, milliy ta‘lim-tarbiya, bag‘rikenglik, hamjihatlik.

Kirish. Mamlakatimizning istiqloq yo‘lidagi ilk qadamlaridanoq, buyuk ma‘naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta‘lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg‘unlashtirish asosida jahon andozalari va ko‘nikmalari darajasiga chiqarish masalalariga katta ahamiyat berib kelinmoqda. Shu o‘rinda bugungi kunda XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida jadidchilik harakatida faoliyat ko‘rsatgan ma‘rifatparvarlar ijodi, hayoti, ma‘naviy merosini o‘rganish dolzarb masala etib belgilandi. Tarix bizning manaviy merosimizning haqiqiy tomonlarini ko‘rsatib beruvchi jarayondir.

O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik sharofati bilan barcha sohalarda bir qator yutuqlar qo‘lga kiritilmoqda. Hozirgi kunda milliy iqtisodiyotimiz, siyosiy va ijtimoiy faoliyatimiz bir qadar oldinga siljiy boshladi. Bizning ma‘naviy, tarixiy, pedagogik merosimiz qayta tiklana boshladi. Istiqloq tufayli tarix sahifasida qorong‘u bo‘lib qolgan ma‘naviyatimiz, merosimiz o‘zining qaddini rostlab, haqiqiy bahosini ola boshladi. Bugungi kunda O‘zbekiston mustaqilligining taraqqiyoti har bir sohaga, ayniqsa, ilmga yangicha nuqtai nazarni talab etmoqda. Tarix bizning ma‘naviy merosimizni haqiqiy tomonlarini ko‘rsatib beruvchi jarayondir.

Milliy o‘zlik, istiqloq va davlatchilik, barkamol avlodni tarbiyalash g‘oyalari to‘g‘risida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta‘biri bilan aytganda: “Davir farzandlarini yuksak fazilatli insonlar etib tarbiyalash o‘sha zamon ma‘rifatparvarlarining hayotiy va fuqarolik e‘tiqodiga aylandi. Bu orzu Behbudiy va Avloniy, Hamza va Munavvarqori, Fitrat va Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy va Usmon Nosir kabi minglab jadid bobolarimizni uyg‘otdi. Ularning xalq erkinligi va saodati yo‘lidagi ezgu fikr, ezgu so‘z va ezgu amallari uchun ulkan ma‘naviy omil bo‘ldi”[1].

Jadid ma‘rifatparvarlarimizning g‘oyalari, orzu-intilishlari prezidentimizning siyosatida o‘z aksini topmoqda.

XIX asrning 90-yillariga kelib o‘lkada ma‘rifatparvarlarning Yevropa mamlakatlari bilan tanishuvi, 1892 yilda Toshkentda ko‘tarilgan “Vabo” qo‘zg‘oloni 1898 yilda Andijonda

sodir bo‘ldi. Dukchi Eshon voqeasi kabilar ma‘rifatchilarning dunyoqarashlarida keskin o‘zgarish yasay boshladi. Ma‘rifatchilikning mohiyat zamiriga milliy ozodlik g‘oyasi chuqur o‘rnasha bordi. 90-yillarda boshlangan bu ijtimoiy madaniy harakat sekin-asta mavjud jamiyat asoslarini qayta qurish g‘oyasi bilan tutashdi. Jamiyatning ijtimoiy, madaniy muammolariga batamom yangicha yondoshishga asoslangan bu harakat “jadidchilik” deb, jadidchilik g‘oyasini tarqatuvchi ziyolilar esa “jadidlar” degan nom oldi. Jadidlarni G‘arbiy Yevropa va Rossiya ma‘rifatchiligidan ajratib turuvchi xususiyati shundaki, birinchidan ular mustamlakachilik sharoitida faoliyat olib borishlari, ikkinchidan, ma‘rifatchilik davrlari G‘arbda, ya‘ni Yevropa o‘n yillar va hatto yuz yillar mobaynida kechgan bo‘lsa, Turkiston ma‘rifatchilari esa qisqa muddatda shiddatli harakat qilishga majbur bo‘lishdi.

“Jadid” degan so‘z asli arabcha bo‘lib, “Yangi” degan ma‘noni anglatadi. Jadidlar yangilik va islohot tarafdorlari bo‘lib, mustamlakachilik sharoitida ezilib kelayotgan xalqlarga yangi hayot olib kirishga, ularni ijtimoiy-madaniy taraqqiyotning yuqori bosqichlariga olib chiqishga harakat qilishgan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy (1874-1919 yillar) hazratlari ko‘rinishda g‘oyat mahobatli va salobatli edi. Dunyoviy taraqqiyotni anglab yetgan Behbudiy Turkistonda ham yangilikni keng joriy etish, yangi maktablar tashkil qilish, xalqning o‘zligini anglashi hamda iqtisodiyotini yaxshilanishi uchun nimalar qilish kerakligi haqida matbuotda chiqishlar qila boshladi. Uning Turkiston viloyatining gazetasi, “Taraqqiy”, “Hurriyat”, “Najot”, “Oyna”, “Samarqand”, “Mehnatkashlar tovushi”, “Ulug‘ Turkiston” kabi matbuot sahifalaridagi yuzlab maqolalarida yangi maorif, dunyoviy fanlarning foydasi, komil insonning tarbiyasi, Turkiston farzandlarining erkin istiqboli, ularning kelajagi va iqtisodiy muammolari keng yoritilgan.

U o‘zbek va tojik tillarida “Muntaxabiy jug‘rofiya umumiy” (Qisqacha umumiy jug‘rofiya) asarini yangi usuldagi maktablar uchun darslik va qo‘llanmalar, “Kitob ul-atoriya”, (Bolalar uchun kitob) “Muxtasari tarixi islom” (Islomning

qisqacha tarixi), “Amaliyoti islom”, “Madhali jug'rofiya umroniy”, (Aholi jug'rofiyasiga kirish), “Muxtasari jug'rofiya Rusi”, (Rossiyaning qisqacha jug'rofiyasi) ni yaratgan.

O'zbek jadidlarining otasi deb nom olgan Behbudiy bu davrning ko'zga ko'ringan taraqqiyparvarlaridan edi. U XIX asrning boshlarida Rossiyaning yirik shaharlari va taraqqiy etgan musulmon mamlakatlariga borib, qo'shni xalqlar hayoti bilan yaqindan tanishdi. Bilim va intilish doirasi behad keng bo'lgan bu buyuk jadid tufayli O'rta Osiyoda yangi usuldagi birinchi maktab, birinchi teatr asari maydonga keldi. Uning tashabbusi bilan Sirdaryo va Amudaryo oralig'ida birinchi marta “Jamiyati xayriya”lar tashkil etilib, bu jamiyatlarga tushgan mablag'lar tufayli kambag'al oilalarning farzandlari ham jadid maktablarida o'qiy boshladilar. Behbudiy Turkistonda ma'rifat tarqatishning asosiy yo'li eski maktablarni isloh qilish orqali usuli jadid maktablarini tashkil etishdir, degan xulosaga keladi.

Jadidlar jamiyatni inqilobiy yo'l bilan emas, islohotlar yo'li bilan o'zgartirishni asosiy vazifa deb bildilar. Ular maorif, matbuot, adabiyot va san'atning jamiyat va xalq hayotini yangilashdagi faol rolini oshirish uchun bu sohalar taraqqiyotiga katta e'tibor berdilar. Jadidlar oldida turgan vazifalar hilma-xil bo'lishiga qaramay, ular muttasib dindorlarga qarshi kurashib, dunyoviy ilmlarni o'qitishni tashkil etish, matbuot erkinligi, hurriyat uchun kurashga da'vat etish kabi masalalari bilan yaqindan shug'ullandilar. Jadidlar ochgan o'nlab maktablar xalqning savodxonligini ma'lum darajada oshirdi. Ular ijtimoiy va iqtisodiy qoloqlik, ongsizlik kabi illatlarning sababini ilmsizlik, ma'rifatsizlikda deb bildilar. Shuning uchun ham “Usuli jadid” maktabini tashkil etibgina qolmasdan, shu maktablar uchun o'quv qo'llanmalarini ham yaratdilar. Behbudiyning “Aholi jug'rofiyasiga kirish”, “Bolalar uchun yozuv kitobi”, “Islom amaliyoti”, “Hisob”, H.H.Niyoziyning “Yengil adabiyot”, “O'qish kitobi”, “Qiroat kitobi” singari o'quv qo'llanmalari bu maktablarda asosiy darslik sifatida o'qitildi.

Jadidlar ilm va ma'rifatning tom ma'nodagi jonkuyarlari edi. Ular mana shu maqsad yo'lida o'z jonlarini ham ayamaganlar. Behbudiy vasiyatnomasidagi quyidagi so'zlar uning ma'rifatparvarlik g'oyasiga naqadar sodiq bo'lganligidan darak beradi:

“Ey Turkiston maorif ishlarida bo'lg'on o'rtoq va o'g'lonlarim! Men o'zim garchand bandi bo'lsamda, sizlarni esimdan chiqarmayman, sizlarga bir oz vasiyat qilib o'taman: Meni sevar o'rtoqlarim meni so'zlarimni quloqlaringizga ilingiz! Biz ikki oydan beri Buxoro shahrida bandi bo'lib yurib, oxir 10 kundan beri bu yerda (Qarshi shahrida) bu zolimlarning qo'lga tushib bandi bo'ldik. Jadid kofirlik otini ko'tardik. Sipohlar ichida tilchilik otini ko'tardik. Bu yerdan qutilmog'imiz qiyin bo'ldi. O'rtoqlarim Siddiqiy, S. Ayniy, Fitrat, Qurbi va Okobir hamda o'g'lonlarim Vadud, Mahmud, Abduqodir Shukuriy, sizlarga vasiyat qilaman. Maorif yo'lida ishlayturg'on muallimlarning boshini silangizlar! Maorifga yordam etingizlar. O'rtadan nifoqni ko'taringiz! Turkiston bolalarini ilmsiz qo'ymangizlar. Har ish qilsangiz jamiyat ila qilingizlar! Bizdek maorif qurbonlarini yo'qlangizlar! Buxoro tuprog'iga tezlik ila yo'l boshlangizlar! Ozodlikni tezlik ila yuzaga chiqaringizlar! Bizning qonimizni zolim beklardan talab qilingizlar! Maorifni Buxoro tuprog'ida joriy qilingizlar! Bizning otimizga maktablar ochingizlar! Bizlar ul chog'da tinch yoturmiz! Manim o'g'lonlarimga salom yetkazinglar! Bu hamrohlarimning avlodlaridan xabardor bo'ling!”

Jadidlarning aksariyati Behbudiy kabi izchil ish olib bordilar. Ular yozgan har bir asarda bu narsa yaqqol sezilib turadi. Jumladan, Abdurauf Fitratning “Sayyohi hindi” asarini ko'zdan kechirsak, har bir jumlasida jadidona ruh sezilib turadi. Asarda ko'tarilgan g'oyalar hozirgi kunda ham o'z qimmatini yo'qotmagan. Masalan, buni Qozi bilan Sayyoh suhbatida ham ko'rishimiz mumkin.

“Qozi: Biz buxoroliklar bir shaharda hokim bo'ldik deguncha, mamlakat va xalq huquqini butunlay esdan chiqaramiz. Butun vaqtimizni podshohni shod etish yo'lida sarf etamiz. Harakat qilamizki, nima bo'lmasin, amir bizdan xursand bo'lsin deb”.

Sayyoh Qozining gaplarini ma'qullagan holda e'tirozli fikr bildiradi: “... lekin, siz janoblari, Buxoro xalqini qo'yg'a

o'xshatib, butun gunohni hokimlarga ag'dardingiz. Bir jihatdan hokimlarni gunohsiz demayman, bir oz xalqda ham gunoh kam emas. To'g'ri, Buxoro xalqi qo'yg'a o'xshaydi. Biroq qo'yg'a o'xshashlik inson uchun husn emas, balki nuqsonlardir. Inson-insondir, nega u hayvonga o'xshashi kerak ekan?”

Asar qahramoni eskicha yashab bo'lmasligini, ilm-ma'rifatni keng yoyish, sanoat, qishloq xo'jaligini Ovrupacha andoza asosida rivojlantirish kerakligini uqtiradi. Jadidchilik harakati maorif sohasidagina keng tus olib qolmasdan, ijtimoiy-siyosiy sohalarda ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Bu, ayniqsa, Turkiston Muxtoriyatining tashkil qilinishi misolida yaqqol ko'rinadi. 1916 yil 27 noyabrda Qo'qonda to'plangan IV-Ummusulmonlar Qurultoyi Turkistonda muxtor hukumat tuzilganini e'lon qildi. Bolsheviklar “Qo'qon muxtoriyati” deb atagan va yaqin-yaqingacha tuhmat va bo'hton toshlariga giriftor bo'lgan XX asrdagi dastlabki mustaqil davlatimiz shu tarzda yuzaga keldi. Muxtoriyatning e'lon qilinishi mahalliy xalq va turli viloyatlardan kelgan vakillar uchun katta milliy bayram bo'ldi.

Ayni paytda hukumat chor amaldorlar qo'lida bo'lganligi uchun yangi usuldagi maktabda bolalarni maxsus binoda o'qitishning imkoniyati yo'q edi. Shuning uchun ham yangi usuldagi jadid maktablari mashg'ulotlari muallimlar va boshqa ilmga rag'batli bor kishilar uyida olib borilgan. Yangi usul maktablarida bolalar sinf-sinfga bo'lib o'qitilgan, ular parta yoki stol-stullarga o'tirishgan. Dars aniq dastur asosida olib borilgan, mashg'ulotlar jadvaliga rioya qilingan holda tuzilgan. Bu jadvallar asosida din, arab tili, shifoxiya (arab tili amaliy mashg'ulotlari), islom tarixi, ona tili, fors tili, turkiy adabiyot, tarix, axloq, jug'rofiya, hisob, rus tili va boshqa fanlar o'qitilgan. Biz quyidagi ikki bosqichdan iborat bo'lgan Behbudiyning usuli jadid maktabi o'quv fanlarini misol qilib keltiramiz. Bu maktabning birinchi yilida forscha va arabcha alifbe, hisob, qur'on, ikkinchi yilida haftiyak, ona tili, hisob, forscha va arabcha adabiyot, turkiy adabiyot, uchinchi yilida kalomi sharif, islom ibodati, tajvid, forsiy va turkiy adabiyot, ona tili, tarix, islom tarixi, jug'rofiya, to'rtinchi yilida kalomi sharif, islom ibodat, tajvid, forsiy va turkiy adabiyot, hisob, ona tili, tarix, islom tarixi, jug'rofiya kabi darslar o'tilgan. 2-bosqichning 1-yilida arab tili, jug'rofiya, shafaqiya (astronomiya), fors tilidan turkiyga tajrima etilgan islom tarixi, ona tili va adabiyot, ikkinchi yilida arab tili, tarix, islom tarixi, axloq, darsi, fors tili, ona tili, hisob, 3-yilida arab tili, hisob, islom tarixi, axloq, darsi, fors tili, ona tili, hisob, islom muhokamasiga oid dars, tarix, rus tilida ish yuritishga doir darslar o'tilgan. 4-yilda arab tili, ruscha ish yuritish, turkiy ta'lim pedagogikasi, adabiyot, salomatlik, tabiat, maktab va hayot kabi fanlardan saboq olganlar.

Yangi usuldagi jadid maktablarida imtihonlar bevosita ota-onalar ishtirokida o'tkazilgan. Birinchidan, buning sababi xalqqa tezlikda savod o'rgatilayotganligini namoyish etish bo'lsa, ikkinchidan yangi usuldagi maktablari keng tashviq qilish bilan birga, muttasib dindorlar tarqatgan tuhmat gaplarga javob berish edi. Jadid muallimi imtihonda o'quvchiga kitob o'qitib ko'rgan, she'rlarni yod aytdirgan, xat yozdirgan, hisob ishlatgan, qur'on o'qitgan, shu yo'l bilan bilimni sinab ko'rgan.

Biz yuqorida ma'rifatparvarning yangi usul maktablari uchun alifbo va o'qish kitoblari yozganliklarini aytgan edik. Ular asosan o'zbek adabiy tilida yozilgan.

Sharq allomalari - Beruniy, Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Al Xorazmiy, Bobur, Alisher Navoiy, Ulug'bek, Behbudiy, Munavvar Qori kabi komil insonlar bugungi kunda xalqimizning ma'naviy merosi salmoqli o'rin tutadi. Ular yaratgan ma'naviy boyliklar bugungi o'quvchini ham e'tiborsiz qoldirmaydi. Shu bilan bir qatorda, kelajakka, tarixga, millatga hurmat bilan qarashni o'rgatadi.

XIX asr boshlarida istiqloq, mustaqillik uchun kurashgan, bu kurashda hatto o'z jonlarini ham fido qilgan, mustamlaka Turkiston o'lkasining ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy hayotining hamma jabhalariga kuchli ta'sir ko'rsatgan jadidchilik harakati namoyondalari hayoti va ijodini o'rganish, ularning asarlarini tadqiq qilish va to'la holda nashr qilish hozirgi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi. Zero, jadid mafkurasining asosini istiqloq, mustaqillik mafkurasini tashkil qilar edi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. – B.18.
2. To'plam: O'zbekistonda xalq ta'limi taraqqiyoti tarixi va pedagogik muammolar. – T.: Nizomiy nomidagi pedagogika instituti, 1994. – B.49.
3. Rizayev Sh. Ma'rifatparvarlikdan ma'rifatchilikkacha // Tafakkur. - 1995. - N15. -B. 74-79.
4. Avezov N. Mahmudxo'ja Behbudiyning ijodiy merosi: Ped. fan. nomzodi ilmiy darajasini olish uchun bajarilgan diss. - T., 1995. – B.217.

O'UK: 004:808.3:001(575.1)

Barno BURANOVA,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti dotsenti, PhD

E-mail: buranovabarno17180915@gmail.ru

Munira NAZAROVA,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti tayanch doktoranti

Professor, f.f.d. L.Toshmuhammedova taqrizi asosida

TARGETED USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE CAPABILITIES IN SCIENTIFIC RESEARCH

Annotation

Artificial intelligence tools are raising urgent and important questions for scientists conducting research. In particular, several problematic situations are emerging, such as writing scientific articles using artificial intelligence tools like ChatGPT and adherence to copyright and ethical standards. In this scientific article, the authors analyze several issues, including specific limitations and rules for using ChatGPT, optimal purposes for applying this AI tool, and methods for writing compelling scientific articles using ChatGPT. The study was conducted with scientific rigor, employing empirical methods, observation, comparison, calculation, theoretical methods, generalization, and abstraction. Based on the research results, proposals and recommendations were formulated.

Key words: Artificial intelligence, ChatGPT, scientific article, editing, analysis, research, researcher.

В ЦЕЛЕВОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТАХ

Аннотация

В настоящее время средства искусственного интеллекта ставят перед учеными, проводящими научные исследования, актуальные и важные вопросы. В частности, возникает ряд проблемных ситуаций, таких как написание научных статей с помощью инструментов искусственного интеллекта, подобных ChatGPT, соблюдение авторских прав и этических норм. В данной научной статье авторы аналитически рассматривают ряд вопросов, включая конкретные ограничения и правила использования ChatGPT, оптимальные цели применения этого инструмента ИИ, а также методы написания эффективных научных статей с помощью ChatGPT. В исследовании использовались эмпирические методы: наблюдение, сравнение, вычисление, а также теоретические методы: обобщение и абстрагирование. На основе результатов исследования были сформулированы предложения и рекомендации.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, ChatGPT, научная статья, редактирование, анализ, исследование, исследователь.

ILMIY TADQIQOT ISHLARIDA SUN'IY INTELLEKT IMKONIYATLARIDAN MAQSADLI FOYDALANISH

Annotatsiya

Bugungi kunda sun'iy intellekt vositalari ilmiy tadqiqot olib borayotgan olimlar oldiga dolzarb va muhim masalalarni qo'ydi. Xususan, ChatGPT kabi sun'iy intellekt vositalari orqali ilmiy maqolalar yozish, mualliflik huquqi hamda axloq meyorlariga amal qilish kabi bir qator muammoli vaziyatlar yuzaga kelmoqda. Ushbu ilmiy maqolada mualliflar ChatGPTdan foydalanishning o'ziga yarasha cheklov va qonun-qoidalari, SI ning ushbu vositasidan nima maqsadda foydalangan ma'qul, qanday qilib ChatGPT orqali samarali ilmiy maqola yozish kabi bir qator masalalarni tahliliy ko'rib chiqadi. Tadqiqotda empirik: kuzatish, qiyoslash, hisoblash hamda nazariy: umumlashtirish hamda abstraksiyalash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, taklif va tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ChatGPT, ilmiy maqola, tahrir, tahlil, tadqiqot, tadqiqotchi.

Kirish. Bugun zamonaviy dunyo jadallashib ketdi va u tobora murakkablashib bormoqda. Bunga harbiy va etnik mojrolarning keskinlashuvi, gender tengligi masalalari, umuminsoniy tamoyillar uchun kurash hamda texnologik hodisalar: inson hayotining deyarli barcha sohalariga yuqori texnologiyalarni joriy etish, avtomatlashtirish, katta hajmdagi ma'lumotlar bazasi bilan ishlash kabi bir qator omillar sabab bo'lmoqda. Shubhasiz, bugungi kunda texnologiya olamidagi asosiy mavzulardan biri bu – sun'iy intellekt va uning turli sohalarda qo'llanilishi bo'lib qolmoqda.

Sun'iy intellekt (SI) bu – insonning intellektual qobiliyatiga tayanib amalga oshiradigan vazifalarini kompyuter hamda internet tarmog'i orqali bajarishga imkon beruvchi texnologiyalar majmuidir. Masalan, ma'lumotlarni o'qish va tasniflash, tabiiy tilni qayta ishlash va boshqalar shular jumlasidandir [1]. Sun'iy intellektda qo'llaniladigan asosiy texnologiyalardan biri bu neyron tarmoqlar bo'lib, ular miyadagi neyronlarning ishlashiga taqlid qiladi va kompyuterlarga inson tajribasidan o'rganish (taqlid qilish) imkonini beradi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt sifatida mashhur bo'lgan mazkur yo'nalish bo'yicha ilk bor tadqiqot olib borgan olim Buyuk Britaniyalik matematik, kriptograf va mantiqshunos Alan Turing bo'lib, u 1936 yilda "Turing mashinasi" atamasini fanga kiritdi. Faqatgina olimning vafotidan so'ng, 1956 yilga kelib, bu

atama "sun'iy intellekt" deb nomlandi va AQSHning Nyu Xempshir shtati, Dartmut kollejida sun'iy intellektga bag'ishlangan ilk konferensiya o'tkazildi [2].

O'zbekiston Respublikasida ham sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llab-quvvatlash uchun hukumat miqyosida chora-tadbirlarning ishlab chiqilayotgani bu boradagi izlanishlarning olg'a siljib borayotganligini ko'rsatmoqda. Xususan, 2017- yildayoq sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish borasida Vazirlar mahkamasining qarori [3] e'lon qilingan bo'lsa, 2021-yilga kelib, mamlakat Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning qarori [4] tasdiqlandi. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2024-yil 13-avgust kuni sun'iy intellekt va IT sohasidagi startap loyihalarni rivojlantirish chora-tadbirlariga doir taqdimot bilan tanishar ekan, sun'iy intellekt texnologiyalari markazini tashkil qilish bo'yicha topshiriq berdi [5]. Olib borilayotgan bu kabi chora-tadbirlar matn tahrirllovchi dasturlarni rivojlantirish va moliyalashtirishda ham tadqiqotchi va dasturchilarga yangi imkoniyatlar taqdim qilmoqda.

Adabiyotlar sharhi. ChatGPT SI vositasi orqali bir qator tadqiqotchilar izlanishlar olib borgan bo'lib, ularda ilmiy maqola yozish sifati, samaradorligi, kamchilik va yutuqlaribatafsil tahlil qilingan. Sun'iy intellekt tizimida ishlovchi bu vositalardan o'rinli foydalanish orqali tadqiqotchilar fanlar tizimida mavjud muammolarga oqilona yechim topish, yangicha faraz va

qarashlarini ilgari surish, vaqt va sifat borasida yaxshi natijalarga erishishi mumkin. Faqat birgina sharti ushbu vositadan axloqiy me'yorlarga amal qilgan holda foydalanish talab etiladi.

Metod. Matn ustida ishlashning asosini tahrir tashkil qilishini hisobga olsak, fan tarmog'iga SI kirib kelishi bilan tahrir ishida ham yangidan yangi yo'nalishlar va tushunchalar shakllana boshladi. Ana shunday tushunchalardan biri bu – matn ustida ishlovchi generativ sun'iy intellektidir. Bu matn bilan ishlovchi barcha mutaxassislar: jurnalistlar, muharrirlar, tijorat matnlarini yaratuvchilar (kopirayter va rerayterlar), noshirlar va tarjimonlar, olimlar uchun qiziqarli va ayni vaqtda, foydali texnologiyadir.

Ushbu ilmiy maqolada matn ustida ishlovchi generativ SI vositasi ChatGPT imperik: kuzatish, qiyoslash, hisoblash hamda nazariy: umumlashtirish hamda abstraksiyalash metodlari orqali tadqiq qilinib, natija va mulohazalar asosida tavsiya va takliflar ishlab chiqilgan.

Natijalar. 3.1. ChatGPT nima?

Matn ustida ishlashga yordam beruvchi generativ SI asosan, katta hajmdagi matnlar ustida "o'qitilgan" kompyuter algoritmlari bo'lib, ular o'rgatilgan narsalarni takrorlaydi. Bu vositalari inson kabi fikrlay olmaydi. Shu bois, texnologiya yaratgan matn ham, tahrir ishi ham inson nazorati va aralashuviga muhtojdir.

ChatGPT katta hajmdagi ma'lumotlarni o'rganib, inson nutqiga mos keladigan javoblarni taqdim eta oladigan til modelidir. OpenAI kabi yirik tashkilotlar katta yozma matn kutubxonalaridan foydalangan holda ChatGPTni o'qishga o'rgatishdi. ChatGPT universal va samarali bo'lishi uchun minglab, balki millionlab misollar kerak edi. Generativ SI "asl" tarkibini yaratmaydi. Matn ustida ishlashda generativ SI – ChatGPTdan foydalanish uchun kerakli barcha ma'lumotlar internet tarmog'ida mavjud bo'lishi va hamma uchun ochiq bo'lishi kerak. Kodlangan, PDF hujjatlarda yashiringan yoki grafik tasvirlarga kiritilgan matnlarni SI o'qiy olmaydi. Shu bois, u sizga kutilgan natijani bera olmasligi mumkin.

Ilmiy maqola yozish ko'p vaqt talab qiladigan jarayon bo'lib, tadqiqotchi tanlagan mavzusi yuzasidan adabiyotlarni yig'ishi, saralashi, ko'rib chiqishi va o'z fikriga mos iqtiboslarni ajratib chiqishi kerak. ChatGPT kabi sun'iy intellekt vositalari esa insonlarning vaqtini tejashga yordam berib, yuqorida sanalgan tashkiliy ishlarning hammasini soniyalar ichida amalga oshiradi. Bu esa mualliflarga vaqtdan tejash va asosiy e'tiborini tadqiqot ishida ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan masalaga qaratishiga yordam beradi. Bundan tashqari, ChatGPT kabi sun'iy intellekt vositalari maqolada uchraydigan xatolar, nomuvofliqlar yoki argumentatsiyadagi bo'shliqlarni aniqlashga yordam berib, yozish sifatini yaxshilaydi.

Yuqoridagilarga qo'shimcha ravishda, ChatGPT maqola sarlavhasini taklif qilish, tadqiqot matnini qisqartirish yoki kengaytirish, natijalarni muhokama qilish va hatto ijodiy g'oyalarni tavsiya qilishda, plagiatni aniqlashda yordam beradi.

3.2. ChatGPT qanday ishlaydi?

ChatGPT – AQSH kompaniyalaridan biri OpenAI tomonidan ishlab chiqilgan, sun'iy intellekt bazasida ishlovchi chatbot hisoblanadi. U transformator modeli deb ataladigan chuqur neyron tarmog'i qurilmasiga asoslangan bo'lib, kiruvchi har bir ma'lumotlarning ahamiyatini differentsial ravishda o'lcaydigan o'z-o'ziga e'tibor berish mexanizmidan foydalanadi. Transformator modeli kontekstni tadqiq qilish uchun haddan tashqari ko'p matn ma'lumotlari korpusini o'rganishga moslashtirilgan.

Foydalanuvchi matnli so'rovni kiritganda, ChatGPT kiritilgan matnning o'qiydi va avval kiritilgan shunga o'xshash matnlar orasidan kerakli javobni qidirib topadi. Javoblar qisqa formatdan katta esse shaklida, hatto subbat tarzida ham taqdim etilishi mumkin.

ChatGPT kabi sun'iy intellekt vositalari avtomatlashtirilgan kontent yaratish, matnlar tarjimai va tabiiy tilni qayta ishlash kabi keng ko'lamli ilovalar uchun mashhur vositaga aylanib ulguragan.

3.2. Tadqiqotchilarga ilmiy maqola yozish uchun ChatGPT qanday yordam bera oladi?

ChatGPT tadqiqotchilarga adabiyotlarni ko'rib chiqish, saralash va tahlil qilishda yordam berishi mumkin.

Mavzuni tanlash: ChatGPT tegishli kalit so'zlardan foydalanib adabiyotlarni ko'rib chiqadi va tadqiqotchilarning yo'nalishiga mos mavzuni tanlashga yordam beradi. Masalan, jurnalist-tadqiqotchi: "Matn tahririda sun'iy intellektning o'rni qanday?" deb yozishi mumkin va ChatGPT tegishli kalit so'zlar orqali tadqiqot yo'nalishlari ro'yxatini shakllantiradi. Masalan, "Mediamatnlar tahririda sun'iy intellektning o'rni" kabi.

Adabiyotlarni qidirish: ChatGPT tadqiqotchilarga muhim ma'lumotlar bazalari va resurslarni taklif qilish orqali mavzuga tegishli adabiyotlarni qidirishda yordam beradi. Masalan, tadqiqotchi: "Avtomatik tahrirlash bo'yicha maqolalarni topish uchun qaysi ma'lumotlar bazasi yaxshiroq?" deb savol kiritishi mumkin. ChatGPT esa "Avtomatik tahrir", "maqola" kabi kalit so'zlar orqali mavzuga mos adabiyotlar ro'yxatini shakllantirib beradi.

Maqola tanlash: ChatGPT tadqiqotchilarga tezis va maqola yozishda adabiyotlar sharhi uchun zarur bo'lgan ilmiy maqolalarni ko'rib chiqish va ularni umumlashtirgan holda, qisqa xulosalar yozishga yordam berishi mumkin. Misol uchun, tadqiqotchi: "Tabiiy tilni qayta ishlash bo'yicha yaqinda chop etilgan maqolalarning natijalarini umumlashtira olasanmi?" deb so'rov kiritrsa, ChatGPT shu mavzu bo'yicha e'lon qilingan maqolalarning asosiy xulosalarini va ko'rib chiqilayotgan mavzuga aloqadorligini tahlil qilib, uning qisqacha mazmunini yaratib beradi.

Iqtibos va havola: ChatGPT orqali tadqiqotchilar istalgan uslubdagi iqtibos shaklini yaratish bo'yicha so'rov kiritishi mumkin. Sun'iy intellekt vositasi esa so'ralgan uslubda, masalan, APA uslubida adabiyotlarga iqtibosni shakllantirib beradi.

Umuman olganda, ChatGPT tadqiqotchilarga o'z yo'nalishiga mos mavzularni tanlash, adabiyotlarni va maqolalarni qidirish, tahlil qilish va umumlashtirish, ularga iqtibos keltirish kabi ko'p vaqt talab qiluvchi vazifalarni amalga oshirishga yordam beradi.

Mulohaza. 4.1. ChatGPT va matn sifati

ChatGPT – sun'iy intellektning bu vositasi qanchalik takomillashgan bo'lmasin, albatta, kamchiliklardan holi emas.

Kontekstning yetishmasligi: ChatGPT kabi sun'iy intellekt vositalari har doim ham ilmiy matnning konteksti va nuanslarini to'liq tushuna olmaydi. Bu esa ilmiy tadqiqot mavzusiga mos ma'lumotlar yoki adabiyotlarni taqdim etilmasligiga sabab bo'ladi.

Noto'g'ri ma'lumotlar: SI vositalari avvaldan kiritilgan ma'lumotlar bazasida ishlagani bois, hali o'rganilmagan mavzu yuzasidan noto'g'ri xulosa va javoblar berishi mumkin. Natijada noxolis yoki noto'g'ri tavsiyalarni taklif qiladi. Ayni ma'noda, 2024-yil 20-avgust kuni ijtimoiy tarmoq va media olamida hammaning e'tiborini tortgan "ChatGPT yozgan kitobdagi maslahat bir oilani zaharladi" ruknidagi xabar matni fikrimiz dalilidir. Xabarda aytilishicha, Buyuk Britaniyada qo'ziqorin teruvchilar oilasi ChatGPT yordamida yozilgan kitob tavsiyasiga ko'ra terilgan qo'ziqorinlardan zaharlangan. Natijada kasalxonaga yotqizilgan oila boshlig'i Amazon internet platformasida sotilgan kitobdagi illyustratsiyalar va maslahatlarga amal qilganini, unda ko'plab xavfli xatolar borligi haqida ma'lumot beradi.

Maqolada ta'kidlanishicha, neyron tarmoqlar tomonidan yozilgan kitoblarning keng tarqalishi tufayli tajribasiz qo'ziqorin teruvchilar jiddiy xavf ostida qolmoqda. Chunki mazkur manbalarda ko'pincha noto'g'ri ma'lumotlar, jumladan, "zaharli qo'ziqorinlarni ta'mi va hidi bilan aniqlash" bo'yicha tavsiyalar mavjud bo'lib, bu dahshatli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Mazkur salbiy hodisalarning oldini olish maqsadida Guardian jurnalistlari tomonidan surishtiruv o'tkazilgan. Unga ko'ra bunday kitoblar to'lig'icha ChatGPT tomonidan yaratilgan matnlardan iborat bo'lib, mavzuga mos kelmaydigan g'ayritabiiy adabiy uslubga ega ekani aniqlangan. Shu bois xalqaro onlayn kitob do'koni Amazon bu xildagi ba'zi shubhali kitoblarni sotuvdan olib tashladi. Ammo neyron tarmoqlar tomonidan yozilgan mazmunan g'aliz va mavhum uslubga ega adabiyotlar muammosi hanuz yechimini topmagan.

Ijodiy qaramlik: SI vositalariga haddan tashqari suyanib qolish ijodiy va tanqidiy fikrlashning pasayishiga, shuningdek, matn sifati haqida mustaqil fikr yuritish qobiliyatining susayishiga olib kelishi mumkin.

Texnik cheklovlar: SI vositalari murakkab ilmiy tushunchalarni, texnik atamalarni yoki ilmiy matnlarning nozik nuqtalarini tushuna olmasligi mumkin. Mazkur holat SI orqali badiiy va ilmiy asarlar tarjima qilinganda yanada yaqqol ko'zga tashlanadi. Tadqiqotimiz davomida turk tilida nashrdan chiqqan "Shah-i Nakshibend" asarini SI orqali tarjima qilinganda "O sirada Bahaddin, ichinde ve dısında dürülen uzun ince yollarda gönlündeki düğümlerin çözümüne yürüyordu" jumlasini o'zbek tiliga "O'shanda, Bahouddin, uzun yupqa yo'l ichkari-tashqi dumalab ketdi. U yuragidagi tugunlarni hal qilish tomon yurardi", deya mantiqsiz va noto'g'ri tarjima qilganligini ko'rishimiz mumkin. Tadqiqotimiz davomida 10 dan ortiq ilmiy maqolalar tarjimasi va tahriri ustida ish olib bordik. SI tizimida ishlovchi dasturlar orqali tarjima qilingan va tahrirdan chiqqan materiallarda bir qator kamchiliklarni kuzatdik.

Til cheklovlari: SI tizimidagi aksariyat vositalar ingliz tilida ishlab chiqilgan va ular boshqa tillarga integratsiyalashuvi bu unga bo'lgan talabdan kelib chiqadi.

Xulosa. Shuni ta'kidlash kerakki, sun'iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish har qanday sohada, xususan,

ilmiy tadqiqot ishlarida ham manfaatli bo'lishi mumkin. Yuqorida keltirilgan mulohazalarga asoslanib, quyidagi farazlarni keltirib o'tamiz:

Birinchidan, yaqin kelajakda ilmiy tadqiqot ishlarida SI ning hissasi alohida qayd etilishi mumkin. Masalan, SI vositalarini maqola yozishda tahrir va konsepsiyalarga qo'shgan hissasini foizlarda ko'rsatish orqali jurnallar ilgari chop etilgan maqolalarni ko'rib chiqishi yoki mualliflarning SIDan noo'rin foydalanishining oldi olinishi mumkin.

Ikkinchidan, SIDan foydalanish aksariyat tadqiqotlarning ajralmas qismiga aylanishi mumkin. SINi kamchilik sifatida emas, balki tadqiqot vositalaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Uchinchidan, SI yordamida ishlaydigan tizimlar loyihalashda ham, amaliyotda ham doimo nazoratga muhtoj bo'ladi. Bu esa SI ishlab chiquvchilarini doimo izlanishga va xizmat sifatini yaxshilashga intilishiga sabab bo'ladi. Shu boisdan ham SI yordamida yaratilgan ilmiy tadqiqot ishlari to'laqonli inson salohiyatining o'rnini bosa olmaydi. Ya'ni SI vositalaridan yuqorida aytilgani kabi, ish sifatini yaxshilovchi bir vosita sifatida foydalaniladi.

ADABIYOTLAR

1. Copeland B., "Artificial Intelligence.," 26 September 2024. [Online]. Available: <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence>.
2. Copeland Jack., *The Essential Turing: Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life: Plus the Secrets of Enigma*, New York: Oxford University Press, 2004, p. P. 353.
3. VMQ. 717-son., "Vazirlar mahkamasining," 2017.
4. Ellerton Wendy , "The Human and Machine, 2022-23," *Visible Language*, vol. 52, no. 1, April 2023.
5. Prezident matbuot xizmati, 2024.
6. PQ-5234-son, "O'zbekiston Respublikasi prezidentining," 2021.
7. Kacena M.A. Plotkin L.I., Fehrenbacher J.C. , "The Use of Artificial Intelligence in Writing Scientific Review Articles," *Current Osteoporosis Reports*, no. 22, pp. PP. 115-121, 16 January 2024.

Shaxlo VALIYEVA,
Namangan davlat universiteti tayanch doktaranti
E-mail: shahlovaliyeva13@gmail.com

DSc, professor M.Asqarova taqrizi asosida

THE RELEVANCE OF THE FOCUS ON INCREASING MEDIACOMPETENCY IN THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN ELEMENTARY GRADES.

Annotation

This article presents the relevance of the focus on increasing mediacompetency in the process of teaching a foreign language in elementary grades, some aspects that should be paid attention to in lesson processes, and the classification of their resulting irregularities.

Key words: and expressions:, components, tendency, media textbook, interactivity, didactic study, primary school, lesson process, animation.

АКТУАЛЬНОСТЬ АКЦЕНТИРОВАНИЯ ВНИМАНИЯ НА ПОВЫШЕНИИ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ.

Аннотация

В данной статье представлена актуальность акцентирования внимания на повышении медиаккомпетентности в процессе обучения иностранному языку в начальных классах, некоторые аспекты, на которые следует обратить внимание в процессе урока, и классификация нотатов, возникающих в результате.

Ключевые слова: Компетенция, электронных учебники, медиа в эффективность дидактика, интерактивный.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA CHET TILINI O‘QITISH JARAYONIDA MEDIAKOMPETENTLIKNI OSHIRISHGA E‘TIBOR QARATISHNING DOLZARBLIGI

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda chet tilini o‘qitish jarayonida mediakompotentlikni oshirishga e‘tibor qaratishning dolzarbligi, dars jarayonlarida e‘tibor qaratilishi lozim bo‘lgan ayrim jihatlari va ularning natijasida yuzaga keladigan notatlar tasnifi berilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinflar, mediakompotentlik didaktika ta‘lim animatsiyalar, interfaol, component, raqamli, samara, dars jarayoni.

Introduction. The media is a force with great influence in the life of young people. Music, how to make the world of television, video games, magazines and other media it has a strong effect on our vision, an effect that often begins in childhood. Public media literacy in them so that consumers can critically analyze the media it will be necessary to develop skills and habits from childhood. Mass of these skills access to the media at the base level, its critical analysis on the basis of certain concepts make, evaluate based on the same analysis and, finally, the media itself.

It is known that among the population, including in the minds of the younger generation, the media play a large role in the formation of thoughts about events, news that are happening in the world, side by side. That is why today the modern educational system is tasked with another important task — to teach children to be able to correctly receive various information received from various sources, first of all, information transmitters such as television, Internet and mobile phone. Our children need to be able to assess the quality and reliability of any information, be able to use the information correctly, be able to choose and learn to approach each information critically.

Today it is impossible to imagine training without the use of information and communication technologies and media. Therefore, one of the priority areas for the development of modern higher education there is an introduction of information and communication technologies and multimedia technologies in the educational process the process. The popularity of media is growing every day and creates a media environment that affects education, worldview and formation of value orientations young people. The impact can be either positive or negative. You can counteract this influence through the formation of media competence in a person.

Many publications, Media, Information Communication Technologies overuse of everything that is called media, in most cases, negatively affect the mental and physical health of modern schoolchildren. Psychologists say that widespread media

technologies are not useful and are significantly fraught with risks. Most studies show that under the influence of computer games, gaming entertainment programs, Media, short-term thinking of schoolchildren is formed.

Methods. Information Culture is formed on the basis of working with information of our young people, searching for information, not being fooled by various false information, being able to distinguish the necessary information, process, organize, understand the content of information, transfer unbiased resources to friends, learn how to think logically. It is important to be able to understand for whom and for what purpose information is prepared. Each teacher should have a general idea of what technical means are used in the field of communication. In today's globalization process, special attention should be paid at all stages of education to be able to analyze information in young people, to separate the main message in information, to understand the direction of communication, its hidden meaning, to put it into short, to analyze any information

Schoolchildren are constantly faced with growing information flows and experience great difficulties in the process of demonstrating their search qualifications, independently critical assessment of the information received. In such conditions, the role of the media in the training of specialists is greatly increased. This, in turn, requires high erudition, tremendous creative, scientific potential and initiative from the teacher, since in the third millennium the labor market is seriously sorting them out, paying special attention to the selection of personnel in conditions of intense competition and an environment of economic need. Therefore, the education of schoolchildren to media competence should be a priority in the educational policy of our state. After all, the future of our nation will depend precisely on the media competence of modern schoolchildren.

Results. Several times the acceleration of the flow of information in recent years, in addition to positive information, the increase in information of a negative nature has contributed to the need to be mediocre. In the traditional way, Medias, which

consists of the individual being able to analyze works and create quality texts. "Today, mediacompetence means knowing why and why information is transmitted. Media literate pupil should ask to himself-who and for what purpose created this information? Is this post necessary for me? - should be able to ask the question and draw the right conclusions, receive a critical approach to it.

In the Media world, films and clips that are increasingly promoted through various internet sites and social networks negatively affect our national traditions and traditions and moral norms, in general, the minds of our young people, causing the disintegration of sacred concepts of family. The consequence of this is a decrease in the level of critical consciousness, changes in the perception of the surrounding world in the system of material and moral value, as well as in the ability to analyze and synthesize information. Psychological-pedagogical studies show that on the basis of short-term thinking, the surrounding world becomes a mosaic of scattered evidence. The emotional circle of schoolchildren gets used to this situation, the evidence alternates one by one, like a kaleidoscope, and schoolchildren need new impressions on a regular basis. In such a quick process, the sensitivity of the emotional sphere of schoolchildren begins to decrease.

Among other things, it is necessary to note the multifunctional nature of multimedia learning software as their main characteristic. In this sense, it should be considered as a purposeful tool for mastering activities, and as an "active" mandatory component of the educational process. In other words, multimedia learning software, facilitating the work of a teacher, allows you to operate with large amounts of educational information, organize, process this information, and provide quick access to any necessary part of it.

This, in turn, makes it possible to increase the accuracy and objectivity of the educational process, to adjust the teacher's work by choosing the most effective methods and techniques. Modern multimedia learning software, in terms of presentation of subject content, is very They are widely implemented in the teacher's demonstration function, which is manifested in the systematic use of various visual means of visualization, including static (photographs, drawings, diagrams, graphs, tables) and dynamic (video, animation) allowing you to present the educational situation in an accessible way, explain the way of action, exclude or minimize the use of your native language.

Discussion. There is a need to train schoolchildren in the skills of literate communication, separation of important and valuable information with the help of modern news media. Unfortunately, not enough attention is paid to the media competence of schoolchildren in our country. Therefore, the introduction of mediation is of particular relevance. The medium should be organized based on the traditions of our people, on national values, on universal values. The Media has a great place in the upbringing, education and cultural development of our children, and is also actively involved in the formation of public opinion and management processes. Modern schoolchildren usually use more media and computer equipment than adults.

The following results can be achieved in the section of age categories by gradually introducing media education into the Uzbek system of continuing education:

Children in the school stage:

- media information and Recreation used for (entertainment);
- media is used to do the simplest research work;
- media reading-in learning, the mediatext language can also be applied to evaluate several forms:
 - to know how the most important parts of the media tools are called (terms) (camera, projector, computer, slide, etc.) with the support of these instruments, they perform major operas.
 - to be able to disassemble the mediatext and know the main types of media profession (journalist, director, operator, etc.).
 - to be able to partially and completely identify the message being delivered in mediatext-
 - understanding and explaining the plot connection and solution in;
 - understanding the role of words and voices in the plot; being able to select media forms and tools, drawing up and identifying a visual text or short plot plan;
 - it is necessary to master the skills of preparing and presenting the presentation of its media history.
 - the use of media in search of primary and secondary resources (mediateka, reference to an electronic library) when carrying out a project from the media for the purpose of obtaining information, entertainment, communication, identification of questions and problems, research, presentation;
 - the use of media in the assessment of the language and several forms, genres and categories of mediatexts audiovisual texts, identification, discussion and "reading" of questions related to the media language;
 - being able to describe their main functions in relation to the creation and distribution of mediatexts;
 - determination of plot construction methods analysis of several plots; asking questions and giving an opinion on the parts belonging to the main ideas of mediatext, being able to describe how the parts of mediatext help to bring to the surface the general appearance of the work, understanding the specifics of the genre and type of mediatext;
 - it is necessary to make decisions on the use of existing media forms, to justify its decisions and mediation, to carry out its mediation, to present, to acquire skills and qualifications.

Conclusion. Uzbek pupils studying English revealed the following shortcomings: mistakes are corrected without explanation, there are not enough diverse, interesting types of work, it is better to master spoken language with a real, rather than a virtual teacher Other common uses of computer technology in English as a foreign language lessons are similar the fact that they are used in any subject areas. Teachers post their course program, necessary information resources, etc. on the Internet site. Teachers together with students conduct online forums, e-mail exchange (diaries, Q&A, homework), students make individual or group presentations at Power Point. With this approach to integrating multimedia into foreign language teaching, some goals of media education are achieved related to the students' abilities to find, prepare, transmit and receive the required information, however, such important components of media literacy as the ability to interpret, analyze, "read" media messages, and the development of critical thinking remain unclaimed.

REFERENCES

1. Babadjonov S. S. Yosh avlodni voyaga yetkazishda axborot texnologiyalari va mediakompetentlikning roli.// Xalq ta'limi. — Toshkent, 2016. № 6. — B 126
2. Nodira Qurbonaliyeva “. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning innovatsion usullari” «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 // Volume: 1, ISSUE: 6 B 439
3. Erkinova Odinaxon Kozimjon qizi ” Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini media savodxonligini oshirish” Journal of new century innovations Volume-38_Issue-2_October_2023 B 171-177
4. Zhilavskaya, I. V. (2009). Mediaobrazovanie molodezhnoj auditorii [Media education for youth audience]. Tomsk: TIIT (in Russian) [Жилавская, И. В. (2009). Медиаобразование молодежной аудитории. Томск: ТИИТ]
5. Borchers, J.O. (1999) "Electronic Books: Definition, Genres, Interaction Design Patterns". Conference on Human Factors in Computing Systems, CHI99 Workshop: Designing Electronic Books, Pittsburgh, May
6. Bostock, S. (1998) Courseware Engineering - an overview of the courseware development process. University of Keele
7. Носирова, С. М. О'quvchi yoshlarning mediakompetentligini rivojlantirish muammosini yechish yo'llari / С. М. Носирова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 51 (289). — С. 513-515. — URL: <https://moluch.ru/archive/289/64890/> (дата обращения: 01.02.2024)..
8. Sh.Valiyeva "Ingliz tilini boshlang'ich sinflarda o'qitishda media ta'limni an'anaviy o'quv faniga integratsiya qilish " AQSH ,Current research journal of pedagogics(issn-2767-3278)volume05 issue 10
9. Alona Pluhina " Methods of Forming Media Competence of Future Primary School Teachers" Traektorîa Nauki = Path of Science. 2020. Vol. 6. No 9

UDK:02:37(575.1)

Барно ГАНИЕВА,
Профессор Ташкентский университет информационных технологий

По основы рецензией DSc. Зоировой

РАЗВИТИЕ БИБЛИОТЕЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

Целью статьи является обсуждение развития библиотечного дела в Узбекистане и анализ современного состояния подготовки кадров в области библиотечного дела с развитием информационных технологий. В статье дается аналитический обзор развития отрасли во взаимосвязи с кадровыми ресурсами. Она направлена на обоснование нового подхода к изучению подготовки и повышения квалификации библиотечных специалистов, так как проблема подготовки библиотечных работников нуждается в разработке методологических и теоретических основ.

Ключевые слова: Образовательный процесс, подготовка кадров, библиотеки, учебная программа, реформа, квалификация.

O'ZBEKISTONDA KUTUBXONACHILIK TA'LIMINI RIVOJLANISHI

Аннотасија

Maqola O'zbekistonda kutubxonachilikning rivojlanishi va sohaga kadrlar tayyorlashning hozirgi holatini axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan bir qatorda tahlil qilishdan iborat. Maqolada inson resurslari bilan bog'liq holda soha rivojlanishining tahliliy sharhi berilgan. Kutubxona xodimlarini tayyorlash muammosini uslubiy va nazariy asoslarni ishlab chiqishni taqozo etgani bois, mutaxassislarini tayyorlash va malakasini oshirishni o'rganishga yangicha yondashuvni asoslashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: O'quv jarayoni, kadrlar tayyorlash, kutubxonalar, o'quv dasturi, islohot, malaka.

DEVELOPMENT OF LIBRARY EDUCATION IN UZBEKISTAN

Annotation

The paper aims to discuss the development of library science in Uzbekistan and the analysis of the current state of training in the field of librarianship with the development of information technologies. Training in the library sector has always been actual, since libraries are an integral part of the continuing education of the republic. The article provides an analytical overview of the development of the industry interconnected with human resources. The problem of training library workers needs to be developed, both methodological and theoretical foundations.

Key words: Educational process, training, libraries, curriculum, reform, qualification.

Введение. Международные стандарты в системе образования требуют современных подходов в сфере подготовки национальных квалифицированных кадров. Достичь успехов в библиотечном деле невозможно без подготовки квалифицированных библиотечных кадров, отвечающих требованиям реформ. Подготовка кадров в библиотечную сферу всегда была актуальной, так как, библиотеки являются неотъемлемой частью непрерывного образования республики. Профессионально подготовленные кадры обеспечивают прогресс и содействуют развитию общества. Этим обусловлено особое внимание поддержке системы высшего образования.

Актуальность проблемы прежде всего заключается в том, что она направлена на обоснование нового подхода к изучению истории подготовки и повышения квалификации библиотечных специалистов. Развитие библиотечного дела непосредственно связано с кадрами, которые определяют уровень развития отрасли. Недостатки в системе подготовки библиотечных работников могут отрицательно отражаться на деятельности библиотек. Если, как культурное, информационное и образовательное учреждение библиотеки не смогут обеспечивать широкий охват различных слоев населения актуальной и нужной информацией, то не смогут способствовать в достаточной степени развитию науки и культуры. История подготовки библиотечных работников нуждается в изучении, как методологических, так и теоретических оснований. Будучи педагогической теорией, теория подготовки специалистов в любой сфере деятельности может использовать в качестве методологических оснований общенаучные подходы, применяемые той или иной школой педагогической науки. Одновременно разработка частнонаучной методологии в библиотечной профессии, в том числе в теории подготовки и профессионализации библиотечных работников позволяет очертить рамки

дальнейших научных исследований. Научное исследование проводится в целях изучения исторических сведений по подготовке кадров для информационно-библиотечных учреждений, его значения для информационно-библиотечного обслуживания населения, а также для разработки рекомендаций по улучшению качества преподавания и обучения. Предметом исследования является проведение ретроспективного анализа развития библиотек страны и взаимосвязи процесса подготовки кадров, освещение своеобразной специфики ее развития в различные исторические периоды, включая обзор учебных заведений, учебных планов.

В работе использованы принципы историзма, системности, статистического анализа, а также методы сравнительного и проблемно-хронологического анализа.

Результаты исследования позволяют: получить достоверную информацию о развитии библиотечного дела, повысить эффективность программ обучения, разработать стратегию подготовки кадров в библиотечную отрасль. Научное значение исследования определяется возможностью их использования в усовершенствовании теоретических выводов относительно совершенствования нормативно-правовой базы подготовки кадров в республике.

Анализ состояния. Библиотечное образование должно опираться на практику работы библиотек, которые выполняют не только роль информационного центра, но и являются мощным проводником культуры. Проблема подготовки библиотечных кадров появилась после того, как возникли первые библиотеки. Долгое время она осуществлялась в стенах самих библиотек. Какие виды библиотек функционируют в Узбекистане? Информационно-библиотечные учреждения (ИБУ) Республики Узбекистан подразделяются на Информационно-библиотечные центры (ИБЦ), Информационно-ресурсные центры (ИРЦ) и

библиотеки. В республике всего 12 189 ИБУ, включая крупнейшие библиотеки, библиотеки министерств и ведомств, так же школьные библиотеки. Всего ИБУ страны трудятся 71170 ед. работников. В библиотеках 28496,5 работников. С высшим образованием 4511 или 15,8 % от общего числа специалистов. В том числе с высшим библиотечным образованием 2929 или 10,3% от общего числа специалистов. Со средним и специальным образованием – 21 484,5 в том числе со средним специальным библиотечным образованием – 9387,5 или 33%. Знаниями основ ИКТ обладают 10 403 специалиста 36,5 % от общего числа специалистов. Исследования по изучению кадрового состава, проведенное среди библиотек 42 ВУЗов республики, показали, что из 981 сотрудников данных библиотек только 27,7% имеют специальное высшее образование. По возрастному уровню 5,5% библиотечкарей – молодые специалисты, 53,6% – среднего возраста и 40,8 % – библиотечкарей старше 46 лет.

Рассмотрим исторические нюансы подготовки кадров в библиотечные учреждения. Как это происходило, как становилась система подготовки кадров в библиотечную отрасль.

Одним из первых решений по обеспечению кадрами в библиотечную отрасль республики по устранению проблемы нехватки кадров было открытие в Ташкенте 30 мая 1919 года

специального библиотечного отдела, в подразделении внеклассное образование при Народном комиссариате Образования (Узбекистонда кутубхоначилик иши, 1989). Были определены несколько задач которые возлагались на данный отдел, в том числе и подготовка библиотечных кадров. Летом 1919 года в Ташкенте были открыты первые двухмесячные курсы по подготовке библиотечкарей. В этих курсах были переподготовлены 10 библиотечкарей из разных регионов республики. По исследованиям проф. А.Г.Касымовой: “Осенью этого же года в Самарканде на краткосрочных курсах были подготовлены 27 специалистов. В период развития новых библиотек, становления библиотечной отрасли потребность в кадрах стало увеличиваться. Вопросы подготовки кадров для библиотечных учреждений обсуждались в 1926 году на I Всеузбекистанском съезде работников клубов и библиотек” (Қосимова О., 1992). Если в 1927 году в Ташкенте были открыты шестимесячные курсы по подготовке библиотечных кадров, то 1934 году были открыты восьми месячные, шести и трех месячные курсы без отрыва от производства. Для подготовительных курсов, требовалось школьное общее образование. Из 900 часов отведенных данного учебного курса 100 часов общеполитические предметы, 400 часов общеобразовательные и 400 часов выделялось на специальные дисциплины (Рис.1).

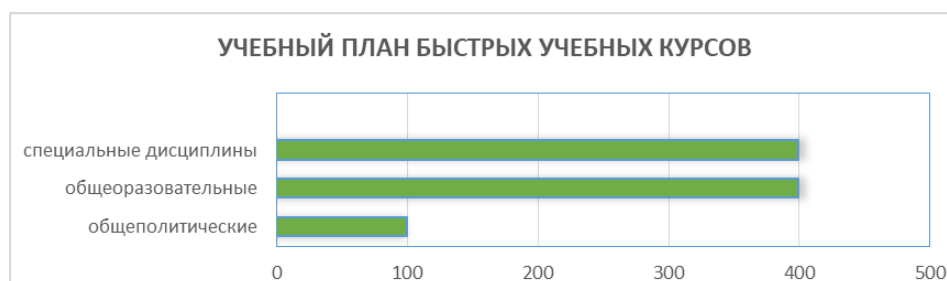

Рисунок 1. График показателей учебного плана

Специальные дисциплины включали в себя такие предметы, как, “Организация и планирование библиотечной работы”, “Библиотечная техника”, “Ознакомление с книгой с точки зрения библиотечкаря”, “Фонды библиотек”, “Публичные и методические работы библиотек” (Рис.2).

Рисунок 2. Соотношение специальных дисциплин

В последующих годах было уделено огромное внимание подготовке библиотечных работников.

С 1974 года важная задача по подготовке высококвалифицированных специалистов в библиотечную сферу возлагалась на Библиотечный факультет Ташкентского Государственного института культуры (ТашГИК).

С 2006 года подготовка высококвалифицированных специалистов по направлению «Информатизация и библиотековедение» был возложена и на Ташкентский университет информационных технологий. В 2012 году действующее направление образования и две специальности

Основное изменение это – кадров начали готовить с уклоном на технические науки.

Соотношение блоков учебного плана	2001 г.	2022 г.
Гуманитарные и социально-экономические дисциплины -	25%	15%
Математические и естественнонаучные дисциплины	9%	25%
Общепрофессиональные дисциплины	49%	9%

магистратуры из ТашГИК были переведены в Ташкентский университет информационных технологий. Это правительственное решение можно объяснить, что, учитывая мировой опыт и интенсивное развитие информационно-коммуникационных технологий в республике, также отметили необходимость в подготовке специалистов по разработке информационно-библиотечных систем, созданию электронных библиотек и т.д. Что изменилось в подготовке кадров за последние годы? Какие ключевые изменения произошли с развитием новых информационных технологий в библиотеках?

Специальные дисциплины	10%	26%
Дополнительные дисциплины	7%	25%

Таблица 1. Соотношение блоков учебного плана 2001 и 2022 гг.

В таблице 1 приведены соотношения блоков учебных планов 2001 и 2022 гг., где можно заметить существенную разницу в процентах в пользу Математических и естественнонаучных дисциплин.

С развитием средств обработки и передачи информации меняется и система информационного обслуживания. Соответственно и меняются и требования к уровню знаний библиотечных работников. Современный специалист, основываясь на фундаментальные библиотечные знания, развивает новые информационные услуги и функции, которые раньше в библиотеках считались нетрадиционными. Это такие направления как: разработка специализированных

электронных баз данных и архивов; электронная доставка документов; электронная каталогизация; дистанционное библиотечное обслуживание; создание электронных коллекций редких и древних книг, журналов и документов; развитие Интернет услуг; генерация электронных библиотек по заказам пользователей; развитие библиотечной электронной коммерции и многие другие функции. С развитием технологий развивались и библиотечные технологии, что требовало от библиотекарей быть на уровне этих технологий, развиваться и продвигать новые библиотечные услуги. И каждый уровень развития резко отличалось от предыдущего уровня.

Версия и период	Library	Web
1.0 - 1989 - начало 2000-х	Традиционная библиотека: библиотеки как - хранилища книг и печатных материалов. Поиск по карточкам.	Web 1.0 (Статический веб): односторонний статический контент, простые веб-страницы, мало взаимодействия.
2.0 - Начало 2000-х - 2010-е	Библиотека 2.0: цифровые каталоги, первые электронные ресурсы, услуги онлайн-каталога (OPAC), интерактивность.	Web 2.0 (Социальный веб): динамичный контент, блоги, социальные сети, платформа для общения и взаимодействия.
3.0 - 2010-е - настоящее	Библиотека 3.0: интеграция технологий ИИ, персонализация доступа, цифровые коллекции, удаленные услуги.	Web 3.0 (Семантический веб): использование семантических данных, улучшенный поиск, работа с большими данными.
4.0 - 2020-е - будущее	Библиотека 4.0: "умные" библиотеки с поддержкой ИИ, виртуальные ассистенты, цифровая аналитика, VR-технологии.	Web 4.0 (Интеллектуальный веб): использование ИИ, интернет вещей, аналитика.
5.0 - Будущее	Библиотека 5.0: концепция "библиотека как экосистема знаний", интеграция с AR/VR.	Web 5.0 (Эмоциональный веб): реагирует на эмоции пользователя, биометрические данные, персонализация.

Таблица 2. Уровни развития библиотечных технологий в соответствии с развитием Web технологий

Заключение. Таким образом, можно сделать вывод, что современная библиотечная наука гибко связана с развитием информационных технологий. Темпы развития информационных и коммуникационных технологий очень высоки и довольно сложно проследить за тенденциями, которые происходят в этой сфере. Не менее сложна и

ответственна задача подготовки таких высококвалифицированных кадров, которые будут отвечать ее требованиям. Поэтому программы обучения в учебных заведениях, где готовят библиотечных кадров, должны быть объектом пристального внимания, постоянного обновления, развития и соответствовать требованиям времени.

ЛИТЕРАТУРА

- Rakhmatullaev M., Ganieva B., Khabibullaev A. Library and Information Science Education in Uzbekistan. Slavic & East European Information Resources. pp. 41-48// <https://doi.org/10.1080/15228886.2017.1322381>
- Ganieva B. I. and S. R. Arakelov, "Innovative approaches in reshaping activities of the Department "Information and Library Systems", 2019 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), Tashkent, Uzbekistan, 2019, pp. 1-4, doi: 10.1109/ICISCT47635.2019.9011922.
- Ganieva, B. (2020). Development of the librarianship: analysis of the status of librarian personnel training in Uzbekistan. Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference, 1, 145-156. <https://doi.org/10.17770/sie2020vol1.4968>
- Karimov, U.F. (2005). Bibliotechnoye obrazovaniye v Uzbekistane: sovremennoye sostoyaniye i puti reformirovaniye. Vestnik Yevraziyskoy bibliotechnoy assotsiatsii (C.1-2).
- Qosimova, O. (1992). O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi. Qo'llanma. (64). Toshkent: O'qituvchi.
- Arakelov S. Ganieva B. Information and library education in the context of digitalization of society: promising trends and requirements. Vol. 2 (2024): Environment. Technology. Resources. Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference. Volume 2

UDK:372.8

Gulbaxor DADAJANOVA,

Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: gulbahordadajonova63@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, prof. M.Axmedova taqrizi asosida

METHODOLOGICAL AND PEDAGOGICAL APPROACHES TO ORGANIZING ARTISTIC ACTIVITIES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND EQUIPMENT REQUIREMENTS

Annotation

The article talks about the formation of the most modern methodical approaches in the direction of visual abilities of preschoolers to creativity. That is, the study of socio-pedagogical factors and didactic principles of mental, spiritual and physical development of children in preschool education is expedient in modern conditions.

Key words: Activity, subject, use of pictures, educator, method, demonstration, analysis of children's works, oral method, teaching methods.

МЕТОДИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ И ТРЕБОВАНИЯ К ОБОРУДОВАНИЮ

Аннотация

В статье говорится о формировании самых современных методических подходов в направлении изобразительных способностей дошкольников к творчеству. То есть исследование социально-педагогических факторов и дидактических принципов психического, духовного и физического развития детей в дошкольном образовании целесообразно в современных условиях.

Ключевые слова: Деятельность, предмет, использование картинок, воспитатель, метод, показ, анализ детских работ, устный метод, методы обучения.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TASVIRIY FAOLIYATNI TASHKIL QILISH USULLARI VA JIHOZLARGA QO'YILGAN METODIK, PEDAGOGIK YONDASHUVLAR AMALIYOTI

Аннотация

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning tasviriy qobiliyatini ijodkorlikka yo'naltirishda eng zamonaviy metodik yondashuvlarni shakllantirish haqida so'z yuritiladi. Ya'ni maktabgacha ta'limda bolalarni aqliy, ruhiy, jismoniy rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik omillari, didaktik tamoyillarini zamonaviy kontekstda tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

Kalit so'zlar: Mashg'ulot, predmet, rasmlardan foydalanish, tarbiyachi, usul, ko'rsatib berish, bolalar ishlarini tahlil qilish, og'zaki metod, o'rgatish usullari.

Kirish. Maktabgacha ta'limda O'zbekiston Davlat ta'lim standartiga muvofiq ta'limning eng muhim yo'nalishi ijtimoiy-kommunikativ jihatdan rivojlanishdir. Tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo'naltirish metodik yondashuv asosida shakllantirish tasviriy-illyustatsion ko'nikmalarini rivojlantirishga, tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo'naltirish ijtimoiy moslashish maqsadida o'rganish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo'naltirish metodik yondashuv asosida shakllantirish nazariyasi va amaliyotida ma'lumki, eng samarali yondashuv tasviriy faoliyat ko'rganini chizish, o'rganini tasvirlash o'z ichiga oladi, ammo bu holat hali O'zbekistondagi ko'pchilik MTM uchun xos emas. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo'naltirish metodik yondashuv asosida shakllantirishda, bola o'yin faoliyati jarayonida ham osongina rasm chizishga kirishish orqali o'zida tasviriy ehtiyojni shakllantirishi mumkin va bu davr bola uchun eng yaxshi va samarali davr hisoblanadi. Maktabgacha ta'limda bolalarni aqliy, ruhiy, jismoniy rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik omillari, didaktik tamoyillarini zamonaviy kontekstda tadqiq etish maqsadga muvofiqdir. Xususan, maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy qobiliyati va ijodkorlikka yo'naltirish metodik yondashuv asosida shakllantirish ularni maktab ta'limiga tayyorlashning didaktik ta'minoti hamda axborotli muhitini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrda O'RQ-595-son "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish

Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 802-son "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori, 2019-yil 13-maydagi 391-son "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi. Bolalarning mustaqil tasviriy faoliyati, bolalarning badiiy jihatdan tarbiya olishi faqatgina mashg'ulot jarayonida emas, balki kundalik xayotda yuzaga keladi. Bu o'rinda bolaning o'z faolligi jarayonida yuzaga keluvchi mustaqil tasviriy faoliyat muhim rol o'ynaydi. U bu jarayonida mashg'ulotlarda olgan badiiy tajribasidan foydalanadi. Mashg'ulotdan tashqari vaqtlarda bolada o'zi sevgan mavzularga tasviriy faoliyatning biror bir turlariga nisbatan layoqat yoki xohish seziladi. Bunga bolalarning o'z ixtiyorlari, xohishlari bo'yicha ishlagan loy, applikasiya, rasm va qurish yasash ishlari misol bo'ladi. Shuningdek tasviriy sanat va uning turlari, musiqa, adabiyot, bolalar mustaqil tasviriy faoliyatining asosiy sababchisi xisoblanib, bolalarning kechinmalarini boyitadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

Pedagogning vazifasi bolani qurishga o'rgatish, ya'ni buyumni uning hamma asosiy xususiyatlarini birgalikda idrok qilishga o'rgatish. Bu masalani yechishning asosini sensor madaniyatni tarbiyalashni tashkil qiladi. "Sensor madaniyat" tushunchasini maktabgacha tarbiya pedagogikasiga M.Montessorini ishlari olib keldi. Ammo oldingi davrda ko'pincha faylasuflar hozirgiga nisbatan hissiy tajribaga katta ahamiyat berishgan. Shuningdek, Abu Nasr al-Farobiy (873-950yy) «Insonning bilimlari egallashi sezgi vositasida amalga oshiriladi. Uning bilimlari egallashi alohida predmetlarni hissiy idrok qilish orqali yuzaga keladi. Sezgi

bu-inson ko'nglining bilimlarni egallash vositasi» degan edi. Inson paydo bo'lishi bilan unda paydo bo'ladigan birinchi narsa bu kuch, uning vositasida u ozuqlanadi. So'ng kuch vujudga keladi, uning vositasida u hissiy idrok qiladi issiq, sovuq, hid, maza, tovush, ranglami, sezgi paydo bo'lishi bilan bir vaqtda unda sezgi apparati vujudga keladi. Qandaydir buyumni bilish fikrlash kuchi, tasavvur yoki hissiyotning vositasi bo'lishi mumkin. «Donolikning asoslari» risolasida u etashqi sezgi a'zolari orqasida idrok vositasida chiqariladigan, obrazlami tutish uchun qandaydir kuchlar va turlar bor. Bunga miyaning oldingi qismida joylashgan va shakl hosil qiladigan deb ataluvchi kuch tegishlidir. Bu kuch xis etilayotgan narsalar qanday yo'qotilayotgani mustahkamlaydi. Ular idrok etish sferasidan yo'qoladilar, lekin shakl hosil qiluvchi kuchda qoladilar. Tevarak-atrofni idrok qilish maqsadga yo'nalgan bo'lishi kerak. Bola nimani va nima uchun kuzatishi kerakligini aniq tasavvur qila olishi kerak. Bunday maqsadga yo'nalganlik va harakatning mukammalligi idrokni chuqurlashtiradi, ma'lum daqiqalarda diqqatni va fikrni to'playdi, idrok tanlanganlik, baholangan ko'rinishga keladi. Bunday tahlil qilish qobiliyatini egallab olish uchun yuqori sensor madaniyat - predmetlarni qurish va ularning xususiyatlarini ajrata bilish kerak bo'ladi, bu esa tasviriy faoliyatda alohida ahamiyatga ega. Tasviriy faoliyat uchun birinchi o'rinda qurish va his etish sezgilarining rivojlanishi muhimdir. Har bir yuqori sezgi idrok etilayotgan obyektning uning o'ziga hos xususiyatining tassurotidan olinadi. Ko'z-bu ko'zgu, unda ko'nnayotgan narsaning aksi, ko'z uning qarshisida turganda tasvirlanadi. Qaralayotgan obyekt yo'qolgan vaqtda, agar u yorqin bo'lmasa, uning aksi ham yo'qoladi. His etish - bu bir tekisda tartibga solingan organda harakat kiluvchi kuchdir, bu biron bir narsa bilan to'qnashish natijasida kelib chiqadigan har qanday o'zgarishni idrok qiladi» (Abdulla Avloniy «Gullayotgan o'lka va axloq»). N.M.Sechenov fikricha, ko'rish orqali qilinadigan tahlilning natijalari nozikroq va boyroq, shu sababli odam ko'rishga ko'proq ishonadi. Bunday fikr xaqqoniy, lekin yangi ob'ektni idrok qilishda, predmet xususiyatini idrok qilishda, uning natijalariga birgina ko'z bilan ko'rish yetarli emas. Bolalar psixologiyasida atrofni idrok etish jarayonida his etish va ko'rishning o'zaro munosabatlarning rivojlanish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu muammoga VI.Zinchenko va AG Rudskoy ishlari bag'ishlangan, bunda ular maktabgacha bolalarning turli bosqichlarida qo'l va ko'zning bilish funksiyalarini o'rganadilar Psixologlar (LA Venger, N.V. Venger, AV Zaporozhes, MILisina va boshqalar) bir qancha analizatorlarning birlashishi tasavvurlarning aniqlashuviga yordam beradi, deb hisoblaydi. Shuning uchun har tomonlama kuzatishga, predmetni faqat qurish orqaligina emas, balki boshqa analizatorlar orqali ham ko'zdan kechirib chiqishga imkon berish kerak. Ko'pincha ko'rishga his etish yordamga chaqiriladi. Faqat ba'zi vaqtlarda ya'ni predmetni qo'lga olib bo'lmaydigan paytda, muskul hissini kiritish kerak, bolalarga predmet konturini fazoda qo'l bilan chizib yurgizishni taklif qilish kerak. Gullayotgan o'simliklarni, mevalarni idrok etishda hid bilish ham ahamiyatga ega. Bunda umumiy tasavvur qilish ko'nikmasi boyiydi. Bolaning sensor rivojlanishi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, xatto kichik yoshdan bir guruhga kiradigan predmetlarning alohida xususiyatlarini ularning umumiy belgisi sifatida qurish qobiliyatini tarbiyalash mumkin (masalan, olmaga o'xshagan dumaloq, mevaga o'xshagan quail va hokazo). Tasviriy faoliyat uchun bolalarni predmetlarning qiyin formasini, ya'ni ularning asosini - geometrik shaklini qurishga o'rgatish muhim bo'lib hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Bolalarning faoligi jarayonida vujudga keluvchi mustaqil tasviriy faoliyati tarbiyachining shu ishga raxbarlik qilishida bir oz qiyinchilik tug'diradi. Chunki tarbiyachi to'g'ridan to'g'ri rahbarlik qilmay, balki ikkinchi darajali holatni egallaydi. Bola tevarak atrof haqidagi taasurotlarini mustaqil ravishda tasvirlari uchun ular tasviriyning vositalaridan keng va erkin foydalanishni bilishlari lozim. Bu esa mashg'ulotlar jarayonida tarbiyachi tomondan berilib, bolalar tomondan egallangan bilim va malakalar hamda taasurotlarning ko'payib, boyib borishi bilan belgilanadi. Masalan, naturaga qarab gul rasmini chizib, bolalar bilan gulzordagi gullarni yoki maydonchasidagi gullarni, rasmlardagi turli gullarni ko'rib

chiqish lozim. Shundagina bolalar o'z mustaqil faoliyatlarini gullardan chiroyli guldastalar va dekorativ kompozitsiyalar tuza oladilar.

Tarbiyachi bolalarga ular nimalarni tasvirlashni xohlashsa o'sha predmetlarni ko'rib kuzatib chiqishni taklif etadi. Agarda bola samolyot, mashina chizmoqchi bo'lsa, tarbiyachi undan chizishni bilasanmi deb so'rashi va yordam sifatida bolalarga transport turlarini rangli rasmini ko'rib chiqishini va bunda ularning har bir o'ziga hos xususiyatlariga bola diqqatini tortishi lozim. Bolalar diqqatini ko'proq uncha murakkab bo'lmagan dekorativ kompozitsiyalar tortadi. Masalan; gilamcha, salftetka, va hokazo... Shuning uchun tarbiyachi bolalar ishini boyitish maqsadida, mashg'ulotlardan tashqari tasviriy faoliyat jarayonida bolalarga dekorativ naqshlarni ko'rib chiqish uchun tavsiya etishi mumkin. Agarda bolalar mashg'ulotdan tashqari mazmunli kompozitsiya tasvirlamoqchi bo'lsalar tarbiyachi qog'oz varag'idan predmetlar qanday yasalishi, ish tartibini eslatib o'tishi zarur. Bolalar bo'sh vaqtlarida o'zlari sevgan ranglar bilan bo'yoqdan, qalamdan, shug'ullanishni sevadilar, tarbiyachi materialning xillarini rango-rang qilib, bolalarning bu qiziqishlarini xohishlarini o'stirishi lozim. Bolalarga chizayotgan ishlarni toza, chiroyli qilib bajarishlarini eslatib borishi lozim. Tarbiyachi bolalarning bu ishlarda ularga maslaxatgoy bo'lishi kerak. U bola qanday qilish lozirligini aytmaydi, balki bola bilan ishning borishini tahlil qilib, bolaga ishning sifatli bo'lishi uchun yordam beradi.

Tasviriy faoliyat mashg'ulotlari uchun materiallar va uskunalar. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlari pedagogik o'ylangan moddiy jihozlanishni: maxsus uskunalar, asboblari va tasviriy materiallari talab qilinadi. Mashg'ulot o'tkazish uchun sharoit yaratuvchi barcha predmetlar taxtalar, molbertlar, tagliklar va hokozolar; asboblari: tasviriy jarayonida kerak bo'ladigan qalamlar, mo'yqalamlar, qaychilar va boshqa narsalar: tasvir yaratishda ishlatiladigan tasviriy materiallari - jihozlash uskunalariga kiradi. Mudira tarbiyachi-metodist bilan birgalikda tasviriy faoliyat mashg'ulotlarini muvaffaqiyatli o'tkazish va bolalar ijodiyotini o'stirish uchun olingan barcha kerakli narsalarini ko'rib chiqadi, material hamda uskunalar qanday foydalanilayotganligini, bolalarda ularga nisbatan ehtiyotkorona munosabat tarbiyalanayotganligini tekshirib chiqadi. Tasviriy faoliyatning har xil turlari turlicha jihozlanadi.

Rasm - predmetli, mazmunli, dekorativ, o'ylangan fikr bo'yicha solish mashg'ulotlari uchun doskalar; bolalar chizgan rasmlarni namoyish qilish uchun uchta reykali doskalar; natura uchun taglik; stolga qo'yiladigan doskalar-yig'ma molbertlar (katta guruhlar uchun) va boshqalar kerak bo'ladi.

Bolalarning ko'rish faoliyatini saqlash maqsadida katta guruhlarda sathi qiya turadigan individual taxtalardan foydalanish maqbuldir, chunki bunday taxtalar nurning ko'zga burchak ostida emas, balki perpendikulyar yo'nalishda tushishni ta'minlaydi.

Qalamlar. Rasm solish uchun bolalarga rangli qalamlar to'plami kerak: kichik guruhda beshta qalamdan (qizil, ko'k, yashil, sariq, va qora); o'rta guruhda-oltita qalamdan (qizil, ko'k, yashil, sariq, qora va jigar rang) foydalaniladi; katta guruhlarda yuqorida aytilganlardan tashqari-qizg'ish, binafsha rang, to'q qizil, pushti zangori, och yashil ranglar qo'shiladi. Kichik guruhlarda qalamlar dumaloq bo'lishi kerak. Katta guruhlarning bolalariga yumshoq grafitli qalamlar tavsiya qilinadi. Qalamni ishlatishga tayyorlashda yog'och qatlami 25-30 mm olinib, grafiti 8-10 mm ochiladi.

Mo'yqalamlar. Bo'yoq bilan rasm chizish uchun tuki yumshoq va elastik, olmaxon va shu kabilarning qilingan qilingan dumaloq mo'yqalamlar kerak. Mo'yqalamlar nomerlariga ko'ra farqlanadi:

1-8 ingichka, 8-16 yo'g'on. Kichik guruh bolalariga 12-14 nomerli mo'yqalamlarni berish tavsiya qilinadi. Bunday mo'yqalam qog'ozga bosilganda yorqin, yaxshi seziladigan iz qoldiradi, predmetning shaklini berishni osonlashtiradi. O'rta va katta guruhlar bolalariga ham ingichka, ham yo'g'on mo'yqalamlarni berish mumkin.

Xulosa. Tasviriy faoliyati bo'yicha ishni rejalashtirishda tarbiyachi bolalar bilan ishlashda foydalanadigan metod va usullariga ham ahamiyat bermog'imiz lozim. Bular ko'rsatmali va og'zaki metod hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. T.: Tafakkur Bo'stoni 2013
2. Kayumova N. Maktabgacha pedagogika. T.: TDPU 2013
3. Xasanova Sh.T.. Tasviriy faoliyatga o'rgatish nazariyasi va metodikasi. T.: TDPU 2019.
4. Rasm, buyumlar yasash va tasviriy faoliyat metodikasi. M.Sh.Nurmatova ...
5. <http://kutubxona.adu.uz/kutubxona/53rasmbuyumlaryasashpdf.pdf>
6. Nurmatova Sh., Xasanova Sh.T., Azimova D.E.. Ustaxonada amaliy mashg'ulot. T.: 2010. Cho'lpon nashriyoti.
7. "Bolangiz maktabga tayyormi?" metodik qo'llanma. T.: 2001.
8. Xasanboyeva va boshq. Oila pedagogikasi. T.: "Aloqachi", 2007 y.
9. Asqarali Sulaymonov Maktabgacha ta'lim muassasalarida haykaltaroshlik mashg'ulotlari.T.:- 2015.<http://library.ziyonet.uz/ru/book/35985>
10. Amirova G.A., Sulaymonov A.P., Djurayev B.R.Maktabgacha ta'lim muassasalarida applikasiya mashg'ulotlarini tashkil etish.T.:-2014.Ilmiy metodikqo'llanma.https://kitobxon.com/uz/kitob/maktabgacha_talim_muassasalarida_applikatsiya_mash%D2%93ulotlari

UDK:378.015.31:744.

Mahliyo DEHQONOVA,
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: Mahliyo1993@gmail.com

DSc, professor B.Qurbonova taqrizi asosida

LOYIHALASH KOMPETENTLIGI SHAKLLANGANLIK DARAJASINI TEKSHIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlat taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan ta'lim mazmunida pedagogik loyihalash metodikasini samarali qo'llash orqali ta'lim samaradorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan. Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida loyihalash kompetentligi shakllanganlik darajasini tekshirish metodikasi haqida fikrlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim mazmuni, pedagogik loyihalash, ta'lim samaradorligi, pedagogik hamkorlik, ko'nikmalarni o'zlashtirish, shaxsning shakllanishi.

METHODOLOGY FOR CHECKING THE DEVELOPMENT OF DESIGN COMPETENCE

Annotation

This article pays special attention to ensuring the effectiveness of education through the effective use of pedagogical design methodology in the content of education, which is the driving force for the development of the state. Thoughts about interest in the formation of project activities of schoolchildren and students in the modern educational process are highlighted.

Key words: Content of education, pedagogical design, teaching effectiveness, pedagogical cooperation, mastery of skills, personality formation.

МЕТОДИКА ПРОВЕРКИ РАЗВИТИЯ ПРОЕКТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация

В данной статье особое внимание уделяется обеспечению эффективности образования посредством эффективного использования методологии педагогического проектирования в содержании образования, которая является движущей силой развития государства. Выделены мысли о заинтересованности в формировании проектной деятельности школьников и студентов в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: Содержание образования, педагогический дизайн, эффективность обучения, педагогическое сотрудничество, овладение навыками, формирование личности.

Kirish. Ta'lim jarayonida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarida loyihalash kompetentligini shakllantirish uchun umumiy faoliyatning yaxlit tizimini qurishning e'tirof etilgan barcha usullarini o'zaro uyg'unlikda amalga oshirish kerak bo'ladi. Buning uchun talaba o'zlashtirilayotgan fani nazariy asoslari, o'qitish metodikasi hamda pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini mukammal o'zlashtirishi talab qilinadi. Ko'rinib turibdiki, loyihalash kompetentligi turli fan asoslarini o'qitishga bevosita o'z kompleks ijobiy ta'sirini ko'rsatadigan vosita hisoblanadi. Ta'limni pedagogik loyihalash yordamida tashkil qilish uning samaradorligini oshiradi. Bunda ta'lim jarayoni ishtirokchilarning maqsadli faoliyatlariga asoslangan o'zgarib turuvchi muhit, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining moslashuvchanligini ta'minlaydi. Tadqiqot yuzasidan tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqichida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarida o'rtasida loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish yuzasidan mavjud holatni tahlil qilish uchun Farg'ona, Urganch, Guliston davlat universitetlaridan 480 nafar respondent olinib, shundan 438 nafari talabalar, 42 nafari maktablarining o'qituvchilarini tashkil qildi. Tajriba-sinov ishlari mazmunini kasbiy tayyorgarlik jarayonida uni egallash imkoniyatlarini tahlil qilish, ularning fan asoslarini o'qitishdagi imkoniyatlari va ahamiyatini aniqlash, mashg'ulotlarni loyihalashda uchraydigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llariga oydinlik kiritish, o'quv-biluv topshiriqlari mazmuni, ularni obyektiv baholash mezonlariga aniqlik kiritish kabilarni o'z ichiga oldi. Talabalar uchun so'rovnoma matni 1- ilovaga kiritilgan. Anketalar natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalar loyihalashni har doim ham o'qitish jarayoni bilan bog'lamaydilar, aksariyat 68% respondentlar me'yoriy hujjatlarni loyihalashni tushunishlarini ifodalashgan bo'lsa, loyihalash dars ishlanmalarini yaratishdan iboratligini 70% respondent ta'kidlashgan. Shuningdek, respondentlarning 78%i loyihalash faoliyatini o'zlashtirishga mutaxassis tayyorlashning ajralmas qismi sifatida

qarashgan. Achinarlisi, ishtirokchilarning 31foizi loyihalash ko'nikmalarini faqat amaliy faoliyat jarayonida, bevosita maktablarda egallanliklarini bildirishgan. Bo'lajak o'qituvchilarning 64%i loyihalash ko'nikmalari mashg'ulot ishlanmasini yozish, 48%i dars maqsadini to'g'ri belgilash, 60%i o'qitish metod va texnologiyasini tanlash, 78%i o'qitish vositalarini, o'quv topshiriqlarini asosli tanlay bilish ko'nikmalariga bog'liqligini belgilashgan. Respondentlarning atigi 38 foizi darslik va o'quv qo'llanmalarini darsning mazmuni va uni tashkil etishning uslubiy variantlari bo'yicha tahlil qilish zarurligini e'tirof etishgan.

Adabiyotlar tahlili. Loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun yeng katta imkoniyatlar o'qitish metodikasi va ta'lim texnologiyalari, laboratoriyalar mazmunida mavjudligini 54% talabalar e'tirof etishgan. So'rov natijalariga ko'ra, 42% talabalar fanni o'qitishda loyihalash usuli va uni egallash imkoniyatlari yuzasidan yetarli darajada bilim va ko'nikmaga ega emasliklari aniqlandi. Talabalarda loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali shakllari borasida 81% respondent amaliy mashg'ulotlarni, 67%i o'quv amaliyotini afzal deb bilishgan. Talabalarining loyihalash ko'nikmalarini bevosita maktabda amaliy pedagogik faoliyatni boshlashdan oldin o'zlashtirish zarurligini anglab yetganliklarini ijobiy holat sifatida baholash mumkin bo'ladi.

Talabalarining dars mashg'ulotlarini loyihalash jarayonida uchraydigan ayrim qiyinchiliklariga ham e'tibor qaratildi, ularning asosiy qiyinchiliklari quyidagilari: respondentlarning 43%i mashg'ulot maqsadlarini belgilash va shakllantirish, 38%i mashg'ulotga mos usul, shakl va texnologiyalarini tanlash, 76%i loyiha usulini qo'llashda o'quvchilarning bilim darajasi, yoshi va individual xususiyatlarini to'g'ri hisobga ololmaslik. Shuningdek, mashg'ulotning mantiqiy izchilligi bosqichida 33%, o'quv fani nazariyasi, tushunchalar, ta'riflar va qoidalarni o'rganishga undash uchun muammoli vaziyatlar yaratishda 34%, dars

ishlanmalarini yaratishda 28% respondentlarda turli muammolar mavjudligi aniqlandi.

Tahlil va natijalar. So'rov ishtirokchilarining 67%i fanni o'qitish jarayonida loyihalash usuliga xos muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni hal qilish faoliyatini tashkil qilishda qiyinchiliklarga duch kelishini bildirishgan. Respondentlarning 64 foizi darslikdan tashqari o'quv topshiriqlarini mustaqil yaratishda muammoga duch kelishlarini ta'kidlashgan. So'rovda ishtirok etgan talabalarning ba'zilar ma'ruza mashg'ulotlari soatlarining ko'pligi ularda loyihalash faoliyatini amaliy emas, balki nazariy jihatdan o'rganishga sabab bo'layotganligini ko'rsatib o'tishgan. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalar mutaxassis tayyorlashda kasbiy fanlarni o'qitish metodikasiga e'tiborini oshirishlari zarurligini bildirishgan. So'rov natijalari tahlili talabalar o'z kasbiy faoliyatiga bo'lgan qiziqishdan dalolat beradi. Bundan tashqari, talabalar pedagogika va pedagogik texnologiyalarni o'rganishda loyihalash bo'yicha olingan bilimlarning aksariyat qismi nomutaxassislar yoki pedagogika fani o'qituvchilari tomonidan o'tilishiga salbiy holat sifatida qarashgan, ular ilg'or usul va texnologiyalarni bevosita matematika yoki ona tili asoslarini o'qitishga tatbiq qila oladigan mutaxassislar (tilshunos, matematik) o'rgatishlari tarafdori yekanliklarini ifodalashgan. Mavjud muammolarni bartaraf yetish va loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun talabalar quyidagilarni bajarishlari kerak deb hisoblaydilar: amaliy mashg'ulotlar davomida dars fragmentlarini tuzish (respondentlarning 74%), amaliy mashg'ulotlarda dars ishlanmalarini tahlil qilish (54%), laboratoriya mashg'ulotlarida darsliklarni o'rganish, pedagogik amaliyot imkoniyatlarini oshirish (34%). 42 foiz talabalar mashg'ulotlarda nazariy bilimlarni egallashga e'tiborni kuchaytirish tarafdori bo'lishsa, 44% talabalar loyihalash faoliyatining samarasini uslubiy ko'nikmalarni rivojlantirish belgilashini ko'rsatishgan. Ham talaba, ham amaliyotchi o'qituvchilarning 80 foizga yaqini loyihalash faoliyati muhimligini e'tirof etishgani holda mazkur faoliyat asoslarini asosan maktabda (talabalar, o'qituvchilar 48-98% nisbatda) ishlab orqali egallanishini e'tirof etishgan. Mazkur mulohazalar o'zaro qarama-qarshiliklarni ifodalayotgan bo'lishiga qaramasdan ayni haqiqat yekanligi, OTMda mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasini qaytadan kompleks ko'rib chiqish zarurati mavjudligini ko'rsatib berdi. O'qituvchilarning 73%i darsni loyihalashni ko'proq uslubiy faoliyat bilan bog'lashgan. Loyihalash ko'nikmalari orasida dars konspektini tuzish, metodni tanlash, o'quv vazifalarini shakllantirish kabi tarkibiy qobiliyatlar ustunlik qiladi. Aksariyat 46% o'qituvchilar loyihalash faoliyatida tahliliy bosqichning o'rniga e'tibor qaratmaslikni bildirishgan. 15% o'qituvchi va talabalar loyihalashda darsliklar asosiy o'rin tutishini, 78% respondentlar dars ishlanmasi yetakchi ahamiyat kasb yetishini ifodalashgan. So'ralganlarning 32 foizi uslubiy qo'llanmalar, davriy nashrlar va boshqa manbalardan foydalanishlarini bildirishgan. Demak, o'qituvchilarning to'rtinchi qismi boshqa manbalarga murojaat qilishadi, ya'ni izlanishadi, aksariyat qismi esa darslik bilan chegaralanishadi. Boshqacha aytganda, sharoit, vaziyat taqozosiga tushib qolishgan va mashg'ulotlarda o'quvchilarning individual xususiyatlari, ularning intilishlarini yetarli darajada inobatga olishmaydi. Amaliyotchi fan o'qituvchilari ham darslarga tayyorgarlik ko'rishda metodik manbalar bilan bog'liq qiyinchiliklar bilan bir qatorda darslik va dasturlarning tez-tez o'zgarishini maqsadga muvofiq emasligini ko'rsatishgan (71%). Mashg'ulot ishlanmalarini ishlab chiqishni loyihalashda qiyinchiliklar ham qayd yetilgan (66%). Sabablari sifatida: uslubiy adabiyotlarning yetarli yemasligi (34%), mukammal universal dars ishlanmalarining yo'qligi (43%)

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva B., Sadikova A., Jabborova Yu., Toshpulatova M., Muxitdinova N. Matematika: o'qituvchilar uchun pedagogik qo'llanma (4- sinf). – Toshkent: «O'zbekiston milliy entsiklopediyasi», 2017. 240 b.
2. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДПУ, 2003. – 234 б.
3. Алихонов С. Математика ўқитиш методикаси. – Т.: Ўқитувчи, 2011. – 254 б.

ko'rsatilgan. Bu ma'lumotlar mashg'ulotlarni rejalashtirishda o'qituvchilar asosiy e'tiborni mavjud namunalardan nusxa ko'chirishga qaratishlari natijasida didaktik tamoyillarning ikkinchi planga o'tib qolganligidan, o'z ustida ishlash ko'nikmalarining pastligidan dalolat beradi.

Tajriba-sinov ishlari, so'rov natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi.

1. Umumiy o'rta ta'lim jarayonida tashkil qilinadigan darslarda loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish amaliyoti muammoli mavjud. Mazkur holat jamiyat taraqqiyoti, integratsiyalashuv jarayonlari bilan xarakterlanadi.

2. Loyihalash faoliyatiga nisbatan shunchaki dars ishlanmasini tuzish jarayoni sifatida qaraladi, ya'ni ayrim (ko'pchilik) talaba va o'qituvchilar pedagogik loyihalashning tub mohiyatini anglab yetmagan.

3. OTM talabalarida pedagogik loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish masalasini har tomonlama hal qilishda asosiy muammo ularning mutaxassislik fanlari nazariyasi hamda metodikasidan sifatli bilim, ko'nikma va malakalarga ega emasliklariga borib taqaladi.

Tadqiqotning yakuniy bosqichida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining pedagogik loyihalash kompetentligini rivojlantirish samaradorligini tekshirish, taqqoslash va baholashda ularning kognitiv, kommunikativ, o'zaro hamkorlik, tanqidiy tafakkur, hissiy-irodaviy, tarbiyaviy hamda amaliy mezonlar asosida amalga oshirildi.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'rtasida pedagogik loyihalash kompetentligining rivojlanganlik darajasini aniqlash yuzasidan anketa so'rovlari qayta tashkil etildi. Tadqiqot natijalarining asosiy xulosalari shakllantirildi va shu xulosalar hamda boshqa taklif, tavsiyalar ta'lim amaliyotiga qo'llash uchun taqdim etildi. Eksperiment ishlari quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi:

Kuzatish metodi. Kuzatish metodiga asoslangan loyihalash usuli mazmuniga muayyan o'zgartirishlar kiritildi va didaktik jihatdan boyitildi. Emperik tajriba loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan usullar turli o'quv mashg'ulotlarida pedagogik vazifalarni bajarishda qulay imkoniyat yaratadi.

Anketa so'rovi metodi. Mazkur metod eksperimentni tashkil etishda talabalarining pedagogik loyihalash kompetentligini rivojlantiradigan sharoitlarni aniqlash, amalda ulardan maqsadli foydalanish ko'nikmalarini belgilash, shuningdek, talabalarining alohida olingan mashg'uloti, uning fragmenti hamda shu faoliyatni tarbiyalashga qaratilgan o'quv-biluv topshiriqlarini tuzish, baholash mezonlariga asoslanish ko'nikmalar holati va darajasini aniqlash imkonini beradi. Keyingi ta'lim amaliyotini loyihalashda fundamental asos vazifasini o'taydi.

Suhbat metodi. Loyihalash kompetentligini shakllantirishda suhbat metodidan anketa so'rovlari tashkil yetishning uzviy davomi sifatida foydalaniladi. Mazkur metod tadqiqot yuzasidan respondentlarning mulohazalarini o'rganish, pedagogik nutqi darajasini aniqlash, mantiqiy izchilligini har tomonlama tahlil qilish imkoniyatlarini oshiradi. 4. Tadqiqotda olingan natijalarni tahlil qilishda Pirsonning hisoblash metodiga asoslanildi. Mazkur yondashuv tajriba-sinov ishlarining haqqoniyligi, tavsiya qilingan metodikaning samaradorligini asoslash, shuningdek, dastlabki va yakuniy natijalarni o'zaro taqqoslashga yordam berdi. Matematik statistik tahlil tajriba va nazorat guruhlari tomonidan loyihalash kompetentligini rivojlantirishning barcha mezonlariga xos olingan natijalarni o'zaro taqqoslash hamda tajriba guruhi talabalarini ko'rsatkichlari ijobiy dinamikasini aniqlash imkonini berdi.

Odiljon JAKBAROV,
Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: odiljon@mail.ru

PhD dotsent T.Ayubov taqrizi asosida

COMPARATIVE ANALYSIS OF SPIRITUAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: THE EXAMPLE OF JAPAN AND UZBEKISTAN

Annotation

This article examines the concept, methodology, and impact of spiritual and moral education in higher education institutions in Japan and Uzbekistan. While both countries emphasize spiritual and moral values as an integral part of the holistic development of students, their approaches differ significantly due to cultural, historical, and educational traditions. This comparative analysis explores these differences and similarities, highlights best practices, and makes recommendations for improving spiritual education globally.

Key words: Spirituality, education, education, morality, values, perspectives, development, cultural heritage, well-rounded personality.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДУХОВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗАХ ЯПОНИИ И УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В данной статье рассматриваются концепция, методология и влияние духовно-нравственного воспитания в высших учебных заведениях Японии и Узбекистана. Хотя обе страны подчеркивают духовно-нравственные ценности как неотъемлемую часть целостного развития учащихся, их подходы существенно различаются в силу культурных, исторических и образовательных традиций. Этот сравнительный анализ исследует эти различия и сходства, выделяет передовой опыт и дает рекомендации по улучшению духовного образования во всем мире.

Ключевые слова: Духовность, воспитание, образование, нравственность, ценности, перспектива, развитие, культурное наследие, всесторонняя личность.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MA'NAVIY TA'LIMNING QIYOSIY TAHLILI: YAPONIYA VA O'ZBEKISTON MISOLIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada Yaponiya va O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning kontseptsiyasi, metodologiyasi va ta'siri ko'rib chiqiladi. Ikkala davlat ham ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini talabalarning yaxlit rivojlanishining ajralmas qismi sifatida ta'kidlashda, ularning yondashuvlari madaniy, tarixiy va ta'lim an'analari tufayli sezilarli darajada farqlanadi. Ushbu qiyosiy tahlil ushbu farqlar va o'xshashliklarni o'rganadi, ilg'or tajribalarni ta'kidlaydi va ma'naviy ta'limni global miqyosda oshirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, tarbiya, ta'lim, axloq, qadriyat, istiqbol, rivojlanish, madaniy meros, barkamol shaxs.

Kirish. Ma'naviy tarbiya axloqiy qadriyatlar, hissiy barqarorlik va madaniy ongga ega bo'lgan har tomonlama barkamol shaxslarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Yaponiya va O'zbekiston o'zining boy madaniy merosiga ega bo'lib, oliy ta'limda ma'naviy-ma'rifiy ta'limning o'ziga xos istiqbollarni ta'minlaydi. Yaponiyaning ma'naviy ta'limi zamonaviy amaliyotlar bilan uyg'unlashgan buddizm, sintoizm va konfutsiy an'analari aks ettirsa, O'zbekistonda Markaziy Osiyo madaniyatidan kelib chiqqan islom qadriyatlari va milliy an'analarga urg'u berilgan. Ushbu tadqiqot ushbu ikki xalqda ma'naviy tarbiyaning kontseptual asoslari, amalga oshirish strategiyalari va muammolarini taqqoslaydi[1]. Dunyoviylashgan zamonaviy dunyoda ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan ma'naviy ta'lim talabalarning har tomonlama rivojlanishining asosi bo'lib qolmoqda. U intellektual faoliyat bilan bir qatorda axloqiy qadriyatlarini, madaniy merosni va ichki o'sishni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Yaponiya va O'zbekiston o'zlarining noyob madaniy va tarixiy sharoitlariga ega bo'lib, ma'naviy-ma'rifiy ta'limni oliy ta'lim tizimiga integratsiya qilishning yorqin misollarini keltirmoqda. Ushbu tadqiqot ularning yondashuvlaridagi o'xshashlik va farqlarni o'rganadi, ma'naviy ta'lim mas'uliyatli va madaniyatli fuqarolarni shakllantirishga qanday hissa qo'shishi haqida tushuncha beradi.

O'zbekistonning ma'naviy tarbiyasi islom merosi va milliy qadriyatlarga kuchli e'tibor bilan shakllangan. 1991-yilda mustaqillikka erishgandan so'ng ta'lim sohasida ma'naviyat tiklanishi jadallik kasb etdi, bu sovet davrida buzilgan axloqiy-madaniy tuzilmani qayta tiklashga qaratilgan[2]. O'zbekistonda ma'naviy-ma'rifiy tarbiya islom odob-axloqi, madaniy merosga hurmat va vatanparvarlik tuyg'ularini targ'ib etib, milliy o'zlikni

anglash va birdamlikdek kengroq maqsadlarga hamohangdir. Yaponiyaning ma'naviy ta'limga bo'lgan yondashuviga uning sinkretik diniy an'analari, jumladan buddizm, sintoizm va konfutsiylik ta'sir ko'rsatadi. Bu urf-odatlar uyg'unlik, ogohlik va axloqiy mas'uliyatni ta'kidlaydi. Oliy ta'limda ma'naviy ta'lim aniq diniy emas, balki shaxsiy o'sishga, axloqiy xulq-atvorga va jamiyatdagi uyg'unlikka qaratilgan. Falsafa, axloq va mulohaza yuritish bo'yicha kurslar, shuningdek, fikrlash va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantiruvchi darsdan tashqari mashg'ulotlar keng tarqalgan. O'zbekiston ma'naviy-axloqiy tarbiyasi islom ta'limoti va Al-Forobiy, Al-Buxoriy kabi allomalar merosidan chuqur ildiz otgan[3]. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng vatanparvarlik, madaniy o'ziga xoslik va axloqiy kamolotni shakllantirish maqsadida o'z ta'lim tizimiga milliy va islomiy qadriyatlarini singirdi. Universitetlar merosga hurmat va ma'naviy ongni shakllantirishga qaratilgan axloq, din tarixi va milliy an'analarga bo'yicha kurslarni o'z ichiga oladi.

Yaponiya: Sintoizm, Buddizm va Zamonaviylikning uyg'unligi. Yaponiyaning ma'naviy ta'limi uning madaniy an'analari, jumladan, uyg'unlik, tabiatga hurmat va jamiyatni ta'kidlaydigan shintoizm va buddizm bilan chuqur ildiz otgan. Ikkinchi jahon urushidan keyingi ta'lim islohotlari dunyoviylikni joriy qildi, ammo an'anaviy ma'naviyat qoldiqlari ta'lim amaliyotiga ta'sir qilishda davom etmoqda. Yaponiya universitetlarida ma'naviy ta'lim ko'pincha wa (uyg'unlik) va kokoro (yurak/ruh) kabi qadriyatlarini targ'ib qiladi, talabalarning hissiy farovonligi va axloqiy ongini rivojlantiradi[4].

O'zbekiston: islom madaniyati va milliy qadriyatlar merosi. Yaponiyada ma'naviy ta'lim aniq belgilanmagan, ammo axloq, gumanitar fanlar va atrof-muhitni o'rganish bo'yicha

kurslarga kiritilgan. Universitetlar ko'pincha talabalarining ma'naviy farovonligini oshirish uchun choy marosimlari va meditatsiya mashg'ulotlari kabi darsdan tashqari tadbirlarni o'z ichiga oladi. O'zbekistonda bundan farqli o'laroq, ma'naviy-ma'rifiy ta'lim yanada aniq va tizimli bo'lib, oliy o'quv yurtlarida "Axloq va ma'naviyat" va "Milliy mafkura" kurslari majburiydir[5]. Dinshunoslik dasturlari va Alisher Navoiy kabi tarixiy shaxslar haqidagi darslar axloqiy va madaniy saboqlar berishda vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Universitetlar ma'naviy ta'limni axloq, adabiyot va ijtimoiy fanlar bo'yicha kurslarga kiritib, fanlararo yondashuvlarni qo'llaydi. Dialog va aks ettiruvchi yozish kabi o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim usullari o'z-o'zini kashf etish va qadriyatlarini shakllantirishga undaydi. O'zbekistonda "Milliy g'oya va ma'naviyat", "Axloq va dinshunoslik" kabi fanlar orqali ma'naviy-ma'rifiy ta'lim o'quv dasturiga aniq kiritilgan. Bu kurslarda madaniy g'urur, an'analarga hurmat va axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishga urg'u beriladi. Darsdan tashqari tadbirlar Yaponiyada choy marosimlari, meditatsiya seanslari va jamoat xizmatlari loyihalari kabi tadbirlar talabalar o'rtasida ong va rahm-shafqatni rivojlantirish uchun ishlatiladi. O'zbekistonda universitetlarda axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini mustahkamlash maqsadida ma'naviyat peshvolarining ma'ruzalari, milliy madaniyat bayramlari, xayriya loyihalari kabi tadbirlar tashkil etilmoqda. Har ikki davlatda ham ma'naviy qadriyatlar namunasini shakllantirishda pedagoglar muhim rol o'ynaydi. Yaponiya o'qituvchining yo'l ko'rsatuvchi rolini, O'zbekiston esa pedagogni axloqiy hokimiyat sifatida ta'kidlaydi[6].

Yaponiyadagi ma'naviy ta'lim uyg'unlik va hurmatni qadrlaydigan ijtimoiy mas'uliyatli shaxslarni tarbiyalashga hissa qo'shadi. Bu talabalarining shaxsiy va kasbiy hayotiga nozik, ammo chuqur ta'sir ko'rsatadi, tez o'zgaruvchan dunyoda chidamlilik va axloqiy qarorlar qabul qilishga yordam beradi. O'zbekistonda ma'naviy-axloqiy tarbiya milliy o'zlikni tiklash va vatanparvarlikni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Bu o'quvchilarni daxldorlik tuyg'usi va axloqiy ravshanlik bilan qurollantiradi, ularni mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga hissa qo'shishga tayyorlaydi. O'zbekistonning tuzilgan o'quv dasturini to'ldirish uchun mulohaza yuritish va zukkolik amaliyotlarini amalga oshirish[7]. Axloqiy va ma'naviy o'sishni rag'batlantiradigan tajribaviy ta'lim faoliyatini ta'kidlang.

Oliy ta'lim o'quv dasturlarida madaniy va ma'naviy merosga aniqroq e'tiborni joriy etish. Talabalarining madaniy o'ziga xosligini mustahkamlashda jamiyat yetakchilarining roli va milliy an'analardan foydalanish.

Qiyinchiliklar va imkoniyatlar. Yaponiya ta'lim tizimining o'ta sekulyarizatsiyalanganligi ma'naviyatga aniq murojaat qilishda qiyinchiliklar tug'diradi. An'anaviy qadriyatlarini zamonaviy talabalar bilan muvozanatlash hali ham nozik vazifa bo'lib qolmoqda. Ogohlik va ruhiy salomatlikka bo'lgan qiziqish ortib borayotgani ma'naviy ta'limni farovonlik dasturlari ostida birlashtirish imkoniyatlarini taklif qiladi.

O'zbekistonda dogmatizm xavfi va ma'naviy ta'limning potentsial siyosiylashuvi muhim tashvishlardir. Ma'naviy ta'limning inklyuziv bo'lib qolishi va turli xil talabalar populyatsiyasiga moslashishini ta'minlash yana bir muammodir. O'zbekistonda madaniy merosga katta e'tibor qaratilayotgani ma'naviy qadriyatlarini targ'ib qilish uchun mustahkam zamin yaratadi. Hukumatning axloqiy tarbiyaga e'tibor qaratilishi xarakter tabiiyasiga urg'u beradigan global tendentsiyalarga mos keladi[8].

Xulosa. Yaponiya va O'zbekiston ma'naviy tarbiyaga turlicha yondashuvlar haqida qimmatli fikrlarni taklif etadi. Yaponiyaning ong va jamiyat totuvligiga, O'zbekistonning madaniy va ma'naviy qadriyatlarga e'tibor qaratayotgani an'anaviy va zamonaviy amaliyotlarini birlashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Dunyo bo'ylab oliy ta'lim muassasalari bir-birining tajribasidan o'rganib, tobora globallashib borayotgan dunyoda talabalarining axloqiy rivojlanishi va madaniy ongini rag'batlantiradigan innovatsion va samarali ma'naviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqishlari mumkin. Yaponiya va O'zbekistondagi ma'naviy-ma'rifiy ta'limning qiyosiy tahlili an'analardan innovatsiyalarning boy o'zaro ta'sirini ochib beradi. Yaponiya ma'naviyatni tajribaviy va mulohaza yuritish amaliyotlari orqali nozik tarzda integratsiyalashda ustun bo'lsa-da, O'zbekistonning tizimli va qadriyatlarga yo'naltirilgan yondashuvi aniqlik va e'tiborni taqdim etadi. Ikkala davlat ham axloqiy, madaniy va ijtimoiy mas'uliyatli bitiruvchilarni tarbiyalashda ma'naviy ta'lim muhimligini ta'kidlaydi. Bir-birining kuchli tomonlarini o'rganish va o'z muammolarini hal qilish orqali Yaponiya va O'zbekiston oliy ta'lim tizimlarida ma'naviy ta'limning rolini yanada oshirishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Qobilovna Malikova Dildoraxon. "Rivojlangan Yangi O'zbekistonni barpo etishda taraqqiyot strategiyasi va uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining ahamiyati." *miasto przyszlosci* 28 (2022): 291-294.
2. Yaxshiyev D. "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi" asosida maxsus maktab-internat oquvchilarini ma'naviy tarbiyalash // *Бюллетень педагогов Нового Узбекистана*. – 2023. – Т. 1. – №. 4 Part 2. – С. 14-19.
3. Qosimov S. Ma'naviy tarbiya mutafakkirlar talqinida // *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*. – 2022. – Т. 1. – №. 28. – С. 138-141.
4. Nakamura Hajime. "Ways of Thinking of Eastern Peoples." Tokyo: University of Tokyo Press, 1964.
5. Alimov N. "Spiritual and Moral Education in Post-Soviet Uzbekistan." Tashkent: Science and Education Publishing, 2019.
6. Boboqulovich, Mirzayev Ikrom. "Yoshlarini ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash masalalari (sharh mutafakkirlarning nigohida)." *World scientific research journal* 12.1 (2023): 142-147.
7. Sattorovich, Sulaymonov Islom. "Yoshlarning ma'naviy kamoloti va tarbiya uyg'unligi." *World Scientific Research Journal* 32.1 (2024): 74-78.
8. Muxammadjonovich Erkaboyev Oybek, and Mirzayeva Gavharoy Qosimjonovna. "Talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda zamonaviy uslublar mazmuni." *образование наука и инновационные идеи в мире* 21.7 (2023): 149-151.

Madinaxon ZOVIDOVA,

Farg'ona shahridagi Koreya xalqaro universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti dekani

E-mail: madinazohidova1903@gmail.com

PhD.dotsent M.Boltayeva taqrizi ostida

DEVELOPING THE PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS BASED ON A FUNCTIONAL APPROACH

Annotation

The article discusses the importance and priority features of the functional approach in the development of pedagogical skills. The pedagogical literature presents views on the functional approach and its content. The tasks of improving the pedagogical skills of future teachers based on the functional approach are reflected. The conditions for establishing a functional approach in the development of pedagogical skills of future teachers are indicated.

Key words: Pedagogical skills, function, functional approach, fundamentals, task, conditions, activity.

РАЗВИТИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ ПЕДАГОГИ НА ОСНОВЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ПОДХОДА

Аннотация

В статье говорится о важности и приоритетных особенностях функционального подхода в развитии педагогического мастерства. В педагогической литературе высказываются взгляды на функциональный подход и его содержание. Отражены задачи совершенствования педагогического мастерства будущих педагогов на основе функционального подхода. Обозначены условия формирования функционального подхода к развитию педагогического мастерства будущих педагогов.

Ключевые слова: Педагогическое мастерство, функция, функциональный подход, основные принципы, задача, условия, деятельность.

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING FUNKSIONAL YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada pedagogik mahoratni rivojlantirishda funksional yondashuv ahamiyati va ustuvorlik xususiyatlari haqida so'z boradi. Pedagogik adabiyotlarda funksional yondashuv borasidagi qarashlar va uning mazmuni ifoda etiladi. Bo'lajak pedagoglarning funksional yondashuv asosida pedagogik mahoratini oshirish vazifalari aks ettiriladi. Bo'lajak pedagoglarning pedagogik mahoratini rivojlantirishdagi funksional yondashuvni yo'lga qo'yish shartlari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Pedagogik mahorat, funksiya, funksional yondashuv, fundamental asoslar, vazifa, shart-sharoit, faoliyat.

Kirish. Mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ta'lim tizimidagi mavjud muammo va kamchiliklarning to'g'ridan to'g'ri hal qilinishiga qaratilgan. Jumladan, "...zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy infratuzilmani modernizatsiya qilish ishlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish" kabi vazifalarni o'zida mujassamlashtirgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi farmoni ham fikrimizning yaqqol isboti hisoblanadi. Bugungi kunda bo'lajak pedagoglarda pedagogik mahoratini oshirishga qaratilgan interaktiv va kreaiv ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Pedagogik mahoratni oshirishda pedagogika fanlarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanishning o'rni beqiyos hisoblanadi.

Har bir xar bilim ayni uning savollariga javob topishga bog'liq holda yaxlitlanadi, bo'lajak pedagoglarning mahoratini oshirishda talabalarning intellektual faoliyatini tashkil qilish masalasi katta ahamiyatga ega. Shu sababli o'qitiladigan fan doirasida topshiriqlarni bajarish davomida ularning aqliy salohiyatini oshirishga bog'liq mavjud adabiyotlardan funksionallik, induktiv tahlil, mahorat pedagogik kasbiy mahorat uning mohiyati, shakllanish xususiyatlari va imkoniyatlarini o'rganib chiqdik.

Pedagogik mahoratning ta'lim tizimidagi o'rni beqiyosdir. O'qitishning uzluksizligi, ta'limning o'qitilish sifati va uning samaradorligi bevosita ta'lim oluvchilarning qay darajadagi mahorat bilan o'qitilishiga bog'liq. Pedagogning kasbiy mahoratini tashkil etuvchi komponentlar uning shaxsiy va xissiy qobiliyatlarining shakllanishi va takomillashuviga qaratilgan. Ma'lum soha vakilining o'z kasbi doirasidagi bilim, ko'nikma va

malakasining yuksak darajada shakllanganligi uning kasbiy faoliyatini osonlashtiribgina qolmay, salmog'ini ham oshiradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Pedagog olimlar R.Mavlonova va D.Abdurahimovalarning birgalikdagi "Pedagogik mahorat" nomli ilmiy asarida "Pedagogik mahorat - izlanish, ijodiy mehnat mahsuli. Pedagogik mahorat hamma o'qituvchilar uchun bir qolipdagi ish uslubi emas, balki u har bir o'qit jvchining o'z ustida ishlashi, ijodiy mehnati jarayonida yuzaga keladigari jarayondir"[2] deb ta'kidlab o'tishgan.

Bo'lajak pedagoglarda pedagogik mahoratni shakllantirishda optimal xususiyatga ega bo'lgan funksional yondashuvning zaruratini asoslash uchun funksional yondashuv tushunchasining mazmun-mohiyati, lug'atlarda ifodalanishini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningdek, funksional yondashuvning ijtimoiy-falsafiy va pedagogik jihatlarini ham ko'rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Falsafa qomusiy lug'atida "Funksiya – (lot. funktia – amalga oshirish, bajarish) – faoliyat, ba'zi sistemalar doirasidagi oyeqtning unga mansubigini va roli; obyektlar o'rtasidagi aloqalar ko'rinishi bo'lib birining o'zgarishi ikkinchisining o'zgarishiga olib keladi, bunda ikkinchi obyekt daslabkisining funksiyasi deyiladi[3].

Funksiya tushunchasi fanga birinchi bor Germaniyalik faylasuf Gotfild Vilgelm Leybnits tomonidan kiritilgan. "Funksiya deganda biron bir o'ziga xos aloqa orqali o'zaro bog'langan o'zgaruvchilarning birini boshqasidan kelib chiqishi tushunilad"[4] deya ta'riflaydi Leybnits.

Funksiya keng ko'lamda Kassirer tomonidan bilish nazariyasiga tatbiq etildi. Uning fikricha, "...olamni bilishga bo'lgan intilish obyektidan ajralgan substansiyani o'rganishgagina yo'naltirilmagna, balkiobyektlar o'rtasidai munosabatlarni, ularning o'zra bog'liqligini o'rganish qator obyektarning biridan

ikkinchisiga o'zaro o'tish qonuniyatlarini amalda qo'llash imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgandir[5].

O'zbek tilining izohli lug'atida "Funksiya – biror ijtimoiy tashkilot, kimsa yoki narsaning ish, faoliyat doirasi; vazifasi[6]" deb ta'riflangan.

Muhokamar. Pedagogikada funksional yondashuv ta'lim va tarbiya jarayonlarini tashkil qilishda funksiyalarni, ya'ni har bir jarayonning amaliy vazifalarini aniqlashga asoslanadi.

Ta'limda funksional yondashuv bilimlarning inson hayotiy faoliyati davomida zaruriyati hamda uni bilishga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqib, mustaqil faoliyati davomida tajribalar hamda amaliy topshiriqlar asosida funksional vazifalari nuqtai nazaridan nazariy bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma hamda malakalarni tarkib toptirishga qaratilgan jarayondir. Pedagogik mahoratning shakllanishida funksionallilikning o'rni ahamiyatli. Bilish xususiyatining tizimli bir-biriga bog'liq holda umumiy o'rganish intellektual yuqori saviyaning garovi hisoblanadi.

Bo'lajak pedagoglarning funksional yondashuv asosida pedagogik mahoratini oshirishda biz, birinchidan, metodlar aniq maqsad asosida birlashtirishi, bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish asosiy vazifa qilib olish.

Ikkinchidan, oliy ta'lim muassasi talabalarining hozirgi rivojlangan shaxsiy fikr erkinligi zamonida, ijtimoiy talablar va talabalardagi o'z shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olib, jamoaviy va shaxsiy rivojlanishni uyg'unlashtirishimiz;

Uchinchidan, pedagogik ta'lim muhitining samaradorligini aniq mezonlar asosida talabalarining bilim darajasi, ko'nikmalarining rivojlanishi va ijtimoiy faolliklarini o'zgarish dinamikasi va ta'sir sensitivligining monitoringini olib borish;

To'rtinchidan, Pedagogik mahoratni rivojlantirishda asosiy e'tiborni faqat nazariy bilimlarga emas, balki ularni amaliyotda samarali qo'llashga qaratilishi, ko'nikmalar hamda amaliy malakani kundalik ta'lim jarayoniga tatbiq etishga yo'naltirilganligini;

Beshinchidan, professor-o'qituvchining faolligini asosiy o'ringa olib chiqish, talabalarining fikrlari va ehtiyojlariga javob berishini ta'minlash, ijodiy fikrlash va tahlillashtirishni yo'lga qo'yib, uning yordamida talabalarining yangi fikrlarini aniqlash va ularning muammolarini hal qilishga qaratilgan yangi va ijodiy yondashuvlarga tayanish bo'lajak pedagoglarning pedagogik mahoratini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Funksional yondashuvning asosi talabalarda fanning mazmun-mohiyati va xususiyatiga qarab to'g'ri hamda optimal bo'lgan o'quv amaliyotini tashkillash, to'g'ri vazifalarni berish, maqsadga muvofiq topshiriqlarni yuklashga tayanadi. Таълим олувчилардаги ўқув самарадорлигидаги кўплаб оқсашлар вазибаларни тўғри белгиланмаганидан келиб чиқади.

Amerikalik pedagog-psixolog Jon Keller o'zining ARCS (Attention, Relevance, Confidence, Satisfaction) modelida "Talabalar o'quv mazmunining shaxsiy maqsadlariga muvofiqligini ko'rganda, o'qishga qiziqishlari oshadi"[7] deb ta'kidlagan g'oyalari yuqorida ilgari surilgan fikrlarni qo'llab quvvatlaydi.

Funksional yonashuv asosida o'qitish jarayonida talabalarda dars davomidagi umumiy o'quv amaliyotida mustaqil ishlashlarini yo'lga qo'yish va ularni qo'llab quvvatlash talabalarda ijtimoiy mas'uliyatni rivojlanishiga olib keladi. Jamiyatdagi umumiy jihatlarning o'zlashuvida shaxs sifatida rivojlanib kelayotgan talabalarda ijtimoiy mas'uliyatning nechog'liq muhimligini anglatuvchi va ularga bu mas'uliyatni olishdan qo'rqmaslikga o'rgatish kelajakdagi kasbiy-pedagogik faoliyatidagi sifat samaradorlikga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kanadalik psixolog olim Albert Bandura ta'limdagi ijtimoiylashuv nazariyasida ta'limda sotsiallik shaxs tarbiyasidagi umumbashariy hislatlarga urg'u berish kerakligini ta'kidlaydi. "Ijtimoiy ta'lim jaryonida ijobiy modellarni ko'rsatish va odamlarga ijtimoiy mas'uliyatni tushuntirish muhimdir"[8] kabi fikrlari shular jumlasidandir.

Bo'lajak pedagoglarda pedagogik mahoratini oshirishda funksional yonadashuvga asoslangan metodika bu muammoning oqilona yechimi bo'lishi mumkin deb hisoblaymiz. Chunki talabalarining pedagogik mahorati kelgusidagi kasbiy pedagogik faoliyatidagi asosiy fundamental vazifani bajaradi. Pedagogik

mahoratli o'qituvchi ta'lim jarayonidagi fan jihatidan asl mazmun va mohiyatini katta potensial bilan o'quvchilariga yetkaza oladi. Bunda bo'lajak pedagoglarning pedagogik mahoratini rivojlantirishdagi funksional yondashuvni yo'lga qo'yishning shart-sharoitlari muhim rol o'ynaydi.

Natijalar. Bo'lajak pedagoglarning pedagogik mahoratini rivojlantirishdagi funksional yondashuvni yo'lga qo'yishning birinchi sharti pedagogik ta'limning amaliyotga yo'naltirilganligidir.

Funksional yondashuvni yo'lga qo'yishning asosiy shart-sharoiti pedagogik ta'limni amaliyot bilan birlashtirishdadir. Bo'lajak pedagoglarda nazariy bilimlarning fundamental asosiga tayangan holda, o'z ko'nikmalarini amalda sinab ko'rishlarini ta'minlash lozim. Amaliy mashg'ulotlarda bunday ta'lim jarayonini tashkil etilishi va bo'lajak o'qituvchilarga real dars berish imkoniyatini yaratish ushbu shartning asl mazmun mohiyatidir.

Ikkinchi shart bu bo'lajak pedagoglarning pedagogik mahoratini oshirishga yo'naltirilgan fan dasturlari va sillabuslarni integratsiyalashdir. Bu dasturlar va sillabuslar bo'lajak o'qituvchilarga fan doirasidagi bilimlarni o'zlashtirish va maqsadga muvofiq qo'llashga yordam beradi. O'qitish jarayonida aynan shu jihatni e'tibordan chetda qolirmaslik, yangi avlod adabiyotlarini tavsiya qilish, an'anaviy o'qitish metodlarini modernizatsiyalash zarur.

Uchinchi shart bu ta'lim jarayonidagi to'g'ri yo'lga qo'yiladigan baholash (refleksiya). Pedagogik mahoratni rivojlantirishda o'quv faoliyatini tahlil qilish va uni baholashda talabalarining imkoniyatlari va iqtidoridan kelib chiqish lozim. O'quv faoliyatida bo'lajak pedagoglarning kamchiliklarni aniqlash va ularni tuzatishga ularning o'zlaridagi tabiiy hohish motivatsiyani uyg'otish kerak. Bo'lajak o'qituvchilarni o'zlarini tahlil qilish va ularni tuzatishlariga undash ta'limdagi asosiy insonparvar yondashuvning muhim omili hisoblanadi.

To'rtinchi shart 6y bo'lajak pedagoglarning pedagogik mahoratini oshirishda individual yondashuvni qo'llash ham juda ahamiyatli, chunki, Talabalarining har birida o'ziga hos iqtidor bor. Yaponiya ta'limida shunday tushuncha bor "...iqtidorsiz o'quvchi bo'lmaydi" darhaqiqat mamalakatimizda olib borilayotgan o'quv jabhasida xar bir ta'lim oluvchi o'ziga hos iqtidor va iste'od bor. Ularni yuzaga chiqarib to'g'ri yo'naishga solish bo'lajak o'qituvchi kasbiga ega bo'layotgan jamiyat kishisining oldida turgan ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Beshinchi shart bu ta'lim jarayonida pedagogik etikaning milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish. Yurtimizdagi uzoq yillar va asrlar davomida shakllangan mentalitet xalqimizdagi yuqori darajada shakllangan mentalitet nuqtai nazaridan olib qaraydigan bo'lsak, ta'lim tashkil etishda ustoz shogird an'analarga muvofiq tarzda yo'lga qo'yish, bunda "...ustoz otangdek ulug'" qabilidagi tarbiyaviy g'oyalar asosida ta'lim jarayonini yo'lga qo'yish milliy qadriyatlarimizga sadoqat tuyg'usini shakllanirishda fundamental asos bo'lib hizmat qiladi.

Xulosa. Pedagogik mahorat bo'lajak pedagoglarga pedagogik ijodkorlik, pedagogikaga oid texnika, ta'lim va tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi, mulqot olib borish taktikasi, nutq madaniyati, tafakkuri, tarbiyachining ma'naviy – ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarini tashkil etish va amalga oshirish, bu jarayonda xulq-atvorni va hissiyotni jilovlay olish xususiyatlarini o'rgatadi va o'z kasbini rivojlantirib boruvchi pedagogik faoliyatlar tizimi to'g'risida ma'lumotlar beradi. Pedagogik mahorat o'qituvchilarning pedagogik faoliyati zamirida takomillashib boradi. Pedagogik faoliyat yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun jamiyat oldida, davlat oldida javob beradigan, ta'lim-tarbiya berishda maxsus tayyorlangan o'qituvchilar mehnati faoliyatidir.

Hozirgi zamon fan va texnika taraqqiyoti o'qituvchining ijodkor bo'lishini, fanning muhim muammolari yuzasidan erkin fikr yuritish olishi, fan yutuqlarini o'quvchilarga yetkaza olishini taqozo etadi. Bu ahloqiy e'tiqod o'qituvchining dars berish jarayonida, tarbiyaviy ishlarda, o'quvchilar va boshqa kishilar bilan munosabatlarida, muomalasida, kundalik turmushda o'zining shaxsiy namunasi bilan ahloqiy ta'sir o'tkazilishida ko'zga tashlanadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik mahoratning shakllanishidagi funksional yondashuv asosidagi ta'lim faoliyatini yo'lga qo'yishda bo'lajak pedagoglarning individual, intellektual va ijtimoiy imkoniyatlariga e'tibor qaratish, hozirgi jadal rivojlanib

borayotgan ijtimoiy muhitdagi pedagogik kadrlarni haridorgir va mehnat bozorida o'z o'rniga ega bo'lib shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2020-yildagi PF-6097-son.
2. Mavlonova R., Abdurahimova D. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma.-T ., «Fan va texnologiya», 2009, 176 bet.
3. Фалсафа (комусий луғат). “ШАРҚ” нашриёти . “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти”. Тошкент 2004. – Б. 436.
4. Leibniz, G. W. (1684). "Nova Methodus pro Maximis et Minimis, itemque Tangentibus, quae nec fractas nec irrationales quantitates moratur, et singulare pro illis calculi genus." Acta Eruditorum, Vol. 3, pp. 467–473.
5. Ушакова, В. В. Концепция языка в работе Эрнста Кассирера «Философия символических форм» / В. В. Ушакова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 10 (90). — С. 1532-1534. — URL: <https://moluch.ru/archive/90/18546/>
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent. 2009. –B. 367.
7. Keller, John M. "Development and use of the ARCS model of instructional design." Journal of instructional development 10.3 (1987): 2-10.
8. Bandura, A. (1974). Behavior theory and the models of man. American Psychologist, 29(12), 859–869. doi:10.1037/h0037514

Asilpashsha ISMOILOVA,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: ismoilova55@gmail.com

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti S.Yaxyoyeva taqrizi asosida

O'QUV JARAYONIDA MANTIQIY VA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSI

Аннотация

O'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muammosi zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biridir. Mantiqiy tafakkur, o'quvchilarning muammolarni hal qilish, tahlil qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi, ijodiy tafakkur esa yangicha g'oyalar ishlab chiqish va innovatsion yechimlar taklif etishga yordam beradi. Ushbu maqolada o'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish, bu jarayonlarni amalga oshirishda duch kelinadigan qiyinchiliklar hamda samarali usullar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: mantiqiy tafakkur, ijodiy tafakkur, o'qitish metodlari, analitik fikrlash, kreativlik, maqsadli savol berish, kritik fikr yuritish, interaktiv usullar.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО И ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

Проблема развития логического и творческого мышления в образовательном процессе является одной из наиболее актуальных проблем современной системы образования. Логическое мышление развивает способность учащихся решать проблемы, анализировать и делать логические выводы, а творческое мышление помогает разрабатывать новые идеи и предлагать инновационные решения. В данной статье рассматривается важность развития логического и творческого мышления в образовательном процессе, трудности, возникающие при реализации этих процессов, и эффективные методы.

Ключевые слова: логическое мышление, творческое мышление, методы обучения, аналитическое мышление, креативность, целенаправленное анкетирование, критическое мышление, интерактивные методы.

THE PROBLEM OF DEVELOPING LOGICAL AND CREATIVE THINKING IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation

The problem of developing logical and creative thinking in the educational process is one of the most urgent issues of the modern education system. Logical thinking develops students' ability to solve problems, analyze and draw logical conclusions, while creative thinking helps to develop new ideas and propose innovative solutions. This article examines the importance of developing logical and creative thinking in the educational process, the difficulties encountered in the implementation of these processes, and effective methods.

Key words: logical thinking, creative thinking, teaching methods, analytical thinking, creativity, purposeful questioning, critical thinking, interactive methods.

Kirish. Hozirgi ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini samarali tashkil etishning dolzarb masalalaridan biri o'quvchilarning qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish hisoblanadi. O'quv jarayoni sifatini oshirishda mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarning mustaqil fikrlash, mantiqiy xulosalar chiqarish, ijodiy yechim topish qobiliyatini mustahkamlashdan iborat. Bu, o'z navbatida, ta'lim muassasalarini ushbu ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'quv dasturlari va usullarini takomillashtirishga undaydi.

Mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish talabalarning muammolarni hal qilish, tahlil qilish va sintez qilish qobiliyatini oshirish orqali ularning umumiy intellektual salohiyatini oshirishga imkon beradi. Shu bilan birga, ijodiy fikrlash o'quvchilarda innovatsion g'oyalar va yechimlarni ishlab chiqishga, mantiqiy fikrlash esa ularning izchil va mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Biroq, bu jarayon ta'lim jarayonining turli bosqichlarida duch kelishi mumkin bo'lgan bir qator muammolar bilan bog'liq. Xususan, ta'lim dasturlari mazmunining eskirganligi, o'qituvchilarning kasbiy malakasining yetarli emasligi, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasining mukammal emasligi kabi omillar mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish jarayoniga to'sqinlik qilishi mumkin.

Shu bois ta'lim tizimida mantiqiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan strategiya va yondashuvlarni muntazam qayta ko'rib chiqish, ta'lim dasturlari va metodikalarini yangilab borish zarur. Bu nafaqat talabalarning shaxsiy va akademik rivojlanishini ta'minlaydi, balki ularni kelajak uchun ham

tayyorlaydi. O'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muammosi zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim masalalaridan biridir. Ushbu jarayon nafaqat bilim berish, balki talabalarning fikrlash qobiliyatini, ijodkorligini va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham qaratilgan.

Mantiqiy tafakkur – bu insonning tizimli va izchil fikrlash qobiliyati bo'lib, u faktlar asosida analiz qilish, xulosa chiqarish va mantiqiy qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Mantiqiy tafakkurni shakllantirish o'quvchilarga bilimni chuqurroq tushunishlariga yordam beradi va ularni har qanday vaziyatda to'g'ri qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi. Ijodiy tafakkur esa yangilik yaratish, innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish va mavjud muammolarga yangi yechimlarni topish qobiliyatidir. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi va ularni o'z g'oyalari bilan bo'lishishga undaydi.

O'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun bir necha strategiyalar mavjud: 1. Muammoli vaziyatlar yaratish: O'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish uchun vaziyatlar taqdim etish. Bu ularda analitik fikrlash va ijodkorlikni rivojlantiradi. 2. Guruhda ishlash: O'quvchilarni jamoaviy ishga jalb etish orqali turli nuqtai nazarlarni eshitish va baham ko'rishni rag'batlantirish. 3. Kreativ mashqlar: Turli ijodiy faoliyatlar, masalan, insho yozish, rasm chizish yoki loyiha tayyorlash orqali o'quvchilarning ijodkorligini oshirish. 4. Tanqidiy mulohazalar: O'quvchilarni o'z ishlari tanqidiy yondoshishga undash, bu esa ularning fikrlarini yanada chuqurlashtiradi. 5. Tajribalar o'tkazish: Amaliy tajribalar orqali nazariy bilimlarni mustahkamlash va yangi g'oyalarni sinab ko'rishga imkon berish.

Mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish – bu nafaqat o'qituvchilar uchun muhim vazifa, balki ta'lim olish jarayonida ishtirok etayotgan har bir o'quvchi uchun ham zaruriyatdir. Ularning muvaffaqiyatli kelajagini ta'minlash maqsadida ushbu ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor berilishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muammosi juda muhim va dolzarb mavzu hisoblanadi. Ta'lim jarayonida talabalar nafaqat bilim olish, balki o'z fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantirishlari zarur. Mantiqiy tafakkur – bu sabablar va oqibatlar o'rtasidagi munosabatlarni anglash, dalillash va xulosalar chiqarish qobiliyati bo'lib, ijodiy tafakkur esa yangi g'oyalar, yechimlar va konsepsiyalarni ishlab chiqish qobiliyatidir.

K.Robinson ta'kidlashicha "Ta'limda ijodkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali biz o'zimizning hayotimizda va jamiyatda yanada yaxshi ishlarni amalga oshirishimiz mumkin"[1]. Robinsonning ta'limdagi ijodkorlikni qo'llab-quvvatlash haqidagi ta'kidlashi zamonaviy pedagogik tafakkurda muhim o'rin tutadi. Ushbu qarash, ta'lim jarayonida o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muammosiga bevosita aloqador bo'lib, ta'limiy muassasalarda shu yo'nalishdagi ishlar yanada dolzarb hisoblanadi. Robinsonning fikrlari asosida, ta'lim jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish orqali biz nafaqat individual, balki jamiyat darajasida ham o'zgarishlarni qo'lga kiritishimiz mumkin. Bu esa o'z navbatida, yaxshi jamiyat qurishga xizmat qiladi. Shu tariqa, ijodkorlik va mantiqiy tafakkur ta'limning integratsiyasi, ta'lim sifatini oshirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

De Bono E. ta'kidlashicha "Mantiqiy tafakkur usullari orqali biz muammolarni yanada samarali hal qilishga va yangi yechimlarni topishga qodir bo'lamiz". Edward De Bono, mantiqiy tafakkur usullari haqida gapirganda, bu usullarni muammolarni hal etish va yangi yechimlarni topishning asosiy vositasi sifatida ta'kidlaydi. Uning fikrlari ta'lim jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muammosi bilan chambarchas bog'liq. De Bono ta'kidlashicha, mantiqiy tafakkur o'quvchilarni tahliliy fikrlashga, muammolarni strukturalashgan tarzda ko'rib chiqishga va ularni samarali hal etishga o'rgatadi. Ta'limda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish, o'quvchilarga nafaqat mavjud bilimlarni qayta ishlash, balki yangi bilimlarni yaratishda ham yordam beradi. Bu jarayon o'quvchilarni mustaqil fikrlashga va o'z fikrlarini asosli ravishda ifoda etishga undaydi. De Bono yondashuvi bo'yicha, mantiqiy tafakkur ko'nikmalari, muammolarni tahlil qilish va turli alternativlarni ko'rib chiqish orqali yangi yechimlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

O'qituvchilar mantiqiy va ijodiy tafakkurni o'rgatishda turli strategiyalardan foydalanishlari mumkin. Masalan, "o'ylash shlyapalari" usuli, muammolarni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqishga yordam beradi va o'quvchilarni fikrlarini xilma-xil ifoda etishga undaydi. Shuningdek, bahs-munozaralar, miya hujumlaridan foydalanish va g'oyalar xaritasini tuzish kabi faol metodlar ham mantiqiy va ijodiy tafakkur ko'nikmalarini o'zlashtirishga yordam beradi. Howard Gardner ning "Multiple Intelligences: The Theory in Practice"[3] asarida ta'kidlanishicha, har bir shaxsning o'ziga xos intellektual salohiyati mavjud, va ta'lim ushbu salohiyatni rivojlantirishda juda muhim rol o'ynaydi. Bu g'oya, ta'lim jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muammosi bilan chambarchas bog'liqdir. Gardner o'zining ko'p intellekt nazariyasida, har bir insonning turli qobiliyatlarga egaligini va qobiliyatlar intellekt turlarini o'z ichiga olganini ta'kidlaydi. Ta'lim muassasalari ushbu nazariyadan foydalanib, o'quvchilarning har xil intellektual ehtiyojlarini qondirish orqali ularning eng yaxshi rivojlanishini ta'minlashi mumkin. Masalan, musiqiy, kinestetik, mantiqiy-matematik, lisoniy, tabiiyotshunoslik, shaxsiy ichki va shaxsiy tashqi intellektlar. Har bir intellekt turini rivojlantirish uchun mos yondashuvlar qo'llanilishi zarur.

Mihaly Csikszentmihalyi o'zining "Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention" asarida "ijodiy tafakkur jarayonini "oqim" holati bilan bog'laydi. Bu oqim holati, shaxs o'z faoliyatiga shu qadar chuqur sho'ng'ib ketgan paytda sodir bo'ladiki, boshqa narsalarni sezmay qoladi"[4], vaqt va makon tushunchalari yo'qolib, faqat faoliyatning o'zi qoladi.

Csikszentmihalyi bu holatni eng yuqori darajadagi rohatlanish va samaradorlik davri sifatida ta'riflaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muammosi hozirgi kunda juda dolzarb hisoblanadi. Bu mavzuning ahamiyati bir nechta omillar bilan belgilanadi:

1. Ma'lumotlar asrida: Hozirgi kunda odamlar ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lishmoqda. Ularni to'g'ri tahlil qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish va yangi g'oyalar yaratish qobiliyati muhimdir.

2. Innovatsiyalar va kreativlik: Zamonaviy jamiyatda innovatsion yondashuvlar, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va ijodiy yechimlar topish talab qilinadi. Mantiqiy tafakkur bu jarayonda asosiy rol o'ynaydi.

3. Muammolarni hal etish: Hayotda har xil muammolar paydo bo'ladi va ularni hal qilish uchun mantiqiy fikrlash hamda ijodkorlik zarur. O'zbekistonning ta'lim tizimida bu qobiliyatlarni rivojlantirishga e'tibor berilishi lozim.

4. Ta'lim sifatini oshirish: Maktab va oliy ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ijodiy tafakkurlarini rivojlantirish orqali ta'lim sifatini yanada oshirish mumkin.

5. Kadrlar tayyorlash: Zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash uchun ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini oshirish zarurdir. Bu esa ish joylarida samarali faoliyat yuritishga yordam beradi[2].

Shu sababli, o'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muammosi nafaqat ta'lim sohasidagi hozirgi ehtiyojlarga javob berishi, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ta'lim uslublarini yangilash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali ushbu muammoni hal qilish mumkin. O'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muammosi ta'limning eng muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni amaliyotda qo'llay olish qobiliyati hamdir.

Ta'lim jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishning ahamiyati juda katta. Mantiqiy tafakkur talabalarning fikrlash qobiliyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi, bu esa ularning murakkab masalalarni hal etish va mantiqiy asosda tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabalarga turli savollar berish orqali ularni fikrlashga undash va muammolarni hal qilish uchun turli xil strategiyalarni qo'llashga da'vat etish mumkin. Shu bilan birga, ijodiy tafakkur talabalarning yechim topishdagi chegaralarini kengaytiradi va ularga o'zlarining ijodkorlik potentsialini ochishga yordam beradi. Bu jarayonda muhokamalar, brainstorming sessiyalari va loyiha ishlari kabi faoliyatlar juda foydali bo'ladi.

Biroq, bu ikki turdagi tafakkur ko'nikmalarini integratsiyalash orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Masalan, mantiqiy yondashuvlarni ijodiy g'oyalar bilan birlashtirish orqali, talabalar murakkab muammolarga yechim topishda yanada samarali bo'lishi mumkin. Bu jarayonda o'qituvchilarning roli beqiyosdir. Ular talabalarga motivatsiya berishi, ularni mustaqil fikrlashga undashi va innovatsion ta'lim metodlarini qo'llab-quvvatlashi zarur.

Bundan tashqari, talabalarning mantiqiy va ijodiy tafakkurlarini baholashda yangicha usullarni, masalan loyiha ishlari yoki portfel baholashni joriy etish orqali, talabalarning yaratuvchanlik darajasini va muammolarni hal qilish qobiliyatini aniqroq baholash mumkin. [5]. Ammo, o'qituvchilarda mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish metodikalarining yetishmasligi va ta'lim tizimida haddan tashqari standartlashtirilgan baholash tizimlari kabi muammolar ham mavjud. Ushbu muammolarni hal etish uchun zarur bo'lgan strategiyalar va metodikalar yaratish va takomillashtirish talab etiladi. Ta'lim jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishda bu oqim holatini yuzaga keltirish muhimdir. O'qituvchilar o'quvchilarni bu holatga yetaklaydigan faoliyat turlarini tanlashlari va ularni amalga oshirishda qo'llab-quvvatlashlari lozim. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning ijodiy salohiyatlarini kengaytirish va ularga o'z bilimlarini yanada chuqurroq va samarali tarzda o'zlashtirish imkonini beradi.

Perkins D.N. ning "The Mind's Best Work" asarida esa, "ijodiy va mantiqiy tafakkur o'rtasidagi integratsiya ta'lim jarayonini yanada samarali qilishi mumkinligi ta'kidlanadi" [6].

Bu ikki tafakkur turini birlashtirish, o'quvchilarning murakkab muammolarni hal etishda yaratuvchan yondashuvlarni qo'llashlariga va shu bilan birga ularni mantiqan tahlil qilishlariga imkon beradi. Masalan, ijodiy yondashuvlar o'quvchilarni noan'anaviy yechimlarni topishga undasa, mantiqiy tafakkur esa bu yechimlarning amaliy va ilmiy jihatdan to'g'riligini ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. O'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Mantiqiy tafakkur o'quvchilarga ma'lumotni tahlil qilish, muammo yechimini topish va qaror qabul qilishda yordam beradi. Ijodiy tafakkur esa yangi g'oyalarni ishlab chiqish, innovatsion yechimlar topish va kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldindan ko'ra bilishni ta'minlaydi. Biroq, o'quv jarayonida bu ikki turdagi tafakkurni rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. An'anaviy ta'lim usullari: O'quv jarayonida ko'plab o'qituvchilar an'anaviy metodlarga asoslanib, faqat nazariy bilimlarni berishga e'tibor qaratadilar. Bu esa o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini cheklaydi.

2. Resurslarning yetishmasligi: Ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalar, metodikalar va materiallar yetishmasligi sababli o'quvchilarda qiziqish uyg'otuvchi faoliyatlarni tashkil etishda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

3. O'qituvchilarning malakasi: O'qituvchilarning mantiqiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha malakalari yetarli emas. Bu esa ta'limning samaradorligini pasaytiradi.

4. O'quvchilarning motivatsiyasi: O'quvchilar orasida mantiqiy va ijodiy fikrlashga bo'lgan motivatsiya past bo'lishi ularning faol ishtirokini cheklaydi.

Takliflar:

1. Innovatsion ta'lim metodlarini joriy etish: Ta'lim jarayoniga interaktiv metodlar, loyiha asosidagi o'qitish, guruhli ishlar kabi innovatsion yondashuvlarni kiritish orqali o'quvchilarni faol ishtirok etishga undash kerak.

2. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash: O'quv jarayoni uchun zarur bo'lgan zamonaviy resurslarni (kompyuter dasturlari, simulyatorlar) joriy etib, o'quvchilarni yangi g'oyalarni ishlab chiqishga yo'naltirish lozim.

3. O'qituvchilar uchun treninglar tashkil etish: O'qituvchilarning malakasini oshirish maqsadida ularni mantiqiy va ijodiy fikrlash usullariga oid treninglardan o'tkazish zarurdir.

4. Motivatsiyani oshirish: O'quvchilar orasida mantiqiy va ijodiy fikrlashga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish uchun turli tanlovlar, ko'rgazmalar va ilm-fan festivalarini tashkil qilish lozim.

5. Individual yondoshuv: Har bir o'quvchining shaxsiyatini inobatga olib, ularga individual yondoshuvlardan foydalanib darslarda faolliklarini oshirish zarur.

Ushbu takliflarni amalga oshirish orqali o'quv jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin bo'ladi. Bu esa nafaqat individual rivojlanishga, balki jamiyatning innovatsion salohiyatining oshishiga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Robinson K. Out of Our Minds: Learning to be Creative. 2011. S. 274.
2. De Bono E. Six Thinking Hats. 1999. S. 82
3. Sternberg R.J. The Triarchic Mind: A New Theory of Human Intelligence. 1988. S. 102
4. Csikszentmihalyi M. Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. 1996. S. 129
5. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. 2006. S. 33
6. Perkins D.N. The Mind's Best Work. 1986. S. 214

UDK:372.8

Temur KALMURATOV,

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti prorektori

E-mail: kalmuratov@mail.ru

Davron DO'STOV,

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti bo'lim boshlig'i,

E-mail: davrondustov@mail.ru

DSc, professor T.Egamberdiyev taqrizi asosida

ENSURING EFFECTIVE MANAGEMENT OF THE PERSONNEL TRAINING SYSTEM IN THE FIELD OF PRESCHOOL EDUCATION

Annotation

This article is devoted to the study of the principles, problems and proposals for their solution to improve the effectiveness of the personnel training system in the field of preschool education. The author emphasizes the development of pedagogical personnel, the introduction of modern technologies and innovative approaches to management as important factors in improving the quality of education.

Key words: Preschool education, personnel training, effective management, pedagogical potential, innovative technologies, advanced training, improving the quality of education, methodological support, international experience, education system.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ В СФЕРЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию принципов, проблем и предложений по их решению, необходимых для повышения эффективности системы подготовки кадров в сфере дошкольного образования. Автор подчеркивает развитие навыков педагогических кадров, внедрение современных технологий и инновационных подходов к управлению как важные факторы повышения качества образования.

Ключевые слова: Дошкольное образование, подготовка кадров, эффективный менеджмент, педагогический потенциал, инновационные технологии, повышение квалификации, повышение качества образования, методическое обеспечение, международный опыт, образовательная система.

MAKTABGACHA TA'LIM SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI SAMARALI BOSHQARISHNI TA'MINLASH

Annotatsiya

Ushbu maqola maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar tayyorlash tizimining samaradorligini oshirish uchun zarur bo'lgan tamoyillar, muammolar va ularni hal etish bo'yicha takliflarni o'rganishga bag'ishlangan. Muallif ta'lim sifatini oshirishda pedagogik kadrlarning malakasini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va boshqaruvning innovatsion yondashuvlarini muhim omillar sifatida ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, kadrlar tayyorlash, samarali boshqaruv, pedagogik salohiyat, innovatsion texnologiyalar, malaka oshirish, ta'lim sifatini oshirish, metodik ta'minot, xalqaro tajriba, ta'lim tizimi.

Kirish. Maktabgacha ta'lim jamiyatning ta'lim tizimining ajralmas va muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu bosqich insonning dastlabki rivojlanish davrlarida shakllanadigan asosiy ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Maktabgacha ta'lim bolalarning aqliy, jismoniy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishini ta'minlash orqali ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli o'qishlari uchun poydevor yaratadi. Shu sababli, ushbu sohaga ixtisoslashgan pedagog kadrlarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish va samaradorligini ta'minlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Mazkur maqola maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar tayyorlash tizimini samarali boshqarish masalasiga qaratilgan bo'lib, quyidagi yo'nalishlarda chuqur tahlil olib boradi: birinchidan, zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda kadrlar tayyorlash jarayonida rejalashtirish, monitoring va baholashning o'rni; ikkinchidan, ta'lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalar va usullarni joriy etish zarurati; uchinchidan, tizimning amaldagi muammolari, xususan, metodik materiallarning yetishmovchiligi, pedagoglarning kasbiy salohiyatining pastligi, va moliyaviy resurslarning cheklanganligi kabi masalalar ko'rib chiqiladi.

Maqolada ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha amaliy takliflar ham berilgan. Jumladan, pedagoglarning malakasini oshirish uchun maxsus kurslarni tashkil etish, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, xalqaro

tajribani o'rganish va uni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish, shuningdek, tizimni moliyaviy va metodik jihatdan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Maqola maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy va amaliy yondashuvlarni yoritadi hamda ushbu sohaga qiziqish bildirgan tadqiqotchilar, ta'lim boshqaruvchilari va mutaxassislar uchun muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'lim bolalarning intellektual, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishining asosi bo'lib, kelajakda ularning jamiyatdagi muvaffaqiyatli faoliyati uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonni amalga oshirishda ta'lim beruvchi pedagoglarning bilim va malaka darajasi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar tayyorlash tizimini sifatli tashkil etish jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kadrlar tayyorlash tizimi pedagoglarning faqatgina bilim va ko'nikmalarini oshirish bilan chegaralanib qolmay, ularning metodik, pedagogik va psixologik tayyorgarligini ham ta'minlaydi. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagoglar nafaqat bolalarga bilim beruvchi, balki ularning rivojlanish yo'l-yo'riqlarini shakllantiruvchi va psixologik qo'llab-quvvatlovchi yetakchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Ushbu vazifalarni

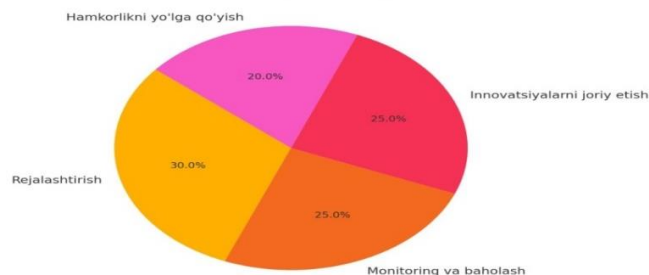
samarali bajarish uchun pedagoglarning amaliy va nazariy bilimlari uzviy ravishda rivojlantirilib borilishi kerak.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu sohada kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashga alohida e'tibor qaratilgan. "Maktabgacha ta'lim to'g'risida"gi qonunda pedagoglarni yuqori darajada tayyorlash va ularning kasbiy malakasini oshirish davlat tomonidan kafolatlangan. Shuningdek, davlat ta'lim dasturlari va strategik rejalar doirasida maktabgacha ta'lim sohasida o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy talablariga javob beruvchi mexanizmlar ishlab chiqilgan.

Rejalashtirish, kadrlar tayyorlash tizimining asosiy bosqichlaridan biri sifatida, o'z ichiga uzoq muddatli va qisqa muddatli maqsadlarni belgilashni oladi. Bu jarayon maktabgacha ta'lim tizimi uchun pedagoglarni tayyorlashni zamonaviy talablar asosida amalga oshirishni ko'zda tutadi. Pedagoglar zamonaviy ta'lim standartlariga javob bera olishi, ilmiy–texnikaviy yutuqlarni o'quv dasturlariga qo'shishi va ta'lim jarayonida innovatsion usullardan foydalana olishi kerak. Rejalashtirish jarayonida ta'lim tizimining ehtiyojlari, o'quv muassasalarining imkoniyatlari va jamiyat talablarini chuqur tahlil qilish lozim. Masalan, bolalarning rivojlanishi uchun mos psixologik va metodik yondashuvlarni qo'llash, shuningdek, ularni amaliyot bilan bog'lash muhim ahamiyat kasb etadi.

Monitoring va baholash tamoyili pedagogik jarayonning samaradorligini muntazam ravishda nazorat qilishni ko'zda tutadi. Bu tamoyil kadrlar malakasini oshirishda o'qituvchilarning erishgan natijalarini baholash, ularning bilimlari va amaliy ko'nikmalarini tahlil qilishni ta'minlaydi. Baholash jarayonida diagnostik testlar, amaliy mashg'ulotlar va nazorat topshiriqlaridan foydalanish mumkin. Bu nafaqat ta'lim jarayonidagi kamchiliklarni aniqlashga, balki ularni bartaraf etish bo'yicha chora–tadbirlarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Samarali boshqaruv tamoyillari

Yuqorida keltirilgan tamoyillar maktabgacha ta'lim tizimida kadrlarni samarali boshqarish jarayonining asosiy qirralarini ochib beradi. Ushbu tamoyillarni to'g'ri amalga oshirish orqali maktabgacha ta'lim tizimining sifatini oshirish va bolalarning rivojlanishi uchun mos muhit yaratish mumkin bo'ladi. Bu esa o'z navbatida jamiyatning umumiy intellektual va ijtimoiy taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar tayyorlash tizimi mamlakatning ta'lim tizimi uchun muhim ahamiyat kasb etsa–da, bu jarayonni rivojlantirish yo'lida bir qator muammolar mavjud. Ushbu muammolarni tahlil qilish orqali tizimni takomillashtirish yo'nalishlari aniqlanadi.

Metodik materiallarning yetishmasligi maktabgacha ta'lim tizimidagi asosiy muammoldan biridir. Hozirgi kunda ko'plab ta'lim muassasalarida pedagoglar foydalanishi uchun zarur bo'lgan metodik qo'llanmalar, darsliklar va resurslar yetarli emas. Bu esa nafaqat pedagoglarning ish samaradorligini pasaytiradi, balki bolalarga ta'lim berish sifatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ba'zi tahlillarga ko'ra, qariyb 60% ta'lim muassasalarida zamonaviy metodik qo'llanmalar yoki pedagogik texnologiyalar bilan to'liq ta'minlanmagan. Shuningdek, mavjud materiallar ko'pincha milliy ta'lim standartlari yoki zamonaviy o'quv yondashuvlariga mos kelmaydi. Natijada, o'qituvchilar o'z darslarini tashkil etishda qiynaladi va ularda ijodkorlik va innovatsion yondashuv imkoniyatlari cheklanadi.

Monitoring natijalari asosida tizimning samaradorligini oshirish bo'yicha tegishli qarorlar qabul qilinadi.

Innovatsiyalarni joriy etish bugungi kun ta'lim tizimining asosiy talablaridan biridir. Zamonaviy texnologiyalar, masofaviy ta'lim platformalari va interaktiv metodlardan foydalanish pedagoglarning kasbiy malakasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, masofaviy ta'lim platformalari o'qituvchilarga o'z bilimlarini o'zlari uchun qulay bo'lgan vaqtda joyda mustaqil ravishda rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qiladi. Masalan, multimedia vositalaridan foydalanish o'qituvchilarning metodik ko'nikmalarini kuchaytiradi va bolalar bilan ishlashda yangi yondashuvlarni qo'llashga imkon beradi.

Hamkorlikni yo'lga qo'yish tamoyili esa ta'lim muassasalari, amaliyot bazalari va boshqa tegishli tashkilotlar o'rtasida yaqin aloqalarni o'rnatishni ko'zda tutadi. Ta'lim jarayonining nazariy qismiga amaliy mashg'ulotlarni qo'shish, o'qituvchilarni maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan tanishtirish va ularning real amaliy sharoitlarda faoliyat yuritish ko'nikmalarini shakllantirishni ta'minlaydi. Bu orqali o'qituvchilar bolalar bilan ishlashda muhim amaliy tajribaga ega bo'ladi, bu esa ularning kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradi. Hamkorlik pedagogik amaliyotga innovatsion yondashuvlarni kiritish imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, samarali boshqaruv tizimini joriy qilish uchun kadrlarni rag'batlantirish mexanizmlarini rivojlantirish zarur. Bu jarayon nafaqat pedagoglarning malaka darajasini oshirish, balki ularning ishga bo'lgan motivatsiyasini ham kuchaytiradi. Masalan, samarali faoliyat yuritgan pedagoglarni mukofotlash, ularga qo'shimcha ta'lim imkoniyatlarini yaratish va professional rivojlanish yo'nalishida ko'mak berish o'qituvchilarning o'z kasbiy faoliyatiga mas'uliyatli yondashuvini oshiradi.

Pedagoglarning malaka darajasi ham dolzarb masalalardan biridir. Ko'plab pedagoglarning zamonaviy ta'lim talablariga javob bera olmasligi sababli bolalarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga to'liq ko'mak bera olmaydi. Masalan, o'tkazilgan tadqiqotlarda aniqlanishicha, maktabgacha ta'lim sohasidagi pedagoglarning 45% dan ko'prog'i o'z bilimlarini muntazam ravishda yangilamaydi. Bu ularning nafaqat metodik yondashuvlarini eskirgan qilishiga, balki ta'lim jarayonini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni yetarli darajada egallay olmasligiga olib keladi. Shu sababli, pedagoglarning malaka oshirish kurslari va qayta tayyorlash dasturlariga doimiy ravishda jalb etilishi zarur.

Moliyaviy resurslarning yetishmasligi tizimni takomillashtirish yo'lidagi yana bir katta to'siqdir. Maktabgacha ta'lim muassasalarining zamonaviy infratuzilma, jihozlar va texnologiyalar bilan ta'minlanishi uchun zarur bo'lgan moliyaviy mablag'lar yetarli emas. Davlat statistikasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'limga ajratilgan umumiy byudjetning atigi 5% i pedagogik kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashga yo'naltiriladi. Bu ko'rsatkich boshqa rivojlangan mamlakatlarga nisbatan ancha past. Natijada, o'quv muassasalari yangi texnologiyalarni sotib olish yoki malaka oshirish dasturlarini tashkil qilishda moliyaviy cheklolarga duch kelmoqda. Shuningdek, ko'pgina hududiy ta'lim muassasalarida

moliyaviy mablag'larning adolatsiz taqsimlanishi natijasida ham rivojlanishdan ortda qolish holatlari kuzatilmoqda.
AQSh, Buyuk Britaniya, Kanada va Finlyandiya davlatlarida maktabgacha ta'limga ajratilgan mablag'lar

Davlat	Maktabgacha ta'limga ajratilgan mablag'lar (YIM foizida)	Izohlar
AQSh	0.3	Maktabgacha ta'lim asosan shtatlar va mahalliy hukumatlar tomonidan moliyalashtiriladi. Federal hukumatning hissasi nisbatan kichik.
Buyuk Britaniya	0.5	Davlat tomonidan 3-4 yoshli bolalar uchun haftasiga 15 soatgacha bepul ta'lim ta'minlanadi.
Kanada	0.6	Maktabgacha ta'lim provinsiyalari va hududlar tomonidan boshqariladi, moliyalashtirish darajasi hududlarga qarab farqlanadi.
Finlyandiya	1.1	Maktabgacha ta'lim davlat tomonidan to'liq moliyalashtiriladi va barcha bolalar uchun bepul.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etishda sustlik muammosi esa pedagoglarning zamonaviy pedagogik usullar va texnologiyalarni qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi. Masalan, ko'pgina ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim resurslari yoki masofaviy ta'lim platformalari hali ham keng joriy qilinmagan. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash imkoniyatining cheklanganligi pedagoglarning o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilishiga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirishga qaratilgan dasturlar kamyoblighi yoki sifatsizligi ushbu muammoning hal bo'lishini yanada murakkablashtiradi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun tizimli yondashuv va davlat, nodavlat tashkilotlar hamda xalqaro hamkorlarning qo'shma sa'y-harakatlari zarur. Bu borada zamonaviy metodik materiallarni ishlab chiqish va ularni ta'lim jarayoniga joriy qilish, pedagoglarning doimiy malaka oshirish dasturlariga jalb etilishi, moliyaviy ta'minotni oshirish va taqsimotda adolatni ta'minlash, shuningdek, innovatsion texnologiyalarni keng joriy qilish ustuvor vazifalar sifatida belgilanishi lozim. Shundagina maktabgacha

ta'lim sohasida kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish va bolalarning to'laqonli ta'lim olishiga erishish mumkin bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashni samarali boshqarish uchun bir qator amaliy choralar ko'rilishi lozim. Ushbu chora-tadbirlar pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish, zamonaviy ta'lim talablariga mos usullardan foydalanish va umumiy ta'lim jarayonining sifatini yaxshilashga qaratilgan. Takliflar asosan pedagoglarning malakasini oshirish, texnologiyalarni joriy etish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, moliyaviy ta'minotni kuchaytirish va xalqaro tajribani o'rganish orqali tizimni takomillashtirishga qaratiladi.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar tayyorlash tizimini samarali boshqarish uchun davlat, ta'lim muassasalari va jamiyatning birgalikdagi harakati talab etiladi. Har bir ishtirokchi o'z vazifalarini to'g'ri amalga oshirganda, pedagogik jarayonning sifati yaxshilanadi, bolalarning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratiladi va natijada jamiyatning umumiy taraqqiyotiga katta hissa qo'shiladi. Bu borada ilmiy asoslangan yondashuvlar, xalqaro tajribadan o'rganish va ta'lim tizimining ichki resurslarini to'g'ri boshqarish eng samarali yo'nalish hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

- Saidova D.I., Zuparova D.D., Rashidova Z.O., Haydarov R.Y. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti faoliyati // O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. – Toshkent, 2022. 9–son.
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Maktabgacha ta'lim tizimi uchun kadrlar tayyorlashni takomillashtirish to'g'risida qaror // Lex.uz. – 2019. 418–son.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida qaror // Lex.uz. – 2019. PQ-4312–son.
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Lex.uz. – 1997. 463–son.
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Maktabgacha ta'lim sohasi pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimining moddiy-texnik bazasini yanada mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida qaror // Lex.uz. 2022. 714–son.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Maktabgacha va maktab ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish to'g'risida qaror // Lex.uz. – 2021. PQ-4963–son.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida qaror // Lex.uz. – 2020. – PQ-4884–son.
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida qaror // Lex.uz. – 2019. 391–son.
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti ustavini tasdiqlash haqida qaror // Lex.uz. 2017. 929–son.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida qaror // Lex.uz. 2018. PQ-3955–son.
- Национальная ассоциация образования детей младшего возраста (NAEYC). “Образование и уход за детьми младшего возраста в США”. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.naeyc.org> (дата обращения: 19.11.2024).
- Department for Education, United Kingdom. “Funding Early Childhood Education and Care”. [Электронный ресурс]. <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-education> (дата обращения: 19.11.2024).
- Government of Canada. “Early Learning and Child Care in Canada: Programs and Funding”. [Электронный ресурс]. <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/early-learning-child-care.html> (дата обращения: 19.11.2024).
- Ministry of Education, Finland. “Early Childhood Education in Finland”. [Электронный ресурс]. <https://minedu.fi/en/early-childhood-education> (дата обращения: 19.11.2024).
- Варенцова, Е.А. Подготовка кадров для дошкольного образования: современный подход // Вопросы педагогики. 2023. – № 6. – с. 43–50.
- Кантор, Л.М. Инновации в системе дошкольного образования: подготовка педагогов // Современные тенденции в образовании. 2022. – Т.9., № 4. – с. 78–84.
- Gillen, J. & Cameron, C. International Perspectives on Early Childhood Educators' Professional Development. – London: Routledge, 2021. – p. 322.
- UNICEF. A Global Framework for Early Childhood Development Policies. – New York: UNICEF, 2022. – p. 174.
- World Bank. Investing in Early Years: A Global Perspective on Early Childhood Education. – Washington, D.C.: World Bank, 2023. – p. 198.

UDK: 152.26.(21)

Surayyo KARIMQULOVA,
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: karimqulovasurayyo747@gmail.com

Qarshi davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri professor, psix.f.d. B. Jo'rayev taqrizi asosida

ЗАВИСИМОСТЬ К ВИРТУАЛЬНОМУ МИРУ-ФАКТОР ВОЗДЕЙСТВИЯ ДЕСТРУКТИВНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация

В этой статье рассматриваются психологические факторы подчинения виртуальному миру-деструктивная одержимость информацией. Также отрицательные и положительные стороны зависимости от виртуального мира были проанализированы в психологических исследованиях. Акцент сделан на попытках воздействия деструктивной информации на человеческий разум с помощью средств и виртуального мира. Были даны психологические рекомендации избегать подчинения виртуальному миру.

Ключевые слова: Интернет, зависимость, деструктивная информация, личность, безопасность, зависимость, психологическое воздействие, психологический фактор, научно-теоретический анализ, индивидуальность.

VIRTUAL WORLD ADDICTION - A FACTOR OF EXPOSURE TO DESTRUCTIVE INFORMATION

Annotation

This article sheds light on the psychological factors of giving to the virtual world tobek-destructive information. Also, the negative and positive aspects of dependence on the virtual world have been analyzed in psychological research. Attempts of destructive information through means and the virtual world aimed at influencing the human mind have been touched upon. The Virtual world has been given psychological recommendations to avoid tobekism.

Key words: Internet, tobek, destructive information, personality, Security, dependence, psychological impact, psychological factor, scientific-theoretical analysis, individuality.

VIRTUAL OLAMGA TOBELIK-DESTRUKTIV AXBOROTLARGA BERILISHNING OMILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada virtual olamga tobek-destructiv axborotlarga berilishning psixologik omillari yoritib berilgan. Shuningdek virtual olamga qaramlikning salbiy va ijobiy tomonlari psixologik tadqiqotlarda tahlil qilib berilgan. Destructiv axborotlarning inson ongiga ta'sir o'tkazishga qaratilgan vositalar va virtual olam orqali urinishlarga to'xtalib o'tilgan. Virtual olamga tobeklikdan saqlanishga oid psixologik tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Internet, tobek, destruktiv axborot, shaxs, xavfsizlik, qaramlik, psixologik ta'sir, psixologik omil, ilmiy-nazariy tahlil, individuallik.

Kirish. Ijtimoiy tarmoqlar real vaqt rejimida ma'lumotni, axborotlarni yangilash imkonini beradi va operativlik jihati bilan ayrim OAVdan oshsa oshadiki, hech qaysidan qolishmaydi. U ijtimoiy yo'nalishdagi kommunikatsiyaviy muhit bo'lib, undan ham ruhning rivojlanishi, gorizontal aloqalarni ko'paytirish, fikrdoshlar guruhlarini shakllantirish uchun, ham ko'ngilochar va o'yin tarmoqlarini yaratish uchun ham foydalanish mumkin. Hozirda butun dunyo bo'yicha bunday saytlar soni yuzdan ortiq.

Bugun ba'zi sotsial tarmoqlarda ro'yxatga olingan foydalanuvchilarining soni ko'pgina davlatlarning aholisidan ham ko'proq. Fotosuratlar, video fayllarni yuklash uchun saytlar, statusni o'zgartirish servislari, yangi kishilar bilan uchrashish uchun va eski do'stlarini topish uchun saytlar mavjud. Har qanday ehtiyojlar uchun sotsial imkoniyatlar va yechimlar mavjud bo'lsa kerak.

Adabiyotlar tahlili. T.N.Borodkina internetga tobek asosida insonlar tomonidan amalga oshiriladigan jinoyi harakat mazmunini quyidagicha tavsiflaydi: "internetga tobek xulqi bu-ruhiy tomondan buzilgan xulq-atvor shakliga tenglashtirilgan faoliyat sanalib, unda inson o'z ehtiyojlarini qondirish istagi bilan emas, balki haqiqiy dunyodan qochish istagi bilan yashaydi. Shuning uchun, sud - huquq tizimida inson ruhiy holatning ahamiyati, uning sog'salomatligi, patologik buzilishlarga ega yoki ega emasligi alohida e'tiborga olinishi lozim deb ta'kidlaydi"[1].

A.V.Ursu o'zining "kompyuter o'yinlariga tobek dinamikasi va epidemiologiyasi" [2]. mavzusidagi ilmiy maqolasida quyidagilarni ta'kidlab o'tadi: "aksariyat mazkur xulqqa ega shaxslar deorientatsiyani boshdan kechirib, hayotiy vaziyatlarda o'zlarini past baholaydilar, tor doirada muloqot qilishni xush ko'radilar, harakatlarida impulsivlik yetishmaydi, maqsad qo'yishdan doim qochib yurish istagi kabilar bilan

boshqalardan farqlanadilar. Bunday shaxslar ilgari o'z oldiga qo'ygan maqsadlaridan osongina voz kechadilar. Natijada ularda yolg'izlikdan qo'rqish, tez-tez depressiv holatlarga tushish kuzatiladi. Muallifning nazaricha, internet tobekligi nafaqat hayotga noto'g'ri mo'ljal olish yoki oliy maqsadlarga nisbatan ishtiyonning so'nishi (impulsivlikning so'nishi) bilan ham tavsiflanadi.

Tadqiqotchi O.S.Anisimovning so'ziga ko'ra, [3] o'smir yoshlarning internet olamiga haddan ortiq ro'ju' qo'yishining sabablaridan biri bu, virtual makondagi imkoniyatlarining kengligidir, ya'ni o'smirlarning uy vazifalarini mustaqil ravishda tayyorlamasdan tayyor referatlar, mustaqil ishlar, hisobotlar hamda kurs ishlaridan foydalanishga odatlanishidir. Biroq, bu harakatlar intellektni rivojlantirishga mutlaqo zid sanalib, undan muntazam aziyat chekadi. Chunki, o'smir o'quvchi izlanishdan, mustaqil fikrlashdan, ijodkorlikdan, kreativ fikrlashdan uzoqlashadi.

Haddan ortiq tarmoqda muloqot qilish real hayotdagi muloqot ko'nikmalarini chetga chiqara boshlaydi va oxir-oqibat bunday xulqli talabalar real hayotda muloqot qilishga, boshqalar bilan hamkorlik qilishga til topishida ancha qiynaladilar. Ushbu vaziyat ham internet tobekligiga sabab bo'luvchi psixologik omillardan biri hisoblanib, keyinchalik u talabaning muloqot qilish qobiliyatiga salbiy ta'sir etadi.

Tarmoqdagi muloqot jarayoni-su'bektlarning bir-birlariga ma'lumotlarning kanal ravishda uzatilishiga keng imkon yaratadi. Bunday holat esa, o'smir o'quvchining kommunikativ qobiliyatiga ta'sir qiladi, haqiqatdan yangi odamlar bilan uchrashish, sinfdoshlar, o'qituvchilar, do'stlar va qarindoshlar bilan muloqotdagi qiyinchiliklarni paydo etadi. Keyinchalik, bunday o'smir o'quvchilar barcha insonlar bilan muloqot qilish mahoratini yo'qotishga olib kelishi mumkin.

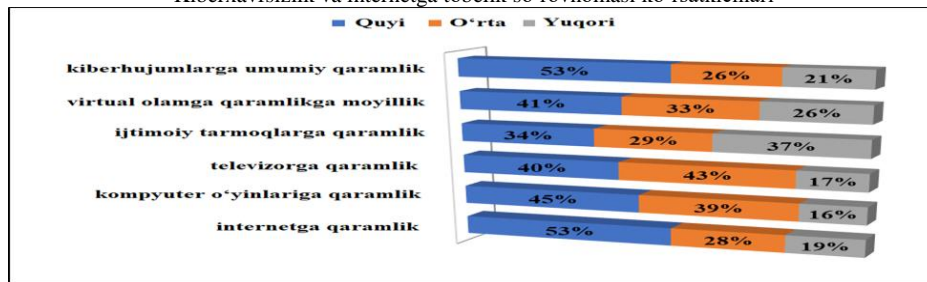
S.V.Krasnovaning ta'kidicha, tarmoqdagi muloqot insonda haqiqiy muloqotni buzadi, uni hissiyotlardan mahrum qiladi va ba'zida do'stlar va qarindoshlar bilan "haqiqiy" aloqasini yo'q qiladi. Tarmoqdagi muloqot jarayoni – su'bektlarning birbirlariga ma'lumotlarning kanal ravishda uzatilishiga keng imkon yaratadi. Bunday holat esa, talabning kommunikativ qobiliyatiga ta'sir qiladi, haqiqatdan yangi odamlar bilan uchrashish, sinfdoshlar, o'qituvchilar, do'stlar va qarindoshlar bilan muloqotdagi qiyinchiliklarni paydo etadi. Keyinchalik, bunday talabalar barcha insonlar bilan muloqot qilish mahoratini yo'qotadi [4].

Har qanday kichik muammolar katta stress kabi qabul qilinadi. O'ziga past baho beradigan internetga tobe talabalar o'zlarini muvaffaqiyatsiz his qilishadi. Ular odatdagi vazifalarni hal qilish bilan cheklanib, qiyin maqsadlardan qochadilar. Ularning sa'y-harakatlari pasayadi, talabalik maqomi kamayadi yoki oxir – oqibat bunday xususiyatli talabalar o'zlashtira olmay o'qishdan chetlashtiriladi [5].

Umuman olganda, axborot xavfsizligi tahdidi – axborot tizimi yoki resursining axborot yoki komponentlariga ta'sir qilish orqali egalari va foydalanuvchilari manfaatlariga bevosita yoki bilvosita zarar yetkazishi mumkin bo'lgan potentsial hodisa, jarayon yoki holat deganidir. Lekin, afsuski, nodemokratik rejimlar bu yerga "davlat, jamiyat va fuqaro manfaatlari" ni ham qo'shib qo'yadi.

1-rasm

Kiberxavfsizlik va internetga tobelik so'rovnomasi ko'rsatkichlari

Aytish mumkinki, bugungi jamiyat tom ma'noda "internet-kommunikatsiya jamiyati"ga aylanmoqdaki, unda ijtimoiyot, madaniyat, iqtisodiyot, axborot, ta'lim sohalari o'zining bosh unsuriga aylangan internet atrofidagi shakllanmoqda. Demak, "internet-shunchaki navbatdagi texnik ixtiro emas. U axborot davrining hal qiluvchi texnologiyasidir". O'zbekistonda internet jurnalistikasi alohida tizim sifatida o'rganilayotganidan beri o'n yildan ortiq vaqt o'tdi. Shu qisqa muddat ichida bu sohada qator ilmiy tadqiqotlar o'tkazilgan bo'lsa-da, internet jurnalistikasining sotsial tarmoqlar bilan bog'liq qismi hali tadqiq qilinmagan. Masalan, sotsial tarmoqlarning inson ongu tafakkuriga ta'siri, ularda paydo bo'layotgan OAV xususiyatlari, undagi axborot sifati va boshqalar. Media tarmoqlarni OAVning yangicha fenomeni yoki ommaviy kommunikatsiya rivojidadagi yangi bosqich sifatida tadqiq qilish esa milliy OAV rivojiga xizmat qiladi.

Internetga tobelikni keltirib chiqaruvchi omillar sifatida o'z-o'zini anglashdagi qiyinchiliklar, ishsizlik holati, oilaviy muammolar, o'z daromadidan norozilik, jamoadagi noto'g'ri ijtimoiy munosabatlar kabilar e'tirof etiladi. Boshqacha aytganda, internet olami bu – usti yopiq gumbaz bo'lib, gumbazning ichida muammodagi inson o'zini qulay va xavfsiz his etadilar. Internet - bu gumbazning bir turi, uning ostida odam bor o'zini xavfsiz his qiladi, noqulay tashqi tomondan tortib olinadigan dunyo [6. 431]. Mazkur mulohazaga ko'ra, internet inson uchun virtual tinch makon, muammolar girdobidagi inson u yerdan panoh topadi.

Demak, yuqoridagi tasniflardan shuni xulosa qilish mumkinki, internet tobeligining kelib chiqishi birinchi navbatda, shaxsda ijtimoiy munosabatlarning izdan chiqishi, ijtimoiy muhit, shaxs tarbiyasidagi e'tiborsizlik kabi omillarga ko'proq bog'liqdir. Tobelik obyektiga nisbatan haddan ortiq motivatsiya ya'ni internet tarmog'ida butunlay o'zini ko'rish va hokazo.

ADABIYOTLAR

1. Borodkina T.N. Хаттерер Л. Практический подход к профилактике компьютерной зависимости у подростков // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2015. № 3. С. 56–60.

Tahlil va natijalar. Axborot orqali yuzaga kelgan psixologik mojarolar sharoitida davlat axborot siyosatining vazifasi jamiyatni salbiy axborot, psixologik xurujdan ishonchli saqlash, qat'iy himoya qilish mexanizmini yaratish bilan belgilanadi. Har bir yangi axborot-psixologik mojaro himoya qilinayotgan jamiyat uchun yangi taxdidlarni keltirib chiqarishi ham mumkin. Demak, taxdid qancha ko'p bo'lsa, xadik va ishonchsizlik shuncha ko'payadi. Ana shunday ma'naviy, ruhiy, ijtimoiy vaziyatdan kelib chiqib, jamiyat kayfiyatini muvofiqlashtirib, yo'naltirib, boshqarib turishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot-psixologik xavfsizlik bu bevosita siyosiy mojarolarning oldini olish, eng avvalo, insonning o'zini o'zi tushunishi va fuqarolararo munosabatlarni yuksak ma'naviy-ma'rifiy mezonlar asosida shakllantirish, axborot qurolidan zamonaviy insonparvar tafakkurni, ijodkorlik ruhini, yaratuvchilik qobiliyatini, bunyodkorlik imkoniyatlarini shakllantirishni taqozo qiladi.

Shunday qilib, maqsadga muvofiq tanlangan metodika va testlar psixik faoliyat xususiyatlarini har tomonlama o'rganish imkoniyatini beradi. Tadqiqotchi tadqiqot o'tkazish uchun u yoki bu metodikani tanlaganida ko'rsatmani salgina o'zgartirganda metodikaning yo'nalishi o'zgarib ketishini nazarda tutishi lozim. Topshiriqni bajarishga kirishishdan oldin tekshiriluvchi ko'rsatmani to'g'ri tushunganligiga ishonch hosil qilish kerak.

Demak, internet har qanday shaxsni shudday o'zgartiradiki, inson unga erishish uchun barcha to'siqlarni yengishga tayyor bo'ladi. Misol uchun, o'smir yoki o'spirinlar doim yolg'on gapirish evaziga unga bo'lgan ehtiyojini qondirib boradilar. Hattoki, qarshilikni yengish uchun o'z tajovuzkorliklarini ham kuchli namoyon etib boradilar.

Jamiyatning yagona vazifasi bu - o'sib kelayotgan yoshlarga, maktab talabalariga, talaba yoshlarga yordam berishdir. ya'ni shafqatsiz virtual harakatlardan voz kechib, haqiqiy hayot tarziga o'tishlariga ko'maklashishdir.

Xulosa. Axborot-psixologik xavfsizlik bu bevosita inson ruhiyatiga ta'sir o'tkazishi orqali uni o'z aqidalaridan, muqaddas ideallaridan, e'tiqodlaridan ayiradigan buzg'ynchi g'oyalardan asrashdir. Demak, axborot-psixologik xavfsizlikka ehtiyoj, eng avvalo bevosita inson va jamiyat, inson va davlat, shaxs va uning daxlsizligi, millat va milliy qadriyatlar, jumladan, urf-odatlar, an'analar, tarixiy va madaniy meros, avlodlar vorisligi, millatning istiqboli bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlarga ma'naviy-ruhiy ta'sir buzg'ynchi g'oyalar va tajovuzkor mafkuralarning mavjudligidan kelib chiqadi. Ijtimoiy fikrni shakllantirishda axborot ta'sirini, axborot texnologiyalaridan foydalanish usullari va uslublarining tobora kengayib borayotganligini nazarda tutsak, axborot – psixologik xavfsizlik muammosi yana ham keskinlashib qoladi.

Axborot sohasida axborot xuruji qizg'in avj olgan bir paytda ayni ana shu xurujlar mohiyatini, uning manbalarini, rivojlanish omillarini, ilmiy til bilan aytganda konfliktogen jihatlarni chuqur o'rganish lozim. Buzg'unchi va xujumkor axborotlar maqsadi, iddaosi, ularning tagida yotgan manfaatlar qanchalik to'g'ri o'rganilsa, ularga shunchalik to'g'ri va ishonchli zarba berish mumkin bo'ladi.

2. Урсу А.В. Компьютерная игровая зависимость: клиника, динамика и эпидемиология / А.В. Урсу, А.В. Худяков // Психич. здоровье. - 2009. - № 8. -С. 28-32.
3. Анисимов О.С. Педагогическая деятельность: игротехническая парадигма: в 2 т. / редкол.: О.С.Анисимов [и др.]. – Москва, 2009. - Т. 1. - 2009. – 484 с.; Т. 2. - 2009. -480 с.
4. Краснова С.В., Н.Р. Казарян, В.С. Тундалева. Как справиться с компьютерной зависимостью. Серия: Бросить – легко!. – Изд.: Эксмо, 2008. – С.178.
5. Фриндте В., Келер Т. Публичное конструирование Я в опосредованном компьютером общении // Гуманитарные исследования Интернета/ под ред. А.Е. Войскунского. М., 2000.–С.145.
6. Гуманитарные исследования в Интернете / Под ред. А.Е. Войскунского. М : Можайск-Терра, 2000. 431 с.

UDK:101.1

Ra'no KARIMOVA,

Navoiy davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD

E-mail: karimova79@mail.ru

DSc, professor I.Siddiqov taqrizi asosida

THE PHILOSOPHY OF INDEPENDENCE IS THE IDEOLOGICAL AND IDEOLOGICAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE PHENOMENON OF NEW UZBEKISTAN

Annotation

The article briefly describes the subject, object, subject, main category, tasks, historical stages and current scientific and practical significance of the philosophy of independence.

Key words: Independence, philosophy, spirituality, development, people, state, society, nationality, elat, personality.

ФИЛОСОФИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ – ИДЕЙНАЯ И МИРОЗДАТЕЛЬНАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ ФЕНОМЕНА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье кратко изложен предмет, объект, основная категория, задачи, исторические этапы и современное научное и практическое значение философии независимости.

Ключевые слова: Независимость, философия, духовность, развитие, народ, государство, общество, национальность, элат, личность.

MUSTAQILLIK FALSAFASI – YANGI O‘ZBEKISTON FENOMENINI RIVOJLANTIRISHNING G‘OYAVIY-MAFKURAVIY ASOSI

Аннотация

Maqolada mustaqillik falsafasining mavzusi, ob'ekti, asosiy toifasi, vazifalari, tarixiy bosqichlari va zamonaviy ilmiy va amaliy ahamiyati qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqillik, falsafa, ma'naviyat, taraqqiyot, xalq, davlat, jamiyat, millat, elat, shaxs.

Kirish. Yurtimizda jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy, siyosiy-huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida xalq manfaatini ko'zlab olib borilayotgan keng qamrovli islohotlarning tub negizida Mustaqillik g'oyasi bo'lib, uning mazmun-mohiyatini anglab yetish va istiqbollarni belgilash masalasi davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanadi. "Mustaqillik tufayli biz dunyo hamjamiyatining teng huquqli a'zosi bo'lib, yorug' kelajagimizni o'z qo'limiz bilan bunyod etmoqdamiz". Shu ma'noda, mustaqillikni falsafiy ta'limot sifatida yangilanayotgan jamiyatning g'oyaviy-mafkuraviy asosi shaklida o'rganish va natijalarini amaliyotga jorish etish ehtiyojini yuzaga keltirmoqda. Bu jarayon davlatimiz mustaqilligini yanada asrab-avaylash, uni buyuk ne'mat sifatida qadrlash, milliy taraqqiyotimizni yuqori bosqichga ko'tarish va uni g'arazli kuchlardan himoya qilishning g'oyaviy-mafkuraviy asoslarini tadqiq qilish muhim ilmiy-amaliy muammoga aylanmoqda.

Materiallar va metodlar. Muammoning o'rganilganlik darajasini tahlil etish jarayoni shuni ko'rsatadiki, Mustaqillik va Mustaqillik uchun kurash haqida ilmiy-amaliy ahamiyatga molik bo'lgan, inkor qilib bo'lmaydigan fikrlar bildirilgan va metodologik xususiyatga ega bo'lgan xulosalar yuqorida bayon qilingan asarlar va dissertatsiyalarda tadqiq qilingan. Biroq, Mustaqillik falsafasi nazariy ta'limot sifatida, uning obyekt, subyekt, shakllari, qonun va kategoriyalari hamda uning jamiyatni rivojlantirishdagi o'rni ijtimoiy-falsafiy jihatdan maxsus tadqiq qilinmagan. Shu jihatdan, ushbu muammoga ilk yondashuv tadqiqot ishining ahamiyatini belgilab beradi.

Muhokama va natijalar. Birinchidan: O'zbekiston xalqining mustaqilligini har qanday sharoitda mustahkamlash va himoya qilish endilikka qonuniy jarayon bo'lib, u bir qator iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy omillar ta'siri ostida rivojlanib boradi. Shulardan siyosiy-huquqiy omillari deb, o'zbek xalqining mavjud ekanligini barchaga e'tirof etib, uning erkin yashash va faoliyat ko'rsatishini har tomonlama kafolatlovchi, ta'minlovchi qonunlar, dasturiy ta'minotlar va ularni amalga oshiruvchi hukuqiy-siyosiy mexanizmlar majmuasi, iqtisodiy omillari deganda mana shu

zaminda yashayotgan xalqni boqish uchun zarur bo'lgan tabiiy boyliklar, xom ashyolar, tayyor mahsulotlar, mavjud ishlab chiqarish vositalari va ishlab chiqarish munosabatlarini tashkil etish tizimi tushuniladi.

Ikkinchidan: O'zbek milliy Mustaqillik falsafasi zamonaviy texnika va texnologiyalarni rivojlantirishning g'oyaviy ilmiy-nazariy asosi sifatida, ularni hayotda qo'llashda keltirib chiqaradigan ijobiy va salbiy oqibatlarini ham ko'rsatib beradi.

Bunda "tabiat+inson+ishlab chiqarish+texnika va texnologiya+jamiyat" o'rtasidagi munosabatlarni: a) odam-texnika; b) odam-texnika-odam; v) odam-texnika – tabiat; g) odam-texnika – sotsium" darajalarida hal qilishni talab qiladi.

Uchinchidan: Mustaqillikning ijodkori o'zbek xalqi hisoblanadi. Bu esa ularning istiqloq sharofati tufayli buyuk millat, xalq bo'lib birlashuvi, birgalashishi uchun imkon yaratilganida va taraqqiyot sari o'zining mustaqil rivojlanish yo'lidan yurishida; o'z salohiyatiga ishonishida, mehnatsevarligida, tinmasligida, ishga mehr-muhabbatida, bilimli va tashabbuskorligida; xalqiga, ona-yurtiga sadoqatida, fidoiyligida, jonkuyarligida yaqqol ko'rinadi.

To'rtinchidan: O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashni strategik va taktik jihatdan tashkil qilishning nazariy-metodologik asoslarini Mustaqillik falsafasi tashkil qiladi. Mustaqillik falsafasini chuqur anglamagan har qanday shaxs, ayniqsa, mansabdor o'zining vijdonini kimgadir "pora" evaziga pullashga moyil bo'ladi. Bunday illatni yo'qotishning eng optimal usullaridan birini aholining barcha qatlamlarini ilmiy dialektika qonunlariga tayanib fikr yuritadigan Mustaqillik falsafasi bilan qurollantirish davr talabi hisoblanadi.

Beshinchidan: Jamiyatning yangi qiyofasini ishlab chiqish, shakllantirish va rivojlantirish masalasi har tomonlama yondoshuvni talab qiladi. Bu ishni amalga oshirish uchun turli xil darajada ilmiy tadqiqot ishlarini olib boruvchi tashkilot, muassasa va tuzilmalar jalb etilish shart. Jamiyatimizning yangi qiyofasi ilmiylikka asoslanmas ekan, u albatta davlat hokimiyatining xalqchil siyosatni amalga oshirishda falsafiy kategoriya, ilmiy dunyoqarash shakli, ilmiy bilish usuli, g'oyaviy ma'naviy olamini

o'zgartirish dasturi sifatida metodologik vazifani uddalay olmaydi.

Bugungi kunda jahonda globallashtirish jarayonlari shiddatli ravishda kechishi, moddiy va ma'naviy boylklarni egallash uchun bo'layotgan "sivilizatsiyalashgan" raqobatlarining kundan kunga kuchayib borishi, rivojlangan davlatlarning har turfa "ittifoqlarga" birlashib harakat qilish jarayonlarining tobora qutublashib borish tendensiyalarining avj olayotganligi endigina qaddini rostlab rivojlanib kelayotgan davlatlarning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy mustaqilligi saqlab qolish masalasini kun tartibiga qo'yimoqda. Bu esa mazkur mamlakatlarda yashovchi barcha xalqlarning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy manfaatlarini o'zida aks ettiruvchi falsafiy dunyoqarashlarining ilmiy-amaliy asoslarini, ya'ni mustaqillik falsafasini yaratish, shakllantirish, rivojlantirish, uni xalq e'tiqodiga aylantirish orqali amalga oshirilishini tarixiy zaruriyat qilib kun tartibiga qo'yimoqda.

Dunyoda inson zoti borki, u o'zining tug'ilgan joyida, diyorida mustaqil, erkin, osuda hayot kechirishni istaydi. Uning bu istaklarini amalga oshiruvchi asosiy omil davlat, ya'ni har qanday davlat emas, balki milliy jihatdan mustaqil bo'lgan demokratik davlat hisoblanadi. Agar davlat bo'lsa-yu, ammo u mustaqil bo'lmasa, har qanday millatning, xalqning erkinligi, mustaqil yashashi xom xayol bo'lib qolaveradi. Shunday ekan, mustaqillik har bir davlatning bosh atributi bo'lib, uni o'rganish va hayotga tadbir qilish mustaqillik falsafasining asosiy masalasi hisoblanadi. O'zbekistonda mustaqillikning barcha shakllarini qaror toptirish o'z-o'zidan emas, balki o'zbek xalqining g'animlarga qarshi olib borgan tinimsiz kurashi, mashaqqatli mehnati, yoshlarning shijoati tufayli amalga oshirildi. Bu xususda O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov: "Biz ozodlikka qon to'kmasdan erishdik. Ammo bu – haqiqiy mustaqillik kurashisiz va mehnatsiz qo'lga kiritildi degani emas. Mustaqillikni himoya etish, mustaqillikni mustahkamlash, istiqlolni eplash ham zarur", – degan edi. Zero, mustaqillik bo'lmasa, milliy davlat ham, uning tub manfaatlarini ifoda etuvchi, porloq kelajak sari boshlab boruvchi milliy g'oyamafkuraviy hayoti ham bo'lmaydi. Demak, «mustaqillik deb - har bir insonning, millatning, xalqning, davlatning o'z moddiy, ma'naviy boylklariga to'la huquqli qonuniy sohib bo'lib, u o'z ixtiyori bilan, birovlariga tobe va qaram bo'lmasdan, o'zgalarning yordamisiz, rahnomayu rahbarligisiz ish qila olishiga, fikr yuritishiga asoslangan holda hayot kechirishidan iborat bo'lgan ijtimoiy borlig'iga aytiladi».

Mustaqillikning jamiyat hayotidagi tub mohiyati va umummetodologik ahamiyati haqida O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: «Agar har bir xalq, har bir davlat mustaqil bo'lmasa, boshqalar uning nafaqat dehqonini, nafaqat ishchisini, hatto shoiru olimini ham, davlat arbobini ham istagancha tahqirlashi, insoniy sha'nini tuproqqa qorishi mumkin ekan. Biz yaqin tariximizda kechgan ana shunday ayanchli voqealar misolida mustaqilligimizning ahamiyati va mohiyatini, qadr-qimmatini yanada teran anglab yetishimiz, uni har qanday yovuz kuchlardan himoya qilishga doimo tayyor turishimiz shart», – degan edi.

Mustaqillik ham tarixiy taraqqiyot jarayonida takomillashib borishi natijasida tabiiy holatdan boshqa bosqichga o'tib, ijtimoiy borliqda yangi fenomen sifatida paydo bo'ladi. Ana shu jarayonning o'rganish esa mustaqillik falsafasining paydo bo'lish sabablaridan biri hisoblanadi. Demak, mustaqillik falsafasi – shaxs, elat, millat, xalq va davlatlarning mustaqil tarzda, o'zgalarga tobe, qaram bo'lmasdan hayot kechirishining umumiy qonunlari haqidagi ta'limot bo'lib, uning predmetini mustaqillikning mohiyati, kelib chiqishi, rivojlanish prinsiplari va qonuniyatlari haqidagi bilimlar tashkil etadi.

Mustaqillik falsafasi bir tomondan, O'zbekistondagi islohotlarning yo'nalishlari va mezonlari, qadriyatlarini va maqsadlarini aniq belgilashga yordam bersa, ikkinchi tomondan, mamlakatimizda mustaqillik qachon paydo bo'lgan, qanday rivojlangan, qayoqqa qarab ketayapti, uning o'ziga xos jihatlari, rivojlanishining shakl va ko'rinishlari qanday, mezonlari bormi yoki dunyodagi mavjud milliy va umuminsoniy mazmundagi

ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyot o'zanidan ketayaptimi, uchinchi tomondan esa mustaqillik qanday tajovuzlardan, kimlar tomonidan, qanday qilib himoya qilinishi kerak, degan savollarga javob topish imkonini beradi. Ana shu muammolar mustaqillik falsafasining asosiy masalalarini tashkil etadi.

Mustaqillik falsafasi – shaxs, elat, millat, xalq va davlatlarning mustaqil hayot kechirishlariga tegishli hodisa va jarayonlarining muhim, zaruriy, umumiy tomonlarini o'rganigan holda jamiyat taraqqiyotining ob'ektiv qonuniyatlarini tushuntirib berish, uning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ma'naviy-madaniy maqsadlarini belgilash va mavjud ijtimoiy munosabatlarni kishilar ongi va qalbiga singdirish yo'li bilan boshqarish mexanizmlarini ochish, ularning rivojlanish istiqbollari ko'rsatib berish bilan shug'ullanadi. Shunday qilib, mustaqillik falsafasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

Mustaqillik falsafasi – ijtimoiy hodisa bo'lmish shaxs, elat, millat, xalq va davlatlarning mustaqil hayot kechirishining kelib chiqishi, shakllanishi, rivojlanishi, faoliyat ko'rsatishining umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi nazariy va amaliy ahamiyatga molik bo'lgan dunyoqarashlarning mantiqan umumlashgan tizimidir.

O'zbekiston xalqlarining mustaqilligini har tomonlama yovuz kuchlardan himoya qilish barcha fuqarolarning muqaddas burchi hisoblanadi. Shuning uchun fuqarolarimizning mamlakat mustaqilligini himoya qilishga bo'lgan e'tiqodini, ularning milliy mafkuraviy ongini shakllantirib, rivojlantirib borish orqali ma'naviy jihatdan tarbiyalash eng ustuvor vazifalardan biri sanaladi.

Mustaqillik falsafasining asosiy masalasi mustaqillikka erishish, uni mustahkamlash va himoya qilish hisoblanadi. Bu masalani hal etishning ikki tomoni mavjuddir. Birinchi tomoni, mustaqillik tabiat va jamiyat olamida mavjud narsami yoki yo'qmi (ontologiya)?, ikkinchi tomoni esa odamzot mustaqillik haqida mustaqil tafakkur qilish xususiyati bormi (gnoseologiya)?, – degan masalaga yechim topish hisoblanadi. Demak, siyosat nuqtai nazaridan bu masalalarga javob berishlariga qarab davlat suverenitetini tan olgan holda xalqlarning mustaqil hayot kechirishini oliy saodat deb bilguvchi kishilarga, shuningdek, ularni umuman tan olmaydigan mustamlakachilarga ajratish mumkin.

Asosiy masalaning ikkinchi tomonini esa mustaqillik fenomenining sub'ekti bo'lgan turli xil odamlarning dunyoqarashi tashkil qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, mustaqillik falsafasi bir tomondan millat, boshqa tomondan esa davlat falsafasi shaklida o'zini namoyon qiladi.

Mustaqillik falsafasi elat, millat va xalqlarning tarixiy rivojlanishida jamiyatning moddiy va ma'naviy hayoti jabhalarida tadrijiy gohida inqilobiy, gohida koevolyutsion tarzda shakllanib borgan. Ma'naviy-madaniy mustaqillik deb, har bir inson, millat va xalqning olamda yuz berayotgan voqea, narsa, hodisa va jarayonlarga nisbatan erkin fikr bildirishiga, o'zining milliy xislatlarini, fazilatlarini umuminsoniy qadriyatlariga mos ravishda namoyish qilish asosida betakror ma'naviy-mafkuraviy borliq yaratish faoliyati asosiga kurilgan madaniy borligiga aytiladi. Ma'naviy-madaniy mustaqillikning ijtimoiy-huquqiy tabiati esa o'zligini va o'zini anglash bilan xarakterlanadi. Holbuki, «tafakkur ozod bo'lmasa, ong va shuur tazyiqdan, qullikdan qutulmasa inson to'la ozod bo'lmaydi».

Shuning uchun mustaqillik falsafasining rivojini birinchidan, mustaqillik uchun kurashlar; ikkinchidan esa erishilgan mustaqillikni mustahkamlash, uni himoya qilish, rivojlantirish va kelgusi avlodlarga eson-omon yetkazib berish kabi tarixiy bosqichlariga ajratish mumkin. Mustaqillik falsafasining mohiyati, mazmuni va metodologik ahamiyati ana shulardan iborat. Shu sababli, biz mustaqillik falsafasini "Falsafa" fanining tarkibiy qismiga kiritib, alohida mavzu sifatida innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishni hamda "Mustaqillik falsafasi" nomli o'quv qo'llanmani tayyorlab nashr etishni tavsiya qilamiz. Zero, mustaqillikning ma'no-mazmunini, amaliy qadr-qimmatini talabalarimizga tushuntirib borish barchamiz uchun ham farz, ham qarzdur.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent: "O'zbekiston", 2021. – B.26.
2. Muhammadiyev N.E. O'zbek xalqining milliy g'oya va mafkurasi. Monografiya. – T.: ToshPTI, 2018. – B.7-8.

3. Mirziyoyev Sh.M. "Shunday o'lka doim bor bo'lsin" // Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: «O'zbekiston», 2017.– B.344.
4. Prezident Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 28 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.
5. Karimov I.A. O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari // Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. - T.: «O'zbekiston»,1996. - B.34.
6. Karimov I.A. Istiqlol yo'li: muammolar va rejalar// O'zbekiston: milliy istiqolol, iqtisod, siyosat, mafkura. – T.: O'zbekiston,1996. – B.37.

Fotima KARIMOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: karimovafotima@mail.ru

PhD, dotsent M.Boltayeva taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' DISCOURSE THROUGH PARALLEL CORPUSA

Annotation

This article explores the methodology of using parallel corpora to develop students' discourse skills. The use of parallel corpora is presented as an effective tool for optimizing language learning processes, analyzing lexical and grammatical units in context, and fostering students' communicative competence. The article provides a detailed description of the stages of working with parallel corpora, types of exercises, and methods for evaluating outcomes.

Key words: Parallel corpus, discourse, linguistic analysis, translation skills, communicative competence.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ДИСКУРСА СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ПАРАЛЛЕЛЬНЫХ КОРПУСОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается методика использования параллельных корпусов для развития дискурса студентов. Использование параллельных корпусов представлено как эффективный инструмент для оптимизации процесса изучения языков, анализа лексических и грамматических единиц в контексте, а также формирования речевой компетенции студентов. В статье подробно описаны этапы работы с параллельным корпусом, виды упражнений и методы оценки результатов.

Ключевые слова: Параллельный корпус, дискурс, лингвистический анализ, навыки перевода, коммуникативная компетенция.

TALABALAR DISKURSINI RIVOJLANTIRISHDA PARALLEL KORPUSLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Аннотация

Mazkur maqolada talabalar diskursini rivojlantirishda parallel korpuslardan foydalanish metodikasi tahlil qilingan. Parallel korpuslardan foydalanish til o'rganish jarayonini optimallashtirish, leksik va grammatik birliklarni kontekstda tahlil qilish, shuningdek, talabalar nutqiy kompetentsiyasini shakllantirishda samarali vosita sifatida ko'rib chiqilgan. Maqolada parallel korpus bilan ishlash bosqichlari, mashq turlari va natijalarni baholash usullari batafsil ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Parallel korpus, diskurs, lingvistik tahlil, tarjima ko'nikmalari, muloqot kompetentsiyasi.

Kirish. Hozirgi davrda globalizatsiya jarayonlari, ilm-fan rivoji va axborot texnologiyalarining tezkor rivojlanishi o'quv jarayonlariga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Ta'lim jarayonida lingvistik kompetentsiyani rivojlantirish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, talabalar diskursini rivojlantirish – ya'ni talabalarni turli kommunikativ vaziyatlarda mazmunli, izchil va tushunarli tarzda fikr ifodalashga o'rgatish – zamonaviy ta'limning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Parallel korpuslar — bu til o'rganishda va tarjimonlik faoliyatida keng qo'llaniladigan qudratli vosita bo'lib, talabalar diskursini rivojlantirishda ham samarali bo'lishi mumkin. Parallel korpuslar orqali o'quvchilar bir necha tillarni bir vaqtning o'zida qiyosiy o'rganib, leksik va grammatik birliklarni kontekstual tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu usul talabalar nutq madaniyatini shakllantirish, mazmunli va mantiqiy matnlar tuzish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada parallel korpuslardan foydalanish orqali talabalar diskursini rivojlantirish metodikasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu yondashuvning o'quv jarayonidagi afzalliklari va samaradorligi, shuningdek, uni ta'lim tizimiga joriy etish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ko'rib chiqiladi.

Parallel korpus tushunchasi va uning afzalliklari

Parallel korpus tushunchasi

Parallel korpus – bu turli tillarga tarjima qilingan matnlarning tartiblangan to'plami bo'lib, ular lingvistik tahlil va til o'rganish uchun qo'llaniladi. Bunday korpus bir nechta tildagi matnlarni qiyoslash imkonini beradi, bunda matnlarning asl nusxasi va tarjimasini bir-biriga mos keluvchi qatorlar shaklida joylashtiriladi. Masalan, bir matnning ingliz, o'zbek va rus tillaridagi tarjimalari qatorlashgan holda ko'rsatilishi mumkin.

Parallel korpuslar turli sohalarda keng qo'llaniladi, jumladan:

Tarjima tadqiqotlari: Turli tillar o'rtasidagi leksik va grammatik moslikni aniqlash.

Til o'qitish: Yangi tilni o'rganish jarayonida lingvistik birliklarning kontekstual ishlatilishini o'rganish.

Kompyuter lingvistikasi: Mashinaviy tarjima va avtomatik matn tahlilini rivojlantirish.

Parallel korpuslarning afzalliklari

Parallel korpuslardan foydalanish quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi:

Parallel korpuslar orqali talabalar ikki yoki undan ortiq tilning grammatik, leksik va stilistik jihatlarini taqqoslash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning til tushunishini chuqurlashtiradi.

Matnlarning tarjima qilingan variantlari yordamida o'quvchilar turli lingvistik birliklarning kontekstda qanday ishlatilishini o'rganadilar. Bu ularning leksik va frazeologik boyligini oshiradi.

Parallel korpuslar tarjima mashqlari uchun ajoyib manba hisoblanadi. Talabalar tarjima variantlarini tahlil qilib, o'z tarjima ko'nikmalarini rivojlantiradilar va yuqori sifatli tarjima qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Parallel korpuslardan foydalanish orqali talabalar nutqining mantiqiyligi va izchilligi yaxshilanadi, bu esa ularda yuqori sifatli diskursni shakllantirishga yordam beradi.

Parallel korpuslar zamonaviy o'quv jarayonini texnologiyalar bilan boyitadi. Elektron resurslardan foydalanish talabalarni o'quv jarayoniga faol jalb etadi va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Parallel korpuslar lingvistik tadqiqotlar uchun muhim manba bo'lib, tilning o'ziga xos jihatlarini chuqur o'rganishga xizmat qiladi. Bu o'z navbatida talabalar va o'qituvchilarning ilmiy faoliyatiga ham yordam beradi.

Parallel korpuslar talabalar diskursini rivojlantirish va ularning tilga oid bilimlarini chuqurlashtirishda samarali vosita hisoblanadi. Uning ta'lim jarayonida keng qo'llanilishi o'quv

jarayonining sifatini oshirish, talabalarni ijodkorlikka va mustaqil fikrlashga undashga yordam beradi.

Parallel korpuslardan foydalanish metodikasi

Parallel korpuslar talabalarning lingvistik ko'nikmalarini rivojlantirishda va ularning diskursiy kompetentsiyasini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu korpuslar orqali talabalar bir tilni ikkinchi til bilan taqqoslab o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Quyida parallel korpuslardan foydalanishning bosqichlari va metodikasi keltirilgan.

1. Matnlarni tanlash va moslashtirish

O'quv jarayonida foydalanish uchun matnlarni tanlash muhim ahamiyatga ega. Matnlarni tanlashda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

Mazmun boyligi: Talabalar uchun qiziqarli va dolzarb mavzulardagi matnlar tanlanadi (adabiy asarlar, ilmiy maqolalar, ijtimoiy-siyosiy nutqlar va h.k.).

Til darajasiga moslik: Matnlar talabalar til darajasiga mos bo'lishi kerak. Yangi boshlovchilar uchun qisqa va sodda matnlar tanlanadi, ilg'or darajadagilar uchun murakkabroq matnlar tavsiya etiladi.

Ikki yoki undan ortiq tarjimasi mavjud matnlar: Parallel korpus sifatida ishlatiladigan matnlarning bir necha tildagi tarjimasi mavjud bo'lishi lozim.

2. Parallel korpus bilan tanishtirish

Talabalarni parallel korpuslardan foydalanishga tayyorlash uchun avvalo ularga bu vositaning mohiyati va ahamiyati tushuntiriladi. Mashg'ulot quyidagicha tashkil etiladi:

Parallel korpusning asosiy tushunchalari va ishlash mexanizmini ko'rsatib berish.

Elektron resurslardan foydalanish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar (masalan, OpenSubtitles, ParaCrawl kabi ochiq platformalarda ishlash).

Korpus ichidagi matnlarni qanday tahlil qilishni amaliy ravishda tushuntirish.

3. Mashqlar tizimi

Parallel korpuslardan foydalanish uchun maxsus mashqlar tizimi ishlab chiqiladi:

a) Leksik va grammatik tahlil mashqlari

Talabalar parallel korpusda berilgan so'z va iboralarni izlaydi va ularning turli tarjima variantlarini o'rganadi.

Grammatik konstruksiyalarni taqqoslash va ular qo'llaniladigan kontekstlarni aniqlash topshiriladi.

b) Tarjima ko'nikmalarini rivojlantirish

Talabalar parallel korpus yordamida matnlarni tarjima qiladi va mavjud tarjima bilan taqqoslaydi.

Turli tarjima variantlari bo'yicha tahlil olib boriladi, talabalar eng optimal tarjima usulini izlaydilar.

c) Matnlarni tuzish

Parallel korpusda mavjud matn asosida talabalar o'z fikrlarini ifoda etuvchi yangi matnlar yaratadilar.

Matnning izchilligi, mantiqiyliigi va mazmun boyligiga alohida e'tibor qaratiladi.

d) Munozara va rolli o'yinlar

Parallel korpusda berilgan matn asosida talabalar o'rtasida munozara tashkil etiladi.

Talabalar o'z nuqtai nazarini asoslab beradi va boshqalar fikrlariga javob qaytaradi.

4. Natijalarni baholash

Parallel korpuslardan foydalanish samaradorligini baholash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqiladi:

Leksik va grammatik tahlil qobiliyati: Talabalar turli tillardagi lingvistik birliklarni to'g'ri taqqoslay olishi.

Tarjima sifatining yaxshilanishi: Talabalar tarjima qilgan matnlarning mantiqiy va stilistik mosligi.

Diskursiy ko'nikmalarning rivoji: Talabalar o'z fikrlarini izchil va mantiqiy tarzda ifoda etishi.

Matn tuzish mahorati: Yaratilgan matnlarning mazmuniy boyligi va mantiqiyliigi.

5. Texnologik vositalar integratsiyasi

Parallel korpuslardan foydalanishni texnologik qo'llab-quvvatlash o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu borada quyidagi vositalar qo'llaniladi:

Maxsus dasturlar: AntConc, Sketch Engine kabi dasturlar parallel korpus bilan ishlashni osonlashtiradi.

Onlayn platformalar: Parallel korpuslardan foydalanish uchun mavjud ochiq manbalar, masalan, ParaCrawl, OpenSubtitles.

Elektron darsliklar: Parallel korpus asosida ishlab chiqilgan elektron resurslardan foydalanish.

Parallel korpuslardan foydalanish metodikasi talabalarni tilni chuqurroq o'rganishga, nutqiy va diskursiy ko'nikmalarini shakllantirishga imkon beradi. Bu uslub zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion va samarali yondashuv hisoblanib, o'quvchilarning lingvistik savodxonligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu metodika ta'lim jarayoniga joriy etilganda, talabalar mustaqil fikrlash, izchillik va mantiqiy yondashuv ko'nikmalarini egallaydi.

Xulosa. Parallel korpuslardan foydalanish talabalar diskursini rivojlantirishda zamonaviy va samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu vosita talabalarni bir nechta tillarni taqqoslash, lingvistik birliklarni chuqur o'rganish va o'z fikrlarini izchil hamda mantiqiy tarzda ifodalashga o'rgatadi. Parallel korpuslarning qo'llanilishi talabalar lingvistik va kommunikativ kompetentsiyasini oshirish bilan birga ularning tarjima ko'nikmalarini rivojlantiradi va ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.

Ushbu maqolada tahlil qilingan metodika ta'lim jarayonida parallel korpuslardan samarali foydalanishning amaliy usullarini ko'rsatadi. Matnlarni tanlash, parallel korpus bilan ishlash, leksik va grammatik tahlillar, tarjima va diskussiya mashqlari orqali talabalar o'quv jarayoniga faol jalb etiladi va mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Parallel korpuslardan foydalanish nafaqat til o'rganishda, balki talabalarni turli muloqot kontekstlarida yuqori samaradorlik bilan fikr ifodalashga o'rgatishda ham katta ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvni ta'lim tizimiga joriy qilish orqali o'quv jarayonining sifatini oshirish va zamonaviy bilimlarni talabalar ongiga samarali yetkazish mumkin. Shu sababli, parallel korpuslar ta'lim jarayonida kengroq joriy etilishi tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Baker, M. *Corpus-based Translation Studies: The Challenges that Lie Ahead*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.1995.
2. Johansson, S. *Seeing Through Multilingual Corpora: On the Use of Parallel Texts in Linguistics Research*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.2007.
3. McEnery, T., & Wilson, A. *Corpus Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.1996
4. Tiedemann, J. *Parallel Data, Tools and Interfaces in OPUS*. Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC).2012
5. Zanettin, F. *Translation-Driven Corpora: Corpus Resources for Descriptive and Applied Translation Studies*. New York: Routledge.2012

UDK(329.735(575.1))

Nurmuhammad QARSHIYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti v.b
E-mail:nurmuxammad.qarshiev@mail.ru

S.f.d., professor V.Qo'chqorov taqrizi asosida

PROBLEMS OF INCREASING THE ROLE OF POLITICAL PARTIES IN THE DEMOCRATIZATION OF SOCIETY

Annotation

The development of democracy in the world, its geographical expansion as the best political regime, further strengthens the aspiration for it. In many developing countries, the need for democratization of society is increasing, the participation of political parties in it is of particular importance, and it is becoming increasingly important to increase their role in these political processes. In the second stage of our country's development, democratic reforms are gaining momentum, and special attention is being paid to increasing the role of political parties. Many regulatory and legal documents were adopted to increase the role of political parties, other institutions of civil society and the institution of parliament in state management, to control their government structures. It is important to study the problems of further increasing the participation of non-governmental non-profit organizations in the improvement of management control mechanisms.

Key words: Political party, democratization, parliament, civil society institutions, political regime, electorate, democratic elections, public oversight, state institution.

ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ РОЛИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ДЕМОКРАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

Развитие демократии в мире, расширение ее географии как лучшего политического режима еще больше усиливает стремление к ней. Во многих развивающихся странах возрастает потребность в демократизации общества, участие в ней политических партий приобретает особое значение, а повышение их роли в этих политических процессах становится все более важным. На втором этапе развития нашей страны демократические реформы набирают обороты, особое внимание уделяется повышению роли политических партий. Принято множество нормативно-правовых документов, направленных на повышение роли политических партий, других институтов гражданского общества и института парламента в государственном управлении, контроля над их государственными структурами. Важно изучить проблемы дальнейшего расширения участия негосударственных некоммерческих организаций в совершенствовании механизмов управленческого контроля.

Ключевые слова: Политическая партия, демократизация, парламент, институты гражданского общества, политический режим, электорат, демократические выборы, общественный контроль, государственный институт.

JAMIYATNI DEMOKRATLASHTIRISHDA SIYOSIY PARTIYALARNING ROLINI OSHIRISH MUAMMOLARI

Аннотация

Jahonda demokratiyaning rivojlanishi, uning eng yaxshi siyosiy rejim sifatida geografiasining kengayib borayotganligi, unga bo'lgan intilishni yanada kuchaytirmoqda. Ko'pchilik rivojlanayotgan davlatlarda jamiyatni demokratlashtirishga ehtiyoj ortib, unda siyosiy partiyalarning ishtiroki alohida ahamiyat kasb etib, mazkur siyosiy jarayonlarda ularning rolini oshirish dolzarlashib bormoqda. Mamlakatimiz taraqqiyotining ikkinchi bosqichida demokratik islohotlar yanada jadallashib, unda siyosiy partiyalarning rolini oshirishga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Siyosiy partiyalar, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari hamda parlament institutining davlat boshqaruvidagi rolini oshirishga, ularning hukumat tuzilmalarini nazorat qilishga doir ko'plab normativ – huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Boshqaruvni nazorat qilish mexanizmlarining takomillashtirilishi unda nodavlat notijorat tashkilotlarining ishtirokini yanada oshirish muammolarini tadqiq etish dolzarbdir.

Kalit so'zlar: Siyosiy partiya, demokratlashtirish, parlament, fuqarolik jamiyati institutlari, siyosiy rejim, elektorat, demokratik saylovlar, jamoatchilik nazorati, davlat instituti.

Kirish. Dunyo davlatlari siyosiy rejimi rivoji to'g'risida gap ketganda, aksariyat davlatlarda ko'z oldimizga jamiyatni demokratlashtirish tushunchasi bilan bog'liq siyosiy jarayonlar keladi. Ya'ni, siyosiy rejimning taraqqiyoti bu bir rejim tipidan totalitarizm, avtoritarizmdan demokratiyaga o'tishi tushuniladi. Mazkur siyosiy jarayonlar ilmiy tilda transformatsiya yoki tranzit tushunchalari bilan ifodalanadi. Shu kungacha siyosiy faoliyatda demokratik rejimlardan avtoritar yoki totalitar rejimlarga qaytish amaliyoti kuzatilmagan hamda bu borada tadqiqotlar ham olib borilmagan. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, siyosiy rejim taraqqiyoti deganda to'g'ridan-to'g'ri demokratiya tomon intilish, harakatlanish ya'ni, demokratlashtirishni yanada rivojini ta'minlash tushuniladi. Jamiyatni demokratlashtirish muammolari bevosita mamlakatning ilgari amal qilgan siyosiy rejimi (totalitarizm, avtoritarizm) ta'siri bilan bog'liq unsurlarni bartaraf etish bilan bog'liqdir. Mazkur muammolar markazida esa siyosiy partiyalar hamda boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyati turadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, jamiyatni demokratlashtirish muammosi bevosita siyosiy partiyalar hamda

fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Mamlakatimiz taraqqiyotining yangi bosqichida jamiyatni yanada demokratlashtirish, siyosiy partiyalar hamda parlament institutining rolini oshirish yo'lida ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Shu vaqtgacha qabul qilingan Yangi O'zbekiston taraqqiyotini ta'minlashga qaratilgan strategiyalarning har birida jamiyatni yanada demokratlashtirish, davlat boshqaruvida siyosiy partiyalar, parlament hamda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarining rolini oshirish muammolariga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11-sentabr 2023-yildagi PF-158-son «O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida farmoni 5 ta ustuvor yo'nalish, 100 ta maqsadni o'z ichiga qamrab olgan, uning IV-ustuvor yo'nalishi «Qonun ustuvorligini ta'minlash, xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish deb nomlangan bo'lib, 4.1. Xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish va jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirish bo'yicha islohotlar deb nomlangan bo'limi, 79-maqsadi: «Yangi O'zbekistonni barpo etishda Oliy Majlis palatalari va siyosiy partiyalar rolini yanada oshirish»ga

bag'ishlangan, unga ko'ra: "Parlament va uning organlari ish jarayonlarini raqamli transformatsiya qilish shu jumladan, ular tomonidan qarorlar qabul qilish va e'lon qilish jarayonlarini 100 foiz raqamlashtirish, saylovchilar bilan elektron muloqot qilish, deputat so'rovini elektron tarzda yuborish va nazorat qilish imkoniyatini ta'minlash, qonunchilikka oid takliflarni kiritish va ko'rib chiqish tartibini joriy qilish, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish maqsadida vakillik organlariga saylovning aralash (majoritar-proporsional) tizimini joriy qilish"[1] masalalarini qamrab olgan.

O'zbekistonda 2024-yil 27-oktabr kuni bo'lib o'tgan Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va mahalliy Kengashlar deputatlarining saylovi yuqori saviyada o'tkazildi, aynan "O'zbekiston 2030 – strategiyasi"da belgilanganidek, Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga saylovlar "aralash saylov tizimi" asosida o'tkazildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jamiyatni demokratlashtirish, unda siyosiy partiyalarning ahamiyati, muammolari, jahon siyosatshunosligida eng ko'p tadqiq qilinadigan mavzulardan biri hisoblanadi. Umuman siyosiy rejimlar ichida eng optimal bo'lgan demokratiyani rivojini ta'minlashda siyosiy partiyalarning roli va ahamiyati beqiyos hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatimizda ham siyosiy partiyalarning jamiyatdagi rolini oshirish borasida qator islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Joriy yilning 27-oktabr kuni bo'lib o'tgan Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va mahalliy Kengashlar deputatlarining saylovida parlament quyi palatasi uchun saylovlar "aralash saylov tizimi" asosida o'tkazilgani ham aynan siyosiy partiyalarning jamiyatdagi rolini oshirishga qaratilgan islohotlardan biri desak mubolag'a bo'lmaydi.

Jahon siyosatshunosligida jamiyatni demokratlashtirishda siyosiy partiyalarning rolini oshirish muammolarini o'rgangan olimlar juda ko'p, xususan, g'arb olimlaridan M.Dyuverje, M.Veber, J.Sartori, T.Parsons, T.Gobss, K.Janda, J.Brays, E.Giddens, S.Xantington kabilarni, rus olimlaridan M.Ostrogorskiy, B.Isayev, S.Lansov, V.Malsev kabilarni, o'zbek olimlariga Q.Nazarov, M.Qirg'izboyev, A.O'tamuradov, Sh.Paxrutdinov, I.Ergashev, V.Qo'chqorov, X.Odilqoriyev, B.Yakubov, X.Axmudov kabilarni kiritishimiz mumkin.

S.Xantington tomonidan taklif etilgan "demokratlashtirishning uchinchi to'liqini" konsepsiyasiga muvofiq, bu jarayonda demokratik rejimlarga o'tishlar sonining ko'payishi va kamayishining ma'lum davrlari ("to'liqlar") ajratiladi, umuman olganda, demokratlashtirish jarayoni global dunyoning barcha siyosiy tizimlarini qamrab olishi mumkin. Bu jarayonni global miqyosda tahlil qilar ekan, E.Giddens zamonaviy dunyoda "demokratiya paradoksi" deb ataladigan narsa yuzaga kelayotganini qayd etadi. Bu shunday: demokratiya butun dunyo bo'ylab tarqalayotgan bir paytda, etuk demokratik mamlakatlarda demokratik jarayonlardan umidsizlik kuchaymoqda. Bu holat demokratiyaning an'anaviy boshqaruv mexanizmlari yangi turmush sharoitlariga, jumladan, postindustrial dunyoga xos moslashuvchanlik va dinamikmga tobora kamroq mos kelishi bilan izohlanadi[2].

Taniqli o'zbek olimlaridan B.Yakubovga ko'ra, "Siyosiy partiyalarning jamiyat hayotida tutgan o'rni va ahamiyati ular bajaradigan funksiyalar orqali namoyon bo'ladi. Chunki, jamiyat hayotida alohida o'ringa ega bo'lgan siyosiy partiyalar bir qator vazifalarni (funksiyalarni) bajaradi[3]. Xususan, olim quyidagi funksiyalarni keltirib o'tgan, siyosiy funktsiya, vakillik funktsiyasi, elektoral funktsiya, ijtimoiy integratsiyalashuv funktsiyasi, siyosiy ijtimoiylashuv funktsiyasi, siyosiy yetakchilarni jalb qilish, tanlash va tarbiyalash funktsiyasi, siyosiy manfaatlarini agregatsiya qilish funktsiyasi, hokimiyatni legitimlashtirish funktsiyasi, nazorat funktsiyasi, davlat boshqaruvi mexanizmlarini shakllantirish funktsiyasi kabilar.

Siyosiy partiyalarning mazkur funksiyalaridan hokimiyatni legitimlashtirish funktsiyasiga alohida e'tibor qaratahimiz lozim. Chunki, mazkur funktsiya bevosita jamiyatni demokratlashtirishda siyosiy partiyalarning rolini oshirish muammolari bilan chambarchas bog'liqdir. B.Yakubovga ko'ra, "Hokimiyatni legitimlashtirish funktsiyasi, saylov jarayonlarining muhim ishtirokchisi sifatida o'z nomzodlari va dasturiga

fuqarolarning ishonchini qo'lga kiritar ekan, siyosiy partiyalar hokimiyat qonuniyligining timsoliga aylanadi. Aholi saylovlarda ishtirok etish, siyosiy partiyalarga o'z munosabatini bildirish orqali hokimiyatni amalga oshirishda qatnashadi, ma'lum darajada o'z ovozi bilan siyosiy taraqqiyotning borishiga ta'sir ko'rsatadi. Siyosiy partiyalar raqobati jarayonida jamiyatda siyosiy kuchlarning nisbati aniqlanadi" [3].

Jamiyatni demokratlashtirish hamda davlat hokimiyati va boshqaruvi demokratlashtirish tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq tushunchalar hisoblanadi. Ya'ni, davlat hokimiyati demokratlashmasdan turib jamiyatni demokratlashtirish imkonsizdir yoki aksincha. Bunda siyosiy tizim xususiyatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ayrim manbalarga ko'ra, "Demokratik siyosiy tizimlarning alohida xususiyati – ularda xalqning siyosiy jarayonlarda ishtiroki mexanizmlari faol qo'llaniladidir. Xalq saylovlarda ovoz berish referendumlarda o'z irodasini bayon etish bilan birga, kundalik hayotda o'z manfaatlarini, talablarini hokimiyatga yetkazish, ularni hal qilish, hokimiyatni nazorat etish kabi vazifalarni amalga oshirish, ya'ni, tom ma'noda siyosiy subyekt tarzida faoliyat ko'rsatish imkoniga ega bo'ladi. Demokratik jamiyatda siyosiy partiyalar bilan bir qatorda turli xil jamoat birlashmalari va ijtimoiy siyosiy harakatlar faoliyat ko'rsatadi[4].

M.Qirg'izboyevning "Siyosatshunoslik" darsligida keltirilishicha, "Fuqarolik jamiyatni demokratlashtirishning zaruriy usuri ekanligi borasida ham keng tadqiqotlar olib borildi. Taniqli olim Robert Patnem Italiyada XX-asrning 70-yillarida amalga oshirilgan demokratik islohotlarning Italiya shimoliy mintaqalarida muvaffaqiyat bilan amalga oshganligi, uning janubiy hududlarida esa islohotlar mag'lubiyatga uchraganligi xususida tadqiqotlar olib borib, quyidagi xulosaga kelgan edi: "Demokratlashtirishning hal qiluvchi omillari "fuqaroviylik madaniyati", o'zaro ishonch va birdamlikning mavjudligi yoki yo'qligi bilan bog'liqdir. Bu omillar jamiyatni mustahkamlaydi. Qaysi yerda to'laqonli ijtimoiy hayot bo'lsa, o'sha yerda ular qo'llab quvvatlanadi. Shuningdek, demokratik islohotlar boy fuqaroviylik an'analar saqlanib qolgan hududlarda ko'proq muvaffaqiyat qozonadi[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotimizda tizimli-tarkibiy, funksional, institutsional, obyektivlik hamda kompleks yondashuv metodologiyalaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Dunyoning ilg'or rivojlangan mamlakatlari tajribasini kuzatganimizda ham siyosiy partiyalarning jamiyatni demokratlashtirishdagi roli muhim ahamiyat kasb etganligini kuzatishimiz mumkin. Umuman jamiyatni demokratlashtirishda siyosiy partiyalarning rolini oshirish muammolari sobiq ittifoq tarkibidan ajralib chiqqan mustaqil davlatlar siyosiy hayotida kuzatilganligini ko'rishimiz mumkin. Buning asosiy sabablaridan biri sifatida totalitar rejimdan demokratiyaga tranzitni amalga oshirganligi ya'ni bunda totalitar rejimning xususiyatlari saqlanib qolganligi partiyaviy tizimda ham namoyon bo'lganligidir.

Umumiy ma'noda demokratlashtirish demokratik tuzum o'rnatishga qaratilgan siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar jarayonini bildiradi. Ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning turli bosqichlarida bu jarayon hamisha demokratiyaning o'ziga xos tarixiy turlari bilan belgilanib kelgan. Qadimgi Yunonistonning shahar-davlatlarida boshqaruvning demokratik shakllari quldorlik ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishini o'zgartirmagan holda mustabid yoki oligarxik rejimlar o'rni egalladi[6].

Umuman, jamiyatni yoki davlat boshqaruvi institutini demokratlashtirish to'g'risida gap ketganda uning mazmun mohiyati nodemokratik jamiyat yoki institutlarga demokratiya tamoyillarini olib kirish nazarda tutiladi. Siyosatshunoslikda demokratlashtirish tushunchasiga juda ko'plab ta'riflar keltirilgan bo'lsa-da uning zamonaviy fanda umum'etirof etilgan yagona ta'rifi mavjud emas. Demokratlashtirishga quyidagi ta'riflarni misol qilamiz:

Demokratlashtirish (inglizcha democratization, - o'z navbatida, demokratiya qadimgi yunonchadan δημοκρατία – "xalq hokimiyati") - demokratik tamoyillarni siyosiy tizimga, madaniyatga, turmush tarziga va boshqalarga joriy etish jarayonidir[7]. Demokratlashtirish to'g'risida gap ketganda AQShning demokratlashtirishni dunyoga yo'yishga urinish

siyosatini ham aytib o'tishimiz zarur. AQShda mavjud ikki yirik siyosiy partiyalar ya'ni, Respublikachi va Demokratlar partiyalari saylov jarayonidagi kurashlarida ham ularning yetakchilari dunyo mamlakatlarini demokratlashtirish zaruratiga to'xtalib o'tishadi.

Demokratlashtirish (yun. demos — xalq va kratos — hokimiyat) — siyosiy tizimni o'zgartirish (modernizatsiyalash) turi, fuqarolarning siyosiy huquq va erkinliklarining kengayishi, siyosiy va mafkuraviy plyuralizmning vujudga kelishi, aholining siyosiy hayotda ishtirok etish shakllarining kuchayishi, davlat hokimiyatining nomarkazlashuvi, bo'linish tamoyilining amalga oshirilishi bilan tavsiflangan siyosiy jarayon: hokimiyat va fuqarolik jamiyatini qurishdir. D.Rustou demokratiyaga o'tishning asosiy bosqichlarini ko'rib chiqib, demokratiyaning genezisi qator omillarni talab qiladi: milliy birlik hissi, barqaror ziddiyatning mavjudligi, shuningdek, demokratik tartib-qoidalarni ongli ravishda tanlashdir. Qolaversa, siyosiy elitaning o'zi ham, jamiyat ham siyosiy hayotning yangi qoidalarini tushunishi va o'zlashtirishi kerak. Demokratiyaga o'tish oson yoki qisqa muddatli bo'lishi mumkin emas, u turli ziddiyatlar va inqirozlar bilan to'la. Siyosiy tizim tarkibida ro'y bergan o'zgarishlarning institutsionallashuvi uchungina emas, balki odamlar ongida yangi qadriyatlar, meyorlar va xulq-atvor na'munalarining mustahkam o'rnatilishi uchun ham yetarlicha uzoq vaqt talab etiladi[2].

Demokratlashtirish jarayonida siyosiy partiyalar muhim va asosiy o'rin tutadi. Siyosiy partiyalarning siyosiy tizimda ko'ppartiyaviylik asosida mavjud bo'lishi demokratlashtirishning asosiy shartlaridan biridir. Ko'ppartiyaviylik tizimi asosida o'zaro oppozitsiya muhitida siyosiy partiyalarning, aholining turli qatlam, guruhlar manfaatlaridan kelib chiqib faoliyat yuritishi, shuning bilan bir qatorda davlat boshqaruvini shakllantirishdagi ishtirokining demokratik saylovlar vositasida amalga oshirilishi eng muhim omillardan biridir.

Demokratlashtirish, demokratiyaga o'tish jarayoni va demokratik siyosiy rejimdir. Qoida tariqasida, bu liberal demokratiyaga o'tishni anglatadi ya'ni, siyosiy institutlar va hokimiyat tepasidagilarning aholi oldida hisobot berish amaliyoti, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish institutlari bilan birlashishi. XX-asrning o'rtalarida demokratlashtirish masalasi siyosatshunoslikning asosiy masalalaridan biriga aylandi va bugungi kunda uning ahamiyatini, boshqa narsalar qatori, demokratiyaning juda keng e'tirof etilgan me'yoriy siyosiy ideal sifatidagi "obro'-e'tibori" bilan izohlash mumkin. Demokratlashtirish bir necha bosqichlardan iborat murakkab jarayon sifatida qaraladi: 1) nodemokratik rejimni liberallashtirish; 2) demokratik siyosiy institutlar va amaliyotga o'tishning (tranzitning) haqiqiy jarayoni; 3) demokratiyani mustahkamlash (Bu liberallashtirish bosqichi doimo demokratik o'tishni nazarda tutadi degani emas). Liberallashtirish bosqichining mazmuni shundan iboratki, inson va ijtimoiy

guruhlarining huquq va erkinliklari (so'z erkinligi, vijdon erkinligi, yig'ilishlar erkinligi va boshqalar) birlashtirilgan va samaraliligi kuzatilgan[8].

Umumiy qilib aytganda, jamiyatni demokratlashtirish jarayonini siyosiy partiyalarsiz tasavvur qilish mumkin emas. Siyosiy partiyalar demokratlashtirishning markazida turuvchi asosiy siyosiy institutlardir. Siyosiy partiya, fuqarolik jamiyati va demokratlashtirish tushunchalari bir-birini to'ldiruvchi, shuning bilan bir qatorda chambarchas bog'liq tushunchalardir.

Demokratlashtirish jarayonida siyosiy partiyalarning ishtiroki zamonaviy siyosatda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonni fuqarolik jamiyati institutlarining ishtirokisiz, xususan, siyosiy partiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Demokratiya rejimiga o'tish jarayonini boshdan kechirayotgan jamiyatlarda fikrlar, g'oyalar xilma – hilligi kuzatiladi hamda uni ta'minlashda siyosiy partiyalarning ishtiroki hal qiluvchi rol ni o'ynaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkin, jamiyatni demokratlashtirish siyosiy partiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Adolatli xalqqa xizmat qiluvchi davlat boshqaruvini shakllantirishda siyosiy partiya instituti ko'ppartiyaviylik tizimi asosida faoliyat yuritishi lozimdir. Jamiyatda mavjud ijtimoiy qatlamlarning manfaatlarini hokimiyat oldida ifodalash, ularning boshqaruvdagi ishtirokini erkin, demokratik saylovlar vositasida amalga oshirish uchun siyosiy partiyalar demokratik rejimda faoliyat yuritishi hamda uning rivojiga hissa qo'shishi zarurdir.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, jamiyatni demokratlashtirishda siyosiy partiyalarning rolini oshirish muammolari sifatida siyosiy partiyalarning erkin faoliyat yuritishida mukammal qonunchilikning mavjudligi, uning ijrosini ta'minlashda mavjud ayrim kamchiliklarni bartaraf etish zarurati bilan xarakterlanadi. Siyosiy partiyaning fuqarolik jamiyatining tom ma'nodagi institutiga aylanishi yo'lida nazorat funksiyasini kuchaytirish muhimdir. Mazkur funksiyani amalga oshirishda siyosiy partiyalar parlament institutining imkoniyatlaridan foydalanishi talab etiladi. Har qanday demokratik jarayonlar avvalo, parlamentdan boshlanadi. Jamiyatni demokratlashtirishda parlament institutining imkoniyatlari bilan siyosiy partiyalar imkoniyatlarini integratsiya qilish samarali usullardan biri hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

Jamiyatni yanada demokratlashtirishda siyosiy partiyalar fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari hamda parlamentning hamkorligini yanada kuchaytirish;

Jamiyatni demokratlashtirishda siyosiy partiyalarning rolini oshirish muammolarini tadqiq etishda zamonaviy ilg'or tajribalarni o'rganishni davom ettirish.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
2. Политологический словарь-справочник. Демократизация. https://politics_reference.academic.ru/125/ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ
3. Во'таев У.Х. Siyosatshunoslik [Matn]: darslik / U.X. Во'таев – Toshkent: Info Capital Books, 2024. 480-bet.
4. Қирғизбоев Муқимжон. Сиёсатшunosлик: олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик / М.Қирғизбоев; Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети. – Тошкент: "Шарқ", 2024. – 504 б.
5. O'tamurodov A.O., Muminov A.G., Abdaxalilov A., Mirzaaxmedov K.M., Xojiyev T.N.. "Siyosatshunoslik" o'quv qo'llanma. Toshkent-2015. 370- bet.
6. Мадатов А.С. Демократизация: Особенности ее современной волны. Вестник РУДН сер. Политология, 2001, № 3, с.45-56.
7. Przeworski Adam; et al. (2000). Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950—1990. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Демократизация. <https://bigenc.ru/c/demokratizatsiia-f71395>

UDK:372.8

Xasanboy QODIROV,
Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti Farg'ona filiali, Professor v.b, PhD
E-mail: xasanboy@mail.ru

DSc, professor T.Egamberdiyeva taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL ABILITIES IN STUDENTS MAJORING IN SOFTWARE ENGINEERING

Annotation

This article analyzes the importance of developing professional skills in students in the field of software engineering. The study considers methods and approaches that contribute to the formation of professional abilities in the learning process. The effectiveness of teaching methods, practice and interactive methods is analyzed, and attempts are made to determine the most effective methods for developing professional skills. Based on the results and problems obtained, the article gives recommendations for improving the curricula in the future.

Key words: Software engineering, professional skills, students, learning process, teaching methods, case studies, interactive approaches, professional development, training programs, methodology.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ПРОГРАММНАЯ ИНЖЕНЕРИЯ»

Аннотация

В статье анализируется важность развития профессиональных навыков у студентов в области программной инженерии. В исследовании рассмотрены методы и подходы, способствующие формированию профессиональных умений в процессе обучения. Проанализирована эффективность методов обучения, практики и интерактивных методов, а также предпринята попытка определить наиболее эффективные методы развития профессиональных навыков. На основе полученных результатов и полученных проблем в статье даны рекомендации по совершенствованию учебных программ в будущем.

Ключевые слова: Программная инженерия, профессиональные навыки, студенты, процесс обучения, методы обучения, кейсы, интерактивные подходы, профессиональное развитие, обучающие программы, методология.

DASTURIY TA'MINOT MUHANDISLIGI YO'NALISHIDAGI TALABALARDA KASBIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Mazkur maqola dasturiy ta'minot muhandisligi yo'nalishida talabalarda kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishning muhimligini tahlil qiladi. Tadqiqotda o'quv jarayonida kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishga yordam beradigan metodlar va yondashuvlar ko'rib chiqilgan. O'qitish metodlari, amaliy mashg'ulotlar, va interaktiv metodlarning samaradorligi tahlil qilinib, kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishda eng samarali usullarni aniqlashga harakat qilingan. Maqolada olingan natijalar va muammolar asosida kelajakda o'quv dasturlarini takomillashtirishga oid tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Dasturiy ta'minot muhandisligi, kasbiy qobiliyatlar, talabalar, o'quv jarayoni, o'qitish metodlari, amaliy mashg'ulotlar, interaktiv yondashuvlar, kasbiy rivojlanish, o'quv dasturlari, metodologiya.

Kirish. Dasturiy ta'minot muhandisligi sohasida talabalar uchun kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, ushbu soha talab etadigan ko'nikmalarni shakllantirishda o'qituvchilar va ta'lim muassasalarining roli katta. Tezkor texnologik rivojlanish va raqobatning kuchayishi tufayli, dasturchilar nafaqat ilmiy bilimlarni, balki ijtimoiy va kasbiy qobiliyatlarni ham egallashlari zarur. Kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirish talabalar uchun muhim bo'lib, ular o'z kasbiy faoliyatlarida muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni egallashlari kerak. Dasturiy ta'minot muhandisligi yo'nalishidagi talabalarining kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirish, nafaqat texnik bilimlarni, balki muammolarni yechish, jamoaviy ishlash, innovatsion fikrlash va professional kommunikatsiya kabi muhim jihatlarni ham o'z ichiga oladi.

Dasturiy ta'minot sohasida ishlash uchun talabalar nafaqat dasturlash tillarini, balki tizimni loyihalash, foydalanuvchi tajribasini yaratish, kodni optimallashtirish kabi keng qamrovli ko'nikmalarni egallashlari kerak. Shu bois, o'qitish jarayonida ushbu ko'nikmalarni shakllantirish, talabalarni real hayotdagi amaliy muammolarni hal qilishga tayyorlash muhim vazifa bo'lib qoladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim metodlari, interaktiv mashg'ulotlar va amaliy loyihalar orqali talabalar o'z qobiliyatlarini sinovdan o'tkazib, ularni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon talabalarni nafaqat texnik bilimlar, balki muhandislikning boshqa sohalarida ham mustahkam tayyorlashga imkon yaratadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Dasturiy ta'minot muhandisligi yo'nalishida kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishga oid adabiyotlar tahlili, o'qitish jarayonida zarur ko'nikmalarni shakllantirish va bu ko'nikmalarni amaliyotda qanday qo'llash mumkinligini tushunishga yordam beradi. Bir qator ilmiy ishlarda dasturiy ta'minot muhandisligi talabalar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar, xususan, analitik fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoaviy ishlash, va zamonaviy texnologiyalarni tushunish kabi jihatlarda muvaffaqiyat qilingan. Misol uchun, Jenkins va Sharples (2016) o'zlarining tadqiqotlarida interaktiv o'quv metodlarining dasturiy ta'minot muhandisligi talabalar uchun samarali ekanligini ta'kidlagan. Ular, o'quvchilarning o'zlari yaratuvchi va ishlab chiqaruvchi sifatida faol ishtirok etishlari zarurligini, shuningdek, real muammolarni hal qilish orqali qobiliyatlarni rivojlantirishni ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, o'quv jarayonini interaktiv va tajriba asosida tashkil etish, masalan, amaliy loyihalar yoki kod yozish mashg'ulotlari orqali talabalarni kasbiy qobiliyatlar bilan tanishtirishning muhimligi ko'rsatilgan. Yeo (2018) o'zining tadqiqotida o'quvchilarning amaliy ishlari orqali kasbiy qobiliyatlar rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi va interaktiv yondashuvlarning samarali ekanligini isbotlaydi. Shuningdek, Kasumova (2020) o'qitish jarayonida jamoaviy ishlashning muhimligini, bu usulning talabalar orasidagi kommunikatsiya va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni ko'rsatgan. Shu o'rinda, muhandislikda soft skills (yumshoq

ko'nikmalar)ning, xususan, jamoa ishlash, muloqot va boshqaruv ko'nikmalarining ahamiyati ham ta'kidlanadi.

Tadqiqotning metodologiyasi sifatida, ko'plab ilmiy ishlarda o'quv jarayonining samaradorligini o'lchash uchun anketa, intervyu, eksperimentlar va amaliy loyihalar orqali to'plangan ma'lumotlar qo'llaniladi. O'quv jarayonidagi metodlarning samaradorligini baholash uchun, biz bir necha usullarni ko'rib chiqamiz: anketa so'rovlari, talabalarning amaliy ishlari bo'yicha baholash va sinovlar, shuningdek, interaktiv mashg'ulotlar orqali olgan natijalarni tahlil qilish. Misol uchun, talabalarga o'zlarining amaliy ishlari baholash uchun kod yozish vazifasi beriladi, va ularning kodlash qobiliyatlari, yaratgan tizimlarining samaradorligi, va jamoa ishidagi faoliyatlari baholanadi.

Natijalar. Tadqiqot davomida dasturiy ta'minot muhandisligi yo'nalishida talabalar uchun kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishda qo'llaniladigan o'quv metodlarining samaradorligi tahlil qilindi. O'quv jarayoniga interaktiv metodlar, amaliy mashg'ulotlar va jamoaviy ishlash usullarining kiritilishi natijasida talabalar o'zlarining dasturlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirishdi. Tadqiqotda olingan natijalar, interaktiv mashg'ulotlar va kod yozish bo'yicha amaliy ishlarga qatnashgan talabalar orasida dasturlash ko'nikmalarining tezroq rivojlanishini ko'rsatdi.

Amaliy mashg'ulotlar orqali talabalar o'z bilimlarini real muammolarni hal qilishda sinovdan o'tkazib, yangi texnologiyalarni o'rganishga va jamoaviy ishlashga ko'proq e'tibor qaratdilar. Misol uchun, talabalar tomonidan bajarilgan kodlash vazifalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, ularning dasturiy ta'minot yaratishdagi yondashuvlari va tizimlarining samaradorligi o'rtacha 25-30% ga yaxshilandi. O'quvchilarning amaliy ishlaridagi natijalar shuni ko'rsatdiki, ularning tizimlaridagi xatolar soni kamaydi, kodni optimallashtirish qobiliyatlari esa oshdi.

Kod yozish jarayonida talabalar real vaqt rejimida tizimdagi xatolarni aniqlab, ularni tuzatishda tajriba orttirdilar. Shu bilan birga, amaliy mashg'ulotlarda talabalar o'zaro hamkorlikda ishlash orqali, jamoaviy muammolarni hal qilishda muvaffaqiyatga erishdilar. Jamoa ishlaridagi natijalar, talabalar orasida yuqori darajadagi kommunikatsiya va muammolarni birgalikda hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi.

Natijalar, talabalar o'zlarining ko'nikmalarini yanada rivojlantirishga, o'quv jarayonida haqiqiy muammolarni hal qilishga va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini oshirishga muvaffaq bo'lganini ko'rsatdi. O'quv jarayonining muvaffaqiyati, talabalar o'zlarining kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali yondashuvlarni tanlashlari va sinovdan o'tkazishlari bilan bog'liq bo'ldi.

Munozara. Dasturiy ta'minot muhandisligi yo'nalishida kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirish talabalarga zamonaviy ish bozori talabalariga mos keladigan ko'nikmalarni taqdim etishga yordam beradi. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar, o'quv jarayonida kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishning samarali usullari, jumladan, amaliy mashg'ulotlar, jamoaviy ish va interaktiv metodlarning talabalarining dasturlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini yaxshilashga yordam berishini ko'rsatdi. Biroq, o'quv jarayonida uchraydigan ba'zi muammolar ham mavjud. Masalan, talabalar orasida ba'zi biri yoki guruhlar birinchi marta real muammolarni hal qilishga kirishganda, xavotir va o'zgartirishlarga nisbatan qiyinchiliklarga duch kelishlari

mumkin. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning tez rivojlanishi o'quv dasturlarini doimiy ravishda yangilashni talab qiladi, bu esa o'qituvchilardan yangiliklarga moslashishni va talabalarga kerakli bilimlarni etkazishni qiyinlashtiradi.

Kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishda amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati katta, chunki ular talabalarni real vaziyatlarda ishlashga tayyorlash imkoniyatini beradi. Biroq, bunday mashg'ulotlarning samaradorligi talabalar o'rtasida turli darajada bo'lishi mumkin. Ba'zi talabalar amaliy mashg'ulotlarda yaxshi natijalar ko'rsatishlari mumkin, lekin boshqalar uchun bu jarayon murakkab va vaqtni talab qiladi. Shu bilan birga, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ba'zi talabalar guruh ichida o'zlarini erkin his qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu holat, o'z navbatida, ularning kasbiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Amaliy mashg'ulotlar va jamoaviy ish metodlari talabalarga yanada kengroq ko'nikmalarni egallashda yordam beradi, ammo bu metodlarning samaradorligi doimiy ravishda baholab borilishi kerak. Shuningdek, o'qituvchilarning roli juda muhim, chunki ular talabalarni yondashuvlarni tanlashda qo'llab-quvvatlashlari va kerakli turtki berishlari lozim. Talabalar uchun kerakli bilimlar va ko'nikmalarni shakllantirishda o'qituvchilarning metodologiyasi, interaktiv yondashuvlar va amaliy mashg'ulotlar asosida ishlab chiqilgan tizimlar juda katta ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, yangi texnologiyalarni va dasturiy ta'minot tizimlarini o'rgatishda zamonaviy pedagogik usullarni qo'llash muhimdir. Talabalar o'qish jarayonida o'zgaruvchan texnologiyalarga tezda moslashishlari kerak, shuning uchun yangi texnologiyalarni o'rgatishda yangi metodlar va yondashuvlarning qo'llanilishi zarur. Bu metodlar nafaqat texnik bilimlarni oshiradi, balki talabalarining innovatsion fikrlash va tizim yaratishda yangi yondashuvlarni qo'llash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Shu bilan birga, ba'zi talabalar amaliy mashg'ulotlarda yuqori natijalar ko'rsatgan bo'lsa-da, nazariy bilimlar jihatidan ba'zi kamchiliklarga ega bo'lishi mumkin. Bu holat, dasturiy ta'minot muhandisligi yo'nalishidagi ta'limda nazariy va amaliy bilimlarni uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Talabalar nafaqat dasturlash ko'nikmalarini egallashlari, balki ular muhandislikning boshqa sohalarini ham o'rganishlari lozim, chunki dasturiy ta'minot tizimlarini yaratish ko'pincha interdisipliner yondashuvni talab qiladi.

Xulosa. Dasturiy ta'minot muhandisligi yo'nalishidagi talabalar uchun kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim qismi sifatida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, interaktiv metodlar, amaliy mashg'ulotlar va jamoaviy ishlashning qo'llanilishi talabalar orasida dasturlash ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Talabalar amaliy mashg'ulotlar orqali o'z bilimlarini real muammolarni hal qilishda sinovdan o'tkazib, texnologiyalarni o'rganishga va jamoaviy ishlashga ko'proq e'tibor qaratdilar.

Shu tariqa, dasturiy ta'minot muhandisligi yo'nalishidagi talabalarida kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirish o'quv tizimini yangilash va talabalar uchun zamonaviy talablarni hisobga olgan holda yangi metodologiyalarni tatbiq etish zarurligini ta'kidlaydi. O'qituvchilar va ta'lim muassasalari bu yo'nalishda samarali ishlashni davom ettirishlari, talabalar uchun eng yaxshi ta'lim sharoitlarini yaratishlari zarur. Bu esa, o'z navbatida, dasturiy ta'minot sohasida yuqori malakali mutaxassislarining shakllanishiga olib keladi.

ADABIYOTLAR

1. Qodirov, X. O., Norinov, M. U., & Ergashev, A. A. (2023). O'zbek jadid mutafakkiri abdulla avloniyning inson va tabiat munosabatlari haqidagi qarashlari. Research and implementation, 1(6), 40-44.
2. Oribjonovich, Q. X., & Nabiyevena, Q. X. (2023, April). OLIY TALIM TALABALARIDA PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 7-11).
3. Qodirov, X. O., Norinov, M. U., & Ergashev, A. A. (2023). Uzlaksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasining insonparvarlashuv xususiyatlari. Research and implementation, 1(6), 45-50.
4. Oribjonovich, Q. X., & Nabiyevena, Q. X. (2023, April). Tarbiya fani o'qituvchisining tashkilotchilik madaniyatini rivojlantirish bo'yicha sirtqi ta'lim talabalarida didaktik ta'minotini takomillashtirish. In International Congress on Models and methods in Modern Investigations (pp. 1-6).
5. Oribjonovich, Q. X., & Najimiddin o'g, N. M. R. (2023). Inson intellektual va ma'naviy kamoloti bosqichlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 18(8), 39-43.

6. Мухтаров, Ф. М., & Орибжонович, Қ. Х. (2023, April). Олий Таълимда Инновацион-Педагогик Фаолиятнинг Ижтимоий-Психологик Хусусиятлари. In International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses (pp. 39-44).
7. Oriбjonovich, Q. X., & Najimidin o'g, N. M. R. (2023). Fuqarolik jamiyati taraqqiyotida tolerantlik madaniyatining o'g'ini. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 18(8), 44-46.
8. Qodirov, X., & Abdullajonova, N. (2023). Значение кооперативной педагогики в формировании характеристик человечности. *Farg'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 560-563.
9. Qodirov, X. (2023). Характеристика проявления инновационности на уровне личности как следствие профессионально-педагогической культуры. *Farg'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 38-41.
10. O'ktamovich, B. I., & Oriбjonovich, Q. X. Najimidin o'g, NMR, & Abdugoffor o'gli, XA (2023, April). OTM Talabalarida Pedagogik Maxoratini Rivojlantirish Masalalari. In Conference on Applied and Practical Sciences (pp. 100-104).
11. Qodirov, X., & Abdullajonova, N. (2023). Hamkorlik pedagogikasining insonparvarlik xususiyatlarini shakllantirishdagi ahamiyati. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 225-225.

UDK:372.8

Nigora QURBONOVA,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'qituvchisi
E-mail: Nigoraqurbonova@mail.ru

PhD, dotsent A.Isamov taqrizi asosida

QUALITY OF EDUCATION AND PRINCIPLES OF ITS MANAGEMENT

Annotation

This article examines the quality of education and the principles of its management. It explores the concept of educational quality, its significance, existing challenges, and ways to address them. Special attention is given to modernizing the education system, implementing innovative technologies, and improving teachers' qualifications. The study provides practical recommendations for enhancing the quality of education.

Key words: Education quality, management principles, pedagogical qualification, innovative technologies, education monitoring, international experience.

КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И ПРИНЦИПЫ ЕГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы качества образования и принципы его управления. Описаны понятие качества образования, его значимость, существующие проблемы и пути их решения. Особое внимание уделено модернизации образовательной системы, внедрению инновационных технологий и повышению квалификации педагогов. Исследование предлагает практические рекомендации по улучшению качества образования.

Ключевые слова: Качество образования, принципы управления, педагогическая квалификация, инновационные технологии, мониторинг образования, международный опыт.

TA'LIM SIFATI VA UNI BOSHQARISH TAMOYILLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ta'lim sifati va uni boshqarish tamoyillari tahlil qilinadi. Ta'lim sifatining tushunchasi, uning ahamiyati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari yoritib berilgan. Shuningdek, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va pedagoglarning malakasini oshirish masalalari muhokama qilingan. Mazkur tadqiqot ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim sifati, boshqaruv tamoyillari, pedagogik malaka, innovatsion texnologiyalar, ta'lim monitoringi, xalqaro tajriba.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim sifati va uni boshqarish masalasi nafaqat milliy miqyosda, balki xalqaro darajada ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim sifati – bu jamiyatning intellektual salohiyatini, iqtisodiy raqobatbardoshligini va madaniy-ma'rifiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifa – ta'lim sifatini oshirish, unga oid boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish va zamonaviy yondashuvlarni keng tatbiq etishdan iborat.

Ta'lim sifatining oshirilishi faqat o'quv dasturlarining dolzarbligi va pedagogik mahorat bilan cheklanib qolmasdan, ta'lim jarayonida texnologik rivojlanish, innovatsion metodikalar, hamkorlik va monitoringning o'zaro uyg'unligini talab qiladi. Shu bois, ta'lim sifatini boshqarish tamoyillarini ishlab chiqish va ulardan samarali foydalanish bugungi kunda alohida dolzarblilik kasb etmoqda.

Mazkur maqola ta'lim sifati va uning boshqaruvi bilan bog'liq nazariy va amaliy jihatlarni, shuningdek, ta'lim tizimidagi mavjud muammolarni tahlil qilish va ularni hal etish yo'llarini ko'rib chiqadi. Bu jarayonda xalqaro tajribalarni o'rganish va milliy ta'lim tizimiga moslashtirish muhim omillardan biri sifatida baholanadi.

Ta'lim sifati tushunchasi va uning ahamiyati

Ta'lim sifati – bu o'quv jarayonining belgilangan maqsadlarga erishish darajasi, ya'ni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar jamiyat talablariga, davlat standartlariga hamda shaxsiy ehtiyojlarga javob berish darajasidir. Ta'lim sifati turli mezonlar orqali aniqlanadi, jumladan, o'quv dasturlarining zamonaviyligi, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, pedagogik jarayonning samaradorligi va ta'lim muassasasining resurslari.

Ta'lim sifati quyidagi asosiy elementlar orqali aniqlanadi:

O'quvchilarning natijalariga asoslangan yondashuv: O'quvchilarning o'quv jarayonida erishgan natijalari (bilim, ko'nikma va malakalar) ta'lim sifatining eng muhim ko'rsatkichidir. Bu natijalar davlat ta'lim standartlari va xalqaro mezonlarga mos bo'lishi lozim.

Ta'lim muhitining sifati: Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining mavjudligi, qulay va xavfsiz o'quv muhiti, o'quv materiallari bilan ta'minlanish darajasi sifatli ta'lim uchun muhim shartlardir.

Pedagogik jarayonning samaradorligi: O'quv jarayonini tashkil etuvchi pedagoglarning malakasi, ularning innovatsion yondashuvlarni qo'llay olish qobiliyati va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish darajasi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir qiladi.

O'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi: Ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish, muammoni hal etish va boshqa hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishi muhimdir.

Ta'lim sifatining ahamiyati:

Jamiyat taraqqiyoti uchun asos: Sifatli ta'lim jamiyatning intellektual va madaniy rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. O'quvchilarning yuqori malakasi va ko'nikmalari iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beradi.

Shaxsiy muvaffaqiyat garovi: Ta'lim sifati individual rivojlanish va shaxsiy yutuqlarni qo'lga kiritishda asosiy omildir. Sifatli ta'lim o'ziga ishongan, ijodkor va yetakchilik qobiliyatiga ega shaxslarni tarbiyalaydi.

Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash: Ta'lim tizimining yuqori sifati ijtimoiy tenglikni mustahkamlaydi, yoshlar orasida bandlik darajasini oshiradi va ijtimoiy adolat tamoyillarini rivojlantiradi.

Globalashuv jarayonida raqobatbardoshlik: Milliy ta'lim tizimining sifati xalqaro me'yorlarga mos bo'lsa, mamlakat global

bozor talablariga moslashuvchan kadrlarni yetishtiradi va xalqaro maydonda raqobatbardoshlikni ta'minlaydi.

Shunday qilib, ta'lim sifati shaxsiy rivojlanishdan tortib jamiyat taraqqiyotiga qadar turli darajadagi muhim natijalarga erishishni ta'minlaydi. Ta'lim sifatini ta'minlash va boshqarish har bir davlatning strategik maqsadlaridan biri bo'lib, bu jarayonni doimiy ravishda takomillashtirish zarur.

Asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Ta'lim sifatini oshirish yo'lida bir qator tizimli va dolzarb muammolar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish uchun chuqur tahlil va innovatsion yondashuv zarur. Quyida asosiy muammolar va ularni hal etish yo'llari keltirilgan:

1. Malakali pedagogik kadrlarning yetishmasligi

Muammo:

Pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va malaka darajasi ta'lim sifatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Ba'zi hududlarda malakali o'qituvchilar yetishmovchiligi sezilarli bo'lib, bu o'quv jarayonining samaradorligini pasaytiradi.

Yechim:

Malaka oshirish kurslarini kengaytirish-Doimiy ravishda innovatsion va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha o'qituvchilar uchun treninglar va seminarlar tashkil etish.

Motivatsion mexanizmlarni joriy etish-Pedagoglar uchun moddiy rag'batlantirish tizimini yaratish va ijtimoiy himoya darajasini oshirish.

Hududiy taqsimotni optimallashtirish-Qishloq va chekka hududlarda ishlayotgan o'qituvchilar uchun qo'shimcha imtiyozlar joriy qilish.

2. Ta'lim muassasalarining texnologik ta'minotining pastligi

Muammo:

Ko'pgina ta'lim muassasalarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining yetarli emasligi ta'lim jarayonining innovatsion bo'lishiga to'sinlik qiladi.

Yechim:

Texnologik modernizatsiya dasturlari-Ta'lim muassasalarini kompyuterlar, interaktiv doskalar va yuqori tezlikdagi internet bilan jihozlash.

Raqamli resurslarni ishlab chiqish-Elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar va o'quv materiallarini yaratish va ulardan keng foydalanishni tashkil etish.

Texnologiyalardan foydalanishni o'rgatish-O'qituvchilar va o'quvchilarni zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishga yo'naltirilgan maxsus o'quv kurslarini joriy qilish.

3. O'quv dasturlarining zamonaviy talablarga mos emasligi

Muammo:

O'quv dasturlarining ba'zilar eski standartlarga asoslangan bo'lib, zamonaviy bozor talablari va o'quvchilarning ehtiyojlarini qondira olmaydi.

Yechim:

Dasturlarni yangilash:-O'quv dasturlarini mehnat bozori talablari, xalqaro standartlar va innovatsion texnologiyalarga mos ravishda yangilash.

Integratsion yondashuv-Fanlararo bog'liqlikni ta'minlash va amaliyotga asoslangan o'quv dasturlarini ishlab chiqish.

Talabalar fikrini inobatga olish-Ta'lim dasturlarini shakllantirishda o'quvchilar va ish beruvchilarning fikr-mulohazalarini inobatga olish.

4. Ta'lim sifatini monitoring qilish tizimining zaifligi

Muammo:

Ta'lim sifatini baholashning tizimli yondashuvi va mustaqil

baholash organlarining yetishmasligi ta'lim jarayonini samarali boshqarishga to'sinlik qiladi.

Yechim:

Monitoring tizimini yaratish-Ta'lim sifatini baholash uchun mustaqil agentliklarni tashkil etish va xalqaro standartlarga asoslangan baholash usullarini joriy qilish.

Ma'lumotlarni raqamlashtirish-O'quvchilar, o'qituvchilar va ta'lim muassasalarining samaradorligini o'lchash uchun yagona raqamli platforma yaratish.

Xalqaro baholash tajribasi-PISA, TIMSS, PIRLS kabi xalqaro baholash tizimlariga faol ishtirokni yo'lga qo'yish.

5. Jamiyat va ta'lim o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning yetishmasligi

Muammo:

O'qituvchi, ota-ona va jamiyat o'rtasida ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan samarali hamkorlik tizimi yo'lga qo'yilmagan.

Yechim:

Hamkorlikni kuchaytirish-Ta'lim jarayoniga ota-onalarni faol jalb qilish, ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida muntazam ravishda uchrashuvlar tashkil qilish.

Jamiyatni jalb qilish-Mahalliy jamiyat va nodavlat tashkilotlarni ta'lim dasturlarini rivojlantirishda hamkor sifatida ishtirok etishga undash.

Axborot tarqatish-Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqida keng jamoatchilikni xabardor qilish.

Ta'lim sifatini oshirishda mavjud muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv zarur. Yuqorida keltirilgan muammolarni hal qilish bo'yicha taklif etilgan chora-tadbirlar milliy ta'lim tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda davlat siyosati, jamiyatning faol ishtiroki va innovatsion yondashuvlar uyg'unligiga asoslangan tizimli yondashuvni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Ta'lim sifati jamiyat taraqqiyoti va shaxsiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri bo'lib, uni boshqarish masalasi bugungi kundagi eng muhim vazifalardan biridir. Ta'lim tizimini zamon talablari va xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlantirish uchun quyidagi omillarni hisobga olish zarur:

Malakali pedagoglarni tayyorlash va motivatsion mexanizmlarini kuchaytirish orqali ta'lim jarayonining sifatini ta'minlash.

Texnologik ta'minotni yaxshilash va innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshirish.

Ta'lim dasturlarini zamonaviylashtirish va mehnat bozori talablari bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarni amaliy hayotga tayyorlash.

Monitoring tizimini takomillashtirish va xalqaro tajribani qo'llash orqali ta'lim sifatini baholashni tizimli yo'lga qo'yish.

Jamiyat va ta'lim o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali barcha manfaatdor tomonlarning o'quv jarayonidagi ishtirokini ta'minlash.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali ta'lim sifatini oshirish, milliy ta'lim tizimining raqobatbardoshligini ta'minlash va o'quvchilarni zamonaviy jamiyat talablari asosida tayyorlash mumkin. Bu jarayonda davlat siyosati, xalqaro tajriba va innovatsion texnologiyalarning uyg'unligi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, ta'lim sifati va uni boshqarish tamoyillarini to'g'ri amalga oshirish orqali nafaqat individual shaxslar, balki butun jamiyat uchun barqaror rivojlanish va ijtimoiy farovonlikka erishish mumkin. Bu esa milliy ta'lim tizimining strategik maqsadlarini amalga oshirishning muhim asosi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Vygotskiy, L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika nashriyoti.1986.
2. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Kappa Delta Pi.1938.
3. PISA 2021: International Results in Focus. OECD Publishing. Online manba.
4. Баева, И.А. Современные подходы к управлению качеством образования. Москва: Просвещение.2020.
5. UNESCO Report on Education.Global Monitoring of Education Quality. Paris: UNESCO.2020.

Зухра МАМАДЖАНОВА,
Преподаватель Turan International University
E-mail: zuxra@bk.ru

По основы рецензией PhD А.Пармоновой

PROS AND CONS OF ENGLISH LANGUAGE PROFICIENCY IN COMMUNICATION

Annotation

This article examines and analyzes the advantages and disadvantages of using native language for students of English classes from a linguistic and psychological point of view using a native speaker teacher as an example. Learning a foreign language at different ages has the most positive effect on the development of memory, attention, thinking, perception, and imagination in people. During the course of learning, the student develops his or her general speech abilities and becomes more versatile.

Key words: Teaching, difficulties of teaching of foreign language, increasing motivation to learn a foreign language, pros and cons, native speaker.

ПЛЮСЫ И МИНУСЫ ВЛАДЕНИЯ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ В ОБЩЕНИИ

Аннотация

В данной статье рассмотрены и проанализированы преимущества и недостатки занятий английским языком со студентами групп английского языка с лингвистической и психологической точек зрения на примере преподавателя, являющегося носителем языка. Изучение иностранного языка на раннем этапе оказывает самое положительное влияние на развитие памяти, внимания, мышления, восприятия, воображения людей. В ходе обучения человек развивает свои общие речевые способности, становится более разносторонне развитым.

Ключевые слова: Преподавание, трудности преподавания иностранного языка, повышение мотивации к изучению иностранного языка, плюсы и минусы, носитель языка.

INGLIZ TILIDA GAPIRISHNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada lingvistik va psixologik nuqtai nazardan ingliz tili guruh talabalari darslarda ona tilini ishlatishlari afzalliklari va kamchiliklari, shuningdek native speaker –ingliz tilida o'z ona tilidek so'zlashuvchi o'qituvchi bilan ishlash misolida ko'rib chiqiladi va tahlil qilinadi. Chet tilini o'rganish insonni har qanday yoshida xotira, e'tibor, fikrlash, idrok va tasavvurni rivojlantirishga eng ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida studentning umumiy nutq qobiliyatlari rivojlanadi va ko'p qirrali bo'ladi.

Kalit so'zlar: O'qitish, chet tilini o'rgatishdagi qiyinchiliklar, chet tilini o'rganish motivatsiyasini oshirish, ijobiy va salbiy tomonlari, o'z ona tilidek so'zlovchi.

Введение. В наш насыщенный информационный век знание английского языка является необходимым - это международный язык, который позволяет людям из разных стран общаться. Без этого знания трудно построить хорошую карьеру. Люди могут начинать учить его в разном возрасте, однако изучать иностранный язык с детства проще всего.

Носитель языка (уровень L1) - это человек, для которого этот языковой инструмент является родным, то есть выучен с рождения без использования методов обучения. На этом языке он не только говорит, но и думает, и даже мечтает - соответственно, активно и без усилий использует его в любых жизненных ситуациях. Носители языка говорят интуитивно правильно, а также используют "живой" язык - со всеми разговорными словами и другими нюансами, характерными для конкретной местности [1]. Но можно ли считать носителем языка каждого жителя конкретной страны (в английском языке в качестве первого языка говорят в Великобритании, США, Австралии, Канаде и некоторых других странах)? Носители языка - это люди разных профессий из разных слоев общества, и, хотя общение с носителями английского языка всегда полезно для изучающего, возможности таких контактов не следует переоценивать [2].

Проблема обучения людей, в частности, взрослых студентов английских групп, некоторые из которых находятся на уровне L1 с лингвистической и психологической точки зрения, всегда существовала в обществе, активно обсуждалась, была актуальной и остается одной из важнейших в современном образовании. В современной педагогике существуют разные мнения по этому вопросу. Некоторые преподаватели и исследователи считают,

что студентам на уровне L1 крайне сложно учить иностранный язык из-за их недостаточных знаний. Другие, напротив, уверены, что никаких трудностей не должно возникнуть, если найти правильный подход к студентам при обучении на уровне L1 и подобрать подходящие методы обучения. Эта группа людей считает, что обучение английскому языку людей на уровне L1 с лингвистической и психологической точки зрения поможет им развиваться как личности, которые познакомятся с лингвистической культурой и наукой другой нации через язык [4]. Оба мнения имеют право на существование. Эти полярные точки зрения следует сравнить. Молодые студенты не могут быстро и относительно легко адаптироваться к новой среде, как дети. Они присоединяются к группе, слушают новую речь и пытаются ее перенять. Однако это касается только родной речи, которую они слышат каждый день. Что касается английского, то студенты изучают иностранный язык на уроках не более двух раз в неделю. Конечно, процесс обучения идет гораздо медленнее. Кроме того, студенты из-за своего возраста испытывают физиологические и психологические чувства, такие как тревога или страх общения на английском языке. Многие учащиеся стесняются выражать свои мысли или не могут понять, что они пишут и говорят на других языках, особенно на английском. Поэтому данное исследование проводится для определения того, как факторы образования и психологии, такие как тревога, влияют на студентов в процессе овладения и изучения языка (2022).

Обзор литературы. Существует множество исследований, проведенных учеными, связанных с этой темой. Балачандран Вадивел (2022) в своей статье

исследовал, что, прежде всего, личные особенности человека, такие как независимость, целеустремленность или самообладание играют значительную роль в овладении иностранным языком. Автономия относится к способности человека действовать независимо от других, а не под давлением или доминированием со стороны определенной внешней среды. Все зависит от личности: сможет ли она преодолеть языковой барьер и использовать английский язык или будет стесняться и закрываться от других. Второй причиной, по его мнению, является то, что большинство студентов, изучавших английский язык долгое время, испытывают трудности с его говорением, несмотря на солидный словарный запас и уровень грамматики. Причиной этого является то, что они страдают от страха использовать английский язык. Согласно его исследованиям, "тревога или страх является одним из самых больших препятствий для беглого общения студентов на английском языке" (90.0%).

Другие исследователи, Хейнер Д. и Дебора К. (2020), в своей работе исследовали фактор страха: ксенофобию. Страх — это эмоциональный, физический ответ или реакция на явную предстоящую и существующую опасность, который влияет на способность сосредоточиться и мыслить. Когнитивный аспект мешает академической успеваемости. Следовательно, способность концентрироваться, сосредотачиваться и мыслить также понижается. Согласно их

исследованию, человеческий мозг негативно реагирует на страх общения и ошибки при разговоре на иностранном языке. Компетентный преподаватель должен быть мудрым и использовать соответствующие методы для различных типов учащихся. Постепенное использование иностранного языка с частичным использованием родного языка приведет к успешному овладению английским языком.

Методология. В данном исследовании использовался смешанный метод, включающий количественные и качественные методы. Опросник собрал данные, определяющие влияние тревоги на результаты говорения студентов и исследовал проблемы, которые эти аспекты вызывают среди студентов. Наблюдения в классе во время анализа уроков стали дополнительным источником информации для составления выводов исследования. Участниками этого исследования стали 60 студентов из четырех разных специализированных групп, которые были случайным образом выбраны и наблюдаемы. Два преподавателя провели занятия на одни и те же темы. Однако первый преподаватель частично использовал родной язык для объяснений, в то время как второй преподаватель, являясь носителем английского языка, использовал только английский язык на занятиях. Темы опросника основывались на психологических и физиологических чувствах студентов во время занятий и после них.

№	Вопросы	Да (%)	Нет (%)
1	Для меня жизненно важно изучать английский язык как мировой язык	20	80
2	Я легко общаюсь на английском на уроках	30	70
3	Я легко использую английский язык вне уроков	10	90
4	Я не боюсь общаться с носителем языка	30	70
5	Я не боюсь говорить на английском языке с друзьями	40	60
6	Моя будущая работа не связана с английским языком	50	50
7	Я интересуюсь английским языком, только для расширения кругозора	40	60
8	Мне нужен сертификат английского, чтобы уехать за границу	70	30
9	Я теряюсь и волнуюсь, когда общаюсь с носителем языка	70	30
10	Мои одноклассники имеют лучшие результаты, чем я и я этого стесняюсь	70	30
11	Я лучше понимаю урок, когда объясняют на родном языке	50	50
12	Для меня уроки английского языка — пустая трата времени	20	80

Результаты и обсуждение. Согласно методологии преподавания английского языка, учитель должен проводить урок полностью на английском языке и переключатся на родной язык только для объяснения английской грамматики. Но что на самом деле происходит в школах во время уроков иностранного языка? 60% урока английского языка проводится на родном. Что из этого следует? Из этого следует, что студент сразу сталкивается с двойной проблемой: во-первых, он пока не говорит на английском достаточно хорошо, а во-вторых, он никогда не сможет этого сделать, если учитель говорит только на родном.

Обратимся к опыту одной узбекской семьи. Узбекские родители рассказали, как их ребенок изучает английский на уровне L1 в частной школе, где учителя проводят занятия на английском, смешанном с русским, в результате чего их ребенок сталкивается со следующими трудностями: "Сначала ребенок переводит упражнение с английского на узбекский, а затем с узбекского на русский". Первоначально, по согласованию с руководством, занятия должны проводиться только на английском языке, чтобы ребенок освоил язык на уровне L1. С одной стороны, трудно обучать людей, которые не говорят на одном языке. С другой стороны, студенты — это в основном молодые люди, и, адаптируясь к новым условиям, они показывают свои лучшие

качества, стараются и быстрее осваивают иностранный язык, чем пожилые люди, при правильном выборе методов обучения.

Многие частные школы приглашают учителей — "носителей языка" при обучении студентов на уровне L1. Итак, какие иностранцы являются настоящими учителями своего родного языка? Чтобы правильно ответить на этот вопрос, достаточно честно задать себе вопрос: смогу ли я научить узбекскому языку со всеми тонкостями его фонетики, грамматики, синтаксиса и пунктуации, человека из другой страны и другой культуры? Строго говоря, сделать это невозможно без специальной подготовки. В некоторых англоязычных странах существуют специальные курсы для людей различных профессий, которые хотят посвятить свое время обучению иностранцев языкам, после которых можно получить базовые педагогические навыки.

Хорошо изучать разговорный английский с такими увлеченными преподавателями, но если вас интересует английский с носителем языка на академическом уровне, мы можем говорить только о профессионале, который имеет соответствующие методы, учебные программы, базовую педагогику и, в идеале, также опыт применения всех своих профессиональных знаний и навыков, который должен быть подтвержден:

Однако, даже в этом случае, не следует забывать: занятия с носителем языка для студентов на уровне L1 имеют

не только важные преимущества с лингвистической и психологической точки зрения, но и некоторые недостатки.

Выводы. Преподаватель одинаковой квалификации, как и носитель языка, но родившийся и получивший образование в родной стране, просто более доступен, если вы решите обучать английскому языку студента на уровне L1 с лингвистической и психологической точки зрения. Люди обращаются к изучению самого популярного языка по самым

разным причинам: подготовка к общению с иностранными гостями или переезду в англоговорящую страну, желание познакомиться с другой культурой или просто "разобраться" с языковым барьером, чтобы наслаждаться свободным общением с людьми, смотреть фильмы, читать книги в оригинале.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdullaeva, D. (2024). Современные методы обучения английскому языку: анализ наиболее эффективных стратегий преподавания. Евразийский научный журнал, (1), 131-140.
2. Kudratova T.V. Изучение иностранных языков для детей на уровне L1 с использованием компьютера: вопросы и ответы. [Текст] - Санкт-Петербург, 2024.
3. Pron, P. I. (2022). Проблемы изучения английского языка в современных школах. Научный вестник, 4 (1 (46)), 60-65.
4. Voronkova, O. Yu., Mikhailichenko, Z. I., & Reva, E. Yu. (2019). Трудности преподавания английского языка детям в начальной школе. Инновационная наука, (9), 100-104.
5. Balachandran Vadivel, Nawroz Ramadan Khalil, Shouket Ahmad Tilwani, and Gurudas Mandal. The Educational and Psychological Need for Learning the English Language and Understanding the Different Anxieties. Hindawi Education Research International, Volume 2022, Article ID 4679788.
6. Böttger, H., & Költzsch, D. (2020). The fear factor: Xenoglossophobia or how to overcome the anxiety of speaking foreign languages. Training, Language and Culture, Volume 4, Issue 2, pp. 43-55.
7. A golden question: how much L1 should our learners use in class? Retrieved from <https://www.teachingenglish.org.uk/professional-development>.

Laziz MAMAJONOV,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti tadqiqotchisi
E-mail: mamajonovlazizjon1983@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, prof. M.Axmedova taqrizi ostida

METHODS OF DEVELOPING STUDENTS' SOCIALLY ACTIVE NATIONAL PRIDE AND PATRIOTISM COMPETENCES IN CLASSROOMS BASED ON MEDIA TECHNOLOGIES

Annotation

The article presents ideas on how the use of pedagogical technology, interactive methods and educational games, as well as modern information and communication technologies in teaching students educational subjects helps them think independently, expand their creative search and logical thinking, and helps them connect what they have learned in lessons with life and increase their interest.

Key words: Responsibility, obligation, legal awareness and culture, deep worldview, healthy faith, enlightenment, tolerance, spiritual, ideological, and refined upbringing.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО АКТИВНОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ И ПАТРИОТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОК-УРОКАХ НА ОСНОВЕ МЕДИА ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В статье использование педагогических технологий, интерактивных методов и образовательных игр, современных информационно-коммуникативных технологий при преподавании учебных предметов студентам на занятиях помогает учащимся мыслить самостоятельно, расширяет объем творческих исследований и логических размышлений. помогают связать полученные знания с жизнью и повысить их интерес.

Ключевые слова: Ответственность, целеустремленность, правосознание и культура, глубокое мировоззрение, здоровая вера, просвещение, толерантность, нравственное, идеологическое, утонченное воспитание.

MEDIATEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TALABALARNING IJTIMOYIY FAOL MILLIY G'URUR, VATANPARVARLIK KOMPETENSIYASINI DARS MASHG'ULOTLARIDA RIVOJLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya

Maqolada talabalarining tarbiyaga oid turkum fanlarini o'qitishda dars mashg'ulotlarida pedagogik texnologiya, interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish talabalarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni dars mashg'ulotlarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradigan fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi.

Kirish. Dunyo ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirish modellarini metodik takomillashtirish, talabalarlarda ijtimoiy faol fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ta'lim tizimini xalqaro talablar asosida metodik takomillashtirish, o'qitishning sifat va samaradorligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, pedagogik oliy ta'lim tizimida talabalarining shaxsiy ijtimoiylashuvini takomillashtirish, tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish, faol fuqarolik burchinini shakllantirish asosida ijtimoiy hayotni demokratlashtirish yo'nalishidagi ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jahon ta'lim-tizimida talabalarlarning ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirish va unga, ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, talabalarlarda ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart – sharoitlarini aniqlash, ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyalarini rivojlanganlik darajasini aniqlash indikatorlarini tizimlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Respublika pedagogik OTM 1-2-3-kurs talabalarining ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyalarini mediatexnologiyalar asosida rivojlantirish, mustaqil fikrlash, talabalarlarda faol fuqarolik burchini, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, ijtimoiy - siyosiy voqelikka ongli munosabat, daxldorlik va ijtimoiy faollik sifatlarini rivojlantirishning me'yoriy-huquqiy asoslari yaratildi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "ma'naviy yetuk, jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, Vatan hissi, unga sodiq, qat'i hayotiy fuqarolik burchiniga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va

fuqarolik jamiyatini qurish yo'lida fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish" kabi muhim vazifalar ilgari surilgan. Ushbu ustuvor vazifalarni amalga oshirish natijasida talabalarlarda ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyalarini mediatexnologiyalar asosida rivojlantirish rivojlantirishning pedagogik – psixologik xususiyatlarini aniqlashtirish, faol milliy g'urur, vatanparvarlik burchinini tarkib toptirishning metodik shart-sharoitlarini takomillashtirishni taqozo qiladi. Har bir davlatning barqaror taraqqiyotini ta'minlashda asosiy poydevor - inson omili, uning intellektual salohiyati bilan uzviy bog'liq. Shu nuqtai nazardan, mamlakat aholisining katta qismi zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega yoshlardan iborat ekanligini inobatga olgan hoda, mazkur yo'nalish jamiyat taraqqiyotining barcha sohalaridagi manfaatlarini himoya qilish va kuzatilayotgan dolzarb masalalarning nazariy hamda amaliy jihatdan yechimini topishda muhim vazifadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida yoshlar masalasiga to'xtalar ekan: "O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bunga nafaqat jadal islohotlar, ilm-ma'rifat va innovasiya bilan erishamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur" degan ushbu murojaati mazmunida ham umumta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yosh-avlodni ijtimoiy faol shaxs sifatida kamol toptirish pedagoglar oldida turgan eng muhim muammodir.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqot muammosiga oid tahlillar shundan dalolat beradiki, talabalarlarda ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyasini rivojlantirish muammolari

bo'yicha respublikamiz olimlari X.M.Tojiboyeva, N.N.Djamilova, Q.Q.Quronboyev, B.Sh.Shermuhammadov, G.J.Tulenovalar yoshlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslariga to'xtalib o'tgan. X.M.Tojiboyeva ilmiy tadqiqot ishida ijtimoiy faollik – shaxsning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati bo'lib, ijtimoiy voqelikka nisbatan individual munosabati va tizimli xatti-harakatlarining yuksak ko'rinishini ifodalovchi tushuncha sifatida talqin etgan. Ijtimoiy faollik me'yoriy va odatdagiga nisbatan kuchli faoliyatdir. Talaba -talabalarining ijtimoiy faolliklarini oshirish ular o'rtasidagi ta'lim-tarbiyani tashkil etish jarayoni deb ta'kidlab o'tgan. N.N.Djamilova "tashabbuskorlik o'quv va kasbiy faoliyat-da muvaffaqiyatga erishish uchun yangi g'oya va takliflarni ilgari surish hamda amaliy faoliyatda namoyon etishga qodirlik" deb ifodalagan. Talabalar ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyalarini rivojlanishida ularning tashabbuskorligi, mas'uliyatligi, qat'iyatligi kabi sifatlar rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Mamlakatimiz va xorij olimlari ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyasini rivojlantirish quyidagi muammolarning ishlab chiqilishi bilan bog'liq ravishda o'rganiladi. "Tarbiya" ga oid turkum fanlar kesimida talabalarga mediatexnologiyalar asosida mustaqil, mantiqiy, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning mazmun, usul, vositalari ishlab chiqishni takomillashtirishdan iborat. Ta'limni insonparvarlashtirish va milliy g'urur, vatanparvarlikni talabalarongiga singdirish mexanizmlari Kaykovus, Xusayn Voiz Koshfiy, Alisher Navoiy A.Avloniy asarlarida to'la ochib berilgan tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Bugungi kun o'zbek olimlari E.Yusupov, O.Musurmonova, N.M.Egamberdiyeva, A.Begmatov, A.D.Aliyarov, Ye.V.Vondarevskaya, I.A.Zimnyaya, M.S.Kagan, V.D.Shadrikov va b.q.); zo'ravonlik qilmaslik va tolerantlik (M.Mamajonov, J.G.Yuldoshev, S.Xasanov, N.D.Qosimova, Yu.M.Orlov);

Shaxs shakllanishi, moslashuvchanlikning va o'z-o'zini faollashtirishning muayyan darajasiga erishish (G'.B.Shoumarov, E.G.G'oziyev, S.N.Jo'rayeva, Z.T.Soliyeva, Slavskaya-Abulxanova va b.q.).

Tadqiqotlar metodologiyasi. O.Musurmonova ta'lim – tarbiyada ahloqiy ong, vijdon, burch, mas'uliyat, hayo, g'urur kabi insonning fe'l – atvorini ichki boshqarish qurilishiga asoslanadi. Ahloqning mag'zini tashkil qiluvchi bosh qoidalar insonparvarlik, demokratizm, halol mehnat, o'zaro yordam, do'stlik, hamkorlik, o'zaro hurmat, baynalminalchilik, vatanparvarlik, tabiat va atrof muhitga diqqat-e'tibor, burch hissi hamda kamtarlik ko'zbo'yamachilik va yolg'izlikni inkor etish kabi insoniy sifatlarini o'z tadqiqotlarida ifodalagan.

N.M.Egamberdiyeva ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish masalalariga to'xtalar ekan: "ta'limni insonparvarlashtirish uning yetakchi tendensiyasi sifatida ta'limni insonga qaratish, uning individualligini namoyon bo'lishi va rivojlanishi uchun sharoit yaratishni ifodalaydi. U insonni yuqori ehtiyojlari: o'z-o'zini namoyon etish, o'z-o'zini realizatsiyalash, ma'naviy ijtimoiy va kasbiy shakllanishida maksimal darajada qoniqishga yo'naltirilgan o'z noyobligini yo'qotish, hayot, tabiat dunyosi va madaniyatdan begonalashib ketish xavfidan himoyalashga undash" kabi masalalarni tadqiq qilgan.

Globalashuv sharoitida Yangi O'zbekistonda sog'lom dunyoqarashga ega bo'lgan yoshlarni milliy g'urur, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularga fikrlash va halol mehnat qilish muhim ekanligini uqtirish lozim. Ayniqsa, mutafakkirlarimizning ilmiy meroslari, yosh avlodni har tomonlama sog'lom va barkamol qilib tarbiyalash borasidagi fikr va g'oyalardan foydalanish, ular tomonidan ilgari surilgan shaxsiy va kasbiy fazilatlarining talaba -yoshlar ongiga singib, ularning ma'naviy-ahloqiy, vatanparvar, intellektual salohiyatli, zukko va barkamol bo'lib shakllanishidagi xizmati beqiyosligiga shubha yo'q. O'zbekiston o'tgan davr maynida shu kabi muhim va dolzarb masalalarga alohida e'tibor qaratdi. Bugungi kunda vatanparvarlikning turlari va shakllarini ajratib turadigan turli xil tasniflar mavjud-ki, jumladan, davlat oldidagi vatanparvarlik, milliy vatanparvarlik, xududiy vatanparvarlik, fuqaroviy vatanparvarlik, shaxsiy vatanparvarlik va boshqalar. Davlat oldidagi vatanparvarlik xalqning birgalikdagi rivojlanishi va jipslashish uchun umumiy qiziqishlari, davlatni

umumiy mustahkamlash maqsadlari, uning atrofida ruhiy xaqqoniylik va Vatan taqdiri uchun javobgarlik hissi bo'lishidan iborat. Bunday turdagi vatanparvarlikni rivojlantirish uchun: yurt tarixini, davlat va o'z Vatani g'oyalarini tasdiqlash va ularni bilish katta ahamiyat kasb etadi; qiziqishlarning yakkaligi va ularni himoya qilishning umumiy qat'iyatligi; fuqarolarning huquqlarini himoya qilish va shu bilan bir qatorda fuqarolar tomonidan jamoa oldidagi vazifalarni aniq bajarishlarini nazorat qilish tizimining yo'lga qo'yilganligi. Vatanparvar shaxs – bu shunday odamki, u o'z taqdirini halqining taqdiriga, azaliy an'analari, ma'naviy, axloqiy va hissiy jihatdan bog'langan, uning kelajagi va bugungi kuniga befarq bo'lmagan shaxsdir. Vatanparvarlik tarbiyasiga doir qadriyatlarimizning ildizlari eng qadimgi davrlarga borib taqaladi. Xalqimiz azal-azaldan yoshlarni vatanparvarlik, mardlik, jasurlik, dovyuraklik yuksak namunalari tarbiyalashni o'zining yuksak burchi deb bilgan. To'maris, Shiroq, Spitamen, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabilarning siyomosida biz minglab yurtdoshlarimizning jasorati evaziga bu buyuk Vatan gullab-yashnab, yasharib borayotganini guvohi bo'lamiz. Vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishda ushbu maqsadga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish va pedagogik xodisalarni har tomonlama chuqur tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

S.Jo'rayeva yosh avlod masalasiga to'htalar ekan: "Talabalarning Vatan, millat taqdiri uchun o'zlarini mas'ul sezib, dahldorlik tuyg'usi"ni o'zida xis qilishi to'g'risida to'htalgani, har qanday jamiyatda yosh-avlod tarbiyasi turli davrlarda ham muhim o'rin egallaydi. Demak, shaxsning sub'ektiv sifati rivojlanishi talaba larlarda ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirishda bilimlarni sof individual o'zlashtirishni hisobga olish, o'qitishning sub'ektiv motivlari, o'qitish predmetiga munosabat, ta'lim oluvchining qobiliyatlari, shaxsiy sifatleri va tajribasiga bog'liq bo'lgan ko'nikma va malakalarni ishlab chiqish zarurati ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyasini mediatexnologiyalar asosida rivojlantirishda individual yondashuvga murojaat etishni talab etadi.

Tahlil va natijalar. Prezident Sh.M. Mirziyoyev 2022-yil 29-dekabr kuni Xalqaro kongress markazida "Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakka-yu yagona to'g'ri yo'lidir!" mavzusidagi zamonaviy darsliklar ko'rgazmasida: "XXI asr kishisi uchun eng zarur bo'lgan "4K" ko'nikmasi bo'yicha ishlab chiqilgan (mantiqiy fikrlash, kreativlik, kollaboratsiya, kommunikatsiya) ko'nikmalar, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, jamoada ishlab va muloqot ko'nikmalarini shakllantirish" masalalariga alohida e'tibor qaratish kerakligi va "...darsliklar quruq ma'lumotlarni yodlatish, yoki shunchaki o'qish-yozishni o'rgatish bilan cheklanmasligi, ular orqali o'quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo'lgan hayotiy ko'nikmalarni ham o'rganishi" zarurligini ta'kidlash bilan birga, yangi darsliklarni tayyorlashda o'qituvchilar majburiyatlariga haqida "...bugun darsliklar o'zgaryapti. Shunga yarasha o'qituvchilar ham o'zgarishi kerak", - degan fikrlari tarbiya fani o'qituvchilar tayyorlash jarayonida yana ham katta mas'uliyatni talab qiladi. O'zbekiston respublikasida so'nggi yillarda ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish, oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifatini hamda samaradorligini oshirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va ekspoparklarni tashkil etishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. Bugungi kunda oliy ta'lim sohasiga axborot texnologiyalarini joriy etish raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish ijtimoiy hayotni axborotlashtirishning asosiy omillari sifatida mediaresurslar - kompyuter texnologiyalari, televideniya va telekommunikatsiya tarmoqlar (Internet, uyali aloqa) omaviy axborot vositalarining keng tarqalishi jamiyatni axborotlashtirish erkin, tezkor va maktab talaba siga takror o'rgatish, ovozli, matnli va vizual ma'lumotlarning manbalaridan keng foydalanish ularning bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirishning asosiy vositalariga aylandi. Shuni hisobga olgan holda talaba larda

ijtimoiy faol milliy g'urur, vatanparvarlik kompetensiyasini mediatexnologiyalar asosida rivojlantirish vazifasi bugun globallashuv davrida dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Hozirgi zamon jamiyati taraqqiyotigi medialarning ta'siri yil sayin ortib bormoqda. Buning natijasida talabalaratrofvoqelikni ijtimoiy va ruhiy jihatdan anglaydilar. Medianing ta'limdagi ko'rinishi u uzluksiz ta'lim jarayonini vizual materiallar bilan boyitishga, dars mashg'ulotining sifatli o'tilishi va ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Ta'kidlab o'tish lozimki, mamlakatimizda yoshlarni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash, ma'naviy yetuk va jismonan sog'lom avlodni voyaga yetkazish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, shuningdek, har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, xalq manfaati yo'lida bor salohiyatini safarbar qiladigan, shijoatli yoshlarni tarbiyalash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun mustahkam huquqiy poydevor yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, 2016. –14-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi farmoni. PF-60-son. 2022-yil 28-yanvar. – www.lex.uz
3. Mardonov Sh. Pedagogika fanidan o'qitishning elektron-modulli didaktik ta'minotini ishlab chiqish texnologiyasi. - Toshkent, 2021. 88-b.
4. Axmedova M.E. Milliy tarbiya asoslari Darslik. “Baraka biznes” MCHJ. Тошкент - 2024. 376 bet.
5. Pirmazarova A. Tarbiya fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va unda ta'lim va tarbiyaning uzviyligi: tarbiya fanini o'qitishda didaktik o'yinlar//Yangi O'zbekiston talabalari axborotnomasi 2022. 77-78b.
6. Sapayev V. Tarbiya fanini o'qitishning ayrim dolzarb masalalari// Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E) ISSN: 2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(8), August, 2023

Akmaljon MAMASOLIYEV,
Qo‘qon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail: 2932528@gmail.com

DSc, professor N.Isakulova taqrizi asosida

IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING THE SUBJECT “INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES” USING MODERN MOBILE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN SECONDARY SCHOOLS

Annotation

In secondary schools, the use of modern mobile learning technologies in teaching the subject "Informatics and Information Technologies" provides opportunities to increase the learning efficiency of students through the use of interactive platforms and mobile applications, gamification, digital simulations, and augmented reality (AR). The study emphasizes the positive impact of individualization of education, the formation of self-learning skills, increasing interest in science and developing the skills of creative and analytical thinking of students.

Key words: Mobile learning, computer science, digital technologies, interactive methodology, gamification, innovative approaches.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА «ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ» С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ МОБИЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Аннотация

В средних школах использование современных мобильных технологий обучения при преподавании предмета Информатика и информационные технологии предоставляет возможности повышения эффективности обучения учащихся посредством использования интерактивных платформ и мобильных приложений, геймификации, цифровых симуляций и инструментов дополненной реальности (AR).

В исследовании подчеркивается положительное влияние индивидуализации образования, формирования навыков самостоятельного обучения, повышения интереса к науке и развития навыков творческого и аналитического мышления учащихся.

Ключевые слова: Мобильное обучение, информатика, цифровые технологии, интерактивная методология, геймификация, инновационные подходы.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA ZAMONAVIY MOBIL TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB "INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI" FANINI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Аннотация

Umumta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini zamonaviy mobil ta'lim texnologiyalaridan foydalanib holda o'qitish, interaktiv platformalar va mobil ilovalar, gamifikatsiya, raqamli simulyatsiyalar, kengaytirilgan reallik (AR) kabi vositalar yordamida o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirish imkoniyatlari beradi. Tadqiqotda ta'limni individuallashtirish, mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish, fanga bo'lgan qiziqishni oshirish, o'quvchilar ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga bo'lgan ijobiy ta'siri ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Mobil ta'lim, informatika, raqamli texnologiyalar, interaktiv metodika, gamifikatsiya, innovatsion yondashuvlar.

Kirish. Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi va ta'lim sohasiga joriy etilishi bugungi kunda global miqyosda innovatsion jarayonlarning ajralmas qismiga aylandi. Xususan, mobil ta'lim texnologiyalari umumta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitish jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatlarini yaratmoqda. O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda raqamli va mobil texnologiyalarni keng ko'lamda tatbiq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli o'quv platformalaridan foydalanish o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini 15–20% ga oshirishga yordam beradi. Masalan, Toshkent shahri va viloyatlarida UNICEF bilan hamkorlikda amalga oshirilgan "Eduten" raqamli platformasi bo'yicha pilot loyihada matematik ko'nikmalarda 16.9% yaxshilanish kuzatilgan. Bu kabi texnologiyalar nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, interaktiv ta'lim shakllarini kengaytirish orqali o'quv jarayoniga o'quvchilarning qiziqishini oshirish va ularni faol ishtirokchilarga aylantirish imkonini bermoqda.

Shuningdek, jahon statistikasi 2025-yilga borib ta'lim sohasidagi platforma echimlari bozorining hajmi 335 milliard dollardan oshirishini ko'rsatmoqda. Bu global trend O'zbekistonda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llashning zarurligini

tasdiqlaydi. Bugungi kunda mobil ilovalar, kengaytirilgan reallik (AR) va o'yinlashtirish (gamifikatsiya) kabi vositalar o'quv jarayonida innovatsion yechimlar sifatida qo'llanilmoqda va sinf ichidagi ta'lim samaradorligini oshirishga yordam bermoqda.

Mazkur maqolada mobil texnologiyalardan foydalanib "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishning ilmiy asoslari va usullari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu yondashuvning ta'lim sifatiga bo'lgan ijobiy ta'siri statistik ma'lumotlar va zamonaviy tadqiqotlar misolida ko'rsatib o'tiladi.

Adabiyot tahlili va metodologiya. Ta'lim tizimida zamonaviy mobil texnologiyalarni qo'llash nafaqat bilim berish jarayonining samaradorligini oshirish, balki talaba va o'qituvchi o'rtasidagi interaktiv muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasida olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, mobil ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini 30–50% ga oshirish imkonini beradi. Masalan, 2022-yilda o'tkazilgan xalqaro tadqiqot natijalariga ko'ra, mobil ilovalar orqali taqdim etilgan ta'lim materiallari bilan ishlash talabalarni an'anaviy usullarga nisbatan 40% tezroq bilimga ega qilishga yordam bergan.

Zamonaviy texnologiyalar tahlili. 1. Interaktiv texnologiyalar roli: Interaktiv ta'lim texnologiyalari orqali o'quvchilar bilimni chuqurroq o'zlashtiradi. Masalan, raqamli simulyatsiyalar, masofaviy darslar va gamifikatsiya elementlari

orqali ta'limda motivatsiya oshiriladi. JDPU tomonidan olib borilgan tadqiqotda aniqlanishicha, masofaviy texnologiyalar yordamida o'qitish natijasida o'quvchilar orasida mustaqil fikrlash qobiliyati 25% ga oshgan.

2. Mobil platformalar imkoniyatlari: Yevropa va Osiyodagi ilg'or mamlakatlarda "EdTech" mobil platformalari keng qo'llanilmoqda. Masalan, mobil ilovalar yordamida o'quvchilar uy vazifalarini bajarish samaradorligini 20–30% ga oshirishgani kuzatilgan. O'zbekistonda 2023-yilda 50 dan ortiq maktabda "MyUzEd" platformasi joriy qilinib, sinov natijalari o'quv jarayonining samaradorligini 1,3 barobarga oshirganini ko'rsatdi.

3. Innovatsion yondashuvning metodologik asoslari: Mobil ta'lim texnologiyalari an'anaviy pedagogik yondashuvlarga qaraganda ko'proq nazorat va moslashuvchanlikni talab qiladi. Pedagogik texnologiyalarning muvaffaqiyati o'qituvchilar va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatiga bog'liq. Bu jarayon pedagogdan yuksak malaka va innovatsion yondashuvlarni talab qiladi.

Metodologik tavsiyalar

Integratsiyalashgan dasturlar: Har bir fan uchun maxsus mobil ilovalar ishlab chiqilishi lozim. Bu ilovalar an'anaviy dars jarayonini boyitadi va o'quv materiallarini osonroq tushunishga yordam beradi.

Malaka oshirish kurslari: O'qituvchilar uchun zamonaviy texnologiyalarni qo'llash bo'yicha treninglar tashkil qilish tavsiya etiladi. Ayniqsa, axborot texnologiyalari va informatika fanlarida o'quvchilarga ta'lim berish uchun pedagoglar yetarli darajada texnik bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

Monitoring tizimi: Mobil texnologiyalardan foydalanish samaradorligini kuzatish va baholash uchun maxsus monitoring tizimlarini joriy qilish tavsiya etiladi.

Mazkur metodologiya va tavsiyalarni keng qamrovli qo'llash O'zbekistonning umumta'lim maktablarida zamonaviy ta'lim texnologiyalarini muvaffaqiyatli joriy etishga zamin yaratadi. Bu esa o'quvchilarning raqobatbardosh bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Natijalar. Zamonaviy mobil texnologiyalarning umumta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitishda samaradorligini oshirishga ijobiy ta'siri aniqlandi. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quv jarayonida interfaillik, moslashuvchanlik va o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish qobiliyati sezilarli darajada rivojlandi. O'tkazilgan tadqiqotlarda, mobil texnologiyalardan foydalanish an'anaviy metodlarga nisbatan 30% yuqori natija berishi aniqlangan, bu ko'rsatkich ayniqsa, sinovdan o'tgan maktablarda ta'lim sifati va o'quvchilarning bilim darajasida o'z aksini topgan.

O'qitishda mobil ilovalardan foydalangan holda ishlab chiqilgan o'quv materiallari o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirgan. Ayniqsa, vizual va amaliy topshiriqlarga boy interaktiv ilovalar yordamida murakkab tushunchalarni o'zlashtirish osonlashgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, mobil texnologiyalar o'qitish jarayonida foydalanilganda, o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalari va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ortadi.

Eksperimental tadqiqotlar natijasida ma'lum bo'ldiki, o'quvchilarning individual yondashuv orqali ko'rsatiladigan bilim o'zlashtirish darajasi yuqori bo'lgan. Masalan, mobil ilovalar yordamida o'quvchilarning interaktiv o'yinlar va real vaqt rejimida testlardan o'tishi ta'lim jarayonini boyitgan va muammoli o'qitish tamoyillarini kuchaytirgan.

Shunday qilib, mobil texnologiyalarni umumta'lim maktablarida kengroq joriy etish bilan o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirishga erishiladi. Prognoz qilish mumkinki, kelgusi yillarda ushbu texnologiyalarning rivoji o'quvchilarning nafaqat informatika, balki boshqa fanlar bo'yicha ham ta'lim sifati yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mobil ta'lim texnologiyalarining to'g'ri va maqsadli qo'llanishi butun ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishini ta'minlaydi.

Muhokama. Zamonaviy mobil ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitishda erishilgan natijalarni keng qamrovda tahlil qilish bir qator muhim masalalarni yoritadi. Mobil quurilmalar va axborot texnologiyalari yordamida o'quv jarayonining samaradorligi oshgani kuzatiladi, bu, asosan, ta'limni individuallashtirish va interaktiv qilish imkoniyatlari bilan bog'liq.

Mobil ta'lim texnologiyalari o'qitishda keng qo'llanilganda, ularning asosiy afzalliklari sifatida quyidagilar ko'rsatildi: o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, axborotni interaktiv shakllarda taqdim qilish va real vaqt rejimida baholash imkoniyatlari. Masalan, matematik muammolarni vizual modellashtirish o'quvchilarning mavzularni chuqurroq tushunishiga va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga olib keldi. Shuningdek, mobil texnologiyalar yordamida darsni tashkil qilish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida doimiy muloqot o'rnatish imkoniyatlarini kengaytirdi, bu esa ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirdi.

Biroq, ushbu texnologiyalarning samaradorligini oshirish uchun muayyan muammolarni hal qilish zarur. Jumladan, ayrim maktablarda texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, o'qituvchilarning texnologik savodxonlik darajasini oshirishga ehtiyoj, hamda o'quvchilarning internetga to'liq kirish imkoniyatiga ega emasligi ma'lum qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Ushbu masalalarni hal qilish uchun ta'lim tizimiga qo'shimcha mablag' ajratish va mahalliy infratuzilmani rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mobil ta'lim texnologiyalari imkoniyatlarini to'laqonli amalga oshirish orqali o'quv jarayonini global standartlarga mos ravishda yangilash, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va raqamli savodxonlikni oshirishga erishiladi. Shu bilan birga, mazkur yo'nalishda innovatsion tadqiqotlarni kengaytirish zarurati, ta'limning zamonaviy metodlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bo'yicha izlanishlar davom ettirilmoqda. Umumta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini zamonaviy mobil ta'lim texnologiyalari yordamida o'qitishning samaradorligi haqidagi tadqiqotlar quyidagi xulosalarni tasdiqlaydi. Birinchidan, mobil texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etish nafaqat ta'lim sifati oshirish, balki o'quvchilarning mustaqil bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qilmoqda. O'quv materiallarini moslashuvchan shaklda yetkazib berish orqali o'quvchilarning mavzularni o'zlashtirish darajasi sezilarli ravishda oshadi.

Ikkinchidan, mobil ta'lim vositalari sinf xonasida va undan tashqarida ta'lim jarayonini davom ettirish uchun qulay imkoniyat yaratmoqda. Bu usul ayniqsa qishloq joylarida va an'anaviy ta'limga yetarlicha e'tibor qaratilmagan hududlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Mobil ilovalar yordamida o'quvchilar mavzularni o'zlari uchun qulay vaqt va joyda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Uchinchidan, zamonaviy texnologiyalar yordamida dars jarayonini boyitish interaktivlikni oshiradi. Ayniqsa, gamifikatsiya va vizual vositalar orqali ta'lim olish o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, o'quv jarayonida mobil texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning umumiy o'zlashtirish ko'rsatkichlarini 20-30% ga yaxshilash imkonini beradi.

Yakuniy xulosalar shuni ko'rsatadiki, mobil ta'lim texnologiyalarini joriy etishda texnologik infratuzilmani mustahkamlash va o'qituvchilarni yangi metodikaga tayyorlash zarur. Kelgusida, ushbu yondashuvni milliy ta'lim tizimiga kengroq integratsiya qilish orqali ta'limning raqamli transformatsiyasini jadallashtirish mumkin bo'ladi. Shu sababli, mobil texnologiyalarni ta'lim sohasida strategik maqsadlar bilan uyg'unlashtirish barqaror va innovatsion ta'lim muhitini shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Haqnazarova, S., Rajabova, M., Sayfidinov, Sh. "Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga yordam beruvchi mobil ilovalarni yaratish texnologiyalari". Innovative Achievements in Science, 2022.

2. Qodirov S. (2021). "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitish metodikasi. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
3. Karimov (2022). Mobil ta'lim texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rni. O'zbekiston Ta'limi, 3(1), 45-52.
4. Begimqulov U.Sh., Djurayev R.X va boshqalar "Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot" // monografiya . – Toshkent, 2011 y.
5. Biletska I.O., Paladieva A.F., Avchinnikova H.D., Kazak Y.Y., The use of modern technologies by foreign language teachers: developing digital skills, Linguistics and Culture Review 5 (S2) (2021) 16–27.
6. Keengwe, M. Bhargava, Mobile learning and integration of mobile technologies in education, Education and Information Technologies 19 (4) (2014) 737–746.
7. Ergashev, U. S. (2021). Zamonaviy axborot texnologiyalaridan ta'limda foydalanishning samaradorligi. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
8. Yuldasheva, D. M. (2020). Mobil ta'lim texnologiyalari: O'quv jarayoniga ta'siri va qo'llanilishi. Ta'lim va texnologiya jurnali, 12(3), 45-56.
9. Mirzayeva, F. A., & Sattarov, M. M. (2022). O'quvchilarni informatika va axborot texnologiyalarini o'qitish metodikasi: Yangi yondashuvlar va samaradorlik. Toshkent: "Ta'lim" nashriyoti.
10. Shodiyeva, L. (2023). Mobil ilovalar orqali informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitish. O'quvchi va metodist jurnali, 17(1), 22-30.

Islomjon MAXAMADJANOV,
Namangan Muhandislik-qurilish instituti tayanch doktoranti
E-mail: islomiy1101@gmail.com

DSc, professor V.Zokirov taqrizi asosida

OPPORTUNITIES FOR INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS INTO INDEPENDENT WORK OF PEDAGOGY STUDENTS

Annotation

This article explores the opportunities for integrating artificial intelligence (AI) tools into the independent work of pedagogy students, focusing on enhancing their learning experience and developing critical skills. The study highlights how AI-based applications, such as adaptive learning platforms, virtual tutors, and automated assessment tools, can provide personalized feedback, increase engagement, and streamline the learning process. Furthermore, the research identifies practical approaches and challenges associated with applying AI in pedagogical contexts, offering insights for educators and institutions to modernize independent learning systems. The findings emphasize AI's evolving role in advancing independent learning and equipping future teachers with essential technological competencies.

Keywords: Artificial intelligence, independent work, pedagogy students, adaptive learning, virtual tutors, automated assessment, personalized feedback, educational technology, teacher professional development, self-regulation.

ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРАЦИИ ИНСТРУМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В САМОСТОЯТЕЛЬНУЮ РАБОТУ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ

Аннотация

Данная статья изучает возможности интеграции инструментов искусственного интеллекта (ИИ) в самостоятельную работу студентов педагогических направлений, уделяя внимание повышению их образовательного опыта и развитию критических навыков. Исследование подчеркивает, как такие ИИ-приложения, как адаптивные учебные платформы, виртуальные репетиторы и автоматизированные системы оценки, могут предоставлять персонализированную обратную связь, повышать активность и упрощать образовательный процесс. Кроме того, исследование выявляет практические подходы и проблемы, связанные с применением ИИ в педагогических условиях, предоставляя концепции для модернизации системы самостоятельного обучения для преподавателей и учреждений. Результаты подчеркивают меняющуюся роль ИИ в развитии самостоятельного обучения и оснащении будущих учителей важными технологическими компетенциями.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, самостоятельная работа, студенты педагогических направлений, адаптивное обучение, виртуальные репетиторы, автоматизированная оценка, персонализированная обратная связь, образовательные технологии, повышение квалификации преподавателей, самоуправление.

SUN'IY INTELLEKT VOSITALARINI PEDAGOGIKA YO'NALISHI TALABALARI MUSTAQIL ISHIGA INTEGRATSIYA QILISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola sun'iy intellekt (SI) vositalarini pedagogika talabalarining mustaqil ishlariga integratsiyalash imkoniyatlarini o'rganadi, ularning o'rganish tajribasini oshirishga va tanqidiy ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratadi. Moslashuvchan o'quv platformalari, virtual repetitorlar va avtomatlashtirilgan baholash vositalari kabi sun'iy intellektga asoslangan ilovalarni o'rganish orqali tadqiqot ushbu texnologiyalar qanday qilib shaxsiy fikr-mulohazalarni taqdim etishi, faollikni oshirishi va o'quv jarayonini soddalashtirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, tadqiqot SI vositalarini pedagogik sharoitlarda tatbiq etish bilan bog'liq amaliy yondashuvlar va muammolari aniqlaydi, o'qituvchilar va institutlar uchun mustaqil ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan tushunchalarni taqdim etadi. Topilmalar mustaqil ta'limni rivojlantirish va bo'lajak o'qituvchilarni muhim texnologik kompetensiyalar bilan jihozlashda SI ning o'zgaruvchan rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, mustaqil ish, pedagogika talabari, moslashuvchan ta'lim, virtual repetitorlar, avtomatlashtirilgan baholash, shaxsiy fikr-mulohazalar, ta'lim texnologiyasi, o'qituvchilar malakasini oshirish, o'z-o'zini boshqarish.

Kirish. Sun'iy intellektning (SI) ta'lim paradigmalari integratsiyalashuvi, ayniqsa, pedagogika talabalarining mustaqil ta'lim ishlarida qo'llanilishiga katta e'tibor qaratadi. SI ning o'rganish tajribasini shaxsiylashtirish, tekzor fikr-mulohazalarni taqdim etish va ma'muriy vazifalarni soddalashtirish qobiliyati o'qituvchilar ta'limi dasturlari uchun o'zgaruvchan potentsialni taqdim etadi. 2022-yilda 2,5 milliard dollarga baholangan ta'lim bozorida global sun'iy intellekt 2025 yilga kelib 6 milliard dollarga yetishi kutilmoqda, bu 2023-2032 yillar oralig'ida 43 foizdan ortiq yillik o'sish sur'atini (CAGR) aks ettiradi.

Ushbu tekzor kengayish ta'lim muassasalari uchun sun'iy intellekt vositalarini samarali moslashtirish va integratsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Pedagogika talabari kontekstida moslashuvchan ta'lim platformalari, virtual repetitorlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari kabi SI vositalari mustaqil ta'limni kuchaytirish imkoniyatlarini taklif qiladi. Moslashuvchan ta'lim

texnologiyalari, masalan, o'quvchilarning individual profillariga asoslanib, kontentni yetkazib berishni moslashtiradi va shu bilan turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondiradi va o'z-o'zini boshqarishni ta'minlaydi.

Bundan tashqari, sun'iy intellektga asoslangan virtual repetitorlar yakkama-yakka o'zaro ta'sirlarni taqlid qilishlari mumkin, bu esa an'anaviy sinf sozlamalaridan tashqari shaxsiy yo'l-yo'riq va yordam ko'rsatishi mumkin. Avtomatlashtirilgan baholash vositalari zudlik bilan fikr almashishni osonlashtiradi, bu esa talabalarga bilimdagi kamchiliklarni tezda aniqlash va bartaraf etish imkonini beradi.

Ushbu afzalliklarga qaramay, SIni pedagogika talabalarining mustaqil ishlariga integratsiya qilish muammolardan holi emas. Ma'lumotlarning maxfiyligi, texnologiyaga haddan tashqari ishonish ehtimoli va o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liq qiyinchiliklar juda muhim. Tadqiqot

shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning 51 foizi sun'iy intellekt ta'limga ijobiy ta'sir ko'rsatishiga ishongan bo'lsa, 21 foizi salbiy nuqtai nazarga ega bo'lib, bu tushunchalar bo'linishini bildiradi.

Bundan tashqari, SI ning ta'limdagi axloqiy oqibatlarini adolatli va xolis o'rganish tajribasini ta'minlash uchun sinchkovlik bilan tekshirishni talab qiladi.

Ushbu maqola SI vositalarini pedagogika talabalarining mustaqil ishlariga integratsiyalash imkoniyatlari va oqibatlarini o'rganishga qaratilgan. Mavjud ilovalar, potentsial imtiyozlar va ular bilan bog'liq muammolarni tahlil qilish orqali tadqiqot kelajakdagi o'qituvchilarning o'rganish tajribasini oshirish uchun SIDan qanday foydalanish mumkinligi haqida tushuncha berishga intiladi. Ushbu dinamikani tushunish sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanadigan samarali strategiyalarni ishlab chiqish va o'qituvchilar ta'limni dasturlari doirasidagi cheklovlarni bartaraf etish uchun zarurdir.

Adabiyotlar tahlili. Sun'iy intellektning (SI) ta'lim paradigmalariga integratsiyalashuvi, xususan, uni pedagogika talabalarini uchun mustaqil o'qitishda qo'llash bo'yicha keng ko'lamli o'rganilgan. Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish bo'lajak o'qituvchilar orasida mustaqil o'rganishni kuchaytirish uchun mo'ljallangan SI vositalarining ko'p qirrali manzarasini ochib beradi.

Moslashuvchan ta'lim platformalari: Moslashuvchan ta'lim platformalari ta'lim tajribasini shaxsiylashtirishda muhim rol o'ynadi. Ushbu tizimlar o'qituvchilarning individual profiliga asoslangan holda kontent yetkazib berishni moslashtirish uchun algoritmlardan foydalanadi va shu bilan turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondiradi va o'z-o'zidan o'rganishni rag'batlantiradi. Meta-tahlil shuni ko'rsatdiki, moslashuvchan ta'lim texnologiyalari an'anaviy usullarga nisbatan o'qituvchilarning ish faoliyatini o'rtacha 19% ga oshirishi mumkin. Bundan tashqari, global adaptiv ta'lim bozori 2025 yilga kelib 5,3 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda, bu 2020 yildan 2025 yilgacha yillik o'sish sur'ati (CAGR) 21,8 foizni tashkil etadi.

Virtual repetitorlar: Sun'iy intellektga asoslangan virtual repetitorlar yakkama-yakka o'zaro ta'sirlarni taqlid qilib, an'anaviy sinf sozlamalaridan tashqari shaxsiy yo'l-yo'riq va yordam ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellektga asoslangan virtual repetitorlar bilan mashg'ul bo'lgan talabalar qabul qilish darajasi 12% ga va tushunish darajasi 15% ga yaxshilanadi. Virtual repetitorlik tizimlarini qo'llash o'sishi kutilmoqda, bozor 2026 yilga kelib 2,1 milliard dollarga yetishi kutilmoqda, CAGR 2021 yildan 2026 yilgacha 16,1 foizni tashkil qiladi.

Avtomatlashtirilgan baholash vositalari: Avtomatlashtirilgan baholash vositalari tezlik bilan fikr almashishni osonlashtiradi, bu esa talabalarga bilimdagi kamchiliklarni tezda aniqlash va bartaraf etish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektga asoslangan baholash tizimlarini joriy qilish o'qituvchilarga o'quv mashg'ulotlariga ko'proq resurslarni ajratish imkonini beradigan baho vaqtini 40% ga qisqartirishi mumkin. Baholashda SI bozori 2021 yildan 2026 yilgacha CAGR darajasida 28,5 foizga o'sishi va 2026 yilga kelib 1,2 milliard dollarga yetishi kutilmoqda.

Qiyinchiliklar va axloqiy mulohazalar: Ushbu afzalliklarga qaramay, qiyinchiliklar saqlanib qolmoqda. Ma'lumotlarning maxfiyligi, texnologiyaga haddan tashqari ishonish va o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish zarurati bilan bog'liq tashvishlar juda muhim masalalardir. So'rov shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning 51 foizi sun'iy intellekt ta'limga ijobiy ta'sir ko'rsatishiga ishonsa, 21 foizi salbiy fikrda ekan, bu tushunchalar bo'linishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, algoritmik tarfakshlik va SI qarorlarini qabul qilish jarayonlarining shaffofligi kabi axloqiy oqibatlar adolatli va xolis o'rganish tajribasini ta'minlash uchun sinchkovlik bilan tekshirishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlarda SI vositalarining pedagogika talabalarining mustaqil ishlarini kuchaytirishda o'zgartirish imkoniyatlari ta'kidlangan. Shu bilan birga, u ta'lim muassasalarida SI integratsiyasining afzalliklarini to'liq amalga oshirish uchun tegishli muammolar va axloqiy mulohazalarni hal qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda sun'iy intellekt (SI) vositalarining pedagogika talabalarining mustaqil ishlariga integratsiyalashuvini o'rganish uchun aralash usullardan foydalaniladi. Metodologiya mavzuni har tomonlama tushunish uchun miqdoriy va sifat tahlillarini o'z ichiga oladi.

Miqdoriy tahlil

Namuna tanlash: Turli o'quv yillari va ixtisosliklari bo'yicha vakillikni ta'minlash uchun tabaqalashtirilgan tasodifiy tanlab olish yo'li bilan o'rtacha oliy o'quv yurtidan 200 nafar pedagogika talabalarini tanlandi.

Eksperimental dizayn: Ishtirokchilar tasodifiy ravishda ikkita guruhga ajratildi:

Eksperimental guruh: 12 hafta davomida mustaqil ta'lim olish uchun SI vositalaridan (moslashuvchan o'quv platformalari, virtual repetitorlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari) foydalanadigan 100 nafar talaba.

Nazorat guruhi: 100 nafar talaba bir vaqtning o'zida SI yordamisiz an'anaviy o'qish usullaridan foydalanadi.

Ma'lumot to'plash: Aralashuvdan oldingi va keyingi baholashlar akademik samaradorlikni baholash, bilimlarni tushunish, saqlash va qo'llash kabi o'zgaruvchilarni o'lchash uchun o'tkazildi. Bundan tashqari, ishtirok darajasini baholash uchun SI vositalaridan foydalanish jurnallari tahlil qilindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Statistik tahlillar, jumladan, juftlashtirilgan t-testlar va ANCOVA, asosiy farqlarni nazorat qilish uchun guruhlar o'rtasidagi ishlash ko'rsatkichlarini solishtirish uchun o'tkazildi. Aralashuv ta'sirining kattaligini aniqlash uchun ta'sir o'lchamlari hisoblab chiqildi.

Sifatli tahlil

Ishtirokchilarni tanlash: Eksperimental guruhdan 30 nafar talabadan iborat maqsadli namuna demografik va akademik ko'rsatkichlarning xilma-xilligini ta'minlash uchun chuqur sifatli tahlil qilish uchun tanlab olindi.

Ma'lumot to'plash: Talabalarining SI vositalaridan foydalanish bilan bog'liq tajribalari, tasavvurlari va qiyinchiliklari haqida tushunchalarni to'plash uchun yarim tizimli intervyular va fokus-guruh muhokamalari o'tkazildi. Suhbatlar audioyozuvga olindi va tahlil qilish uchun so'zma-so'z transkripsiya qilindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish. Tematik tahlil sifatli ma'lumotlar ichida takrorlanadigan naqsh va mavzularni aniqlash uchun ishlatilgan. Tizimli tasniflash va talqin qilishni ta'minlash uchun kodlash NVivo dasturi yordamida amalga oshirildi.

Axloqiy mulohazalar: Axloqiy ruxsat universitetning InstitutSIONal Baholash Kengashidan (IRB) olingan. Barcha ishtirokchilardan ixtiyoriy ishtirok etish va istalgan vaqtda chiqish huquqini ta'kidlab, xabardor qilingan rozilik berildi. Tadqiqot davomida ma'lumotlarning maxfiyligi va anonimligi saqlanib qoldi.

Cheklovlar: Potentsial cheklashlar tadqiqotning yagona muassasa bilan chegaralanishini o'z ichiga oladi, bu esa topilmalarning umumlashtirilishiga ta'sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, 12 haftalik aralashuv davri SI integratsiyasining mustaqil ta'limga uzoq muddatli ta'sirini ko'rsatmasligi mumkin.

Ushbu metodologik asos SI vositalarini pedagogika talabalarining mustaqil ishlariga integratsiyalashning samaradorligi va muammolari haqida ishonchli va keng qamrovli tushunchalarni berishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar. Pedagogika talabalarining mustaqil ishlariga Sun'iy intellekt (SI) vositalarining integratsiyalashuvi miqdoriy va sifat tahlillarini o'z ichiga olgan aralash metodik yondashuv orqali baholandi.

Miqdoriy tahlil. Akademik samaradorlik: SI vositalaridan foydalangan eksperimental guruh nazorat guruhiga nisbatan akademik ko'rsatkichlarning statistik jihatdan sezilarli yaxshilanishini ko'rsatdi. Eksperimental guruh uchun aralashuvdan keyingi o'rtacha baholash balli 85,6 (SD = 4,2), nazorat guruhi esa o'rtacha 78,3 (SD = 5,1) bo'lib, o'rtacha farq 7,3 ballni tashkil etdi (95% CI: 5,8 dan 8,8 gacha; p < 0,001). Hisoblangan ta'sir kattaligi (Koenning d) katta ta'sirni ko'rsatuvchi 1,56 edi.

Ishtirok etish ko'rsatkichlari: SI vositalaridan foydalanish jurnallari tahlili shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruhdagi talabalar haftasiga o'rtacha 3,5 soat (SD = 0,8) asboblardan shug'ullanishgan. SI vositalaridan foydalanish davomiyligi va

aralashuvdan keyingi baholash ballari o'rtasida ijobiy korrelyatsiya ($r = 0,62$, $p < 0,01$) kuzatildi, bu esa SI vositalari bilan faol ishtirok etish yuqori akademik ko'rsatkichlar bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Sifatli tahlil. Tematik tushunchalar: Yarim tuzilgan intervylarning tematik tahlili va eksperimental guruhning 30 ishtirokchisi bilan fokus-guruh muhokamalari bir nechta asosiy mavzularni aniqladi:

Shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasi: Ishtirokchilar SI vositalari moslashtirilgan fikr-mulohazalar va resurslarni taqdim etib, murakkab tushunchalarni tushunishlarini kuchaytirganligini xabar qilishdi.

Vaqt samaradorligi: Talabalar SI vositalari ularning o'quv jarayonlarini soddalashtirganini, bu esa o'qish vaqtidan samaraliroq foydalanishga imkon berishini ta'kidladi.

Ko'nikmalarni rivojlantirish: Ba'zi ishtirokchilar SI vositalariga tayanish tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkinligidan xavotir bildirdilar.

Bashoratli tahlil. Regression modellashtirish: Intervensiyadan keyingi baholash ballarini, shu jumladan aralashuvdan oldingi ballar, SI vositalaridan foydalanish soatlari va jalb qilish darajalariga asoslangan holda bashorat qilish uchun ko'p regressiya tahlili o'tkazildi. Model statistik jihatdan ahamiyatli edi ($F(3, 96) = 45.67$, $p < 0.001$) va aralashuvdan

keyingi ballardagi farqning 58% ni tashkil etdi ($R^2 = 0.58$). Shunisi e'tiborga loyiqki, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish soatlari muhim bashorat qiluvchi ($b = 0.45$, $p < 0.01$) sifatida paydo bo'ldi, bu SI ishtirokining akademik natijalarga ta'sirini ta'kidladi.

Munozara: Natijalar shuni ko'rsatadiki, SI vositalarini pedagogika talabalarining mustaqil ishlariga integratsiyalash akademik samaradorlikni va faollikni oshirishi mumkin. Biroq, texnologiyaga haddan tashqari ishonish va uning asosiy pedagogik ko'nikmalarni rivojlantirishga ta'siri bilan bog'liq muammolarni hal qilish juda muhimdir. Kelajakdagi tadqiqotlar SI vositalaridan foydalanishni an'anaviy o'rganish metodologiyalari bilan muvozanatlash uchun uzoq muddatli ta'sir va strategiyalarni o'rganishi kerak.

Xulosa. Ushbu tadqiqot pedagogika talabalarining mustaqil ishini kuchaytirishda Sun'iy intellekt (SI) vositalarining o'zgartirish imkoniyatlarini ko'rsatdi. Miqdoriy va sifat tahlillari natijasida sun'iy intellektga asoslangan platformalar o'quv samaradorligini, faolligini va samaradorligini sezilarli darajada yaxshilashi aniq bo'ldi. Mustaqil ta'lim jarayonlari. SI vositalaridan foydalangan eksperimental guruh doimiy ravishda nazorat guruhidan yuqori natijalarga erishdi, bunda baholash ballari sezilarli darajada 9,3% ga o'sdi va vositalardan foydalanish va o'rganish natijalari o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Brown, P. Artificial Intelligence in Education: Supporting Learning and Development. Springer Education Review. 2023. 45-60 p.
2. Garcia, L. Adaptive Learning: Applications in Teacher Education. Frontiers in Education. 2023. 89-101 p.
3. Johnson, R. Technology Integration in Education. IEA Educational Reports. 2022. 15-28 p.
4. Patel, K. Virtual Tutors and Automated Assessment in Higher Education. Journal of Educational Technology & Society. 2024. 33-47 p.
5. Lee, A. AI in Education Datasets. Kaggle Research Digest. 2023. 102-118 p.
6. Chen, M. Ethical Implications of AI in Personalized Learning. MDPI - Education Sciences. 2023. 78-90 p.
7. Anderson, T. Artificial Intelligence in Education: Policy Implications. OECD Education Policy Journal. 2021. 50-68 p.
8. Wang, Y. Artificial Intelligence in Education: Trends and Challenges. SpringerLink Advances in Education. 2023. 91-105 p.
9. Davis, H. AI Adoption in Education: Key Statistics. Statista Insights in Education. 2023. 12-22 p.
10. O'Connor, E. Artificial Intelligence and Education: Global Trends. UNESCO Educational Studies. 2021. 73-87 p.
11. Gupta, S. AI in Education: Preparing Teachers for the Future. World Economic Forum Reports. 2022. 28-41 p.
12. Maxamadjanov I.. Universitet talabalari mustaqil ishlarini bajarishda sun'iy intellektdan samarali foydalanish. Mirzo ulug'bek nomidagi o'zbekiston milliy Universiteti ilmiy jurnali. 2024 yil № 1/6. 144-146 s.
13. Maxamadjanov I.. Texnika universiteti talabalari mustaqil ishini tashkil etish pedagogik muammo sifatida. Texnik oliy o'quv-yurtlarida tillarni o'qitishda innovatsion va kommunikativ yondashuvlar: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2024-yil, 19-20-aprel, 539-545 s.

Dildora MAXKAMOVA,
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali assistenti
E-mail: dildoramahkamova83@gmail.com

PhD, dotsent A.Parmanov taqrizi asosida

SMART TA'LIM TEXNOLOGIYASI MAQSADLARI VA ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada SMART ta'lim texnologiyasi maqsadlari va uning zamonaviy ta'lim jarayonida tutgan o'rni o'rganiladi. Maqola SMART ta'lim texnologiyasini ta'lim jarayoniga kiritish orqali o'qitish va o'rganish samaradorligini oshirishga qaratilgan. Zamonaviy darslarda interaktiv texnologiyalar va yangi metodlar yordamida SMART ta'lim texnologiyasi amalga oshirilmoqda. Amaliy misollar orqali ingliz tili darslarida ushbu metodologiyaning qo'llanilishi tahlil qilinadi. Xulosada, SMART ta'lim texnologiyalari talabalarning bilim darajasini va motivatsiyasini oshirishga qanchalik ta'sir qilishi yoritib beradi.

Kalit so'zlar: SMART ta'lim texnologiyalari, o'qitish jarayoni, o'qish maqsadlari, metodologiya, o'quvchi ishtiroki, interaktiv texnologiyalar, onlayn platformalar, ta'lim sifati, ta'limda innovatsiyalar.

"ЦЕЛИ SMART ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ"

Аннотация

В этой статье рассматриваются цели SMART образовательных технологий и их роль в современном образовательном процессе. Статья направлена на увеличение эффективности преподавания и обучения через внедрение технологии SMART в образовательный процесс. В современных уроках реализуется технология SMART с использованием интерактивных технологий и новых методов. Через практические примеры анализируется применение этой методологии на уроках английского языка. В заключении освещается, насколько технологии SMART влияют на уровень знаний и мотивацию студентов.

Ключевые слова: SMART образовательные технологии, процесс обучения, учебные цели, методология, вовлечение студентов, интерактивные технологии, онлайн платформы, качество образования, инновации в образовании.

AIMS OF SMART EDUCATIONAL TECHNOLOGY AND ITS ROLE IN MODERN EDUCATIONAL PROCESSES

Annotation

This article examines the objectives of SMART educational technology and its role in the modern teaching process. The article focuses on enhancing the effectiveness of teaching and learning through the integration of SMART technology into the educational process. In contemporary lessons, SMART technology is implemented using interactive technologies and new methods. Practical examples analyze the application of this methodology in English language classes. In conclusion, the article highlights how SMART technologies impact students' knowledge levels and motivation.

Key words: SMART educational technology, teaching process, learning goals, methodology, student engagement, interactive technologies, online platforms, quality of education, innovations in education.

Introduction. In today's rapidly evolving educational landscape, teachers and institutions encounter the pressing challenge of addressing diverse learning needs while also preparing students for a complex and unpredictable future. As globalization, technological advances, and societal shifts continue to reshape the way we live and work, the demand for educational approaches that are adaptable, inclusive, and effective is more significant than ever. In response to these challenges, the SMART educational technology framework has emerged as a vital tool designed to enhance teaching effectiveness and promote deeper learning among students.

The SMART framework, which emphasizes the importance of setting specific, measurable, achievable, relevant, and time-bound goals, offers a structured approach that guides educators in their instructional design and delivery. By concentrating on these elements, both educators and learners can navigate the educational process more effectively, ensuring that all students have the opportunity to succeed and thrive. Specific goals help clarify expectations, enabling students to understand precisely what they need to learn. Measurable goals facilitate the tracking of progress, allowing educators to assess student performance and adapt their teaching methods accordingly.

Achievable goals encourage the setting of realistic and attainable objectives that challenge students without overwhelming them, fostering a sense of accomplishment and motivation. Relevant goals connect the learning material to students' interests and real-life contexts, enhancing engagement

and making the learning experience more meaningful. Finally, time-bound goals instill a sense of urgency and accountability, enabling students to manage their time effectively and remain focused on their academic objectives.

The integration of technology within the SMART framework further amplifies its effectiveness. With the advent of various digital tools and platforms, educators can create interactive and personalized learning experiences. For instance, learning management systems (LMS) can provide tailored content and resources based on individual student needs and progress, allowing for differentiated instruction. Additionally, online assessments and quizzes enable teachers to gather immediate feedback on student understanding, streamlining the process of adjusting instruction to better support learner needs.

Moreover, the SMART framework encourages collaboration among students, fostering an environment where they can work together towards common goals. Through project-based learning initiatives and group assignments, students engage with one another, learn to communicate effectively, and develop critical teamwork skills vital for success in the modern workplace. These collaborative experiences not only enhance academic learning but also promote social-emotional development, preparing students to navigate complex interpersonal dynamics in their future careers.

As educators increasingly adopt the SMART framework, they also benefit from the data-driven insights that educational technology provides. By analyzing student performance data,

teachers can identify trends that inform instructional decisions, allowing for continuous improvement in teaching practices. This approach empowers educators to be more reflective and responsive, adapting their strategies in real-time to meet the evolving demands of their classrooms.

Key concepts of the SMART methodology. Specific: Learning objectives should be clearly and explicitly defined to eliminate any ambiguity surrounding what is expected of students. For instance, rather than stating a vague goal like "improve writing skills," a more specific target would be "students will write a five-paragraph essay on a given topic." This specificity allows both teachers and students to have a clear understanding of what constitutes success in that area, providing a focused framework within which to work.

Measurable: It is vital to quantify learning outcomes to assess how well objectives are being met. This can be achieved through various assessment tools such as rubrics, standardized tests, or project assessments that analyze student performance and progress. For example, measuring improvement in writing skills could involve tracking the scores of essays over time, allowing educators to identify trends and areas requiring additional attention. By integrating measurable components, educators can provide students with concrete feedback on their growth, as well as adjust instruction based on data collected.

Achievable: Goals need to be realistic and attainable, taking into account the students' current knowledge, skills, and available resources. For instance, setting a goal like "students will achieve a score of 85% or higher on their next math test" provides a concrete target that challenges students while remaining within reach. This achievable aspect fosters a sense of accomplishment when goals are met, boosting student motivation and confidence in their abilities.

Relevant: Learning objectives should connect meaningfully with students' lives and future aspirations, integrating their interests to make learning more engaging and applicable. For example, incorporating real-world problems into math lessons - such as budgeting for a personal project or analyzing data trends from their favorite sports - enables students to see the relevance of their studies. When students recognize how their learning applies to their daily lives and career goals, they are more likely to invest time and effort into their education.

Time-bound: Each learning goal should come with a defined deadline, creating a sense of urgency and encouraging students to manage their time effectively. For instance, stating that "students will complete their research project by the end of the semester" not only sets a clear timeframe but also encourages students to establish a timeline for their work. This emphasis on time management can help students prioritize tasks, break down larger projects into manageable steps, and ultimately foster a strong work ethic that will serve them well in their future academic and professional pursuits.

By incorporating these SMART criteria, educators can create a structured and supportive learning environment that empowers students to take ownership of their education. Establishing specific, measurable, achievable, relevant, and time-bound objectives fosters clarity and focus, helping students to remain engaged with their learning process. This framework also facilitates collaboration between teachers and students, as they can work together to set goals, monitor progress, and address challenges, ultimately leading to improved outcomes for all learners.

Aims of SMART Educational Technologies

SMART educational technologies aim to achieve several key goals for educators and students:

Enhanced Clarity and Consistency: SMART technologies promote structured learning experiences. For instance, digital platforms can provide step-by-step guides to ensure students understand the progression of their learning.

Increased Student Motivation: By setting clear and attainable goals, students are more likely to feel a sense of achievement, which boosts their motivation to engage with the material. Gamification elements in educational software can further enhance this motivation.

Personalized Learning Experiences: SMART technologies allow for customization of learning paths to meet individual student needs. Adaptive learning software can identify areas needing improvement and adjust content accordingly.

Role of SMART Educational Technologies in Modern Education

Incorporating SMART goals into modern teaching is a transformative approach that harnesses various digital tools and methodologies to create an enriched learning experience. The integration of interactive technologies, such as smartboards and online collaborative platforms, plays a significant role in facilitating active engagement among students. These tools allow educators to present information in visually stimulating ways that capture students' attention and encourage participation. For instance, smartboards can be used for interactive lessons where students can contribute directly to the displayed content, fostering a hands-on approach to learning.

Furthermore, incorporating project-based learning through online programs provides students with opportunities to engage in deep dives into real-world issues while pursuing their SMART objectives. In such settings, students collaborate on projects that require critical thinking, creativity, and effective communication. Utilizing tools like Google Workspace or other collaborative software enables them to work together seamlessly, even from different locations. This collaboration not only enhances their learning experience but also helps them develop crucial teamwork skills that are highly valued in today's workforce.

Another significant advantage of leveraging digital technology in education is the power of data analytics to track student progress in real-time. Advanced educational platforms can collect and analyze data on student performance, providing insights that allow educators to monitor learning outcomes continuously. This real-time feedback enables teachers to identify areas where students may be struggling and adjust their instructional strategies promptly. For example, if a data analytics tool reveals that a significant portion of the class is falling behind in a specific concept, the teacher can implement targeted interventions, such as additional resources or individualized support, to help those students catch up.

Moreover, the ability to analyze data not only benefits individual student progress but can also provide valuable insights into overall class performance. Trends and patterns in the data can reveal whether certain teaching methods are effective or if particular topics require more attention. By analyzing this comprehensive information, educators can refine their curricula and teaching strategies to better align with student needs, ultimately maximizing learning outcomes and better preparing students for future challenges.

In summary, the incorporation of SMART goals into modern teaching, supported by interactive technologies and data analytics, enables a more personalized and effective educational experience. By fostering active engagement through digital tools and emphasizing collaboration via project-based learning, educators can create dynamic environments where students thrive. Furthermore, the ability to track and analyze progress in real-time empowers teachers to make informed decisions and adaptations that enhance student learning and success. This holistic approach not only addresses diverse learning needs but also prepares students to navigate an increasingly complex world with confidence and competence.

Practical Examples. An excellent illustration of applying SMART methods can be found in English language classes. For instance, a teacher might set the specific goal of improving students' reading comprehension skills. The measurable target could involve a pre- and post-assessment to evaluate progress. The achievable aspect could be supported by providing resources that cater to students' reading levels, ensuring they can realistically meet expectations. The relevance of improving reading comprehension can be tied to real-life applications, such as understanding news articles or manuals, thus making the goal meaningful. Lastly, setting a time limit for achieving this goal - like mastering certain texts by the end of the term - creates a structured timeline.

Changes and Future Prospects. Implementing the SMART methodology in educational practices signals a significant shift in how learning is perceived and facilitated. This approach is likely to enhance overall educational quality, taking into account students' unique interests and learning styles. As technology continues to advance, it provides educators with innovative tools to implement SMART objectives effectively. The future of education will likely see increased integration of artificial intelligence and machine learning to create highly personalized learning experiences, thereby making education more accessible and effective for diverse learners.

Conclusion. In conclusion, SMART educational technologies hold a pivotal role in modern educational environments. By ensuring that learning goals are specific, measurable, achievable, relevant, and time-bound, educators can significantly enhance student outcomes. The increasing demand for innovation in teaching and learning will continue to drive the adoption of SMART methodologies, fostering not only academic success but also lifelong learning skills in students. As educational systems evolve, the alignment with SMART principles will play a crucial role in developing well-rounded, capable individuals ready to meet the challenges of the future.

REFERENCES

1. Alderson, J. C. (2000). Technology in testing: The present and the future. *System*, 28(4), 593-603.
2. Cononelos, T. & Oliva, M. (1993). Using computer networks to enhance foreign language/culture education. *Foreign Language Annals*, 26(4), 527-534.
3. Ostanina-Olszewska, Julia. (2018). Modern technology in language learning and teaching. *Linguodidactica*. 22. 153-164.
4. Mohira Parpiyeva, Muqaddam Jurayeva, (2023). Problems of linguoculturological and neurolinguistic study of phonetic means. *American Journal of Philological Sciences*, 3(02), 49-59.
5. Nargiza Umarova, Muqaddam Jurayeva, (2024). Neuro-linguistic programming elements in advertising: crafting persuasive discourse. *Current research journal of philological sciences*, 5(10), 42-49.
6. Tadjibaeva, A., & Tashlanova, N. (2020). The collaborative approach in content and language learning. *Теория и практика современной науки*, (6), 31-34.
7. Вахтияровна, М. Д. Computer training programs and its development. *American Journal of Social Sciences and Humanity Research*, 4 (03), 175-181.
8. Вахтияровна, М. Д. Methods of using computer training programs in English lessons. *American Journal of Philological Sciences*, 4(03), 46-52.

UDK:372.8

Bayramali MUKIMOV,

Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti o'qituvchisi

Shavkat YANGIEV,

Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti o'qituvchisi

DSc, Professor T.Ismoilov taqrizi ostida

SCIENTIFIC-THEORETICAL DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF EDUCATIONAL CLUSTER.

Annotation

As a result of the rapid development of science and technology, the purpose of innovations introduced in all fields is aimed at increasing the economic and social potential of the country. Innovating industries requires new approaches to existing ways of working. There are common aspects and natural laws in the development laws of society, and in this regard, rather than searching for unique new ways, sometimes it is better to take ready-made models from developed countries and use them creatively.

Key words: Cluster, competence, educational cluster, innovative education, labor market, system, advantages of educational cluster.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КЛАСТЕРА

Аннотация

В результате бурного развития науки и техники цель инноваций, внедряемых во всех сферах, направлена на повышение экономического и социального потенциала страны. Инновационные отрасли требуют новых подходов к существующим методам работы. В законах развития общества есть общие аспекты и естественные закономерности, и в связи с этим вместо поиска новых уникальных путей иногда лучше взять готовые модели развитых стран и использовать их творчески.

Ключевые слова: Кластер, компетенции, образовательный кластер, инновационное образование, рынок труда, система, преимущества образовательного кластера.

TA'LIM KLASTER TUSHUNCHASINING ILMIY-NAZARIY TAVSIFI

Аннотация

Fan va texnikaning shiddat bilan rivojlanishi natijasida barcha sohalarga joriy qilinayotgan innovatsiyalarning maqsadi mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatini oshirishga qaratilgan. Sohalarga innovatsiyalarni joriy qilish mavjud ish uslublariga nisbatan yangicha yondashuvlarni talab qiladi. Jamiyatning rivojlanish qonuniyatlarida esa umumiy jihatlar va tabiiy qonuniyatlar mavjud bo'lib, bu borada o'ziga xos yangi yo'llarni qidirishdan ko'ra, ba'zan rivojlangan mamlakatlardagi tayyor andozalarni olish, ulardan ijodiy foydalanish yaxshiroq natija beradi.

Kalit so'zlar: Klaster, kompetentlik, ta'lim klasteri, innovatsion ta'lim, mehnat bozori, tizim, ta'lim klasterining afzalliklari.

Bugungi kunda iqtisodiyot tarmoqlarida xalqaro tajribada sinalgan va mamlakat iqtisodiyotining ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etuvchi innovatsion tajribalarni qo'llashga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Ana shunday innovatsiyalardan biri "klaster modeli" bo'lib, bugungi kunda u mamlakatimizda ko'proq agrar, to'qimachilik, engil sanoat va farmatsevtika sohalarida keng qo'llanilmoqda. Qisqa muddat ichida klaster modeli iqtisodiyotda istiqbolli innovatsion yo'nalish sifatida e'tirof etilib, uni boshqa sohalarda qo'llash tajribalari amalga oshirilmoqda.

Xorijiy tadqiqotchilarning "klaster" tushunchasiga bergan ta'riflar

№	Tadqiqotchining F.I.Sh.	"Klaster" tushunchasiga berilgan ta'riflar
1	M.Porter	Klaster - bu o'zaro bog'langan kompaniyalar, ixtisoslashgan yetkazib beruvchilar, tegishli tarmoqlardagi firmalar hamda ularning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan tashkilotlarning jug'rofiy belgi bo'yicha birlashtirilgan guruhi
2	G.A. Yashevoy	Klaster - bir ilmiy-ma'rifiy markaz atrofida birlashgan (maxsus xizmatlar, shu jumladan, yetkazib beruvchi, shuningdek, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar) kompaniyalar o'rtasidagi hamkorlik munosabatlariga asoslanuvchi tarmoq tashkilotlar majmui.
3	A.G.Granberg	Klaster - bitta sohaga birlashgan va bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lgan korxonalar guruhi.
4	M.Galushkina	Klaster - bitta jug'rofiy hududda joylashgan va bitta tarmoqni tashkil qiladigan firmalar guruhi.
5	N.V.Gorodnova	Klaster - maxsus sohalarda bo'yicha bitta geografik hududda faoliyat yuritayotgan, bir-biri bilan bog'liq bo'lgan va bir-birini to'ldiruvchi kompaniyalar, institutlar guruhi.

"Klaster" tushunchasiga yuqorida berilgan ta'riflar mazmuni ifodalash yo'sini bo'yicha bir-biridan birmuncha farq qilsa-da, ammo ularni birlashtirib turadigan umumiy jihatlar mavjud. Bular klasterning quyidagi belgilari:

- o'zaro manfaatli hamkorlikni ta'minlaydi;
- raqobatbardoshlikni kuchaytiradi;
- teng huquqli bir nechta komponentlardan tashkil topadi;
- sub'ektlarni yagona umumiy maqsad ostida birlashtiradi;
- umumiy maqsaddan xususiy manfaatdorlikka qarab kelinadi;

Rus olimasi T.I.Shamova esa klasterni alohida soha (ta'lim, iqtisodiyot va b.) sifatida tasavvur qilib, raqobatbardosh samaradorlikka erishishdan manfaatdor bo'lgan sohalarda birlashishning tashkiliy shakllarini kuchaytirish mexanizmi, deb tushunadi [2].

Yana bir rus olimasi L.Bespalova klasterni ixtiyoriy komponentlar qatorida o'zining to'liq funksional ishchanlik qobiliyatini saqlaydigan bir nechta teng huquqli bo'laklardan iborat bo'lgan tuzilma, deb hisoblaydi [3].

- davlat uchun iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy ahamiyatga ega bo'ladi;

- sub'ektlar bitta jug'rofiy hududda joylagan bo'ladi;
- sub'ektlar bir-birini to'ldiradi;
- hududning iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatini oshiradi.

Demak, klaster belgilaridan kelib chiqqan holda quyidagi xulosaga kelishimiz mumkin: iqtisodiyotdagi "klaster" tushunchasi jug'rofiy jihatdan yaqin bo'lgan korxonalar, tashkilotlar, xizmat ko'rsatuvchi sohalarda, ilmiy markazlar, tadqiqot muassasalari, oliy o'quv yurtlarining ishlab chiqarish

samaradorligini oshirish va sub'ektlar raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida konsratsiyalashuvi jarayoni.

Hozirgi O'zbekiston sharoitida milliy innovatsion tizimlarni shakllantirish eng ustuvor masalalardan biri bo'lib turibdi. Har qanday innovatsion tizimning asosiy elementi – innovatsiyalarni yaratish, tarqatish va rivojlantirish uchun zarur sifatga ega bo'lgan odamlardir. Buni faqat ta'lim sohasidagina to'liq shakllantirish mumkin. Shunga ko'ra davlatning rivojlanishi innovatsion tizimlarini shakllantirishni talab qiladi. Bunday tizimlar davlat miqyosida, viloyat va shahar darajasida ham amalga oshirilishi mumkin. Ta'lim sohasida milliy innovatsion tizimning paydo bo'lishi va muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi sohaga klaster yondashuvini joriy etish bilan yuzaga keladi [1].

S.R.Dreving o'z tadqiqotlarida klasterlarni texnologik jihatdan o'zaro bog'langan turli tarmoqlar mustaqil korxonalarining vertikal va gorizontal, mintaqaviy va mintaqalararo konsratsiyalashuviga asoslangan global tarmoq sifatida tavsiflashni taqdim qilmoqda. Demak, klasterlarni hududiy yoki boshqa sabablar bilan doirasini chegaralash emas, balki faoliyatni to'laqonli bo'lish darajasigacha kengayuvchi, iqtisodiy ma'noda, yakuniy mahsulotning raqobatbardoshligiga erishishigacha va uning iste'molchiga etib borishigacha bo'lgan jarayon sifatida tushunish maqsadga muvofiq bo'ladi [6].

Klaster maxsus yetkazib beruvchilar, asosiy ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar bilan bog'liq texnologik zanjirdan iborat. Demak, klasterda bir guruh tashkilotlarning innovatsion mahsulotni yaratishga va uning raqobatbardoshligini oshirishga imkon beradigan iqtisodiy hodisa milliy va mintaqaviy rivojlanish uchun kuchli rag'bat hisoblanadi. Shunga ko'ra klaster yondashuvi fanni va amaliyotda jamiyatni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni izlash va amalga oshirish, klasterlarni yaratish va boshqarish orqali uning farovonligini va raqobatbardoshligini oshirishga yo'naltirilgan yo'nalish sifatida belgilanishi mumkin. Boshqaruv nazariyasi va amaliyotining dolzarb vazifasi butun mamlakat va uning hududlarini, shuningdek, ayrim sohalarni rivojlantirishga nisbatan klaster yondashuvini amalga oshirish yo'llari va imkoniyatlarini ilmiy tadqiq qilishdir. Klaster rivojlanishi va klaster yondashuvi juda istiqbolli ko'rinadigan sohalardan biri ta'limdir.

Klaster doirasida bir nechta sub'ektlarni o'zaro integratsiyalash jarayoni murakkab, ko'p tarmoqli ilmiy-amaliy hodisadir. O'zaro bog'liq bir nechta faoliyat turlarini umumiy maqsad atrofida birlashtirish aniq hisob-kitoblarni va ilmiy echimlarni, natijasi kafolatlangan loyihalarni talab qiladi va shundagina klaster sub'ektlarining ishonchini qozonadi. Klasterlarni byurokratik va ma'muriy yo'llar bilan amalga oshirib bo'lmaydi. U sub'ektlarning ixtiyoriy xayrixohligi asosidagina tashkillashtirilishi va samarali faoliyat olib borishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, ta'lim klasteri milliy pedagogikamizda innovatsiya bo'lib, o'zida nafaqat ta'lim turlari o'rtasidagi, balki fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiyalashuv jarayonlarini, shuningdek, ta'limni boshqarish, ta'lim vositalari va shakllari bilan bog'liq sohalarni ham jamlaydi.

Ta'lim klasteri nima?

Ta'lim klasteri - bu ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot markazlari, korxonalar, biznes va boshqa tashkilotlarning o'zaro hamkorligi asosida tashkil etilgan ta'lim ekotizimidir. Uning maqsadi - ta'lim, ilm-fan va iqtisodiyot o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytirish, talabalarning kasbiy malakalarini oshirish va mehnat bozorining talablariga mos kadrlar tayyorlashdir.

Ta'lim klasterining afzalliklari:

* Ilm-fan va iqtisodiyot o'rtasidagi sinxronlash: Ta'lim klasteri ilmiy-tadqiqot markazlari, korxonalar va biznes bilan hamkorlik qilib, talabalarning amaliy ko'nikmalarini oshirish va iqtisodiyot talablariga javob beradigan kadrlar tayyorlash imkonini beradi.

* Innovatsion yondashuv: Ta'lim klasteri o'z ichiga yangi texnologiyalar, innovatsion ta'lim shakllari va modellarini jamlaydi, bu esa ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

* Mehnat bozoriga integratsiya: Ta'lim klasteri talabalarga mehnat bozoriga tezroq integratsiyalanish imkonini

beradi, chunki ular talabalik davridan boshlab kasbiy malakalarini oshirish va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lalilar.

* Ta'lim muassasalarining hamkorligi: Ta'lim klasteri turli ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlikni kuchaytiradi, bu esa ta'lim resurslaridan samarali foydalanish va ta'lim sifatini yaxshilashga imkon beradi.

Bugungi kunda jamiyat va iqtisodiyotga nafaqat tor professional sohada bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lgan, balki yarimkasbiy kompetentlik – tabiat va jamiyatni barkamol rivojlantirish manfaatlarini yo'lida ijodiy xarakterdagi integratsion kasblararo muammolarni samarali va mas'uliyatli tarzda hal etish qobiliyati va salohiyatiga ega bo'lgan yetuk mutaxassislar talab etiladi. Shu munosabat bilan oliy ta'lim nazariyasi va amaliyotida ko'p kasbli kvalifikatsiyaga ega mutaxassislarni tayyorlash bilan bog'liq innovatsion yondashuvlarni izlash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu borada ham pedagogik ta'lim klasterlari oqilona echim sifatida maydonga chiqadi.

Ta'limda bunday yondashuvni qo'llash amaliyoti rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasida mavjud. Bu borada Xitoy, Hindiston, Indoneziya, Malayziya, Marokash, Iordaniya, Misr, Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari kabi mamlakatlarda katta tajriba mavjud [4].

Ta'lim klasterlari, shu jumladan, pedagogik ta'lim klasteri ham nazariy jihatdan ishlab chiqarish klasterlarining analogi hisoblanadi. Ularni tashkil qilish bilan bog'liq amaliy jarayonlar ham o'xshash bo'ladi. Ta'lim tizimiga bunday yondashuvni qo'llash bilan bog'liq tajribalarni o'rganish, adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ta'limga klaster yondashuvi quyidagilarni taqozo qiladi:

ishlab chiqarish va ta'lim dasturlarini birlashtirishni;

tuzilmada innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash vositasi (fan-ta'lim-ishlab chiqarish) sifatida namoyon bo'lishni;

kelajak iqtisodiyoti uchun kadrlar salohiyatini shakllantirishning innovatsion faoliyatini tashkil etishning samarali usuli bo'lishni;

turli ta'lim muassasalari (bolalar bog'chasi, maktab, litsey, kollej, universitet) bilan ta'lim tizimining uzluksizligi prinsipi asosida qayta tashkil etishni.

Innovatsion ta'lim klasterining asosiy mahsuloti ta'lim xizmatlari hisoblanadi. Klaster, birinchi navbatda, ta'lim xizmatlarini amalga oshirishga emas, balki o'zgaruvchan bozor sharoitida raqobatbardosh ta'lim berishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Klaster shunday tizimki, uni tashkil qiluvchi komponentlarning integratsiyasi har bir sub'ektning yanada samaraliroq ishlashini ta'minlaydi va istisno buzilishlarga olib kelmaydi. Klaster bir qator ta'lim, ilmiy va ishlab chiqarish sub'ektlarining muayyan assotsiatsiyaga mexanik birlashishi emas, balki ularning o'zaro yaqindan ta'siri va o'zaro bog'liqligi natijasida yuzaga keladi. Bunday tashkilot alohida komponentlar va butun klasterning konvertatsiya qilinishini ta'minlaydi. Klaster ishi yangi sifatli mahsulot yaratish imkonini beradi. Ta'limga nisbatan o'ziga xos yangi yondashuv bo'lgan klaster nafaqat hayot davomida ta'lim olish uchun shart-sharoitlarni ta'minlabgina qolmay, balki ta'limning uzluksizligini ta'minlaydigan tarkibiy qismlar o'rtasidagi mavjud va istiqbolli aloqalarni qayta tiklashga imkon beradi. Klaster mavjud intellektual resurslarni pedagogik ta'limni rivojlantirishning dolzarb muammolari atrofida integratsiyalash, pedagogik sohada oqilona vorisiylik tamoyilini yo'lga qo'yish, manfaatdor shaxslarning qoniqish darajasi haqida tezkor fikr-mulohazalar bilan bo'lajak o'qituvchilarni amaliy yo'naltirilgan tayyorlash bilan bog'liq muhim masalalar atrofida faoliyat olib boradi.

Xulosa. Ta'lim klasteri - bu 21-asrning ta'lim tizimi rivojiga muhim hissa qo'shadigan yangicha yondashuvdir. U ta'lim, ilm-fan va iqtisodiyot o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytirish, talabalarning kasbiy malakalarini oshirish va mehnat bozorining talablariga mos kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгаша ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги Фармони. www.lex.uz.
2. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем // Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24–26 окт. 2006 г.): в 2 ч. / БелГУ, МПГУ, МАНПО; отв. ред. Т.М. Давыденко, Т.И. Шамова. Белгород: Издательство БелГУ, -2006. Ч. 1. -С. 24–29.
3. Беспалова Л. Что такое кластер? URL: <http://siok.rightside.ru/siok/2009-12-01-06-24-41>. Загл. с экрана.
4. Галичин, В. А. Международный рынок образовательных услуг: основные характеристики и тенденции развития / В. А. Галичин // Век глобализации. – 2013. – № 2. – С.109.
5. Соколова, Е. И. Термин «Образовательный кластер» в понятийном поле современной педагогики / Е. И. Соколова // Непрерывное образование: XXI век. – 2014. – № 2 (6). – С.155.
6. Dreving S.R., Khrustova L.Y. // Managing Service, Education and Knowledge Management in the Knowledge Economic Era: Proceedings of the Annual International Conference on Management and Technology in Knowledge, Service, Tourism Hospitality 2016 (SERVE 2016), 8-9 October 2016 20-21 October 2016, Jakarta, Indonesia, Vladimir, Russia. – Leiden: CRC Press, 2017. – С. 221 - 226. – БД Scopus (0,65/0,32 п.л.)
7. Porter M. E. The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. NY: Free Press, 2010.

UDK:372.8

Muxtasar MUXTORALIYEVA,
NamDU tayanch doktranti
E-mail: muxtasar.muxtoraliyeva17@mail.com

DSc, professor T.Ismoilov taqrizi asosida

EDUCATIONAL SYSTEMS BUILT ON THE BASE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THEIR PEDAGOGICAL EFFECTIVENESS

Аннотация

This article analyzes the pedagogical effectiveness of educational systems built on the basis of artificial intelligence. The use of artificial intelligence in education creates great opportunities for creating educational processes adapted to the individual needs of students, helping teachers and improving educational results. The article examines the main advantages of artificial intelligence systems aimed at optimizing teaching methods through personalized learning, improving student performance, analysis and assessment systems. Also, the article focuses on the advantages and disadvantages of artificial intelligence.

Key words: Artificial intelligence, educational system, pedagogical efficiency, assessment system, distance education, interactive teaching, educational innovations.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ, ПОСТРОЕННЫЕ НА БАЗЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА, И ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Аннотация

В данной статье анализируется педагогическая эффективность образовательных систем, построенных на основе искусственного интеллекта. Использование искусственного интеллекта в образовании создает большие возможности для создания образовательных процессов, адаптированных к индивидуальным потребностям учащихся, помощи преподавателям и улучшения образовательных результатов. В статье рассматриваются основные преимущества систем искусственного интеллекта, направленные на оптимизацию методов обучения посредством персонализированного обучения, повышения успеваемости учащихся, систем анализа и оценки. Также в статье акцентировано внимание на преимуществах и недостатках искусственного интеллекта.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, образовательная система, педагогическая эффективность, система оценивания, дистанционное образование, интерактивное обучение, образовательные инновации.

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA QURILGAN TA'LIM TIZIMLARI VA ULARNING PEDAGOGIK SAMARADORLIGI

Аннотация

Ushbu maqola sun'iy intellekt asosida qurilgan ta'lim tizimlarining pedagogik samaradorligini tahlil qiladi. Sun'iy intellektning ta'limda qo'llanilishi o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim jarayonlarini yaratish, o'qituvchilarga yordam berish va o'quv natijalarini yaxshilashda katta imkoniyatlar yaratadi. Maqola, sun'iy intellekt tizimlarining shaxsiylashtirilgan ta'lim, o'quvchilarning samaradorligini oshirish, tahlil va baholash tizimlari orqali o'qitish metodlarini optimallashtirishga qaratilgan asosiy afzalliklarini ko'rib chiqadi. Shuningdek, maqolada sun'iy intellektning afzallik va kamchiliklariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ta'lim tizimi, pedagogik samaradorlik, baholash tizimi, masofaviy ta'lim, interaktiv o'qitish, ta'lim innovatsiyalari.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimlarida yangi texnologiyalar, xususan, sun'iy intellektning qo'llanilishi pedagogik jarayonlarni yaxshilash, individualizatsiya qilish va o'quvchilarning samaradorligini oshirishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Prezidentimiz farmonlari, ta'limga oid barcha qonunlar, chet el tajribalari ta'limni samarali tashkil etishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish shart va majburligini ifodalab bermoqda[1]. Rivojlangan davlatlar tajribalarida xususan, AQShda, Xitoyda va Yevropada sun'iy intellekt asosida qurilgan ta'lim tizimlari muvaffaqiyatli joriy etilgan. Masalan, Knewton, Duolingo, Socratic kabi ta'lim platformalarida sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarni baholash va ularga moslashtirilgan mashqlar taqdim etiladi. O'zbekistonda ham masofaviy ta'lim va interaktiv ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi bilan birga sun'iy intellektning ta'lim tizimida qo'llanilishi haqida izlanishlar olib borilmoqda. Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarning ta'lim samaradorligini oshirish uchun milliy ta'lim tizimiga adaptiv texnologiyalarni joriy etish masalasi dolzarb bo'lmoqda. Tilimizga ancha o'rnatilgan qolgan sun'iy intellekt yordamida ta'lim tizimlarini avtomatlashtirish, o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan resurslarni taqdim etish va o'qituvchilarga qo'llab-quvvatlash ko'rsatish imkoniyati mavjud.

Sun'iy intellekt ta'lim yutuqlarini baholashda samarali vosita sifatida o'zining afzalliklarini ko'rsatmoqda. Pedagogika

yo'nalishidagi talabalar uchun sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan o'rganish jarayonini tashkil etishga yordam beradi. Avtomatik baholash, real vaqt rejimida fikr-mulohaza va adaptiv tizimlar orqali o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi interaktiv aloqalar kuchayadi. Bu esa ta'lim jarayonini samarali va muvaffaqiyatli tarzda tashkil etishga imkon yaratadi. Sun'iy intellektning ta'lim tizimiga kiritilishi pedagogika yo'nalishidagi talabalar uchun yangi imkoniyatlar va ta'limning sifatini oshirishga katta hissa qo'shadi.

Keling avval sun'iy intellekt nima ekanligi haqida qisqacha to'xtalib o'tsak. Sun'iy intellekt-bu kompyuter tizimlarining inson aqliy jarayonlarini, ya'ni o'rganish, moslashish, tahlil qilish, qaror qabul qilish, muammolarni hal qilish kabi faoliyatlarni simulyatsiya qilish imkonini beruvchi texnologiyalardir. Sun'iy intellekt tizimlari ma'lumotlarni qayta ishlash va ulardan foydali xulosalar chiqarish, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish va yangi vaziyatlarga javob berish kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Bu tizimlar o'rganish (machine learning), tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), tasvirni tanib olish, qaror qabul qilish va boshqa ilg'or texnologiyalardan foydalanadi.

Sun'iy intellekt haqida qisqacha bo'lsada taassurotga ega bo'ldik. Endi, Sun'iy intellekt asosida ta'lim tizimlarining tuzilishi hamda ishlash prinsiplariga to'xtalib o'tamiz.

1.1. Ta'lim tizimlari va ularning avtomatizatsiyasi. Ta'limda sun'iy intellektning qo'llanilishi interaktiv, adaptiv va personalizatsiyalashgan tizimlarni yaratishda o'z ifodasini topadi. Misol uchun: Masofaviy o'qitish platformalarida sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va faoliyatini tahlil qilish, unga asoslanib yangi o'quv materiallarini taqdim etish. Interaktiv dasturlar orqali o'quvchilarning tez-tez uchraydigan xatolarga nisbatan tizimli tahlil qilish va ularni to'g'rilash uchun mo'ljallangan maslahatlar berish[2].

1.2. Shaxsiylashtirilgan ta'limda sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimlari o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Masalan, adaptiv o'qitish tizimlari orqali o'quvchilarning o'qish uslubi, qobiliyatlari, xatolarini aniqlash va unga mos ravishda ta'lim rejasini ishlab chiqish mumkin. Misol: Agar o'quvchi matematika sohasida qiyinchiliklarga duch kelsa, SI tizimi unga qiyin masalalarni soddalashtirib, osonroq tushunishga yordam beradigan qo'shimcha materiallar taqdim etishi mumkin. Sun'iy intellekt asosida ta'lim tizimlarining ishlash prinsiplariga tushundik uni pedagogik samaradorligi xususida ham qisqacha to'xtalib o'taylik.

2. Ta'lim tizimidagi sun'iy intellektning pedagogik samaradorligi: Foydalari va imkoniyatlari. Pedagogik samaradorlik o'zi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli va samarali bo'lishini, o'quvchilarning bilim olish darajasini va ko'nikmalarini rivojlantirishni ta'minlaydigan omillardir[3]. Boshqacha aytganda, pedagogik samaradorlik o'qitishning o'z maqsadlariga erishish darajasini, o'quvchilarning o'rganishdagi muvaffaqiyatini, o'qituvchi faoliyatining samaradorligini ifodalaydi. Pedagogik samaradorlikning asosiy maqsadi esa o'quvchilarni o'qitish jarayonida maksimal darajada rivojlantirish va ularga kerakli bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni berishdir.

Pedagogik samaradorlikning foydalari sun'iy intellekt o'quvchilarga o'rganish jarayonida interaktiv tajribalarni taqdim etadi. O'quvchilar o'rganish ma'lumotlarni real hayotdagi muammolarni hal qilishda qo'llay olishadi. Gamifikatsiya, ya'ni o'quv jarayonini o'yinlashtirish, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

Pedagogik samaradorlikning imkoniyatlari. Sun'iy intellekt pedagogik jarayonlarga yangi metodlarni kiritishga yordam beradi. O'quvchilarni faqat nazariy bilim bilan emas, balki amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlash imkoniyatini yaratadi. Bunda o'qituvchilar uchun yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

3. Sun'iy intellektning fanni o'qitishdagi afzallik va kamchiliklari. Sun'iy intellektni ta'lim jarayonida qo'llashning bir qancha afzalliklari mavjud. Jumladan, baholash va o'quvchilarni monitoringda sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarni doimiy ravishda baholash va tahlil qilish mumkin. Bu o'qituvchilarga o'quvchilarning qaysi sohalarida rivojlanayotganini va qaysilarida qiyinchiliklarga duch kelayotganini tezda aniqlash imkonini beradi. SI tizimlari avtomatik ravishda testlarni baholash, yutuqlarni qayd etish va o'quvchilarga real vaqtda fikr-mulohaza

taqdim etishda samarali hisoblanadi. Sun'iy intellektning yana bir eng yaxshi afzalliklaridan biri dunyoda o'zini oqlayotgan masofaviy ta'lim yaxshilashga imkon beradi. Bunda online platformalar, chat-botlar, virtual o'qituvchilar va interaktiv darslar orqali o'quvchilarni masofadan ta'lim olishda samarali qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari mavjud. SI texnologiyalari o'qitishning global miqyosda kengayishiga yordam beradi va turli madaniyatlar, geografik joylashuvlar va iqtisodiy sharoitlarga qarab o'qitish imkoniyatlarini tenglashtiradi.

Bir qancha afzalliklar bilan bir qatorda sun'iy intellektning yetarlicha kamchiliklarini ko'rishimiz mumkin. Eng katta kamchilik deb sun'iy intellekt tizimlari ishlash uchun yuqori sifatli texnologik infratuzilmani talab qilishini aytib o'tishimiz joiz. Bu esa ba'zi joylarda, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda yoki o'quvchilarning ma'lum qismida internetga kirishning cheklanganligi tufayli cheklolarga olib kelishi mumkin. O'quvchilarga mos ravishda ta'lim taqdim etishda texnologik nosozliklar, tizimning uzilishlari va internet aloqasidagi muammolar ham paydo bo'lishi mumkin. Keyingi o'rinlardagi kamchiliklarga, o'qituvchining ro'lini cheklanishi hamda talabalarda fanni o'zlashtirishga bo'lgan motivatsiyaning pasayishiga olib kelishini ham ko'rishimiz mumkin. Sun'iy intellekt o'qituvchilarni o'rnini bosadigan bir vosita sifatida ko'rinishga ega bo'lishi mumkin. Ba'zi holatlarda o'qituvchilar o'zlarining pedagogik ko'nikmalarini to'liq amalga oshirish imkoniyatini kamaytirishi mumkin. O'qituvchining shaxsiy yondashuvi va emotsional qo'llab-quvvatlashi ba'zi holatlarda sun'iy intellekt tizimlari bilan to'ldirilishi qiyin bo'ladi. Sun'iy intellekt tizimlari ba'zi o'quvchilarda avtomatik va tizimli o'qish jarayonini yaratishi mumkin, bu esa o'quvchilarning motivatsiyasini kamaytirishi mumkin. O'quvchilar faqat kompyuter tizimidan javob olishlari va interaktiv muloqotdan yiroq bo'lishi mumkin, bu esa o'quvchilarni pasaytirgan yoki qiziqirgan ta'limdan chalg'itishi mumkin. Eng asosiysi, sun'iy intellekt har doim ham aniq, to'g'ri ma'lumot beraolmaydi uni o'qitishda qo'llanilishi ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashni talab qiladi. Bu esa o'quvchilarning shaxsiy va akademik ma'lumotlarini xavf ostiga qo'yishi mumkin. O'qitish jarayonida o'quvchilarning maxfiylikni ta'minlash, ma'lumotlar xavfsizligini himoya qilish va axborotlarni noto'g'ri ishlashni oldini olish zarur. Ma'lumotlarni to'g'ri izlashda sun'iy intellektga savolni, izlanayotgan manbani aniq kiritolsagina muvaffaqiyatli natijaga erishishimiz mumkin.

Xulosa. Sun'iy intellekt ta'lim jarayonida innovatsiyalarni olib kirishda katta imkoniyatlarga ega bo'lsa-da, uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ta'lim tizimining infratuzilmasi, o'qituvchilarning tayyorgarligi va texnologiyaning to'g'ri ishlatilishiga bog'liqdir. Ta'limni yanada samarali qilish uchun sun'iy intellektni pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish zarur. Sun'iy intellekt tizimlari o'qituvchining faoliyatini to'ldirish va qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida ishlatilishi kerak, lekin uning o'rnini hech qachon to'liq almashtirilmaligi lozim.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-4884-son Farmoni Sh. Mirziyoyev O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim va fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida.
2. Sherzod, Yo'ldoshev. "Oliy ta'lim tizimida sun'iy intellektdan foydalanish." *Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal* 2.1 (2024): 239-242.
3. Norqulova D. va E. I. Suyunov. "Mobil ilovalarda sun'iy intellektning shakllanishi va ta'lim tizimida qo'llanilishining samaradorligi." *Masters* 2.1 (2024): 175-180.
4. Yulchiyeva, Gullola. "Sun'iy intellekt va uning pedagogik faoliyatda tutgan o'rnini." *Universal xalqaro ilmiy jurnal* 1.4 (2024): 149-151.
5. Yuldasheva Gulshanam. "Talim tizimida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish." *Universal xalqaro ilmiy jurnal* 1.4 (2024): 748-751.

Nigora NABIYEVA,
FarDU mustaqil izlanuvchisi
E-mail: nabiyevanigora@mail.ru

DSc, professor B.Qurbonova taqrizi asosida

SCIENTIFIC-CONCEPTUAL BASIS OF DEVELOPING THE CREATIVE THINKING OF FUTURE TEACHERS ON THE BASIS OF TRIZ TECHNOLOGY

Annotation

This article discusses the content and essence of research on TRIZ (theory of inventive problem solving) in world pedagogy, the principles and tools of TRIZ pedagogy, and the history of TRIZ pedagogy.

Key words: TRIZ (theory of inventive problem solving), pedagogy, approach.

НАУЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ТРИЗ-ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация

В статье рассматриваются такие вопросы, как содержание и сущность исследований по ТРИЗ (теории решения изобретательских задач) в мировой педагогике, принципы и инструменты ТРИЗ-педагогике, история ТРИЗ-педагогике.

Ключевые слова: ТРИЗ (Теория решения изобретательских задач), педагогика, подход.

TRIZ TEXNOLOGIYASI ASOSIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING IJODIY TAFAKKURINI OSHIRISHNING ILMIY-KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada jahon pedagogikasida TRIZ (ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi) bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar mazmun-mohiyati, TRIZ pedagogikasining tamoyillari va vositalari, TRIZ-pedagogikasining tarixi kabi masalalar xususida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: TRIZ (ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi), pedagogika, yondashuv.

Kirish. Insoniyat tarixida necha asrlardan buyon pedagoglarning asosiy vazifasi: jamiyat a‘zolarining xulq-atvori va madaniyatini, aqlu tafakkurini keyingi avlodga etkazishdan iborat bo‘lgan. Madaniyat – muayyan jamiyat tomonidan qabul qilingan xulq-atvor stereotiplari yig‘indisi; asosiy ilmiy va kundalik tushunchalar va paradigmalar, muammolarni hal qilishning belgilangan texnologiyalari va usullari sanaladi. Biroq bugunga kelib, zamonaviy shaxsga birgina bilim va malakaning o‘zi yetarli bo‘lmaydi, balki har qanday hayotiy vaziyatda tez qaror qabul qilish, muammoning yechimini kreativ tarzda ilmiy yondashgan holda yechish muhim masalaga aylandi. Maqsadi dinamik o‘zgaruvchan dunyoda murakkab muammolarni hal qilishga qodir kuchli hal qiluvchilarni tayyorlash zaruriyati zamoaviy taraqqiyot omili sifatida belgilandi.

Natijada jahon pedagogikasida TRIZ (ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi) bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, Rossiya Federatsiyasining ta‘lim makonida TRIZ pedagogikasi mustahkam o‘ringa ega bo‘ldi.

Bundan tashqari, agar biz pedagogika va psixologiya arboblarining fikriga murojaat qilsak, TRIZ pedagogikasining tamoyillari va vositalari bilan bolalarni o‘qitishda usullar va yondashuvlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniq tasavvur etishimiz mumkin. Masalan, G.K. Selevko, A.M. Kushnir, A.L. Kamin, bolalarni o‘qitish haqidagi maqolalarida ular TRIZ pedagogikasining bir qismi bo‘lgan usullardan foydalanishni tavsiya etadilar[1].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Pedagogik terminlar onlayn lug‘atida “Trizpedagogiya” atamasi qo‘shib yozilib, tadqiqotchi I.V. Kichevaning “Yigirmanchi asrning 90-yillarida pedagogik terminologiyani boyitish” nomli maqolasiga[2] tayangan holda quyidagicha ma‘no ifodalashi belgilangan: “TRIZ qisqartmasi ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasini anglatadi, muallifi G.S. Altshuller. Dastlab u faqat muhandislik muammolarini hal qilish uchun ishlatilgan. Keyinchalik, muammoli ta‘limda TRIZ ijodiy muammolarni hal qilish orqali ta‘lim oluvchilarning tizimli tafakkurini rivojlantirish

bo‘lgan tushunchani ifodalash uchun qo‘llanila boshlandi. U pedagogika fani maqomiga ega emas”[3] deb ko‘rsatiladi.

Yoki “Qisqacha pedagogik lug‘at”da: “TRIZ – pedagogik tizimlar rivojlanishining obyektiv qonuniyatlarini o‘rganuvchi va muammolarni ijodiy hal qilish uchun metodologiyani (usul va usullar tizimini) ishlab chiqadigan fan” sifatida izohlanadi.

Ko‘rinadiki, TRIZ-pedagogikasi XX asrning 90-yillarida paydo bo‘lib, u davrda pedagogikaning yangi yo‘nalishi sifatida tan olinmagan edi. 1989 yilda TRIZ ijtimoiy harakati doirasida Xalqaro TRIZ uyushmasi tuzildi. Hozirda assotsiatsiya tarkibiga o‘ttizdan ortiq mamlakatdan TRIZ uyushmalari kiradi. TRIZ konferensiyalari Yevropa, Osiyo va AQShda muntazam ravishda o‘tkaziladi. TRIZ mutaxassislari Procter and Gamble, IBM, Ford, General Motors, Daimler va Chrysler, Samsung va boshqa taniqli kompaniyalarga maslahat berishadi.

Nazariyaga oid kitoblar AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Shvetsiya, Gollandiya, Finlyandiya, Germaniya, Isroil va boshqa mamlakatlarda nashr etilgan va nashr etilishda davom etmoqda. Bundan tashqari, ko‘pincha kitob mualliflari o‘z mamlakatlarida TRIZ ta‘limini olgan xorijiy mutaxassislardir.

Evropa mamlakatlari, Rossiya, Yaponiya va AQShning bir qator universitetlari TRIZni o‘zlarining ta‘lim dasturlariga kiritmoqdalar. Ular orasida Politehnika flagmani bo‘lgan Melburn Qirollik texnologiya instituti kabi nufuzli universitetlar bor.

Natija va muhokama. TRIZ-pedagogikasining tarixi Genrix Saulovich Altshuller bilan bog‘liq. G. S. Altshuller (taxallusi Genrix Altov) TRIZ-TRTS (texnik tizimlarni rivojlantirish nazariyasining ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi) muallifi, TRTL (ijodiy shaxsni rivojlantirish nazariyasi), ixtirochi, yozuvchi 1946 yilda TRIZni yaratish ustida ish boshladi. Dastlab, uning barcha ishlanmalari muhandislik ijodiga qaratilgan edi, ammo bu nazariya bo‘yicha birinchi nashr “Psixologiya muammolari” jurnalida paydo bo‘lganligi bejiz emas. Genrix Saulovich Altshullerning jonli, maroqli tilda yozilgan kitoblari minglab odamlarni bunyodkorlik ishiga ilhomlantirdi, o‘z kuchiga ishonishga yordam berdi. Asta-sekin nazariya ijtimoiy harakat tomonidan qo‘llab-quvvatlana boshladi, jamoat institutlari

paydo bo'la boshladi. Arxitekturada, san'atda, siyosatda, pedagogikada – har qanday sohada qarama-qarshiliklarning paydo bo'lishi tabiiydir. TRIZ oddiy odamlarga qarama-qarshiliklarni hal qilishni o'rgatadi. TRIZ asoschisi Genrix Saulovich Altshullerning fikri ijodkorlikni inson faoliyatining boshqa turlari kabi o'rgatish hayotiy zaruriyat ekanligini targ'ib qiladi.

TRIZ tadqiqotlar markazining ekspert maslahatchisi, “Yangi davr uchun ta’lim” xalqaro laboratoriyasining asoschisi va ilmiy rahbari, “TRIZ-profi” innovatsiyalarni targ'ib qilish bo'yicha avtonom notijorat tashkilotining bosh direktori, Creatime loyihasi muallifi Anatoliy Gin MDH davlatlari, Latviya, Polsha, Fransiya, Angliya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiyada talabalar, o'qituvchilar, psixologlar, universitet professorlari, muhandislar va tadbirkorlar uchun 200 dan ortiq seminarlar, ma'ruzalar, tadbirlar tashkillab, TRIZ – pedagogikasi targ'ibotchisi sifatida tan olingan. A.A.Gin asarlari ko'plab tillarda (belarus, ukrain, eston, chex, polyak, ingliz, xitoy, koreys, yapon, nemis va frantsuz) nashr etilgan. 25 ta kitob muallifi va 30 dan ortiq kitob muharriri bo'lgan A.A.Gin o'zining “TRIZ-pedagogikasi” nomli asarida TRIZ-(ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi) ning yangi davr pedagogikasi sifatida tan olinganligini isbotlab beradi. Jumladan, A.A.Gin asarida keltirilishicha, undagi ma'lumotlarga ko'ra, “Jahon adabiyotining yetuk yozuvchi Lev Tolstoy o'z maktabida qishloqdagi dehqon bolalarini o'qitish jarayonida ularni harchand urinmasin, grammatikani o'rganishga qiziqтира olmasligini misol tariqasida keltiradi. Shunda adib chuqur qayg'u bilan “Men bolalarda ichki quvvatni oshiruvchi ishtiyoq va qiziqishni uyg'otishning yo'lini topa olmadim” deb afsuslanadi hamda u grammatikani o'qitishdan voz kechadi[4]. O'z-o'zidan savol tug'iladi. Nima uchun Lev Tolstoy o'z maktabida muhim bo'lgan fanni o'qitishni lozim topmadi? Chunki inson qiziqishining ichki olovini yoqqanda, ishtiyoqni hosil qilganda

bilim oladi, uni uzoq vaqt saqlab qoladi. Ilm olishga ishtiyoqni va qiziqishni uyg'otmasdan turib bolaga bilim berish mumkin emas.

Ilm olishga ishtiyoq va qiziqish qanday uyg'otilishi, zamonaviy dunyoda bolalarga qanday bilimlar berilishi va uni qanday o'rgatilishi, nima uchun TRIZ ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi yangi pedagogikaning asosiga aylanishi mumkinligi, bolani muvaffaqiyatli va talabchan bo'lishi uchun qanday tarbiyalash kerakligi kabi savollarga Anatoliy Ginning “TRIZ-pedagogikasi” asarida javob olish mumkin.

TRIZ-pedagogikasining namoyondalaridan yana biri Olga Grigoriyeva “TRIZ pedagogikasi yangi ta’lim tizimining asosi sifatida” deb nomlangan maqolasida ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi bo'lgan TRIZni maqsadli kitobxonlik asosida rivojlantirish mexanizmini taklif qiladi. Unda ertaklar, fantastik asarlar insonga qiziqarli “suhbatdosh” bo'lish bilan birga ularda ijodiy tafakkurni shakllanishiga imkon berishini izohlaydi. Jumladan, O. Grigoriyeva TRIZ o'qituvchisi sifatida bolalarga foydali va ta'lim beruvchi kitoblarni o'qishning ahamiyati va qiymatini ko'rsatishdan iborat bo'lgan. “Kitob o'qish hamisha inson aql-zakovatining rivojlanishi uchun eng muhim vosita bo'lib qoladi. Agar siz bolalikdan o'qishni, sahifalarni varaqlashni, yangi bilimlarning “ta'mini” his qilishni yaxshi ko'rsangiz, buyuk olim va ixtirochi bo'lishingiz mumkin” deb ta'kidlaydi.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, TRIZ shaxsning xarakteri, dunyoqarashi va fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, yangi hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlash jarayoni, deb izohlashimiz mumkin. Biz tadqiqotimizda ta'limiy maqsadlarga erishishning pedagogik tizimini ishlab chiqishni TRIZ pedagogikasining asosiy masalasidir. TRIZ pedagogikasining mazmuni, asosan quyidagi yo'nalishlar bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. Селевко Г.К.. «Проблемное обучение». Журнал «Школьные технологии» 2/2006; А.М. Кушнир «Методический плюрализм». Журнал «Школьные технологии 4/2004; А.Л. Камин «Приёмы решения проблем – психотехника творческого мышления». Журнал «Школьные технологии 3/2007. Source: <https://trizway.com/art/form/triz-pedagogika-kak-fundament-novoj-sistemy-obrazovaniya.html>
2. Kicheva I.V. Yigirmanchi asrning 90-yillarida pedagogik terminologiyani boyitish. Pyatigorsk, 2004. 269-270-betlar)
3. <https://rus-pedagogicaldict.slovaronline.com/search>
4. Rotenberg V. S. Bondarenko S. M. Miya mashg'ulotlari salomatligi kitobidan olingan fakt. M. Ta'lim, 1989 C 2000

UDK: 159.9-057.875

Latofat NOMOZOVA,
Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi
E-mail: nomozovalatofa@gmail.com

Samarqand davlat universiteti dotsenti G.Xolboyeva taqrizi asosida

YUQORI SINIF O'QITUVCHILARIDA PSIXOLOGIK KOMPETENSIYALARNING RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Аннотация

Ushbu maqola yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalar namoyon etilishining ilmiy asoslariga bag'ishlangan bo'lib, maqolada yuqori sinf o'quvchilarida psixologik kompetentlik sifatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik usullari hamda psixologik kompetensiyalarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, kompetentlik, pedagogik, psixologik, bo'lajak, ijtimoiy, maktab, ta'limjarayoni.

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧИТЕЛЕЙ СТАРШИХ КЛАССОВ

Аннотация

Данная статья посвящена научным основам проявления психологической компетентности у учителей старших классов, в статье приведены педагогико-психологические методы развития качеств психологической компетентности у учителей старших классов, а также факторы, влияющие на развитие психологической компетентности.

Ключевые слова: учитель, компетентность, педагогический, психологический, будущий, социальный, школьный, образовательный процесс.

FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCIES IN UPPER-CLASS TEACHERS

Annotation

This article is devoted to the scientific basis of the manifestation of psychological competencies in teachers of the upper class, and the article cites pedagogical-psychological methods of developing the qualities of psychological competence in teachers of the upper class, as well as factors affecting the development of psychological competencies.

Key words: teacher, competence, pedagogical, psychological, future, Social, school, educational process.

Kirish. Jahonda yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetentlikni rivojlantirishning zamonaviy modellari amaliyotga tadbiiq etilmoqda. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning) tomonidan amalga oshirilgan emotsional intellekt dasturlarida qatnashgan o'qituvchilarning 62% i stressni boshqarish qobiliyatlarida yaxshilanish qayd etilgan. Ushbu dastur ishtirokchilari orasida o'quvchilarning sinfdagi intizomiy muammolari 27% ga kamaygan. Bundan tashqari, o'qituvchilarning talabalarga ko'rsatgan ijobiy munosabat darajasi 30% ga oshgan [1]. Shuningdek, UNESCO hisobotiga ko'ra, dunyo bo'ylab o'qituvchilarning psixologik salomatligi va ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlanishi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazaridan yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadigan pedagogik-psixologik moslashuvi, yuqori sinf o'qituvchilari psixologiyasini rivojlantirish masalalarini tadqiq etish dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Yangilanayotgan O'zbekistonda so'nggi yillarda davom etayotgan barkamol avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash jarayonlarida ularning kasbiy xususiyatlarini shakllantirish, ruhiy jihatdan voyaga yetishida psixologik kompetentliklarning o'rni hamda uning muammolari tadqiqi alohida ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda ta'lim tizimida yuqori sinf o'qituvchilariga zamonaviy kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlariga binoan 2022-2026-yillarda umumta'lim maktablarida yuqori sinf o'qituvchilarining psixologik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar joriy etilgan. Shu bilan birga, pedagoglar uchun maxsus psixologik treninglar soni 30% ga oshirilgan [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda shaxs kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bosqichlarini tadqiq etish va bu muammoning zamonaviy yechimlarini ishlab chiqish o'ta dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O'zbekistonlik olimlar

E.A'zamxo'jayeva, Sh.Abdullayeva, N.Egamberdiyeva, F.Ganjiyev, S.Jo'rayeva, V.Karimova, D.Muxamedova, Z.Nishonova, M.Ochilov, L.Olimov, G.Salomova, E.G'oziyev va boshqalar tomonidan kasbiy kompetentlik va unga ta'sir qiluvchi omillar o'rganilgan.

Xorij olimlaridan I.Borg, A.A.Blaginin, G.Birkhoff, S.P.Destra, S.Dollinger, O.Gonina, M.Kaplan, H.A.Murray, L.Nugust va boshqalar o'qituvchilarning kasbiy va psixologik kompetentligini rivojlantirishda o'ziga ishonchni kuchaytirish, ehtiyojlarni qondirish, empatiya, emotsional intellekt, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, shaxsiy identifikatsiya, psixologik ehtiyojlarni tushunish va ratsional-emotiv usullardan foydalanish orqali kasbiy va psixologik o'sishni ilmiy asoslashgan.

Umuman olganda, kasbiy va ijtimoiy-psixologik kompetentlikka ega bo'lish har bir o'qituvchini o'z ustida ishlashni talab qiladi. Tabiiyki, kompetentlik amaliy ish tajribasi asosida shakllanadi. Biroq, har qanday tajriba ham kasbiy kompetentlik manbai bo'la olmaydi. Kompetentlikni asosi nazariy bilim, ko'nikma va malaka faoliyatni aniq maqsadga yo'nalganligi va faoliyat jarayonini muvaffaqiyatli yaratish bo'lsa, ijtimoiy-psixologik kompetentlikning asosi esa shaxs sifatlarining faoliyat jarayonida bevosita namoyon bo'ladi.

O.A.Bulavenkoning ta'kidlashicha, kompetentlikni kasbiy faoliyatning o'ziga xos chizgisi sifatida emas, balki shaxsning turg'un oshirilgan yoki pasaytirilgan faollikda namoyon bo'luvchi holati sifatida qarash kerakligini taklif etadi [2].

Fikrimizcha, kompetentlik faqat faol kasbiy faoliyatda namoyon bo'ladi, faoliyatda qanaqadir turg'unlik bo'lishi uni muvaffaqiyatga erishishda to'siq bo'lishi mumkin.

I.A.Zimnaya kompetentlikni yo'naltirilganlik, maqsadni qo'ya bilish, xulqning hissiy-irodaviy boshqarilishi, qadriyatli-mazmunli munosabatlarni o'z ichiga olgan shaxs xususiyatlari sifatida qaraydi. Uning fikricha, kompetentlik tuzilishi quyidagi komponentlar tizimidan iborat:

a) shaxsning ichki psixik, tashqi xulqiy harakatida ushbu xususiyatlarni namoyon qilishga tayyorlik;

b) muvaffaqiyatga erishish uchun vazifalarni bajarishning vositasi, metodlari va dasturlarini anglash, ijtimoiy va kasbiy masalalarni yecha olish, tartib-intizom talablari va o'ziga xos bo'lgan me'yorlariga rioya qilish. Bu kompetensiyaning asosiy mazmun-mohiyatini quyidagicha mazmunda ochib beradi;

c) bilimlarni amaliyotda qo'llayolish tajribasi, ya'ni ko'nikma va malaka;

d) hissiy-irodaviy regulyatsiya, kompetentlikni namoyon qila olish qobiliyati, uning ijtimoiy va kasbiy o'zaro ta'sir holatlariga bog'liq holda namoyon bo'lishini muvofiqlashtirish sifatida [3].

Kompetentlikning tuzilishini tashkil etuvchi komponentlar uning rivojlanish bosqichi bilan ham bog'liqligi kuzatiladi. R.Selman tomonidan olib borilgan izlanishlarda mazkur kompetentlikning rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan. R.Selmanning kompetentlik konsepsiyasiga ko'ra, u shaxsning ijtimoiylashuvi bilan bog'lab talqine tilgan [4]. Ushbu nazariy yondashuv

J.Piajening operatsional nazariyasiva A.L.Kolbergning axloqiy kamolot nazariyasi bilan bevosita bog'liqdir. Shuningdek, ijtimoiy kompetentlik ko'p o'lchamli, murakkab tuzilishi quyidagi jihatlardan iborat:

1.1-jadval.

“Yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarni aniqlash so'rovnomasi” bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahlili (n=120)

Shkalalar nomi	O'rtasha(M)		Farqlar t
	besh yilgacha mehnat tajribasiga ega bo'lganlar n1=70	besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lganlar n2=50	
O'z-o'zini boshqarish	3,4	6,5	-2,6*
Empatiya	4,7	6,9	-2,9*
Stressni boshqarish	4,9	7,1	-2,8*
Kommunikativ qobiliyat	5,4	7,6	-2,5*

“Yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarni aniqlash so'rovnomasi” bo'yicha, olingan dastlabki natijalar tahliliga ko'ra, «o'z-o'zini boshqarish» ($t=-2,6$; $p<0,05$), «empatiya» ($t=-2,9$; $p<0,05$), «stressni boshqarish» ($t=-2,8$; $p<0,05$) hamda «kommunikativ qobiliyat» ($t=-2,5$; $p<0,05$) omillari bo'yicha sezilarli farqlar aniqlandi.

Metodikaning dastlabki «o'z-o'zini boshqarish» omiliga ko'ra, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan yuqori sinf o'qituvchilarida ahamiyatli farqlar kuzaatildi ($t=-2,6$; $p<0,05$). O'z-o'zini boshqarish qobiliyati o'qituvchilarning ruhiy barqarorligini saqlashda muhim o'rin tutadi, ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilari bilan ishlashda bu qobiliyatning zarurati yanada ortadi. Tajribali o'qituvchilar turli xil murakkab vaziyatlarda xotirjam bo'lib qolishadi, bu esa ularga o'z his-tuyg'ularini tahlil qilish va mantiqiy qaror qabul qilish imkonini beradi. Besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan o'qituvchilar o'zlarini stressli vaziyatlarda ham boshqarishga muvaffaq bo'ladilar va o'quvchilar oldida ijobiy namuna ko'rsatishadi. Bunday qobiliyat, nafaqat o'qituvchining o'ziga, balki o'quvchilariga ham ta'sir etib, ularga ruhiy va psixologik jihatdan mustahkam bo'lishga yordam beradi.

«Empatiya» omiliga ko'ra, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan yuqori sinf o'qituvchilaridayuqori natijalar qayd etildi ($t=-2,9$; $p<0,05$). Empatiya o'qituvchining o'z o'quvchilarini yaxshiroq tushinishi uchun zarur bo'lgan eng asosiy qobiliyatlardan biri bo'lib, bu ular bilan yanada samimiy va ishonchli munosabatlarni o'rnatishda muhim rol o'ynaydi. Besh yildan ortiq tajribaga ega bo'lgan o'qituvchilar odatda boshqalarning his-tuyg'ularini chuqurroq his qilish va tushunishga moyil bo'ladilar, bu esa o'quvchilarning ehtiyojlariga e'tiborliroq bo'lishlariga yordam beradi. Tajribali o'qituvchilar o'zlarining empatiya qobiliyatidan foydalangan holda, o'quvchilarning muammolariga befarq bo'lmaydi va ularning fikrlarini tushunishga intiladi, natijada ular o'quvchilarda o'z-o'ziga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi.

“Yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarni aniqlash so'rovnomasi” orqali tajriba va nazorat guruhidan olingan qiyosiy natijalar tahlili (n=120)

№	Komponentlari	Guruhlar	Treningdan oldingi	Treningdan keyingi	Farqlanish
---	---------------	----------	--------------------	--------------------	------------

1. Kommunikativ – psixologik aloqalarva kommunikativ hamkorlikni ifodalovchi kommunikativ sifatlar integratsiyasi asosida shakllanadigan kompleks xususiyatlar;

2. Shaxs doimo o'zini-o'zi hurmat qilishga, yangi g'oyalarga moyilligi;

3. Ijtimoiypersepsiya, tafakkur, xayol, tasavvur, ijtimoiy hodisalarni, insonlarni va ularning harakatlantiruvchi motivlarini modullashtirish va tushunish qobiliyati;

4. Energetik tavsifi: psixik va jismoniy bardoshlilik, faollik yoki toliqqanlik [5].

Ko'rsatib o'tilgan sifatlar o'ziga xos tarzda namoyon bo'luvchi kompetentlikning muhim belgisi sifatida baholanadi. Yuqori sinf o'qituvchilarida namoyon bo'ladigan kompetentlikning ko'pgina omillarini tahlil qilishda esa, ushbu sifatlar alohida e'tibor qaratish kerakligidan dalolat beradi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotimizda yuqori sinf o'quvchilarining psixologik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan shaxsiy va tashqi omillar tahlil qilinadi. Bu omillar o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida qanday namoyon bo'lishi va ta'lim jarayonida ularga qanday yordam berishi, shuningdek, ularning ta'lim sifati va o'quvchilarga bo'lgan ta'sirini yaxshilash yo'llarini aniqlash uchun asosiy ko'rsatkichlar hisoblanadi.

Shuningdek, “Yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarni aniqlash so'rovnomasi” bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahliliga e'tiborimizni qaratamiz.

Navbatdagi «Stressni boshqarish» omili bo'yicha, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan yuqori sinf o'qituvchilaridajobiy natijalar qayd etildi ($t=-2,8$; $p<0,05$). Stressni boshqarish qobiliyati o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida eng muhim ko'nikmalardan biri hisoblanadi, chunki ularning samaradorligi ko'p hollarda aynan ruhiy barqarorlikka bog'liq bo'ladi. Besh yildan ortiq tajribaga ega bo'lgan yuqori sinf o'qituvchilari stressli vaziyatlarni yanada samarali boshqara oladilar, chunki ular o'z his-tuyg'ularini boshqarishda barqaror va chidamli bo'lishga erishgan. Tajribali o'qituvchilar stressli sharoitlarda o'zlariga nisbatan yuqori nazoratga ega bo'lib, har qanday murakkab vaziyatda xotirjam va mantiqiy qarorlar qabul qilishga qodir. Bunday o'qituvchilar o'zlarining ruhiy holatini nazorat qilishda ehtiyotkorlik bilan yondashadilar, bu esa ularning dars o'tish jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan salbiy hissiyotlarni kamaytirishga yordam beradi.

Metodikaning so'nggi «Kommunikativ qobiliyat» omiliga ko'ra, besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan yuqori sinf o'qituvchilari yuqori natijani qayd etdi ($t=-2,5$; $p<0,05$). Kommunikativ qobiliyat o'qituvchilarning o'quvchilar va hamkasblari bilan samarali va mazmunli muloqot o'rnatishiga xizmat qiladi, bu esa ta'lim jarayonida ishonchli muhitni yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Besh yildan ortiq mehnat tajribasiga ega bo'lgan o'qituvchilar ko'pincha kommunikativ qobiliyatlarini yaxshiroq rivojlantirgan bo'ladilar va ular o'quvchilarning ehtiyojlarini tushunishda ancha ishonchliroqdir. Bu qobiliyat tufayli o'qituvchilar o'zlarining fikrlarini tushunarli tarzda ifodalashga muvaffaq bo'ladilar, bu esa o'quvchilar bilan o'zaro muloqotni samarali va tushunarli qiladi. Tajribali o'qituvchilar o'quvchilar bilan dars davomida ijobiy muloqotni o'rnatishga intiladilar va ularga qulay muhit yaratishda muhim rol o'ynaydilar. Ushbu qobiliyat o'qituvchilarga o'quvchilar bilan erkin va ochiq suhbat qurish imkonini beradi, bu esa ularga dars jarayonida yanada faol bo'lishlariga yordam beradi.

Yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarini rivojlantiruvchi model

			M	S	M	S	t	p
1.	O'z-o'zini boshqarish	Tajriba guruhi (n=55)	3,5	1,5	6,7	1,5	-2,8	0,05
		Nazorat guruhi (n=65)	4,1	1,2	4,5	1,6	-1,8	0,14
2.	Empatiya	Tajriba guruhi (n=55)	4,2	1,8	7,4	1,8	-2,4	0,05
		Nazorat guruhi (n=65)	4,7	1,5	5,4	1,3	-1,5	0,12
3.	Stressni boshqarish	Tajriba guruhi (n=55)	4,3	1,8	7,2	2,1	-2,8	0,05
		Nazorat guruhi (n=65)	4,8	1,6	5,4	1,7	-1,9	0,16
4.	Kommunikativ qobiliyat	Tajriba guruhi (n=55)	5,1	1,9	7,9	1,2	-2,1	0,05
		Nazorat guruhi (n=65)	5,4	1,2	6,1	1,3	-1,8	0,17

“Yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarni aniqlash so'rovnomasi” orqali olingan qiyosiy natijalar tahliliga ko'ra, «o'z-o'zini boshqarish» ($t=-2,8$; $p<0,05$), «empatiya» ($t=-2,4$; $p<0,05$), «stressni boshqarish» ($t=-2,8$; $p<0,05$) hamda «kommunikativ qobiliyat» ($t=-2,1$; $p<0,05$) omillari bo'yicha sezilarli farqlar aniqlandi. Mazkur qiyosiy natijalar tahliliga ko'ra, rivojlantiruvchi trening dasturimizdan so'ng, tajriba guruhimizda ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Nazorat guruhida esa ahamiyatli o'zgarishlar kuzatilmadi.

Bu farqlar psixologik trening dasturining samaradorligini va uning tajriba guruhiga ta'sirini ko'rsatadi. Tahlil natijalariga ko'ra, tajriba guruhidagi o'qituvchilar o'z-o'zini boshqarish, empatiya, stressni boshqarish va kommunikativ qobiliyatlar bo'yicha sezilarli yaxshilanishlarga erishganliklari kuzatildi. Ayniqsa, tajriba guruhi ishtirokchilari o'zlarining shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishda va ulardan pedagogik faoliyatda foydalanishda katta muvaffaqiyatlarga erishganligi aniqlandi. Bu esa, rivojlantiruvchi trening dasturining o'qituvchilarning psixologik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, yuqori sinf o'qituvchilarining psixologik kompetensiyalari ularning

pedagogik faoliyatida eng zarur qobiliyatlar bo'lib, bu kompetensiyalar ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli natijalarga erishish uchun muhimdir. Ilmiy tadqiqotlar bu kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish pedagogik jarayonni sifat jihatidan yaxshilashga yordam berishini ko'rsatadi.

Olib borilgan ilmiy tadqiqot ishi natijalari bo'yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi.

-Yuqori sinf o'qituvchilari uchun maxsus tayyorlangan trening va seminarlar orqali psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlarini tashkil etish zarur. Bu dasturlar o'z-o'zini boshqarish, empatiya, stressni boshqarish va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

-Yuqori sinf o'qituvchilarini o'z shaxsiy va kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'z-o'zini refleksiya qilish va tahlil qilish bo'yicha dasturlar tashkil etish lozim. Bu ularga o'z kuchli va zaif tomonlarini yaxshiroq anglash va pedagogik faoliyatlarini takomillashtirishda yordam beradi.

-Yuqori sinf o'qituvchilarini psixologik kompetensiyalarini rivojlantirishda individual yondashuvlardan foydalanish, ularning ehtiyoj va shaxsiy xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. (2022). 2022-2026-yillar uchun umumta'lim dasturlari.
2. Булавенко О.А. Характеристики компетентности специалиста // Проф. Образование № 4. – М., 2005. – С. 21-24.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М., - 2002. – 222 с.
4. Selman R.L. The growth of interpersonal understanding. New York: Asademis Press, 2000. -426p.
5. Kohlberg Lawrence. The Claim to Moral Adequacy of a Highest Stage of Moral Judgment // Journal of Philosophy, USA, 2007. – PP. 63-68.
6. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М., - 2002. – 222 с.
7. Kohlberg Lawrence. The Claim to Moral Adequacy of a Highest Stage of Moral Judgment // Journal of Philosophy, USA, 2007. – PP. 63-68.

UDK:372.8

Umida NARZULLAYEVA,
Nukus innovatsiya instituti o'qituvchisi
E-mail: Narzullayevaumida82@gmail.com

DSc, professor T.Kuchkarov taqrizi ostida

REFORMS IN THE FIELD OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN UZBEKISTAN

Annotation

Reforms in the field of teaching foreign languages in Uzbekistan are developing rapidly after the adoption of the "national training program" in 2017. These reforms are mainly aimed at improving the quality of foreign language learning, introducing modern techniques and training internationally competitive personnel in our country.

Key words: Reforms, online course, multimedia tools, modern methods, innovation, highly qualified.

РЕФОРМЫ В ОБЛАСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

Реформы в области преподавания иностранных языков в Узбекистане стремительно развиваются после принятия в 2017 году "национальной программы подготовки кадров". Эти реформы в основном направлены на повышение качества изучения иностранных языков, внедрение современных методик и подготовку конкурентоспособных на мировом уровне кадров в нашей стране.

Ключевые слова: Реформы, онлайн-курс, мультимедийных средств, современные методы, инновация, высококвалифицированный.

O'ZBEKISTONDA XORIJIY TILNI O'QITISH SOHASIDAGI ISLOLOHOTLAR

Annotatsiya

O'zbekistonda chet tillarni o'qitish sohasidagi islohotlar 2017 yilda "kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilingandan so'ng jadal rivojlanmoqda. Ushbu islohotlar asosan chet tillarni o'rganish sifatini oshirish, zamonaviy metodikalarni joriy etish va mamlakatimizda jahon miqyosida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Islohotlar, onlayn kurs, multimedia vositalari, zamonaviy usullar, innovatsiyalar, yuqori malakali.

Введение. Реформы и их основные направления привели к разработке новых образовательных стандартов преподавания иностранных языков. Для повышения эффективности изучения языка внедряются современные методы и ресурсы, а также системы тестирования.

Для повышения квалификации и переподготовки преподавателей иностранных языков организуются специальные тренинги, семинары и мастер-классы.

Современные технологии расширяют возможности изучения иностранных языков в высших учебных заведениях с помощью интернет-ресурсов, онлайн-курсов и мультимедийных средств.

Высшие учебные заведения Узбекистана уделяют особое внимание развитию сотрудничества с университетами зарубежных стран.

Особое внимание уделяется исследованиям и инновациям в области иностранных языков, что, в свою очередь, помогает создавать новые методики и материалы.

Годы независимости были для Узбекистана, с одной стороны, годами перемен во всех сферах жизни государства и всего общества, годами масштабных социальных, политических и экономических реформ, с другой стороны, годами поиска новых судьбоносных решений во всех сферах [1]. Одним из таких вопросов, имевших решающее значение для развития национальной государственности и социального строительства, был вопрос о системе образования.

Был принят "Закон об образовании" и национальная учебная программа. Вопрос об иностранном языке стал одним из направлений реформирования образовательной системы страны. Этот вопрос был одним из самых сложных, поскольку был неразрывно связан со всеми трудностями и сложными социально-политическими преобразованиями, которые происходили в обществе в то время. Прежде всего, узбекский язык был объявлен государственным, в результате чего все остальные языки получили статус иностранных.

Новые условия социально-политического устройства и новые требования к организации общества также потребовали определенных изменений и новых решений в отношении иностранных языков. Это также касается статуса того или иного иностранного языка, часов, выделяемых на преподавание иностранных языков, и вопроса о привилегиях определенных языков, что отражается на выпуске учебной и другой интерактивной литературы, подготовке специалистов и их квалификации. Знание иностранного языка обещало многообещающую и хорошо оплачиваемую работу, но для поступления в большинство университетов абитуриенты должны были сдать тесты по иностранному языку, которые требовали определенных языковых навыков [2].

10 декабря 2012 года был принят указ президента Республики Узбекистан "О мерах по дальнейшему совершенствованию системы преподавания иностранных языков", в котором в основном рассматривался статус иностранного языка.

В этом документе, в рамках закона Республики Узбекистан "Об образовании" и реализации Национальной программы подготовки кадров, было отмечено, что в нашей стране активно внедряется комплексная система обучения иностранным языкам, направленная на формирование молодого поколения с всесторонне развитой, высокоразвитой образованной, с современным мышлением.

За годы независимости подготовлено более 52 тысяч учителей иностранных языков общеобразовательных школ, созданы мультимедийные учебники по русскому, английскому, немецкому и французскому языкам для 5-9 классов общеобразовательных школ, электронные ресурсы для изучения иностранных языков в начальных классах, оборудовано более 5000 лингафонных кабинетов в общеобразовательных школах, профессиональных колледжах и академические лицеи. В то же время анализ существующей системы организации изучения иностранных языков показывает, что образовательные стандарты, учебные

программы и учебники не в полной мере отвечают современным требованиям, особенно в части использования передовых информационных и медийных технологий. Обучение осуществляется в основном традиционными методами [3].

Методология исследования. Организация непрерывного изучения иностранных языков на всех уровнях системы образования требует дальнейшего совершенствования, а также работы по повышению квалификации преподавателей и обеспечению их современными учебно-методическими материалами. Радикально усовершенствовать систему преподавания иностранных языков подрастающему поколению, подготовить высококвалифицированных специалистов, внедрить передовые методы преподавания с использованием современных педагогических и информационно-коммуникационных технологий и на этой основе создать условия и возможности для использования ими достижений мировой цивилизации и широкого использования мировых информационных ресурсов, поскольку в 2013/2014 учебном году развитие международного сотрудничества:

- постепенное изучение иностранных языков по всей Республике начинается с освоения алфавита, чтения и грамматики с первых классов средних школ в форме игровых уроков и уроков речи, а также со второго класса;

- преподавание некоторых специальных дисциплин в высших учебных заведениях, особенно по техническим и международным специальностям, осуществляется на иностранных языках (английском, немецком, русском, итальянском или других);

- общее, специальное, профессионально-профессиональное обучение в учреждении узбекского и узбекского языковых колледжей и учебных заведений, финансируемых Министерством финансов Республики Узбекистан, в присутствии министра финансов Республики Узбекистан.;

- местному государственному управлению по организации территории и сельских поселений на основе рекомендаций по проверке жителей, общеобразовательной школе, специальной образовательной организации для иностранных землемеров-строителей, специалисту с высшим образованием для работы с иностранными землемерами-строителями. получить разрешение на этилирование, а также предоставить возможность проверки в качестве подготовки персонала в сельской местности [4].

Министерством народного образования Республики Узбекистан, Министерством высшего и среднего специального образования и Министерством финансов было принято предложение о ежемесячном предоставлении учителям иностранных языков и воспитательницам учебных заведений, расположенных в сельской местности, льгот в размере 30 процентов и 15 процентов в учебных заведениях, расположенных в сельской местности, по их тарифным ставкам с включением их в должностной оклад при расчете.

ЛИТЕРАТУРА

1. "Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-5156 от 27 октября 2017 года" - определяет потребность в изучении иностранных языков.
2. "Методы преподавания иностранных языков в научных исследованиях", издание Института журналистики – 2021.
3. "Современные образовательные технологии: процесс преподавания иностранного языка", Ташкент – 2022.
4. "Вопросы овладения иностранным языком", Журнал "Наш язык и литература", №5 (45), 2023.
5. "Образование нарушает закон". 29 августа 1997 года состоялось IX заседание Мажлисининга Республики Узбекистан. // Информационный бюллетень Верховного Мажлиса Республики Узбекистан, № 9, 1997
6. Shadieva R. et al. Correction to: Familiarization Strategies to Facilitate Mobile-Assisted Language Learning in Unfamiliar Learning Environments: A Study of Strategies Development and Their Validation //International Conference on Innovative Technologies and Learning. – Cham : Springer International Publishing, 2022. – С. C1-C1.
7. Lutfullaev M. X., Fayziev M. A., Lutfullaeva F. Pedagogical bases of use of multimedia electronic educational literature in educational process //New pedagogical and information technologies in continuing education. Samarkand. – 2003.
8. Shadieva R. et al. Impact of Speech-Enabled Language Translation Application on Perceived Learning Emotions in Lectures in English as a Medium of Instruction //Innovative Technologies and Learning: Second International Conference, ICITL 2019, Tromsø, Norway, December 2–5, 2019, Proceedings 2. – Springer International Publishing, 2019. – С. 809-814.
9. Shadieva R. et al. Familiarization Strategies to Facilitate Mobile-Assisted Language Learning in Unfamiliar Learning Environments: A Study of Strategies Development and Their Validation //International Conference on Innovative Technologies and Learning. – Cham : Springer International Publishing, 2022. – С. 213-217.

23 мая 2013 года первый президент Республики Узбекистан принял постановление "О мерах по совершенствованию деятельности Узбекского государственного университета мировых языков".

Анализ и результаты. Подготовка высококвалифицированных преподавателей иностранных языков, в совершенстве владеющих современными педагогическими и информационно-коммуникационными технологиями, для преподавания иностранных языков в средних школах, профессиональных колледжах, академических лицеях и высших учебных заведениях;

- разработка и постоянное совершенствование государственных образовательных стандартов, учебных планов и программ, учебников и учебно-методических пособий по иностранному языкам в соответствии с международными стандартами для всей системы непрерывного образования, привлечение при необходимости международных консультантов;

- разработка и внедрение современных методик преподавания иностранных языков с учетом изучения международного опыта во всех учебных заведениях системы непрерывного образования, а также в учреждениях подготовки и переподготовки кадров по иностранным языкам;

- осуществление переподготовки и повышения квалификации преподавателей и методистов иностранных языков, в первую очередь специализированных университетов и институтов повышения квалификации и переподготовки профессорско-преподавательского состава.

Создан Республиканский научно-практический центр по разработке инновационных методик преподавания иностранных языков. Директор этого центра назначается на должность и освобождается от должности приказом министра высшего и среднего специального образования. Расширены и увеличены квоты приема студентов.

Выводы и предложения. В Узбекистане начался новый этап преподавания иностранных языков.

Целью данного этапа является подготовка не только высококвалифицированных кадров, но и специалистов, способных решать экономические проблемы современности и свободно использовать для этого знания иностранного языка.

Еще несколько лет назад учеба или работа за рубежом для нашей молодежи казалась несбыточной мечтой. Благодаря последовательным реформам, проводимым в нашей стране, ряды наших юношей и девушек, обучающихся за рубежом и ведущих трудовую деятельность, расширяются из года в год [5]. Особенно радует растущее число молодых людей из Узбекистана, которые учатся в самых престижных высших учебных заведениях мира, успешно работают в таких транснациональных корпорациях, как Google, Tesla, WallMart, крупных финансовых, банковских и других отраслях.

Ma'mura NORQULOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti stajyor o'qituvchisi

IPU nodavlat ta'lim tashkiloti maktabgacha ta'lim kafedrasini mudiri D.Kenjayeva taqrizi asosida

O'YIN - BOLANI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY VOSITASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'yin nazariyasining asosiy masalalari, o'yin bola tarbiyasining muhim vositasi ekanligi, pedagogik jarayonda o'yinning tutgan o'rni, o'yin texnologiyalari haqida berilgan. O'yin o'z mohiyati jihatidan katta kishilarning hatti-harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo'lishi tufayli bolalarda ma'naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob – axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi. Maktabgacha yoshdagi bola o'yin jarayonida tabiiylik yoki muallimlik rolini bajarayotgan bo'lsa, shu kasbga tegishli barcha sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o'z o'yinlarida aks ettira oladilar. O'yinning ahamiyati bola shaxsining o'sib kamolotga yetishiga ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. O'yin har bir yosh bosqichida bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o'rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi.

Kalit so'zlar: O'yin, o'yin texnologiyasi, o'yin turlari, o'yin nazariyasi, pedagogik texnologiya.

ИГРА – ГЛАВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА

Аннотация

В данной статье изложены основные вопросы теории игр, то, что игра является важным инструментом воспитания ребенка, место игры в педагогическом процессе, игровые технологии. Благодаря тому, что игра заключается в активном подражании действиям и поведению взрослых, игра предоставляет детям широкие возможности для укрепления своих нравственных качеств и изучения правил этикета. Если ребенок дошкольного возраста выступает во время игры в роли врача или педагога, он старается проявить все качества, связанные с этой профессией. Дети дошкольного возраста могут отразить в своих играх все стороны жизни взрослых. Значение игры заключается в влиянии на рост и зрелость личности ребенка. Игра представляет собой познание ребенком окружающего мира и отношений между людьми на каждом молодом этапе.

Ключевые слова: Игра, игровая технология, виды игр, теория игр, педагогическая.

GAME IS THE MAIN MEANS OF CHILD DEVELOPMENT

Annotation

In this article, the main issues of game theory, the fact that the game is an important tool of child education, the place of the game in the pedagogical process, and game technologies are given. Due to the fact that the game consists of actively imitating the actions and behaviors of adults, the game provides ample opportunities for children to strengthen their moral qualities and to learn the rules of etiquette. If a child of preschool age plays the role of a doctor or teacher during the game, he tries to show all the qualities related to this profession. Children of preschool age can reflect all aspects of the life of adults in their games. The importance of the game is to influence the growth and maturity of the child's personality. The game represents the child's learning about the surrounding world and relationships between people at every young stage.

Key words: Game, game technology, game types, game theory, pedagogical technology.

Kirish. Ta'lim sifatini boshqarish va nazorat qilish, uzluksiz ta'lim tizimini to'la boshqarish tizimlarini shakllantirish hamda tadbiiq qilish - davlat ta'limi siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ta'lim sifati ustuvorligi ta'lim siyosatining yadrosi sifatida maktabgacha ta'lim muassasidan boshlab, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida boshqaruvning samarali mexanizmlarini yaratish muammosini nihoyatda dolzarb qilib qo'yadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning har tomonlama rivojlanishi, unda "komil inson" asoslarini shakllanishi va yuzaga kelish davri - noyob davr deb belgilanganligi tufayli maktabgacha ta'lim, ayniqsa muhim rol o'ynaydi[6].

Bugungi kunda talim tizimiga, jumladan maktabgacha ta'lim tizimiga ham yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar kirib kelmoqda. Bu texnologiyalarning mazmunmohiyatini, asosiy tamoyillarini, qonuniyatlarini, ulardan samarali foydalanish yo'llarini amaliyotchi tarbiyachi va o'qituvchilarga yetkazib berish pedagogika fani oldida turgan dolzarb muammolardan biridir. Ma'lumki, bolalarning asosiy vaqti o'yin bilan o'tadi.

O'yin – maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasi, ularning asosiy faoliyati bo'lib hisoblanadi. O'yin jarayonida bola shaxsi faoliyat subyektidir. O'yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog – psixologlar, faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari diqqatini o'ziga qaratib kelgan. O'rta Osiyo madaniyati

tarixiga nazar solsak, oilada farzand tarbiyasiga katta e'tabor qaratilgan. Mashhur allomalardan Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Hos Hojib, Ahmad Yugnakiylar o'z asarlarida xalqimizga xos bo'lgan farzand tarbiyasi ustida fikr yuritganlar. Xalq pedagogikasini o'rganish davomida olimlarning farzand ta'lim tarbiyasi va odob –axloqqa oid asarlarida, bolalarni tarbiyalashda tarbiyaviy ishning eng ta'sirchan uslubi – o'yin shaklidan juda keng foydalanilganligini ko'ramiz. O'tmish pedagog olimlaridan P.F.Lesgaft, K.D.Ushinskiy tomonidan o'yin nazariyasi ishlab chiqilgan. O'yinning mehnat jarayoni asosida paydo bo'lganligi va uning yosh avlodni mehnat faoliyatiga tayyorlashdagi roli, o'yin mazmunining bola shaxsini shakllantirishdagi ahamiyatini K.D.Ushinskiy asoslab berdi.

Buyuk psixolog D.V. Elkonin o'yinning kelib chiqishiga oid yangi g'oyani ilgari suradi. Jamiyatning dastlabki taraqqiyotidayoq bolalarning kattalar hayoti va mehnatida ishtirok etishlari, bolalarning mehnat qilishlari uchun qulay o'yinchoq - mehnat qurollari ishlab chiqilgan.

O'yinchoq – qurollar paydo bo'lishi natijasida rolli o'yinlari paydo bo'ladi. L.S. Vigodskiy o'yinni bolaning ichki ijtimoiy dunyosi, ijtimoiy buyurtmalarini o'zlashtirish vositasi sifatida ta'riflaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Chet el pedagog olimlaridan P.F.Lesgaft, K.D.Ushinskiy tomonidan o'yin nazariyasi ishlab chiqilgan. Ushinskiy bolalar faoliyatida o'yinning mehnat jarayoni asosida paydo bo'lganligini va uni

yosh avlodni mehnat faoliyatiga tayyorlashdagi roli, o'yinning bola shaxsini shakllantirishdagi ahamiyatini asoslab berdi. U "bolalar o'yinlari ko'p asrlik tarixga ega. Insonning o'zi tomonidan ishlab chiqilgan qudratli tarbiyaviy vosita va shuning uchun ham unda inson tabiatining haqiqiy ehtiyoji ifodalangan" - deb ta'kidlaydi. Bundan tashqari A.S.Makarenko, D.B.Elkonin, N.L.Figurin, E.A.Arkinlarning g'oyalari hozirgi zamon bolalar o'yinlar nazariyasi uchun asos bo'lib kelgan. Buyuk psixolog D.V.Elkonin o'yinning kelib chiqishiga oid yangi g'oyani ilgari suradi. Jamiyatning dastlabki taraqqiyotidayoq bolalarning kattalar hayoti va mehnatida ishtirok etishlari, bolalarni mehnat qilishlari uchun qulay o'yinchoq-mehnat qurollari ishlab chiqilgan. O'yinchoq-qurollar paydo bo'lishi natijasida rolli o'yinlar paydo bo'ldi.

D.V.Elkonin o'z tadqiqotida rolli o'yinning syujeti bilan bir qatorda, uning mazmuni ham mavjud ekanligini yozadi. Uning fikricha, o'yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jihatini aniqroq aks ettirishi o'yinning mazmunini tashkil qiladi va kattalar mehnatida ishtirok etishi orqali bolada mehnat qilishga intilish hissini uyg'otish zarurligi g'oyasini ilgari surgan. Maktabgacha ta'limda o'yin nazariyasi ijtimoiy faoliyat hisoblanib, mehnatning tarixiy rivojlanish jarayonida paydo bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'pchilik psixologlar hamda pedagoglar o'yinning psixologik masalalari bilan bevosita shug'ullanib, o'yinlarning bolaning psixik kamol toptirishdagi ahamiyatiga alohida to'xtalib o'tganlar, ma'lumki o'yin bola uchun voqeolikni aks ettirishdir bu voqelik bolani qurshab turgan voqealikka ancha qiziqarli.

O'yining qiziqarliligi uni anglab yetishning osonligidadir. Kattalar hayotida faoliyat, xizmat, yumush qanday ahamiyatga ega bo'lsa bola hayotida o'yin ham shunday ahamiyatga ega. Jahon psixologiyasi fanida ma'lumotlarga ko'ra eng sodda psixik jarayondan eng murakab psixik jarayonlar hammasining eng muhim jihatlari shakllantirishda o'yinlar katta rol o'ynaydi.

Maktabgacha yoshdagi bola muayyan xususiyatga ega bo'lgan rolni tanlaydi, shu bilan birga u yoki bu personajga xos qat'iy yurish - turishni ongli ravishda ijro etishga intiladi. Shunday ekan, o'yin maskur bola uchun eng zarur faoliyatga aylana boradi va yangi shakldagi xarektirlarni takomillashtirish, ularni anglagan holda esga yushurish ehtimoli yaqqol voqealikka aylana boshlaydi. Maskur harakatlarni egallash bolada jismoniy mashqlarni ongli ravishda bajarish imkoniyatini vujudga keltiradi.

Bolaning o'yinlar shart-sharoitidan-kelib chiquvchi ongli maqsadi harakatlarni bajarish kezida o'z ifodasini topadi va uning o'z oldiga qo'yan maqsadi esda olib qolish va esga tushurish jarayonlariga aylanadi. Bolalar laboratoriya sharoitiga nisbatan o'yinlarda ko'proq so'zlarni eslab qolish va esga tushirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ixtiyoriy xotira xususiyatini chuquroq ochishga yordam beradi. O'yin faqat bilish jarayonlarni takomillashtirib qolmay, bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy tasir ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Nazariy tahlillar natijasida ma'lum bo'ldiki, maktabgacha ta'lim muassasida ta'lim sifati masalasi zamonaviy pedagogika sohasida kam ishlab chiqilgan masalalardan biri hisoblanadi. Bizga ma'lum adabiyotlardan juda ham cheklangan miqdordagi tadqiqotlarni (masalan, L.I.Falyushinoy) topdikki, ularda mazkur muammoni maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlarining ish vaqtidan oqilona foydalanib va pedagog kadrlar bilan metodik ishlarni tashkil qilish vositasida hal qilishga harakat qilingan. Afsuski, sifatli ta'limni ta'minlashning belgilangan jihatlari uni yechish imkonini bermasligi tufayli ushbu muammoni kompleks tadqiq qilishga imkon bermaydi. Maktabgacha ta'lim jarayoni sifat va samaradorligining o'zi ham maxsus tadqiq qilinmagan. O'tgan asrning 90-yillari T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITIning ilmiy xodimlari O.L.Knyazeva, M.Rasulova, R.B.Stirkina, E.G.Yudinaning maktabgacha ta'lim davlat ta'lim standartini (1994), so'ngra maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablarini ishlab chiqishga bag'ishlangan (1999) ishlari e'lon qilingan bo'lib, sifat, ta'lim jarayonida tadbiiq qilinishi bola rivojlanishni ta'minlaydigan psixologik-pedagogik shart-sharoit va talablar kontekstida ko'rib chiqilgan[6].

O'yin maqsadga qaratilgan o'ylangan jarayondir. O'yin jarayoni asosida o'quv faoliyati rivojlanadi. Bola yoshligida

qanacha ko'p o'ynasa atrof-olam haqida shuncha tushunchalarga ega bo'ladi, o'yin jarayonida bolada dastlabki kompetensiyalar rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning mehnat faoliyati o'yin bilan chambarchas bog'liqdir. Bu jarayonda bolada muhim bo'lgan kompetensiyasalar rivojlanadi: bola nima qilish kerakligini, nima uchun qanday qilish kerakligini tushunish, topshiriqlarni bajarishda diqqat bilan kuzdan kechirib chiqish, shartlarni bajarilishini taxlil qilishni o'rganadi. Bolalar o'yinlari o'zining xilma-xilligi, rangbarangligi bilan ajralib turadi. O'yinlar o'z mazmuni va tashkil etilishi bolalarga ta'sir ko'rsatish darajasi, vositalarining turlari hamda kelib chiqishiga ko'ra xilmaxildir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinlarini D.B.Elkonin o'z navbatida quyidagicha tasniflagan: Maishiy mavzu syujetiga oid o'yinlar; Ishlab chiqarish syujetiga oid o'yinlar; Ijtimoiy-siyosiy syujetli o'yinlar.

Bola maktabgacha ta'lim tashkilotiga kelgan kundan ularning o'yinlari asosan faqat oilaviy turmushdagi voqealarni aks ettirsa, maktabgacha ta'lim tashkilotida rivojlantiruvchi markazlarda bilim olish, sayrga chiqish, tabiatni kuzatish natijasida o'yinlarning turlari ko'payib boradi. Mana shu o'yinlar orqali bog'cha, oshxonada turli tayyorlanadigan taomlar, hayvonot bog'ida hayvonlar, bog' va polizda turli meva va sabzavotlar, turli xil kasblar haqida bilim ko'nikma hosil bo'ladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar o'yin jarayonida o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarini tarkib toptirishga bog'liq psixologik muammoni o'rganan. O'yin jarayonida alohida harakatlar emas balki, murakkab harakatlar (masalan, ish, xat, rasmlar) amalga oshiradi. O'yin ham har bir faoliyat singari jamoatchilik xususiyatiga ega, shuning uchun ham bu odamlarning tarixiy yashash sharoitida o'zgarishlar bilan o'zgaradi, takomillashib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'yin kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda muhim jarayon bo'lib o'yinda bola shaxsiyatining barcha jihatlari shakllanadi, uning ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi, rivojlanishning yangi, yuqori bosqichiga o'tishga tayyorlanadi. Bu jihatlar esa maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati deb hisoblanadigan o'yinning ulkan ta'lim salohiyatini belgilaydi. Shunda ekan, o'yin bu bolalar haqiqati tomonidan ijodiy aks ettirish shakli bo'lsa kengaytirilgan shaklda o'yin jamoaviy yetakchi faoliyat bo'lib bola hayotini tashkil etishda katta o'rin egallaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning o'yin kompetensiyalarini rivojlantirishga bo'lgan talab va e'tibor kuchaymoqda.

Psixologlar adabiyotlar tahliliga tayanib maktabgacha yoshdagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlari qatoriga quyidagilarni kiritadilar:

- 1) bola odamlarning faoliyati, ularning predmetlarga munosabati va o'zaro muomalasiga qiziqadi;
- 2) bola rolli o'yinda atrofda voqelikning eng tashqi, ifodali, jo'shqin xis-tuyg'uli jihatlarni aks ettiradi;
- 3) rolli o'yinda bola kattalar bilan bir xil sharoitda, yagona zaminda yashayotganini his etgan holda o'z istagini amaliyotga tadbiiq qiladi;
- 4) kattalar hayoti va faoliyatiga kirish bolaning tasavvuri timsollari tariqasida namoyon bo'lsa ham, umuman uning chinakam shaxsiy hayotida o'chmas iz qoldiradi.

O'yinning bola tarbiyasidagi asosiy roli bolalar muassasasi hayotini u bilan boyitishni talab etadi. Shuning uchun ham o'yin bolalar hayotining kun tartibiga doimiy qilib kiritilgan. O'yinlar uchun nonushtagacha va undan keyin, mashg'ulotlardan so'ng, sayrlardan so'ng, kechqurun uyga ketishdan oldin vaqt ajratiladi. Ertalab o'ta harakatchanlikni talab qilmaydigan o'yinlar uchun sharoit yaratish maqsadga muvofiqdir. Mazmunan ko'proq didaktik o'yinchoqlar, stol ustida o'ynaladigan stol-bosma o'yinlari, syujetli-rolli o'yinlarni o'ynagan ma'qul. Sayr davomida harakatli o'yinlarni, qurish-yasash o'yinlarini tashkil etish foydalidir. Kun tartibida o'yin uchun maxsus vaqt belgilash o'yinning mustaqil faoliyat sifatida mavjud bo'lishining va uni bolalar hayotini tashkil etish shakli sifatida, tarbiya vositasi sifatida qo'llanilishining eng muhim pedagogik shartidir. Bolalar o'yinining o'ziga xosligi shundaki, u tevarak-atrofdagi hayotni,

kishilarning faoliyati, ishlari, harakatlarini, ularning ish jarayonidagi o'zaro munosabatlarini aks ettiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida aytish kerakki, maktabgacha yoshdagi bolalar o'yin faoliyati bilan birga ta'limiy mashg'ulotlarda ham ishtirok etadilar. Maktabgacha tarbiya yoshi davridagi ta'limiy mashg'ulotning asosiy mazmuni bolani atrof muhitdagi narsa va hodisalarning asosiy xususiyatlari bilan tanishtirish, og'zaki nutqni lug'at boyligi, tovushlarni to'g'ri

talaffuz qilish, grammatik tomondan to'g'ri so'zlashlikka o'rgatish, bog'lanishli nutqni shakllantirishdan iborat, elementar mavhum tushunchalarga ega bo'lish, jismoniy tarbiya, tasviriy san'at, qirqib yopishtirish, rasm, loy yoki plastilindan turli buyumlar yasash, qurilish materiallar bilan ishlash, musiqa va boshqa mazmundagi mashg'ulotlarga qaratilgan bo'ladi, bu esa bolani aqliy jihatdan maktab ta'limini egallashga tayyorlash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PF5198-son "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari ro'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari-2018 yil. Registr.№ 3032 03.07.201
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22-dekabdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 802-son Qarori
4. "Ilk qadam" davlat o'quv-dasturi 2018 yil.
5. Abdullayeva M.A "O'yin mashg'ulotlarini boshqarish orqali maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalar faolligini oshirish" "Fan va texnologiya" 2016 yil
6. Djurayeva R, Tojiboyeva H.M, Nazirova G.M "Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari" Toshkent 2015 yil.

UDK:182.2

Kamaridin NURMATOV,
Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi
E-mail: nurmatov.uz

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

JAMIYATDA IJTIMOY ADOLAT VA IJTIMOY TENGLIK TUSHUNCHALARINING FALSAFIY ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada tenglik tushunchasining umumiy ma'nosi sifatida farqlarsizlik holatni anglatadigan tushuncha ekanligi, Ijtimoiy jarayonlarda tenglik odamlarga teng shaxsiy huquq, asosiy resurslar, asosiy huquqlar, muhim qobiliyatlar va ijtimoiy mavqe'lardan foydalanishni anglatadigan tushuncha ekanligi hamda adolat tushunchasi jamoat huquqlari va ijtimoiy resurslarni bir xil tamoyillarga asoslanib taqsimlash kabi masalalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy adolat, shubhasiz, tenglik, adolat, siyosiy, taraqqiyot, jamiyat, haqiqat, insof, iqtisodiy, moddiy.

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИЙ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ И СОЦИАЛЬНОГО РАВЕНСТВА В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье общий смысл понятия равенства заключается в том, что это понятие означает состояние неразличия, равенство в социальных процессах - это понятие, которое означает использование равных личных прав, основных ресурсов, основных прав, важных способности и социальные позиции людей, а понятие справедливости совпадает с общественными правами и раскрыты такие вопросы социальных ресурсов, как распределение на основе принципов.

Ключевые слова: социальная справедливость, безусловно, равенство, справедливость, политика, развитие, общество, правда, честность, экономика, материальное.

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPTS OF SOCIAL JUSTICE AND SOCIAL EQUALITY IN SOCIETY

Annotation

This article explains that the general meaning of the concept of equality is a concept that means a state of non-difference, that equality in social processes means that people have equal access to personal rights, basic resources, basic rights, important abilities and social positions, and that the concept of justice is the distribution of public rights and social resources based on the same principles.

Key words: Social justice, undoubtedly, equality, justice, political, development, society, truth, fairness, economic, material.

Kirish. Ijtimoiy adolat, shubhasiz, zamonaviy jamoat hayoti va siyosiy falsafaning asosiy masalalaridan biridir. Adolat qanday substansial normativ prinsiplarga asoslanishi kerakligi va uning qo'llanilish doirasining qancha keng bo'lishi mumkinligi haqida nazariyotchilar uzoq va chuqur munozaralar olib bormoqda. Insonlarning jamoat hayoti bilan bog'liq bo'lgan adolat nazariyotchilari o'rtasida katta tafovutlar mavjud. Biroq, zamonaviy G'arbda bir radikal pozitsiya umumiy ravishda ustunlik qilmoqda, bu pozitsiya agar adolatni yanada to'liqroq, sof axloqiy talab sifatida tushunmasak, agar adolat prinsiplari kengroq doirada qo'llanilmasa, agar ko'proq odamlar (va hatto odam bo'lmagan hayvonlar) adolat prinsiplari doirasiga kiritilmasa, unda biz adolatni tushinishda asosiy xatoga yo'l qo'yimoqdamiz va bu (kamida bilvosita ma'noda) aniq noadolatlarni keltirib chiqaradi, deb hisoblaydi. Ushbu radikal pozitsiya nafaqat nazariy jihatdan keng qabul qilingan, balki amaliy siyosat va ijtimoiy hayotda ham to'g'ridan-to'g'ri va kuchli chaqiriqlarga ega. "Aholining siyosiy, huquqiy bilim va ko'nikmalarining oshishi natijasida siyosiy ongning to'g'ri baholash funksiyalarini shakllantiradi hamda o'tish davrida qonundan tashqari faoliyat yuritayotgan ayrim "mansabdorlar"ni, ijtimoiy adolat prinsiplarini buzishlariga yo'l qo'ymasligi, aholining farovon yashashiga, o'z huquqlaridan to'liq foydalanish uchun to'sqinlik qilishlariga barham beradi" [1]. Bu radikal tendensiyaning yuzaga kelishi ma'lum tarixiy, ijtimoiy, siyosiy-iqtisodiy sharoitlarga bog'liq bo'lsa-da, adolatning normativ prinsipi axloqiy jihatdan yanada kuchaytirilgan va inkluziv jarayon sifatida hammani qamrab oluvchi mazmunga ega.

Adabiyotlar tahlili. Platon davridan boshlab, adolat insonlarning yaxshi holatiga xos asosiy fazilat sifatida qaralgan, deya ta'riflanadi. Eng umumiy ta'rifi esa, Justinianing quyidagi so'zida topish mumkin: Adolat - bu har bir kishining unga tegishli bo'lganini olishga harakat qilish. Adolatni izlash va unga intilish, Platonning "Davlat" asarining asosiy maqsadi bo'lib, ushbu asar

G'arbnig adolat tushunchasining nazariy asosini yaratgan. Platon fikricha, adolat har bir kishiga uning haqqi bo'lgan narsalarni berish yoki boshqalar tomonidan bajariladigan ishlarni amalga oshirish deganidir. Adolat nafaqat shaxsning eng oliy maqsadi, balki jamiyatning eng yuksak qadriyatidir, u ijtimoiy uyg'unlikning asosidir. Aristotel esa "Siyosat" asarida adolatni nafaqat shaxsiy fazilat sifatida, balki jamoatchilikning yaxshiligi sifatida ko'rsatdi, ya'ni jamiyatning umumiy manfaatlarini uchun muhim deb hisobladi.

Tahlil va natijalar. Garchi ba'zi olimlar insoniyat jamiyatining siyosiy taraqqiyotining qaytarilmasligini shubha ostiga olsalarda, va ma'lum bir davlat yoki mintaqa uchun siyosiy taraqqiyot jarayoni vaqtincha to'xtashi yoki hatto orqaga qaytishi mumkin bo'lsada, butun insoniyat tarixining rivojlanish jarayoni nuqtai nazaridan, shuningdek, ma'lum bir davlat yoki mintaqaning uzoq muddatli rivojlanish tendentsiyasidan kelib chiqqan holda, insoniyatning siyosiy taraqqiyoti haqiqatdan ham qaytarib bo'lmaydigan jarayon. Insoniyatning ming yillik sivilizatsiyasi tarixiga nazar tashlasak, har qanday davlat va mintaqa siyosiy taraqqiyot jarayonida bo'lgan. Despotizmdan demokratiyaga, hukmdorlikdan boshqaruvga, odam hokimiyatidan qonun hukmronligiga, tengsizlikdan ko'proq tenglikka o'tish - bu insoniyatning to'xtovsiz siyosiy taraqqiyot sari borishi bilan birga adolatli jamiyat qurushga qaratilgan jarayonlarni ko'rishimiz mumkin. Insoniyat siyosiy taraqqiyotining rivajlanishi muhim bir sharti shundaki, har bir xalq zamonaviy davrga kirgandan so'ng, deyarli o'xshash siyosiy maqsadlarga ega bo'ldi, bu siyosiy maqsadlar bugungi kunda ham juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan siyosiy qadriyatlarini o'z ichiga oladi: demokratiya, xavfsizlik, tinchlik, erkinlik, tenglik, adolat, qonun ustuvorligi va qadr-qimmat. Insoniyatning umumiy siyosiy izlanishi sifatida ular insoniyatning umumiy qadriyatlarini bo'lib, siyosiy taraqqiyotning asosiy maqsadlaridir. Ularning mohiyati va tarkibi jihatidan, bu siyosiy adolat qadriyatlarini vaqt va makonni oshib o'tadi va

insoniyatning umumiy qadriyatlarini hisoblanadi; lekin ularning aniq mazmuni va amalga oshirish shartlari vaqt va makon sharoitlariga qarab farq qiladi. Shuning uchun, tenglik, adolat va adolatni turli davr sharoitlari va ijtimoiy sharoitlar nuqtai nazaridan qayta o'ylash nafaqat siyosatshunoslikning muhim vazifasi, balki insoniyatning adolat taraqqiyotining muhim bir jihati.

Yuqoridagi masalalarga ma'noli javob berish uchun biz faqatgina adolat nazariyasining o'zi joylashgan birinchi darajali normativ qatlamda qolib ketmasligimiz kerak. Axloqiy falsafada normativ masalalarni hal qilish ko'pincha ularning meta-axloqiy asoslariga qaytib, yangi nuqtai nazar va fikrlarni olish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, adolatning normativ tabiati masalasi ham uning yuqori darajali (meta) xususiyatlarini o'rganish orqali samarali javoblar topilishi mumkin. Adolatning asosiy tabiati va qo'llanilish doirasini aniqlash uchun biz avvalo, eng to'g'ri va muhim savolni javoblashimiz kerak: adolatning asl mohiyati nima? Ushbu savolga javobni adolatning konsepti (tushunchasi) va adolat haqidagi g'oyalar orqali topish mumkin, lekin faqatgina qadimgi va zamonaviy davrlardagi adolatni ta'riflash va tushuntirishlarni sanab o'tish bizga uning mohiyatini to'liq aniqlashda yordam bermaydi. Yuzaki nuqtai nazardan, adolat ijtimoiy jamoat hayotiga kuchli normativ talabni bildiradi. Ammo agar biz faqatgina ushbu talabning aniq mazmuniga e'tibor qaratadigan bo'lsak, uning normativ holatining kelib chiqishini va qo'llanilish chegaralarini to'liq tushunish imkoniyatiga ega bo'lmaymiz, va aynan shu kelib chiqish va chegaralar masalasi yuqoridagi bahslarning markazida turadi. Shuning uchun biz adolatning normativ tizimi insoniyat ijtimoiy hayotida qanday rol o'ynaganini asosiy darajada qayta ko'rib chiqishimiz zarur, xuddi meta-axloqiy fikrlarda axloqning inson amaliyoti sifatidagi rolini muhokama qilganimiz kerak. Vaholanki, "xalqning asrlar davomida shakllanib, milliy va umuminsoniy qadriyatlar darajasiga chiqqan o'z ona Vatanga sadoqat, uyat va andisha, ornomus va hayo, sabr-toqat, vazminlik, adolat, tenglik, tinchlik, ahil qo'shnichilik, millatlararo hamjihatlik, dinlararo bag'rikenglik, komil inson, qonun ustuvorligi kabi an'analariga amal qilmaslik va etiborsizlik - xalqqa, Vatanga nisbatan hurmatsizlik hisoblanadi" [2].

Bugungi kunda tenglik atamasi odamlarning jamiyat, siyosat, iqtisodiyot va qonun kabi sohalarida teng munosabatda bo'lishini anglatadi. Tenglik deganda biz barcha jonli mavjudotlar tengligi, barcha qonunlar tengligi, barcha dunyolar tengligi, barcha chuqur qalblar tengligi, barcha yaxshi ildizlar tengligi, barcha istaklar tengligi, barcha paramitalar tengligi, barcha harakatlar tengligi, barcha dinlar tengligi barcha millatlar tengligi, barcha irqalar tengligi, barcha insonlar tengligi. Bu yerda jonli mavjudotlar tengligi va bu qonun tengligi dinlar tenglik haqidagi g'oyasining asosiy nuqtalaridir. Islom klassikalarida keltirilgan tenglikning asosiy ma'nosi jonli mavjudotlar va jonli bo'lmagan mavjudotlar o'rtasidagi mohiyatan farqsizlik tushunchalarini ilgari surish bilan birga ularni ijtimoiy adolat jarayonlarini amalga oshirishni xam tushunishimiz mumkin. "Barchamizga yaxshi ma'lumki, din azaldan inson ma'naviyatining tarkibiy qismi sifatida odamzotning yuksak ideallari, haq va haqiqat, insof va adolat to'g'risidagi orzu-armonlarini o'zida mujassam etgan. Ularni barqaror qoidalarda shakllida mustahkamlab kelayotgan g'oya va qarashlarning yaxlit bir tizimidir" [3].

G'arbda tenglik tushunchasiga yondashuvlar quydagicha tenglik atamasi bir xil sifat yoki holat, shuningdek, teng huquqlar va ijtimoiy mavqelarni anglatadi deb keltirilganligini ko'rishimiz mumkin; yoki insonlar yoki narsalar bir xil me'yorlar yoki darajalarda bo'lib, bir xil muomalaga ega bo'lishini bildiradi. Qonun doirasida, tenglik odatda tabiiy huquqlar yoki ideal va adolat xususiyati sifatida qabul qilinadi. Tenglikning umumiy ma'nosi farqsiz natija yoki holatni anglatadi. Siyosatshunoslik kontseptsiyasi sifatida tenglik odamlarning teng shaxsiyat, asosiy resurslar, asosiy huquqlar, muhim qobiliyatlar va ijtimoiy mavqegini ta'minlashni bildiradi. Tenglik ijtimoiy xususiyatga ega bo'lib, bu odamlar o'rtasidagi yoki guruhlar o'rtasidagi o'zaro munosabatdir. Qadim zamonlardan to zamonaviy kungacha bo'lgan faylasuflar tenglik haqida turli fikrlar bildirishgan, ularning asosi ikki jihatdan kelib chiqqan. Tenglikning dastlabki mazmuni asosan shaxsiyat va huquqlar tengligini o'z ichiga oladi.

Aristotel "Inson siyosiy hayvon" deb aytganida va teng odamlar teng narsalarni olishlari kerak deganida, u shaxsiyat va huquqlar tengligini nazarda tutgan. Qadimgi Rimning Siserosi bu fikrni yanada aniqroq ifodalagan: Insonlar doimo huquqlar tengligini izlaydi va boshqa turdagi huquqlar bo'lmisligi kerak. Qadimgi Gretsiya va Rim faylasuflarining tenglik haqidagi qarashlari katta ta'sir ko'rsatdi va hozirgi kunda ham G'arb siyosiy fikrining asosiy oqimlaridan biridir. Fransiya inqilobi va Amerika Qo'shma Shtatlari Mustaqillik Deklaratsiyasida "Insonlar teng tug'iladi" deyilganda, albatta, insonlarning bo'yi, og'irligi, xarakteri, hatto boyligi tengligini emas, balki odamlar o'rtasida shaxsiyat tengligi va huquqlar tengligini anglatadi. Shaxsiyat tengligi va huquqlar tengligi siyosiy tenglik doirasiga kiradi, bu eng asosiy tenglikdir. Ammo insonlarning siyosiy hayotidan tashqari, iqtisodiy va ijtimoiy hayotlari ham mavjud, shuning uchun iqtisodiy tenglik va ijtimoiy tenglik ham zarur. Iqtisodiy tenglik asosan odamlarning teng resurslarga va teng farovonlikka ega bo'lishini anglatadi, ya'ni resurs tengligi va farovonlik tengligi; ijtimoiy tenglik esa asosan imkoniyat tengligi, va irqi tenglik kabi tushunchalar orqali ifodalanadi. "Insonlar o'rtasidagi hamjihatlik va hamkorlik adolatli siyosat bilan ta'minlanadi. Lekin komil insonlardan iborat rahbarlar qo'llaydigan bunday bunday adolatli siyosat yuksak axloqiy va ma'naviy asoslar ustiga qurilgan fozil jamoa (barkamol jamiyat) dagina amalga oshishi mumkin" [4].

Bugungi kunda zamonaviy siyosatshunoslik va axloqshunoslikdagi haqqoniylik yoki adolat tushunchalari ancha farq qiladi, lekin ularning ma'nolari bir-biriga yaqin. Zamonaviy jamiyatda, haqqoniylik odatda ma'lum ijtimoiy standartlarga (qonunlar, axloq, siyosat va boshqalar)ga mos ravishda odamlarni to'g'ri va adolatli tarzda boshqarishni anglatadi; adolat esa ma'lum prinsiplar va qoidalar asosida odamlarning xulq-atvori va faoliyatlarini baholashni anglatadi; shuningdek, bu ijtimoiy tenglikni ham anglatadi, ya'ni bir xil holatlardagi odamlar va ishlarni bir xil prinsiplar va standartlar asosida muomala qilishni anglatadi.

Adolat - bu zamonaviy jamiyatda keng tarqalgan so'z bo'lib, ikki xil ma'noga ega. Birinchisi, adolatli va xalq uchun foydali asoslar, ikkinchisi esa, to'g'ri yoki haqqoniy ma'nolarni anglatadi. Adolat so'zi qadimgi davrlarda kam uchrasa ham, u mavjud bo'lgan va zamonaviy jamiyatda tenglikka ega edi, lekin ko'pincha to'g'ri ma'noni anglatardi. Konfutsiy "Urf odat adolatdan kelib chiqsa, adolat insoniylikdan kelib chiqadi. Demak, insoniylik hamdardlik, hayriyohlik, rahm-shafqatli bo'lish, odamlarni sevish, ularga g'amho'rlik qilish hissidan iborat" [5], deb ta'kidlaydi. Zamonaviy siyosatshunoslik va etikadagi asosiy tushunchalar sifatida adolat ko'pincha odamlarga nimalarni amalga oshirish kerakligini bildiradigan axloqiy talab yoki baho sifatida qaraladi. Adolatning mohiyati inson rivoji, uning qadri va sha'nini odamlar dunyosi, munosabatlar va harakatlarining asosiy nuqtasi sifatida ko'rishdir. Boshqa tadqiqotchilar esa adolatni turli yo'nalishlarga bo'lishga urinishgan, masalan: amaliy adolat, shaxsiy adolat va qoidalar bo'yicha adolat; siyosiy adolat, iqtisodiy adolat, axloqiy adolat va huquqiy adolat; moddiy adolat va jarayonli adolat; taqsimlash adolati, almashinish adolati va jazolash adolati; mutlaq adolat va nisbiy adolat deb turlarga ajratganlar. O'zbekiston ayni shu yo'lni tanladi. O'zbekiston birinchi Prezidenti Islom Karimov "adolat" tushunchasini davlat siyosati hamoyillari doirasiga olib kirdi va "Respublikada sobitqadamlik bilan xalqchil adolatli jamiyatni bunyod etish - bosh vazifadir" [6], deb belgiladi.

G'arb falsafasida adolat doimo tajriba chegaralaridan tashqarida bo'lgan axloqiy qadriyat sifatida qaralgan, bu odamlar jamiyatining to'g'ri ishlashini ta'minlash uchun zarur shartdir. Adolat - bu tabiat qonunlari va jamiyat shartnomalarining organik birlashmasi, Jon Lokning ta'kidlashicha, adolat - bu oliy tabiat qonuni va jamiyatni bog'lovchi shartnoma. G'arb falsafasining qadimiy davrlaridan tortib hozirgi kungacha adolat tushunchasi kamida uchta asosiy elementni o'z ichiga olgan [1] tenglik, shaxsiy huquqlar va inson sha'ni tengligi - adolatning asosidir. Godwin shunday degan edi: Adolatning prinsipi, barchaga teng munosabatda bo'lishdir [2]. Adolatli bo'lish, huquqlar va resurslarni taqsimlashdagi adolat - adolatning jonidir. Rawls bevosita adolatni adolat bu - tenglik deb ta'riflaydi [3]. Huquq, tabiiy va insoniy tafakkur qonunlarini o'zida aks ettiradigan

qonunlar - adolatning asosiy kafolatidir. G'arb sivilizatsiyasining klassik davrida huquq va huquqlar ma'nosi bir xil bo'lgan, adolat huquqlarning boshqa ifodasi edi. Shuning uchun, Siseron shunday degan edi: Agar kimdir huquqni bilmasa, u adolatli odam bo'la olmaydi, hatto bu huquq yozilgan yoki hech qachon yozilmagan bo'lsa ham. Shaxsiy nuqtai nazardan, adolat - bu har bir odamning o'zining ichki vijdoni asosida nima qilish kerak va nima olish kerak degan axloqiy buyruqlari. Jamiyat nuqtai nazaridan, adolat - bu har bir odamning o'ziga tegishli bo'lgan narsalarni adolatli ravishda olishidir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda tenglik, adolat tushunchalarining siyosatshunoslik va etikadagi ahamiyatini, ular

o'rtasidagi ichki mantiqiy bog'liqlikni hamda asosiy farqlarini qisqacha tahlil qildik. Tenglik, adolat va adolat insoniyat jamiyatining irq, davlatlar, sinflar va hududlardan yuqori bo'lgan umumiy qadriyatlar bo'lib, bu qadriyatlar har qanday tarix va davrni o'tib, insoniyatning asosiy maqsadlariga aylangan. Tenglik, adolat va adolatni amalga oshirish darajasi insoniyat tsivilizatsiyasining rivojlanish holatini ko'rsatadi, bu jamiyatning taraqqiyotini baholashning asosiy mezonidir. Tenglik, adolat va adolat insoniyatning aqliy va axloqiy idrokidan kelib chiqadi, bu qadriyatlar jamiyatning umumiy fazilatlarini bo'lib, ijtimoiy taraqqiyotning tuganmas quvvatini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR

1. Ruziqulov A.A. Siyosiy tizim transformatsiyasi davrida siyosiy ong darajasidagi o'zgarishlar // Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: 2023. –B. 14.
2. Qosimov N., Jumaev Sh., To'gaykulov T. Globallashuv: oila va farzand tarbiyasi. – Toshkent: Turon zomin ziyo, 2016. –B. 9.
3. Xusayn Boiz Ko'chifoy. Axloqi Muhsin. – Toshkent: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат миллий нашриёти. 2011. –B. 161.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Toshkent: Маънавият, 2008. –B. 36.
5. Фараби Абу Наср Мухамед. Социально-этические трактаты. -Алма-ата: Наука. 1975. -С. 298.
6. Конфуций Хикматлар Т.: “А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси”, 2010. 172 б. 6 б.
7. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. - Т., Ўзбекистон, 1996. Б.21.

UDK:372.8

Gulchexra ORTIQOVA,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: miogulchexra@gmail.com

DSc, professor I.Siddiqov taqrizi asosida

METHODOLOGY OF TEACHING THE FASHION OF THE FORMS OF MOTION

Annotation

Widely used in the Uzbek language, the forms of action can be freely used in all speech styles of the language. However, the degree of their use in speech styles can be determined by the scope of meaning they express. This article discusses the stylistic possibilities of auxiliary verbs used in the form of action in the Uzbek language and the methodology for teaching them in 10th grade native language classes in secondary schools.

Key words: Forms of action style, auxiliary verbs, stylistic possibilities, official style, scientific style, journalistic style, artistic style, colloquial style.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СТИЛИСТИКИ ФОРМ ДВИЖЕНИЯ

Аннотация

Формы действия, широко используемые в узбекском языке, могут свободно использоваться во всех речевых стилях языка. Тем не менее, можно определить уровень использования речевых стилей по спектру выражаемых ими значений. В данной статье говорится о методических возможностях вспомогательных глаголов, используемых в узбекских языковых формах действия, и методике преподавания их в 10-х классах родного языка общеобразовательных школ.

Ключевые слова: Формы стиля действия, вспомогательные глаголы, стилистические способности, формальный стиль, научный стиль, публицистический стиль, художественный стиль, разговорный стиль.

HARAKAT TARZI SHAKLLARI USLUBIYATINI O'QITISH METODIKASI

Аннотация

O'zbek tilida keng qo'llanuvchi harakat tarzi shakllari tilning barcha nutq uslublarida erkin qo'llana oladi. Shunday bo'lsa-da, ularni ifodalayotgan ma'no doirasiga ko'ra nutq uslublarida qo'llanilish darajasini aniqlash mumkin. Ushbu maqolada o'zbek tilida harakat tarzi shakllari tarkibida qo'llanuvchi ko'makchi fe'llarning uslubiy imkoniyatlari va buni umumta'lim maktablarining 10-sinf ona tili darslarida o'qitish metodikasi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Harakat tarzi shakllari, ko'makchi fe'llar, uslubiy imkoniyat, rasmiy uslub, ilmiy uslub, publitsistik uslub, badiiy uslub, so'zlashuv uslub.

Kirish. Bugungi globalashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o'z milliy manfaatlarini ta'minlash, bu borada avvalo o'z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir. Bugun O'zbekistonimiz "Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari" degan bosh tamoyil asosida taraqqiyotning yangi, yanada yuksak bosqichiga ko'tarilmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jarayonida davlat tilining hayotimizdagi o'rni va nufuzi tobora oshib bormoqda [1]. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida "ta'lim muassasalarida davlat tilini o'rgatish va uni bilish darajasini baholash tizimini yanada takomillashtirish, davlat tilining ilm-fan tili sifatidagi nufuzini oshirish" hamda "davlat tili sofligini saqlash, uni boyitib borish va aholining nutq madaniyatini oshirish" kabi vazifalarning belgilab berilishi mutaxassislar zimmasiga ona tili ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqish, o'quvchiga nimani hamda qanday o'rgatish kerakligini aniqlash va to'g'ri belgilab olish mas'uliyatini yuklaydi.

O'zbek tilida keng qo'llanuvchi harakat tarzi shakllari formasi o'zining juda keng ma'no imkoniyatlariga ega bo'lib, xoh og'zaki, xoh yozma bo'lsin so'zlovchi nutqida oz, ammo sozlikni ifodalab ko'rsatadi. Bundan tashqari, nutqning barcha uslublarida foydalanish mumkin bo'lgan ushbu til hodisasi muayyan ifodaning o'ziga xos ma'no qirralarini ochib berish uchun xizmat qila oladiki, bu masalalarini tadqiq etish ham tilshunoslikda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo va o'zbek tilshunosligida fe'l va unga doir turli kategoriyalarning, xususan, harakat tarzi shakllarining vazifaviy xususiyatlarini aniqlash borasida qator fundamental tadqiqotlar amalga oshirilgan. Bu

borada o'zbek tilshunosligida A.Hojiyev va A.G'ulomov nomlari alohida tilga olinadi. Professor A.G'ulomov fe'lning analitik formasi sifatida "Fe'l" nomli monografiyasida tadqiq etadi va o'zbek tilida ko'makchi fe'llar soni 23ta ekanligini aytadi [3]. Akademik A.Hojiyev "O'zbek tilida ko'makchi fe'llar" monografiyasida ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmalarining mohiyati, morfologik xususiyatlari, nutqiy va ma'noviy turlari haqida atroflicha bahs yuritadi va o'zbek tilidagi 27ta mustaqil fe'l ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi tarkibida ko'makchi fe'l vazifasida kela olishini ko'plab misollar orqali yoritib beradi [4]. Tilshunos O.Shukurov harakat tarzi shakllarining paradigmatik xususiyatlarini o'rgandi, o'zbek tilshunosligiga harakat tarzi shakllari atamasini olib kirdi [5]. Harakat tarzi shakllarining uslubiy imkoniyatlari masalasi esa G.Ortiqovanning magistrlik dissertatsiyasida atroflicha tahlil etilgan [2]. Tilshunos olimlar F.Umarova [6] hamda G.Axrorova [7] larning nomzodlik dissertatsiyalari ushbu til hodisasining ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarda o'qitish metodikasi masalalariga bag'ishlangan. Ammo harakat tarzi shakllarini umumta'lim maktablari ona tili darslarida o'qitish metodikasi masalalarini o'rganib chiqish bugungi kunga qadar o'zbek tilshunoslari oldida turgan muhim masalalardan biri bo'lib turibdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz ushbu tadqiqotda harakat tarzi shakllarining barcha nutq uslublarida qo'llanilishini 10-sinf o'quvchilari ishtirokida tadqiq qildik. Tadqiqot avvalida o'quvchilardan harakat tarzi shakllarini qatnashtirib 5 xil nutq uslubida 5 ta gap tuzish topshirig'i berildi. So'ngra sinf o'quvchilari 3 guruhga bo'lindi. Har bir guruhga turli xildagi rasmiy, publitsistik, ilmiy, badiiy, so'zlashuv uslubidagi bittadan matn tarqatilib, matnlar asosida topshiriqlar berildi. Tajriba so'ngida o'quvchilarga harakat tarzi shakllarini barcha nutq

uslublarida qatnashirib gaplar tuzish topshirig'i qayta topshirildi va natijalar tahlil qilindi.

Tajriba ishtirokchilari. 2024-2025-o'quv yilida Buxoro shahar 2-son ixtisoslashtirilgan maktab-internatining 10-“A” sinfidagi 24 nafar o'quvchi ishtirok etdi.

Tahlil va natijalar. Tajribadan oldin sinf o'quvchilarining 1 nafari (4%) 4 xil uslubda, 2 nafari (8%) 3 xil uslubda, 3 nafari (13%) 2 xil uslubda va 6 nafari (25%) 1 xil uslubda harakat tarzi shakllarini qo'llab gap tuza oldi. Sinfning 50% o'quvchisi harakat tarzi shakllarini hech qaysi uslubda qo'llay olmadi. Quyida o'quvchilar tuzgan gaplarni keltiramiz.

Rasmiy uslubda: -

Publitsistik uslubda: 1. Respublikamizda sport sohasida ko'pgina islohotlar amalga oshirila boshlandi.

Ilmiy uslubda: 1. Bola o'sa borishi bilan asta-sekin uning sezgi organlari, nerv rivojlana boradi. 2. Odamning paydo bo'lishi olimlarni uzoq yillardan buyon qiziqtirib kelmoqda.

Badiiy uslubda: 1. O'lkamizga so'lim bahor o'z sepini yoya boshladi. 2. Shu onda qizning butun vujudi qo'rquvdan titrab ketdi. 3. Yigitning hikoyasi o'tirganlarning hammasini eritib yubordi.

So'zlashuv uslubida: 1. Oyijon, menga ertak aytib bera qoling. 2. Bugun barcha fanlardan yaxshi baho olib tashladim. 3. Nahotki, Azim kelajakda uchuvchi bo'la olsa! 4. U barcha eshitgan-bilganlarini do'stiga aytib berdi. 5. Nega yodlagan she'ringni ayta olmading?

Tajribada sinf o'quvchilari 3 guruhga bo'lindi hamda ularga har xil variantda barcha nutq uslublariga xos bittadan matn taqdim etildi. Quyida 1-guruhga taqdim etilgan matnlar va ular asosida keltirilgan topshiriqlarni keltiramiz.

Rasmiy uslub

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi va davlat bir-biriga nisbatan o'zaro huquq va majburiyatlar bilan bog'liqdir.

Insonning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir hamda ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli emas [8].

Ilmiy uslub.

VI asrda Hindistonga bostirib kirgan eftaliylar hujumlari ostida guptalar imperiyasi parchalanib, istilochilar mamlakatning katta qismini qo'lga oladi. VII asrda Hindistonda bo'lgan Xitoy tarixchisi Syuan Szyanning yozishicha, unda 70 ga yaqin kattakichik knyazliklar bo'lgan. Knyazlar bilan rojalar o'rtasida tinimsiz urushlar bo'lib turgan. Qo'lga kiritilgan o'ljalor, yerlar g'oliblar orasida taqsimlangan. In'om etilgan yer maydoni grass («bo'lak») yoki «qultum») deb nomlanib, uni olgan shaxs harbiy xizmat o'tab berishi lozim bo'lgan. O'z xona- doniga mansub

bo'lmagan amaldorlarga rojalar yerni ma'lum muddatga foydalanishga berganlar. Bunday yerlar patta («yorliq» yoki «yorliqqa olingan yer») deb nomlangan. Pattadan alohida xizmat ko'rsatgan kishilarni taqdirlash uchun ham foydalanishgan. Mulkchilik munosabatlari mustahkamlanib borishi bilan patta yerlari ham avloddan-avlodga o'tadigan merosiy mulkka aylana boshlagan [9].

Publitsistik uslub.

Simpoziumlar saroyida Saylov komissiyasining deputatlikka nomzodlarni ro'yxatga olish va saylovoldi tashviqoti boshlanishini e'lon qilishga bag'ishlangan matbuot anjumani bo'lib o'tdi. Jarayonda Qonunchilik palatasi deputatligiga siyosiy partiyalar tomonidan ko'rsatilgan nomzodlarni ro'yxatga olish hamda saylovda ishtirok etadigan siyosiy partiyalar va deputatlikka nomzodlarning saylovoldi tashviqotiga oid masalalar ko'rib chiqildi. 22-sentabrda saylovoldi tashviqotiga start beriladi [10].

4. Badiiy uslub.- Muhabbat, ey go'zal iztirob,

Ey ko'hna dard, ey ko'hna tuyg'u.

Ko'kraginga qo'lingni tirab,

Yuragimni to'kib qo'yding-ku.

Ne qilarding menga tegib sen,

Yengilmagan edim — yengib sen,

Boshlarimni yerga egib sen.

Qomatimni bukib qo'yding-ku [11].

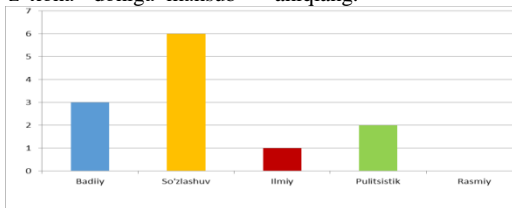
- Kimsan akam bobom bilan xayrlashayotganida ham ikki ko'zini mendan uzmasdi, shu topda Oqsoqolniyam yomon ko'rib ketdim. U Kimsan akamni quchoqlab oldi. Ha deganda bo'shata qolmaydi [12].

5. So'zlashuv uslubi

Bilaman, o'ldim deganda har biringda sandiq burchagiga bekitib qo'rgan bitta bilaguzuk, bir juft zirak bor. Yaxshi niyat bilan birini qizingga, birini kelingga atab qo'yibsan. Ammo o'ng quloq, chap qulog'ing bilan eshitib qo'y. Bugun o'sha savil qolgur tilla taqinchog'ingni olib chiqmasang, ertaga qizingni uzatolmaysan. Nega deganda qizingni unashib qo'rgan qallig'I nemis tankining tagida qoladi. Kelin tushirolmaysan. Nega deganda o'g'ling dushmanning o'qiga uchadi. Ana unda ko'rsan tomoshani! Tanangga o'ylab ko'r, xaloyiq. Harna bitta ortiqcha zambarak yasab dushmanni qirganing foydamasmi... Jon omon bo'lsa mol topiladi. Bolang sog'-salomat kelsa to'ni taqinchoqsiz ham qilaverasan. Omadi gap shu: belimda belbog'im bor deganing obchiqaver lash-lushingni [12]!

Matnda qo'llangan harakat tarzi shakllarini ajratib yozing.

Harakat tarzi shakli tarkibidagi ko'makchi fe'lining yetakchi fe'lga qanday qo'shimcha ma'no qo'shayotganini aniqlang.

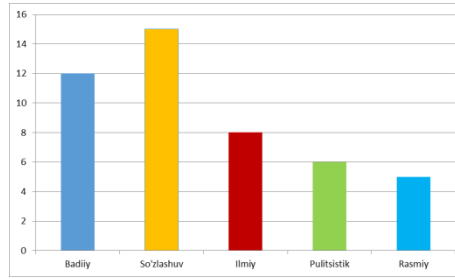

Berilgan matnlar asosida har bir ko'makchi fe'lining qaysi nutq uslubiga xoslanganini aniqlab, jadvalga belgilang.

Ko'makchi fe'llar	Rasmiy uslub	Ilmiy uslub	Publitsistik uslub	Badiiy uslub	So'zlashuv uslub
qo'y	+			+	+
tur					
bor					
vubor					
o't					
chiq					
ket					
ol					
qol					
ko'r					
ber					

Tajriba-sinov ko'rsatkichlari

Tajribadan oldin

Tajribadan keyin

Xulosa va takliflar. Tajriba jarayonida o'quvchilarga tilimizning o'ziga xos til birliklaridan biri bo'lgan harakat tarzi shakllarining uslubiy imkoniyatlarini barcha nutq uslublariga xos bo'lgan matnlar va ular asosida tuzilgan topshiriqlar yordamida yetkazib berish mumkinligi aniqlandi. O'quvchilarga 10-sinf ona tili darslarida fe'l so'z turkumiga xos zamon, nisbat shakllari uslubiyati mavzulari bilan birga tilimizning sof ontologik xususiyati hisoblanadigan harakat tarzi shakllari uslubiyati

mavzusi ham berilishi ularning og'zaki va yozma nutqida ko'makchi fe'llardan unumli va o'rinli foydalana olish qobiliyatini oshirishi tajriba asosida dalillandi. Tajriba sinov natijasida ma'lum bo'ldiki, berilgan matn namunalari va topshiriqlar hamda ularning muhokamasi asosida o'quvchilarning o'z ona tili imkoniyatlaridan xabardorligi hamda so'z qo'llash ko'nikmasi yaxshilandi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5850-son Farmoni, 21-oktabr, 2019-yil. <https://lex.uz/docs/-4561730>
2. Ortiqova G.X. Harakat tarzi shakllarining uslubiy imkoniyatlari: mag.dis.-Buxoro, 2022.
3. Фуломов А. Феъл. Тошкент, 1954.
4. Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар.– Тошкент, 1966.
5. Шукуров О. Ҳаракат тарзи шакллари парадигмаси. Монография. – Қарши, 2017.
6. Умарова Ф.З. Таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларнинг ўзбек тили дarsларида кўмакчи феълли бирикувчилардан фойдаланишни ўргатиш: пед. фан. номз. дис. – Т., 2000.
7. Ахророва Г. П. Таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларнинг ўзбек тили darsларида кўмакчили бирикмаларни ўргатиш методикаси: пед. фан. номз. дис. – Т., 1999.
8. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. V bob, 20-modd. 1-may, 2023-yil. <https://lex.uz/docs/-6445145>
9. Salimov T.O', Sultonov F. E. Jahon tarixi. 7-sinf uchun darslik. – T. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.
10. "Ma'rifat" gazetasi: rasmiy kanal. <https://t.me/marifatzhiyo>
11. Muhammad Yusuf. Saylanma. – T., Sharq, 2004. <https://ziyouz.com>
12. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. –T., Sharq, 2012. – B.13-109. <https://ziyouz.com>
13. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Raupova L., Qurbonova M., Abuzalova M., Yuldasheva D. Hozirgi o'zbek tili. Darslik. – Buxoro: Durdona, 2021.
14. Юлдашева Дилором Нигматовна. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида таълим мақсадини белгилашнинг дидактик асослари: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.–Тошкент, 2007.

Sardorbek PALVANNAZIROV,

A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, Xalqaro tadqiqotlar markazi direktori
E-mail: palvannazirovsardorbek@gmail.com

DSc, professor D.Xamrayev taqrizi asosida

ASSESSMENT OF THE SCHOOL ENVIRONMENT: ITS IMPACT ON EDUCATION QUALITY AND ANALYSIS WITHIN THE FRAMEWORK OF PISA, TIMSS, AND TALIS INTERNATIONAL STUDIES

Annotation

This article analyzes the impact of the school environment on the quality of education based on the results of the PISA 2022 study. The experiences of Uzbekistan, Germany, and Singapore are examined, highlighting the importance of safety, teacher-student relationships, social support systems, and infrastructure in the educational process. Measures aimed at improving PISA results and the prospects for the development of the national education system are also discussed.

Key words: PISA, TALIS, TIMSS quality of education, school environment, student success, teacher qualification, positive psychological atmosphere, infrastructure, education reforms.

ОЦЕНКА ШКОЛЬНОЙ СРЕДЫ: ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И АНАЛИЗ В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ PISA, TIMSS И TALIS

Аннотация

Данная статья анализирует влияние школьной среды на качество образования на основе результатов исследования PISA 2022. Рассматривается опыт Узбекистана, Германии и Сингапура, освещается значение безопасности, отношений между учителями и учениками, системы социальной поддержки и инфраструктуры в образовательном процессе. Также обсуждаются меры по улучшению результатов PISA и перспективы развития национальной системы образования.

Ключевые слова: PISA, TALIS, TIMSS качество образования, школьная среда, успех учащихся, квалификация учителей, позитивная психологическая атмосфера, инфраструктура, реформы в образовании.

MAKTABDAGI MUHITNI BAHOLASH: TA'LIM SIFATIGA TA'SIRI VA PISA, TIMSS HAMDA TALIS XALQARO TADQIQOTLARI DOIRASIDA TAHLIL

Annotatsiya

Mazkur maqola PISA 2022 tadqiqoti natijalari asosida maktab muhitining ta'lim sifatiga ta'sirini tahlil qiladi. O'zbekiston, Germaniya va Singapur tajribalari o'rganilib, ta'lim jarayonida xavfsizlik hissi, o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi va infratuzilmaning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, PISA natijalarini yaxshilash uchun amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va milliy ta'lim tizimining rivojlanish istiqbollari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: PISA, TALIS, TIMSS ta'lim sifati, maktab muhiti, o'quvchilar muvaffaqiyati, o'qituvchilar malakasi, ijobiy psixologik muhit, infratuzilma, ta'lim islohotlari.

Kirish. Maktab – bu nafaqat o'quvchilarning bilim olish maskani, balki ularning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatga integratsiyalashuvi uchun muhim ijtimoiy muhitdir. Maktabning ichki muhiti ta'lim sifatining asosi bo'lib, o'quvchilarning nafaqat bilim olish samaradorligini, balki ularning emotsional va psixologik rivojlanishini ham belgilab beradi. O'quvchilarning muvaffaqiyatli bilim olishlari uchun faqat darsliklar va o'quv dasturlarining mukammal bo'lishi yetarli emas; ularning o'zlarini qulay his qilishlari, xavfsizlik va psixologik qo'llab-quvvatlashning mavjudligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, o'qituvchilarning samarali faoliyati uchun ham maktab muhitining ijobiy bo'lishi katta ahamiyatga ega. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ijtimoiy hamkorlik, maktabning jismoniy sharoitlari, ta'lim jarayonining tashkil etilishidagi aniqlik va adolat tamoyillariga rioya qilinishi – bularning barchasi maktab muhitining sifatini belgilovchi omillardir.

Bugungi global ta'lim tizimida xalqaro tadqiqotlar maktab muhitini baholash va uni ta'lim sifatiga ta'sirini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. PISA (O'quvchilar bilimini baholash xalqaro dasturi) tadqiqoti maktab muhitining o'quvchilarning bilim olish natijalariga qanchalik ta'sir ko'rsatishini tahlil qilish uchun kuchli indikatorlar taqdim etadi. TALIS (O'qituvchilar va ta'lim muassasalari rahbarlarini xalqaro o'rganish) esa o'qituvchilar va maktab rahbarlarining ta'lim jarayonidagi rolini va ularga ta'sir qiluvchi omillarni chuqur o'rganish imkonini beradi[1].

Ushbu tadqiqotlar orqali olingan ma'lumotlar ta'lim tizimining zaif tomonlarini aniqlash va samarali islohotlar ishlab chiqishga yordam beradi.

Masalan, yuqori natijalarga ega bo'lgan davlatlar – Singapur, Finlyandiya va Janubiy Koreyada maktab muhitiga bo'lgan e'tibor ta'lim islohotlarining asosiy qismiga aylangan. Ushbu mamlakatlarda o'quvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchini oshirish, o'qituvchilarning malakasini doimiy rivojlantirish va qulay jismoniy sharoit yaratish orqali ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishga erishilgan[4].

O'zbekiston ta'lim tizimi ham xalqaro tajribalarni inobatga olgan holda, maktab muhitini rivojlantirishni o'zining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan. Prezidentning PQ-231-sonli qarori bilan ta'lim muassasalari faoliyatini yaxshilash bo'yicha yangi dasturlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda maktab muhitini kompleks baholash, xalqaro tadqiqotlar tajribasidan foydalanish va milliy o'ziga xoslikni hisobga olgan holda tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biridir[6].

Ushbu maqola maktabdagi muhitning ta'lim sifatiga ta'sirini PISA va TALIS xalqaro tadqiqotlari doirasida tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada maktab muhitining ijtimoiy, psixologik va jismoniy jihatlari ko'rib chiqiladi, shuningdek, xalqaro va mahalliy tajribalar asosida bu muhitni rivojlantirish bo'yicha takliflar taqdim etiladi. Mazkur yondashuv o'quvchilar, o'qituvchilar va rahbarlar uchun samarali muhit yaratishga yordam beradigan strategiyalarni ishlab chiqishga zamin yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maktab muhitining ta'lim sifatiga ta'sirini o'rganishda xalqaro tadqiqotlar,

ayniqsa, PISA va TALIS, muhim ma'lumotlar manbasi hisoblanadi. Ushbu tadqiqotlar maktabdagi ichki muhitning o'quvchilar muvaffaqiyati va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sirini har tomonlama yoritadi.

PISA 2022 tadqiqoti natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning muvaffaqiyati ularning maktabdagi xavfsizlik hissi va infratuzilma bilan bevosita bog'liq. OECD hisobotida ta'kidlanganidek, yuqori resurslarga ega maktablar o'quvchilarning muvaffaqiyat darajasini oshirishda asosiy rol o'ynaydi [1]. Xususan, Germaniya va Singapurda xavfsizlikka oid chora-tadbirlar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarining samaradorligi ko'rsatilib, O'zbekiston maktablarida bu kabi tizimlarni joriy qilish tavsiya etiladi [2].

Singapur ta'lim tizimida ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlashni rivojlantirish orqali yuqori natijalarga erishilgan. Germaniyada esa zamonaviy infratuzilma va metodik yondashuvlarning uyg'unligi ta'lim tizimini takomillashtirishga imkon yaratadi. UNESCO hisobotida esa ta'lim tizimining barqarorligi va inklyuzivligini ta'minlash uchun global tajribalar taqdim etilgan [2].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatdiki, rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sifati bo'yicha muhim yutuqlarga erishish uchun davlatlar o'z resurslarini infratuzilma, o'qituvchi malakasini oshirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirishga yo'naltirishi zarur. Bunday strategiyalar Germaniya va Singapur misolida yuqori samaradorlikka erishish mumkinligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, O'zbekiston maktablari uchun ushbu tajribalarning dolzarbligi oshib bormoqda, chunki mamlakatimizning ta'lim sohasidagi islohotlar yangi bosqichga o'tmoqda.

1-jadval. O'zbekiston, Germaniya va Singapurda maktab muhiti ko'rsatkichlari

Omillar	O'zbekiston	Germaniya	Singapur
Xavfsizlik hissi	3.5	4.5	4.8
O'qituvchi-o'quvchi munosabatlari	3.8	4.3	4.7
Bullying ta'siri	-1.5	-0.5	-0.1
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash	2.0	4.2	4.9
Infratuzilma va resurslar	2.5	4.7	5.0

PISA 2022 tadqiqoti maktab muhitining ta'lim sifatiga ta'sirini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, O'zbekiston, Germaniya va Singapur misolida bu ta'sirni aniq ko'rsatib berdi. Xavfsizlik hissi, o'quvchilar muvaffaqiyati uchun asosiy omillardan biri sifatida, bu davlatlarda turlicha rivojlangan. O'zbekistonda o'quvchilar orasida xavfsizlik hissi yetarli darajada yuqori emas, bu esa o'quv jarayonida stress va ishtiyoqning pasayishiga olib kelmoqda. Germaniyada esa o'quvchilar xavfsizlikni yuqori darajada his qilishadi, bu ularga bilim olishda yaxshi natijalar ko'rsatishga yordam beradi. Singapurda xavfsizlik hissi ta'lim tizimining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, qat'iy tartib-intizom va yaxshi qo'llab-quvvatlash tizimi natijasida maktablarda xavfsizlik darajasi yuqori bo'lib qolmoqda.

O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar ham maktab muhitining muhim jihati sifatida o'quvchilarning muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir qiladi. PISA 2022 natijalariga ko'ra, O'zbekistonda ba'zi maktablarda bu munosabatlar yetarlicha rivojlanmagan bo'lib, bu o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini pasaytiradi. Germaniyada o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar professional darajada bo'lib, o'quvchilarning muvaffaqiyatini oshirishga xizmat qiladi. Singapurda esa o'qituvchilar tomonidan doimiy qo'llab-quvvatlash tizimi yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ishonchini va motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi.

Bullying holatlari ham ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan muhim omillardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda bullying holatlari ba'zan uchrab, o'quvchilarning ruhiy holatiga va ta'limdagi muvaffaqiyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Germaniyada bullyingga qarshi samarali choralar ko'rilgani sababli bu kabi salbiy holatlar kam uchraydi, natijada ta'lim jarayonida ijobiy muhit shakllangan [7]. Singapurda esa bullying deyarli uchramaydi, chunki qat'iy intizom va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlari bu muammoni hal etishga xizmat qiladi [8].

O'zbekiston ta'lim tizimida mavjud muammolarni aniqlash va xalqaro tajribadan foydalanish bu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun muhimdir. PISA natijalari asosida ishlab chiqilgan strategiyalar mamlakat ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot PISA 2022 ma'lumotlari va TALIS tadqiqotlari natijalari asosida olib borilgan. Tadqiqotda uch mamlakat – O'zbekiston, Germaniya va Singapurdagi maktab muhitining ta'lim sifatiga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik yondashuvi bir nechta bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Ma'lumotlarni yig'ish:

PISA va TALIS ma'lumotlar bazasidan foydalanilib, xavfsizlik hissi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari va infratuzilmaning ta'lim natijalariga ta'siri bo'yicha statistik ma'lumotlar yig'ildi [1].

Solishtirma tahlil:

O'zbekiston, Germaniya va Singapurdagi maktab muhitining asosiy ko'rsatkichlari (xavfsizlik, bullying, o'quv resurslari) solishtirildi.

Ushbu ko'rsatkichlarning ta'lim sifatiga ta'siri tahlil qilindi va har bir mamlakat uchun xulosa chiqarildi.

Tahlil va natijalar. PISA 2022 natijalari maktab muhiti va ta'lim sifati o'rtasidagi yaqqol bog'liqlikni ko'rsatdi. O'zbekistonda xavfsizlik hissi va infratuzilma darajasi pastroq bo'lsa, Germaniya va Singapur bu borada yuqori natijalarga ega. Germaniyada psixologik qo'llab-quvvatlash xizmatlari samarali ishlasa, Singapurda qat'iy intizom va zamonaviy texnologiyalar yuqori ta'lim natijalarini ta'minlaydi. Quyida asosiy ko'rsatkichlar jadvali keltirilgan:

Maktablardagi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi ham ta'lim sifatining muhim omillaridan biri sifatida PISA tadqiqotida o'rganilgan. O'zbekistonda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi ayrim maktablarda yetarli darajada rivojlanmagan, bu esa o'quvchilarning psixologik holatiga va muvaffaqiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Germaniyada maktablarda psixologik xizmatlar va maslahat tizimlari yaxshi rivojlangan, bu esa o'quvchilarni ta'lim jarayoniga faolroq jalb qilishga yordam beradi. Singapurda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi yuqori darajada rivojlangan bo'lib, bu o'quvchilarning yuqori natijalarga erishishiga yordam beradi.

Jismoniy sharoitlar va resurslar bo'yicha taqqoslaganda, O'zbekistonda ba'zi maktablarda infratuzilma va texnologik jihozlanish yetarli emas, bu esa ta'lim sifatini oshirish uchun muhim to'siq hisoblanadi. Germaniyada maktablar zamonaviy jihozlar bilan ta'minlangan bo'lib, bu o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali qiladi. Singapur maktablarida esa eng zamonaviy laboratoriyalar va texnologiyalar mavjud bo'lib, bu o'quvchilarni yuqori akademik natijalarga erishishda qo'llab-quvvatlaydi.

Shu tariqa, PISA 2022 natijalari O'zbekiston, Germaniya va Singapurda maktab muhitining ta'lim sifatiga qanday ta'sir qilayotganini ochib berdi. O'zbekistonda xavfsizlik hissini oshirish, bullyingni kamaytirish, o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarini yaxshilash, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish va jismoniy sharoitlarni yaxshilash orqali ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin. Germaniya va Singapur tajribasi esa bu borada muhim darslar beradi:

1. O'quvchilar va o'qituvchilar uchun qulay sharoitlar yaratish

O'quv jarayonida yuqori natijalarga erishish uchun qulay va samarali sharoitlar muhim ahamiyatga ega. Quyida bu boradagi asosiy tavsiyalar keltirilgan:

O'quvchilar uchun: Jismoniy sharoitlarni yaxshilash: Sinfxonalarini yaxshi yoritilgan, shamollatilgan va jihozlangan

holda ta'minlash. Har bir o'quvchiga mos o'rindiqlar, qulay partalar va ta'lim materiallari bilan ta'minlash.

Texnologik imkoniyatlar: Har bir maktabni zamonaviy kompyuterlar, planshetlar va internet bilan ta'minlash. Masalan, interaktiv doskalar va raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish.

Sport va dam olish hududlari: Maktablarda jismoniy mashg'ulotlar uchun sport zallari va ochiq maydonlar tashkil qilish. O'quvchilarning stressni kamaytirish va sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlash imkoniyatini yaratish.

O'qituvchilar uchun: Metodik qo'llab-quvvatlash: Har bir o'qituvchi uchun zamonaviy ta'lim resurslari va metodik qo'llanmalardan foydalanish imkoniyatini ta'minlash.

Professional rivojlanish: Doimiy ravishda malaka oshirish kurslari va seminarlar tashkil qilish. Xalqaro tajribani o'rganish imkoniyatlarini kengaytirish.

Ijtimoiy kafolatlar: O'qituvchilarning ish haqlarini oshirish, ular uchun sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya dasturlarini joriy etish.

2. Maktabda ijobiy psixologik muhitni shakllantirish usullari

Ijoberiy psixologik muhit maktabning asosiy jihatlaridan biri bo'lib, u o'quvchilar va o'qituvchilarning samaradorligini oshiradi. Quyida bu boradagi tavsiyalar berilgan:

Bullyingga qarshi choralar: O'quvchilar o'rtasidagi negativ muloqotni kamaytirish uchun profilaktika dasturlarini joriy qilish. Maxsus psixologlar va ijtimoiy pedagoglarni jalb qilish.

Qo'llab-quvvatlash tizimi: Har bir o'quvchi va o'qituvchi uchun psixologik maslahatlar olish imkoniyatini ta'minlash. Stress va bosimni kamaytirish bo'yicha treninglar o'tkazish.

Motivatsion dasturlar: O'quvchilar uchun rag'batlantirish tizimlarini yaratish. Masalan, muvaffaqiyatli o'quvchilar uchun

stipendiyalar, o'qituvchilar uchun esa maxsus mukofotlar joriy etish.

Muloqotni yaxshilash: O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ijobiy muloqot va ishonchni mustahkamlash. Buning uchun o'quvchilar bilan ochiq suhbatlar tashkil qilish va muammolarni birgalikda hal etish.

Xulosa va takliflar. Maktab muhitini yaxshilash ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning akademik natijalarini yaxshilash uchun zarur bo'lgan asosiy omillardan biridir. Ta'lim tizimini rivojlantirishda kompleks yondashuv talab qilinadi, bunda o'quvchilar, o'qituvchilar va ta'lim muassasalarining ehtiyojlarini qondirishga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilar uchun qulay jismoniy sharoitlar, zamonaviy texnologiyalar va sport inshootlari, o'qituvchilar uchun esa malaka oshirish imkoniyatlari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash dasturlari o'z samaradorligini isbotlamoqda.

Ijoberiy psixologik muhitni shakllantirish maktab muhitini barqaror rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bullyingning oldini olish, o'quvchilar va o'qituvchilar uchun psixologik xizmatlarni kengaytirish hamda motivatsiya tizimini joriy etish bu borada muhim qadamlar hisoblanadi. Ta'lim muassasalari rahbarlari va mahalliy hokimiyatlar tomonidan nazorat va qo'llab-quvvatlash tizimining kuchaytirilishi maktab infratuzilmasini zamonaviy talablar darajasiga ko'tarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, maktab muhitini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar O'zbekiston ta'lim tizimining xalqaro standartlarga moslashtirilishi va o'quvchilarning xalqaro tadqiqotlarda yuqori natijalarga erishishi uchun muhim zamin yaratadi. Ta'lim sifatini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar har bir o'quvchining imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va mamlakatning global ta'lim tizimida yuqori o'rinlarni egallashiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. OECD (2022). PISA 2022 Results: Understanding Student Performance Across Countries. OECD Publishing. URL: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-v_c2e44201-en.html
2. Global Teaching and Learning Survey. UNESCO tomonidan chop etilgan xalqaro hisobot. URL: <https://www.unesco.org>
3. Berliner D.A. (2021). The Culture of Education and Its Impact on PISA Results. Cambridge University Press.
4. The World Bank (2021). Transforming Education Systems for Better Learning Outcomes. Washington, DC. URL: <https://www.worldbank.org>
5. PISA 2022 Global Indicators Report. Student Achievement and School Environment Analysis. OECD. URL: <https://www.oecd.org/pisa>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 21.06.2024 yildagi PQ-231-son
7. Germaniya Ta'lim Vazirligi Ma'lumotnomasi (2022). Maktab muhitini yaxshilash va ta'lim natijalarini oshirish bo'yicha xalqaro tajribalar. URL: ([Germany Education Policy, 2022])(<https://www.bmbf.de>)
8. Singapur ta'lim tizimi haqida xalqaro sharhlar (2022). Singapurda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalar. URL: <https://www.moe.gov.sg/news/press-releases/20231205-singapore-strong-showing-in-pisa-2022-affirms-resilience-of-education-system-through-covid-19-pandemic>
9. Schleicher, A., Ikeda, M., Thorn, W., Tremblay, K. (2021). OECD Studies and the Case of PISA, PIAAC, and TALIS. In: Nilsen, T., Stancel-Piatak, A., Gustafsson, JE. (eds) International Handbook of Comparative Large-Scale Studies in Education. Springer International Handbooks of Education. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-38298-8_17-1
10. Nilsen, T., Teig, N. (2022). A Systematic Review of Studies Investigating the Relationships Between School Climate and Student Outcomes in TIMSS, PISA, and PIRLS. In: Nilsen, T., Stancel-Piatak, A., Gustafsson, JE. (eds) International Handbook of Comparative Large-Scale Studies in Education. Springer International Handbooks of Education. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-38298-8_34-1

UDK:372.8

Турсунной РАСУЛОВА,

Базовый докторант Андижанской Машиностроительный институт, Старший учитель

E-mail: tursunoy1203@gmail.com

По основы рецензией PhD С.Атажанова

**METHODOLOGY OF TEACHING THE DISCIPLINE "IDENTIFICATION, MODELING, AND OPTIMIZATION":
RESULTS OF EXPERIMENTAL AND TEST WORK TO IMPROVE LEARNING EFFECTIVENESS THROUGH LESSON
DESIGN**

Annotation

This article examines the methodology of teaching the discipline "Identification, Modeling, and Optimization" using the results of experimental and test work aimed at improving learning effectiveness through lesson design. The authors present the results of an experiment aimed at optimizing the educational process by introducing new methods and approaches to organizing classes in mathematical modeling.

Key words: Identification, information technologies, processes, teaching methodology, educational activities, lesson design, experimental work, test work, learning effectiveness, students, active interaction, information technologies.

**МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ "ИДЕНТИФИКАЦИЯ, МОДЕЛИРОВАНИЯ И ОПТИМИЗАЦИЯ"
РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ И ТЕСТОВОЙ РАБОТЫ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ОБУЧЕНИЯ ПУТЕМ ПРОЕКТИРОВАНИЯ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ**

Аннотация

В данной статье рассматривается методика преподавания дисциплины "Идентификация, моделирования и оптимизация" с использованием результатов экспериментальной и тестовой работы по повышению эффективности обучения путем проектирования учебных занятий. Авторы представляют результаты проведенного эксперимента, направленного на оптимизацию учебного процесса путем внедрения новых методов и подходов в организации занятий по математическому моделированию.

Ключевые слова: Идентификация, информационные технологии, процессы, методика преподавания, учебные занятия, проектирование занятий, экспериментальная работа, тестовая работа, эффективность обучения, студенты, активное взаимодействие, информационные технологии.

**"IDENTIFIKATSIYA, MODELLASHTIRISH VA OPTIMALLASHTIRISH" FANINI O‘QITISH METODIKASI: TA’LIM
SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN EKSPERIMENTAL VA TEST ISHLARI NATIJALARI**

Annotatsiya

Ushbu maqolada "Identifikatsiya, modellashtirish va optimallashtirish" fanini o‘qitish metodikasi ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan eksperimental va test ishlari natijalari asosida ko‘rib chiqiladi. Mualliflar matematik modellashtirish fanini o‘qitish jarayonini optimallashtirishga yo‘naltirilgan yangi usul va yondashuvlarni tatbiq etish bo‘yicha o‘tkazilgan eksperiment natijalarini taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: Identifikatsiya, axborot texnologiyalari, jarayonlar, o‘qitish metodikasi, o‘quv mashg‘ulotlari, mashg‘ulotlarni loyihalash, eksperimental ishlar, test ishlari, ta’lim samaradorligi, talabalar, faol hamkorlik, axborot texnologiyalari.

Введение. В современном образовании методика преподавания играет ключевую роль в обеспечении эффективности обучения и развитии профессиональных компетенций студентов. Для дисциплины "Идентификация, моделирования и оптимизация" особенно важно разработать методику, способствующую глубокому пониманию материала и развитию практических навыков у студентов в области математического моделирования.

В данной статье представляется методика преподавания данной дисциплины, основанная на результатах экспериментальной и тестовой работы по повышению эффективности обучения путем проектирования учебных занятий. Целью данного исследования является оптимизация учебного процесса и повышение качества обучения студентов.

В ходе экспериментальной работы были разработаны и проведены тестовые занятия, основанные на принципах проектного метода обучения, активного взаимодействия студентов и использования современных информационных технологий. Основное внимание уделялось не только теоретическому материалу, но и его практическому применению, что позволило студентам лучше усвоить и закрепить полученные знания.

Целью данной статьи является представление результатов исследования, а также обсуждение их значимости и возможных перспектив для дальнейшего

развития методики преподавания дисциплины "Идентификация, моделирования и оптимизация". Полученные результаты могут быть полезны для преподавателей, разрабатывающих методику обучения в данной области, а также для студентов, стремящихся к более глубокому пониманию предмета и развитию своих профессиональных компетенций.

Обзор литературы. Дисциплина "Идентификация, моделирования и оптимизация" занимает важное место в современном образовании, особенно в контексте быстрого развития информационных технологий и их влияния на различные сферы жизни и деятельности человека. Для эффективного обучения этой дисциплине ключевым является выбор соответствующих методов преподавания, способствующих развитию не только теоретических знаний, но и практических навыков студентов.

В последние десятилетия наблюдается увеличение интереса к применению проектных методов обучения в высшей школе. Исследования показывают, что проектное обучение способствует развитию критического мышления, коммуникативных навыков, самостоятельности и творчества у студентов [3]. Проекты также позволяют студентам применять теоретические знания на практике, что способствует их глубокому усвоению и запоминанию [1].

Исследования в области образования информационных технологий также указывают на важность

активного взаимодействия студентов с учебным материалом и применение современных технологий обучения. Применение интерактивных методов обучения и использование компьютерных программ и симуляторов позволяют создать более увлекательное и эффективное учебное окружение [2].

Для дисциплины "Идентификация, моделирования и оптимизация" особенно важно учитывать современные требования к профессиональной подготовке специалистов в области информационных технологий. Комбинирование теоретических знаний с практическими навыками и умениями в области идентификации и моделирования является ключевым для успешной карьеры в данной области.

На основе анализа литературы можно сделать вывод о целесообразности применения методики преподавания, основанной на проектировании учебных занятий, для повышения эффективности обучения по дисциплине "Идентификация, моделирования и оптимизация". Полученные знания и навыки могут быть ключевыми для успешной карьеры студентов в области информационных технологий и математического моделирования.

Методология. Методология исследования включала проведение экспериментальной и тестовой работы с целью оценки эффективности методики преподавания дисциплины "Идентификация, моделирования и оптимизация" с использованием проектирования учебных занятий.

Планирование и разработка методики преподавания: В начале исследования была разработана методика преподавания, основанная на принципах проектного метода обучения. Эта методика включала в себя разработку учебных материалов, формирование заданий и проектов для студентов, а также определение методов оценки и контроля успеваемости.

Проведение экспериментальных и тестовых занятий: В рамках экспериментальной работы студенты проходили

занятия с использованием разработанной методики преподавания. В тестовых группах проводились занятия, проведенные по традиционной методике преподавания. Длительность и содержание занятий были стандартизированы для обеих групп.

Оценка результатов: После завершения экспериментальных и тестовых занятий были проведены оценочные мероприятия для определения эффективности методики преподавания. Это включало анализ академических результатов студентов, анкетирование для оценки их удовлетворенности и мотивации, а также анализ качества выполненных проектов и заданий.

Анализ результатов и выводы. Полученные данные были подвергнуты статистическому анализу и сравнительному анализу между экспериментальной и контрольной группами. На основе анализа результатов были сделаны выводы о эффективности методики преподавания и её влиянии на уровень знаний и навыков студентов в области идентификации и математического моделирования информационных технологий и процессов.

Обсуждение и результаты. Проведенное исследование позволило выявить значимые результаты, касающиеся эффективности обучения по дисциплине "Идентификация, моделирования и оптимизация" с использованием методики преподавания, основанной на проектировании учебных занятий. Результаты экспериментальной и тестовой работы подтвердили положительное влияние применения проектного метода обучения, активного взаимодействия студентов и современных информационных технологий на процесс усвоения знаний и развитие навыков у студентов. Нужно учитывать значимость свойства Идентификации и математического моделирование в Рис 1.

Рисунок 1. Свойства моделей[11]

В ходе экспериментальных занятий студенты проявили более высокий уровень мотивации и заинтересованности в учебном процессе, что привело к улучшению их академических результатов. Студенты также отметили увеличение уровня практической подготовки и уверенности в применении математического моделирования в реальных ситуациях.

Результаты тестовых занятий позволили выявить улучшение понимания и усвоения теоретического материала, а также развитие навыков анализа, синтеза и решения проблемных задач с использованием математического моделирования. Студенты также проявили более высокий уровень самостоятельности и творчества при выполнении

заданий, что свидетельствует об эффективности применяемой методики обучения.

Обсуждение полученных результатов позволяет сделать вывод о значимости и перспективах дальнейшего развития методики преподавания дисциплины "Идентификация, моделирования и оптимизация". Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение влияния различных методов обучения для примера можно указать интерпретированная модель колеса Б. Блума (Рисунок 2), а также на оценку долгосрочного воздействия применяемых подходов на профессиональное развитие студентов и их успехи в дальнейшей карьере.

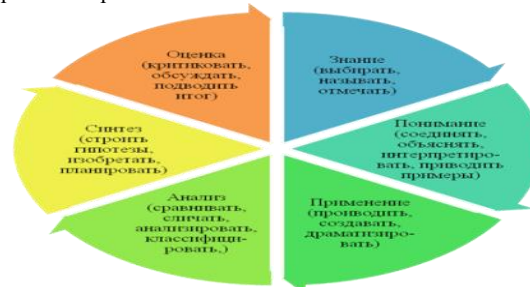

Рис. 2. Интерпретированная модель колеса Б. Блума, сопоставляющая в соответствии с таксономией уровни усвоения учебного материала и возможные виды деятельности с измеримыми результатами[6].

Заключение. Результаты проведенного исследования подтверждают значимость и эффективность применения методики преподавания, основанной на проектировании учебных занятий, для дисциплины "Идентификация, моделирования и оптимизация". Экспериментальные и тестовые работы позволили выявить положительное влияние применения данной методики на процесс обучения и развитие профессиональных навыков у студентов.

Студенты, проходившие занятия по разработанной методике, проявили более высокий уровень мотивации и активности в учебном процессе, а также демонстрировали улучшенное понимание теоретического материала и уверенность в применении математического моделирования в практических ситуациях. Это подтверждается как анализом

результатов анкетирования, так и анализом качества выполненных проектов и заданий.

На основе полученных результатов можно сделать вывод о целесообразности внедрения разработанной методики преподавания в образовательный процесс дисциплины "Идентификация, моделирования и оптимизация". Дальнейшее развитие методики может быть направлено на её оптимизацию и адаптацию к конкретным потребностям и особенностям учебных групп, а также на оценку ее влияния на профессиональную подготовку студентов и их успехи в дальнейшей карьере в области информационных технологий и математического моделирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bell, S. (2010). Project-based learning for the 21st century: Skills for the future. *Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 83(2), 39-43.
2. Jones, C. (2003). A model of virtuality. *Educational Technology & Society*, 6(1), 16-24.
3. Thomas, J. W. (2000). A review of research on project-based learning. Autodesk Foundation.
4. Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., ... & Wittrock, M. C. (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. Allyn & Bacon.
5. Соловьева, И. А. (2015). Методические особенности обучения математическому моделированию в высшей школе. *Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева*, (4), 33-39.
6. 1-Магистерская диссертация Трефиловой. А. В <https://studfile.net/preview/6207786>
7. Smith, J. (2015). *Enhancing Learning Through Project-Based Learning: A Comprehensive Guide*. Routledge.
8. Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., and Freeman, A. (2014). *NMC Horizon Report: 2014 Higher Education Edition*. New Media Consortium.
9. Krajcik, J., and Blumenfeld, P. (2006). Project-based Learning. In R. K. Sawyer (Ed.), *The Cambridge Handbook of the Learning Sciences* (pp. 317-333). Cambridge University Press.
10. Thomas, J. W. (2000). A Review of Research on Project-Based Learning. Autodesk Foundation.
11. Atajonova S.B. (2022) Methodology of teaching general educational disciplines with a professional focus in technical universities // *Scientific and technical journal machine building STJ AndMI*. № 5. Issue 2. pp. 509-515.
12. Atajonova S.B. (2022) Increasing the creativity of a teacher when teaching students in the field of semiconductor technology//*Scientific Bulletin of NamSU*, No. 11 pp. 653-662 (In Russian)
13. Rasulova T.P. (2023). The role of the innovative model of educational technologies in the organization of teaching "mathematical modeling of information technologies and processes"//*Pedagogs international research journal*, Volume-47_ Issue-2, p 48-52.

Zamira RAHMATULLAYEVA,
NamDPI katta o'qituvchisi
E-mail: zamira@mail.ru

PhD, dotsent M.Miliyeva taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL STRATEGIES FOR DEVELOPING EMOTIONAL INTELLIGENCE IN SCHOOLS

Annotation

This article discusses the content of scientific research aimed at emotional intelligence and its organization, the importance of developing emotional intelligence in students, its role in the academic, social and personal development of future specialists, the specific characteristics of emotional intelligence development, and development strategies.

Key words: Emotional itellekt, emotional states, student, Future Skills, effective interaction, professional activity.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается эмоциональный интеллект и содержание научных исследований, направленных на его изучение, важность развития эмоционального интеллекта у студентов, его роль в Академическом, социальном и личностном развитии будущих специалистов, особенности развития эмоционального интеллекта, стратегии его развития.

Ключевые слова: Эмоциональный интеллект, эмоциональные состояния, ученик, будущие навыки, эффективное взаимодействие, профессиональная деятельность.

TALABALARDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK STRATEGIYALARI

Аннотация

Mazkur maqolada emotsional intellekt va uni organishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar mazmuni, talabalarda emotsional intellektni rivojlantirishning ahamiyati, bo'lajak mutaxassislarining akademik, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishida tutgan o'rni, emotsional intellektni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, rivojlantirish strategiyalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Emotsional intellekt, emotsional holatlar, talaba, kelajak ko'nikmalari, samarali o'zaro ta'sir, kasbiy faoliyat.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining tez o'zgarib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sharoitlari o'z navbatida turli sohalarida yuzaga kelayotgan muammolarni zamonaviy usul va yondashuvlar asosida hal eta olish malakasiga ega bo'lgan, unga qo'yildigan talablariga mos keladigan mutaxassislarini talab qilmoqda. Bu esa o'z navbatida oliy ta'lim muassasalarida yuqori malakali mutaxassislarini tayyorlash zaruratini tug'diradi. Chunki, bo'lajak mutaxassislarining kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish asosan oliy ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi.

Shaxsning kasbiy muvaffaqiyati bilim, ko'nikma, eruditsiya va umumiy fikrlash qobiliyati, ya'ni umumiy intellekt darajasi bilan chambarchas bog'liq. Ammo, ko'pchilik hollarda, faqat umumiy intellektning yuqori darajasi yetarli emas deb aytish mumkin. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hayotning turli sohalarida muvaffaqiyatga erishishda emotsional intellektning rivojlanish darajasi juda muhim ahamiyat kasb etadi. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatning qariyb 80 foizi emotsional intellektning rivojlanish darajasi bilan, atigi 20 foizi esa insonning aqliy qobiliyatlarini belgilaydigan IQ - intellekt koeffitsiyenti bilan belgilanadi. Emotsional intellekt (EQ) insonning ichki dunyosini, uning xatti-harakati va boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatini belgilovchi muhim omildir.

Asosiy qism. Emotsional intellekt - bu o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish qobiliyati. Aksariyat mutaxassislar hissiy intellektni "yumshoq ko'nikmalar" (soft skills) tarkibiga kiritadilar, ular kelajak ko'nikmalari deb ham ataladi, chunki kasbiy faoliyat turidan qat'i nazar, zamonaviy hayotning doimiy o'zgaruvchan sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashish imkoniyati ularning rivojlanish darajasiga bog'liq [8]. Shu sababli ham ko'plab tadqiqotchilar o'z faoliyatlarida emotsional intellektning tuzilishi va rivojlanishini o'rganib kelmoqdalar. Jumladan, emotsional intellektning yoshga oid jihatlari [1], emotsional intellekt va shaxsiyat xususiyatlarining o'zaro bog'liqligi [4], emotsional intellektning somatik va ruhiy salomatlikka ta'siri [6], emotsional intellekt, akademik muvaffaqiyat va o'quvchilarning moslashuvi o'rtasidagi

bog'liqlik [5], emotsional intellektni kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati bilan aloqadorligini kabi masalalar o'rganilmoqda [5]. Shuningdek, R. Maguayer, A. Egan, P. Xaylend o'z tadqiqotlarida emotsional intellekt talabalarining affektiv va kognitiv inklyuzivligini bashorat qiluvchi ekanligini ko'rsatib o'tdilar [9].

A. M. Beloborodov va E. E. Simanyuk emotsional intellektning zonalarini va tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatishdi va ularning rivojlanishiga talabalarni oliy o'quv yurtlarida taxsil olayotgan davrida tayyorlashga e'tibor berish kerak ekanligini ta'kidlab o'tdilar [2]. O.V.Kotomina emotsional intellekt rivojlanishining yuqori darajasiga ega bo'lgan talabalar baholardan xavotirga tushmasliklari, o'quv va darsdan tashqari (bo'sh vaqt, oila, ish) faoliyat o'rtasida maqbul muvozanatni o'rnatishga qodir ekanliklarini aniqladilar [5].

Yuqorida keltirilgan tadqiqotchilar xulosalaridan ko'rinib turibdiki, oliy ta'lim bo'lajak mutaxassislar hayot yo'lidagi muhim bosqichlardan biridir, shuning uchun talabalarda emotsional intellektni o'rganish masalalari istiqbolli va muhimdir. Kelajakdagi kasbiy odamlar bilan muloqot qilishni o'z ichiga olgan talabalarni o'qitishda, ularning emotsional intellektini tadqiq qilish va rivojlantirish vazifasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Emotsional intellekt bo'lajak mutaxassislar uchun kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni taqdim etadi. Ular nafaqat individual muvaffaqiyatni, balki jamoalardagi ish samaradorligini ham oshiradi. Masalan:

1. Samarali muloqot: Emotsional intellekt yuqori bo'lgan xodimlar o'z fikrlarini aniq ifoda etish, boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'lishadi. Bu jamoa ichida o'zaro bir-birini tushunishni kuchaytiradi va muammolarni hal qilishda yordam beradi.

2. Jamoaviy ish: Bunday xodimlar jamoada yaxshi ishlaydi, boshqalarning hissiyotlarini anglaydi va boshqalarga hamdradlik ko'rsata oladi. Ular ijtimoiy muhitni ijobiy atmosfera bilan ta'minlashi mumkin.

3. Muammolarni hal qilish: Emotsional intellektga ega shaxslar kutilmagan vaziyatlarga yoki qiyinchiliklarga tezda moslashish qobiliyatiga ega. Ular stress ostida ham samarali qaror qabul qila olishadi.

4. Loyihalarni boshqarish: Emotsional intellektga ega xodimlar loyihalarni boshqarishda, qiyinchiliklarga javob berishda va boshqaruv jarayonida hissiy ahamiyatni inobatga olishda yaxshiroq natijalarga erishadilar.

5. Yetakchilik ko'nikmalari: Emotsional intellekt liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim. Ular o'zini-o'zi anglash va boshqarish, boshqalarni rag'batlantirish va ularga ko'mak berish imkoniyatiga ega.

6. Ijtimoiy muloqot: Bunday xodimlar har qanday ijtimoiy vaziyatda yanada osonroq muloqot qilishadi. Bu ularni ish joyida va tashqarida yaxshi ijtimoiy aloqalar o'rnatishga yordam beradi.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqadiki, emotsional intellekt kelajakdagi professional muvaffaqiyatda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham emotsional intellekti rivojlangan insonlar o'z his-tuyg'ularini aniq anglab, ularni samarali boshqara oladilar, boshqalarning his-tuyg'ularini to'g'ri idrok etib, ularga to'g'ri munosabatda bo'la oladilar; turli muloqot vaziyatlariga moslashuvchan bo'lib, samarali munosabat o'rnatadilar.

Shunga qaramay, ta'lim tizimida talabalar kognitiv, ya'ni aqliy rivojlanishiga ko'proq e'tibor qaratilib, emotsional intellektini rivojlantirishga kam e'tibor qaratadilar. Zamonaviy pedagog va psixologlar esa talabalar emotsional intellektini rivojlantirish, ularda ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratishlarini tavsiya etadilar. Talabalarda emotsional intellektini rivojlantirish uchun turli strategiyalarni qo'llash mumkin. Bu strategiyalar talabalar akademik, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi. Quyida talabalar uchun emotsional intellektini rivojlantirishga qaratilgan asosiy strategiyalar bilan tanishib chiqaylik.

Emotsional intellektni o'quv dasturiga integratsiya qilish. Emotsional intellektini rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri uni o'quv dasturiga kiritishdir. Bunga talabalarni his-tuyg'ularini tan olish va boshqarish, ijobiy maqsadlar qo'yish va ularga erishish, boshqalarga hamdardlik ko'rsatish, samarali munosabatlar o'rnatish va qo'llab-quvvatlash hamda mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga o'rgatish orqali erishish mumkin. Buning uchun pedagoglar fanlar bo'yicha o'quv mashg'ulotlarida emotsional intellektini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar, rolli

o'yinlar, munozaralar va hokazolardan foydalanishlari; talabalar bilan individual suhbatlar o'tkazish, ularning hissiy holatlarini tushunish va ijobiy rivojlanishlariga ko'maklashishlari; ular o'rtasida hamkorlikka asoslangan guruh ishlari, loyihalarni tashkil etishlari lozim.

Qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratish. Qo'llab-quvvatlovchi va tarbiyalovchi o'quv muhitini yaratish talabalar emotsional intellektini rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun pedagoglar va xodimlar talabalar o'z his-tuyg'ulari va fikrlarini ifoda etish uchun xavfsiz his qiladigan qulay muhitni yaratishlari kerak. Bu talabalar o'rtasida hurmat, mehr va tushunishni targ'ib qilish, hamkorlikda o'rganish va guruh faoliyati uchun imkoniyatlar yaratishni o'z ichiga oladi.

Talabalar faoliyatini kengaytirish. Bunda talabalar ijtimoiy faolligini oshirish, korporativ tadbirlar, ijtimoiy loyihalar, xayriya xizmatlari tashkil etish; talabalar kasbiy faoliyatini kengaytirish, ularda yetarlicha tajriba to'plashlariga sharoit yaratish; talabalar bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, madaniy-ma'rifiy, jismoniy-tarbiyaviy tadbirlarini tashkil etish.

Emotsional savodxonlik dasturlari. Emotsional savodxonlik dasturlari o'quvchilarga hissiyotlar tilini o'rgatishga qaratilgan. O'quvchilar hissiy lug'atini kengaytirib, o'zlarining his-tuyg'ularini yaxshiroq ifodalashlari va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishlari mumkin. Ushbu dasturlar ko'pincha jurnallar, hikoyalar va his-tuyg'ular va ularning xatti-harakatlariga ta'siri haqida munozaralar kabi tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Ota-onalar ishtiroki. Talabalarda emotsional intellektini rivojlantirishda ota-onalarni jalb qilish juda muhimdir. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar talaba uchun izchil va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishi mumkin.

Shu yo'nalishlar asosida talabalar emotsional intellektini kompleks ravishda rivojlantirish, ular tafakkuri, his-tuyg'ulari, shaxsiy va kasbiy sifatlarini shakllantirish mumkin.

Xulosa. Talabalarda emotsional intellektini rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim jihati hisoblanadi. Ushbu maqolada muhokama qilingan strategiyalar talabalar akademik muvaffaqiyati, ruhiy salomatligi va umumiy farovonligi uchun emotsional intellektini rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. O'quv dasturiga emotsional intellektini rivojlantirishga oid amaliy mashg'ulotlarni kiritish, qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish va ota-onalarni jalb qilish orqali talabalarni shaxsiy va kasbiy faoliyatlarida uchraydigan turli qiyinchiliklarni yengib o'tishlariga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Александрова, А. А. Гендерный аспект в изучении эмоционального интеллекта у подростков / А. а. Александрова, Т. В. Гудкова // Молодой ученый. – 2013. – № 5. – С. 617-622.
2. Белобородов, А. М. Устойчивость развития эмоционального интеллекта будущих специалистов / А. М. Белобородов, Э. Э. Сыманюк // Образование и наука. – 2018. – Т. 20, № 7. – С. 109-127. – DOI:
3. 10.17853/1994-5639-2018-7-109-127.
4. Двойнин, А. М. Эмоциональный интеллект и рефлексивность студентов-психологов / А. М. Двойнин, Г. И. Данилова // Вестник ПСТГУ. Сер. IV: Педагогика. Психология. – 2012
5. Корнилова, Т. В. Соотношение уровней нравственного самосознания, эмоционального интеллекта и принятия неопределенности / Т. В. Корнилова, Е. В. Новотоцкая-Власова // Вопросы психологии. – 2009. – № 6. – С. 61-71.
6. Котомина, О. В. Исследование взаимосвязи эмоционального интеллекта и академической успеваемости студентов университета / О. В. Котомина // Образование и наука. – 2017. – Т. 19, № 10. – С. 91-105. – DOI: 10.17853/1994-5639-2017-10-91-105.
7. Кружкова, О. В. Эмоциональная основа организационного вандализма: теоретическая модель /
8. Кружкова О. В., Девятковская И. В., Воробьева И. В. // Российский психологический журнал. – 2018. – Т. 15, № 4. – С. 179-205. – DOI: 10.21702/rpj.2018.4.8.
9. Иванова, Е. С. Развитие эмоционального интеллекта в рамках программы подготовки специалистов-профайлеров / Е. С. Иванова // Научный диалог. – 2012. – № 6. – С. 94-106. ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В РОССИИ. 2022. № 2 137
10. Люсин, Д. В. Структура эмоционального интеллекта и связь его компонентов с индивидуальными особенностями: эмпирический анализ / Д. В. Люсин, О. О. Марютина, А. С. Степанова // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004.
11. Maguire, R. Engaging students emotionally: the role of emotional intelligence in predicting cognitive and
12. affective engagement in higher education / R. Maguire, A. Egan, P. Hyland, P. Maguire // Higher Education Research & Development. – 2017. – No. 36 (2). – P. 343-357.

Buron RAXMONOV,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti
E-mail: raxmonov@mail.ru
Xolmurot RAXIMOV,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti
E-mail: raximov@mail.ru

DSc, professor T.Egamberdiyeva taqrizi asosida

KREDIT-MODUL TIZIMIDA ARALASH O'QITISHNING ILMIY NAZARIY ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada kredit-modul tizimida aralash o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Maqolada aralash o'qitish usullarini kredit-modul tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlari va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va an'anaviy ta'lim usullarini birlashtirish orqali o'qitish samaradorligini oshirish imkoniyatlari yoritib beriladi. **Kalit so'zlar:** Kredit-modul tizimi, aralash o'qitish, ilmiy-nazariy asoslar, ta'lim samaradorligi, raqamli texnologiyalar, an'anaviy ta'lim, o'quv jarayoni.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ В КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются научно-теоретические основы смешанного обучения в кредитно-модульной системе. В статье обсуждаются возможности интеграции методов смешанного обучения в кредитно-модульную систему и их влияние на образовательный процесс. Также освещаются возможности повышения эффективности обучения путем сочетания цифровых технологий и традиционных методов образования.

Ключевые слова: Кредитно-модульная система, смешанное обучение, научно-теоретические основы, эффективность обучения, цифровые технологии, традиционное образование, учебный процесс.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF BLENDED LEARNING IN THE CREDIT-MODULE SYSTEM

Annotation

This article examines the scientific and theoretical foundations of blended learning within the credit-module system. The article discusses the opportunities for integrating blended learning methods into the credit-module system and their impact on the educational process. Additionally, it highlights the potential for improving teaching effectiveness by combining digital technologies with traditional educational methods.

Key words: Credit-module system, blended learning, scientific-theoretical foundations, teaching effectiveness, digital technologies, traditional education, educational process.

Elektron ta'lim – oliy ta'limda ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim rivojlanishini ta'minlovchi muhim vosita. Uning tez o'sishi Internet va global ta'limda katta imkoniyatlar bilan ta'minlandi. Ushbu tadqiqotning maqsadi, an'anaviy ta'lim bilan aralash o'qitish muhiti integratsiyalashganda samarali elektron ta'lim qanday bo'lishini ko'rib chiqishdan iborat. Tadqiqot kredit-modul tizimida masofaviy ta'lim va aralash o'qitish muhiti o'rtasidagi taqqoslanadi. Shuningdek, barcha uch asosiy manfaatdor - talaba, o'qituvchi va muassasa tomonidan foydalanish mumkin bo'lgan aralash o'qitish muhiti yo'nalishlari beriladi, ta'lim va o'qitish tashabbuskorlari haqida strategik qaror qabul qilinadi.

An'anaviy va elektron ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishning qiyosiy tahlili:

3-jadval.

Mezonlar	An'anaviy o'qitish	Elektron ta'lim texnologiyalari asosida o'qitish
Maqsad	Bilim berish, ko'nikma shakllantirish	Talaba yoki o'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatish, ularning kasbiy kompetentligini shakllantirish
O'rganuvchining roli	Ko'rsatmalarga bo'ysunadi; axborotni passiv qabul qiladi; axborotni o'zlashtiradi; o'rganish jarayoni uchun qisman mas'ul	O'z g'oyalarni taklif qiladi, mustaqil ishlaydi, ta'lim jarayoniga to'liq mas'ul
O'qishga qiziqirish (motivatsiya)	Tashqi jamiyat tomonidan tazyiq ko'rsatiladi (oila, din, urf-odatlar va boshqalar); Talaba o'qishning shu zahotlik foydasini ko'rmaydi	Ichki qiziqiruvchi omillar. Talaba yoki o'quvchi shu zahotiy qiziqiruvchi omillar; Vebinarlar orqali qiziqarli ma'lumotlar olishi mumkin
Mazmun tanlovi	O'qituvchi nazorat qiladi. Talaba qisman tanlaydi yoki umuman bunday huquqqa ega emas	Ta'lim mazmuni oldindan belgilangan nuqsonlarni yechishga mo'ljallangan
Jarayon	-direktiv (ko'rsatmalari) yondashuv; - talqin qiladi va baholaydi; - mavzu bo'yicha ko'proq va yaxshiroq biladi; - mutaxassislik tilida so'zlaydi	- demokratik yondashuv; - tinglaydi, qo'llab-quvvatlaydi, har bir kishining fikri va g'oyalarni qabul qilishga tayyor; - talabalar tilida so'zlaydi
Vaqt va joy	Mashg'ulotlar aniq dars jadvali asosida belgilangan vaqtda va belgilangan xonada o'tkaziladi	Talaba uchun qulay vaqtda qarda bo'lishidan qat'iy nazar istalgan kompyuter yoki mobil qurollar orqali kerakli mashg'ulot mavzusini o'rganishi mumkin
Usullar (metodlar)	Talaba dalillar, axborot oladi	O'qitishda ma'lum muddatga qadar topshirilishi lozim bo'lgan umumiy vazifalar beriladi
Qaror qabul qilish	Qarorni o'qituvchi qabul qiladi	Qaror birgalikdagi faoliyat davomida qabul qilinadi va har bir talabning fikri ahamiyatga ega

«Elektron hukumat», «Elektron boshqaruv», «Masofaviy ta'lim», «Ochiq ta'lim», «Elektron ta'lim» kabi tushunchalar bizga ancha tanish tushunchalardan biriga aylanib ulgurdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 16 apreldagi O'zbekiston Respublikasida «Elektron ta'lim milliy tizimini yaratish» investisiya loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-1740 sonli qaroriga asosan «Elektron ta'lim» tarmog'i yurtimizda rivojlantirildi. Shu bilan birga, Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 25 iyuldagi «O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzurida ta'lim muassasalarida elektron ta'limni joriy etish markazini tashkil etish to'g'risida»gi 228- sonli qarori bilan «Ta'lim muassasalarida elektron ta'limni joriy etish markazi» tashkil etildi. Darhaqiqat, «Elektron ta'lim», «Ochiq ta'lim», «Masofaviy ta'lim»ni, hamda «Aralash o'qitish»ni zamonaviy tarzda, bugungi kun talablari asosida tashkil etishda ham elektron ta'lim resurslarining ahamiyati juda katta. Axborot resurslaridan foydalanish mexanizm mavjudligi; axborotlashtirish jarayoni uchun o'quv, uslubiy va dasturiy apparati bilan oliy ta'lim sohasini ta'minlash; fan ijtimoiy rivojlanishi va dasturiy ta'minotning o'z vaqtida texnik o'zgartirish mexanizmlari bilan oliy ta'lim sohasini ta'minlash; pedagogik maqsadlar uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyati. Shuning uchun ham zamonaviy ta'lim mexnat bozorida ta'limni axborotlashtirish sharoitida ommaviy axborot vositalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi shaxsiy aloqa orqali amalga oshiriladigan an'anaviy yondashuvning ikkala elementidan hamda elektron o'zaro ta'sir orqali talaba mustaqil ishining masofaviy shaklidan foydalanadigan ta'lim tizimlari mavjud.

«Aralash o'qitish» atamasi tarixi XX asrning 90-yillarida, Internet sarlavhalarida paydo bo'lgan va Interaktiv o'quv markazlarining onlayn kurslarni aralash o'quv metodikasidan foydalangan holda o'qishlarini taklif qila boshlagan. Ammo 2006 yilga qadar adabiyotlarda bir vaqtning o'zida bir nechta o'xshash atamalar qo'llanilgan: «aralashgan o'rganish», «gibrid o'rganish», shuningdek, «vositali o'qitish», «web-kengaytirilgan o'qitish», «aralash rejimli o'qitish» va boshqalar. Vaziyat faqat Blended Learning [97] qo'llanmasi nashr etilishi bilan o'zgardi, bu esa kompyuterga asoslangan ta'lim bilan yuzma-yuz o'rganishning kombinatsiyasi sifatida aralash o'qitishning juda aniq ta'rifini berdi.

4-jadval.

Aralash o'qitish jihatlari	Aralash o'qitish elementlari
Institusional - aralash o'qitishni, xususan, elektron ta'lim resurslaridan foydalanishga qaratilgan strategiyani yaratishning shart-sharoitlari mavjud-ligi	- aralash o'qitish infrastrukturasi ta'minoti; - talabalarga kirish va akademik xizmatlar bo'yicha elektron o'zaro aloqa tizimlarini boshqarish masalalarini hal etish; - elektron ta'lim resurslaridan foydalangan holda aralash o'qitish jarayonini tartibga soluvchi tashqi va ichki me'yoriy hujjatlar mavjudligi.
Ta'limning aralash shaklidagi elektron ta'lim resurslari uchun zarur bo'lgan o'quv jarayonini boshqaruvchi texnik - texnologik va uslubiy moslashtirish	- o'qituvchilar, talabalar va ma'muriyatning aralash o'qitish, sinxron va asinxron o'zaro aloqalari jarayonini amalga oshirish imkonini beruvchi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining texnologik vositalari; - dasturiy va texnik ko'mak beruvchi aralash o'quv jarayonini boshqarish xizmatlari, o'quv jarayonining tashkiliy, metodik va ma'muriy ta'minoti.
Pedagogik - o'qituvchi-larning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlari uchun kommunikativ faoliyat sifatida o'quv jarayonini amalga oshirish	- aralash o'qitishning pedagogik modellarini qo'llash - aralash o'qitishning oliy ta'lim muassasalararo, fanlararo va namunaviy usullarini amalga oshirish; - uslubiy, didaktik va dinamik resurslarni o'z ichiga olgan mazmunini ishlab chiqish.

Oliy ta'lim muassasasi talabalarini o'qitish jarayonida elektron ta'lim resurslarining alohida o'zni borligini ta'kidlash lozim[91]. Bunday holatda talabaning asosiy kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish oliy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish bosqichiga ko'proq e'tibor qaratilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim muassasasining ish beruvchilar pozitsiyasidan muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishining mezonini va asosiy bahosidan biri kasbiy etuklik darajasi va bitiruvchilarni tayyorlash sifatidir [90]. Shu munosabat bilan ta'lim jarayonining sifat jihatidan o'zgarishi quyidagilar yordamida amalga oshadi: chiziqli bo'lmagan ta'lim sxemasidan foydalanish; nuqtaviy reyting, modulli va kredit tizimlaridan foydalanish hamda ta'limda kompetentlikka asoslangan yondashuvga yo'naltirish [21]. Ta'limda kompetentlik yondashuvi tushunchasi va «aralash o'qitish» dan foydalanishning ko'plab afzalliklariga asoslanib, oliy ta'lim muassasasi talabalarini tayyorlashda Elektron o'quv-uslubiy platformalarni (EO'UP) o'quv amaliyotida yaratish va

Hozirgi kunda aralash o'qitish deganda an'anaviy ta'limning masofaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish bilan birgalikda bir qator asosiy pedagogik vazifalarni hal etish uchun eng samarali bo'lishi tushuniladi[56]. Bu sohaning etakchi tadqiqotchilarining fikricha, aralash o'qitish deganda o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv vositalari bilan o'zaro hamkorligining maqsadga muvofiq, uyushgan, interfaol mexanizmi tushuniladi, o'quv jarayonida esa ularning har ikkisi ham bir xil ko'rinishda bo'lishi kerak[8].

Masofaviy ta'lim shart-sharoitlarining kamchiliklari va an'anaviy ta'limdagilarning innovasion o'qitish usullaridan foydalanishni xoxlashlari aralash o'qitish tizimi rivojlanishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, ba'zi mualliflar «aralash o'qitish» [8]ning asosiy mohiyati o'qitish usullarining samarali aralashmasi, ya'ni moddiy, ta'lim jarayoni va texnologiyalarni to'g'ri birlashtirish orqali tashkil etish yo'lini tanlashda, deb hisoblaydi. Aralash o'qitish tizimi bilan o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirish jarayoniga elektron ta'lim resurslarini kiritish lozim. Shu bilan birga, bunday texnologiyalarning ayrim elementlaridan o'quv jarayonida foydalanish haqida so'z yuritir ekanmiz, elektron texnologiyalarni «ta'lim vositalari» ga ajratmaslik lozim, chunki elektron texnologiyalar elektron ta'lim resurslari sirasiga kiradi. «Aralash o'qitish»ning ayrim mashg'ulotlari an'anaviy usullar (masalan, ma'ruza, laboratoriya ishi, yakuniy nazorat) yordamida o'tkazilsa, boshqalari masofadan turib (masalan, seminarlar, konsultasiyalar, testlar, mustaqil ishlar) o'tkaziladi. Bu holda elektron ta'lim resurslariga quyidagilar kiradi: o'quv axborot bilan ta'minlash texnologiyalari (darsliklar, o'quv qo'llanmalar, multimediali ta'lim resurslari, virtual laboratoriya ustaxonalari, interaktiv trenajyorlar, kompyuter test tizimlari); elektron ta'lim resurslariga tarmoq va lokal texnologiyalari orqali kirish; pedagogik hamkorlikni tashkil etish texnologiyalari (repetitorlarni qo'llab-quvvatlash, individual mashg'ulotlarni shakllantirish, o'qituvchilar bilan o'quvchilarning sinxron yoki asinxron «mulohazalari»ni nazarda tutuvchi dialogni amalga oshirish)[56].

Shu bilan birga aralash o'qitish tizimida dinamik o'zaro ta'sir bilan birlashgan elementlar majmui sifatida [92] ta'lim jarayonining vazifalarini bajarishda 4-jadvalda keltirilgan uchta asosiy jihat[48,52] etakchi o'rinlarni egallaydi: institusional, boshqaruv-texnologik va pedagogik.

qo'llash juda tushunarli va asosli bo'ladi. Oliy ta'limning o'quv jarayoniga turli elektron resurslar va ularning an'anaviy o'qitish usullari bilan konseptual aloqasining kirishi o'quv modullari, fanlar majmualari va o'quv dasturda ta'lim sifat darajasini oshiradi[1].

Kredit-modul tizimlarining barqaror ishlashini amalga oshirish bevosita tashkilotning o'zi tomonidan amalga oshiriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim tizimining barcha majmui uchun xos bo'lgan yuqorida keltirilgan hujjatlar ro'yxati qo'shimcha normativ-huquqiy hujjatlar ro'yxati bilan kengaytirilgan boshlang'ich, o'rta va umumiy ta'limning umumiy ta'lim dasturlarida izoxlanadi. Shunday qilib, aralash o'qitish an'anaviy va elektron texnologiyalarni optimal birlashtiradi va aralash o'qitish jarayonini amalga oshirish, bu esa asta-sekin oliy ta'lim tizimini rivojlantirish uchun ustuvor yo'nalishlaridan biri maqomini olishiga ishonamiz.

ADABIYOTLAR

1. Rakhimov K. A. Methodological support of instructing mathematics in E-learning environment. Psychology and education. SCOPUS International Journal. 2021.-№2.4981-4987 ISSN: 0033-3077
2. Rakhimov K. A. The Importance of Distance Education for Adult Student in Uzbekistan. International Journal of Trend in Scientific Research and Development e-ISSN: 2456-6470 2020 y. 88-89 p.
3. Рахимов Х.А. Олий таълим тизимида электрон таълим мухитининг афзалликлари. “Замонавий таълим” журнали №2, 2021 й.
4. Рахимов Х.А. Elektron ta'lim muhitida aralash o'qitishning samaradorligini oshirivchi omillar. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari. 2021/7 – son
5. Рахмонов, В. Р., & Тимуркулова, Р. (2024). Raqamlashgan muhitda bo'lajak matematika o'qituvchilarining axborot kompetensiyasini rivojlantirishning mohiyati. Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук, 4(2), 7-11.
6. Bozarov, D. (2023). Methods of developing economic competence on the basis of interdisciplinary relationship. Modern Science and Research, 2(12), 131-137.

UDK:373.3:372.8

Kusharbay SUYAROV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti
E-mail:suyarovkusharbay@gmail.com

F-m.f.d., prof. K.Nasriddinov taqrizi asosida

FORMATION OF NATURAL SCIENCE LITERACY OF SCHOOLCHILDREN AS A SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Annotation

The article considers the issue of formation of elements of natural-scientific literacy on the example of teaching natural sciences. It also describes the methodology for assessing the level of formation of science literacy in the student based on the educational outcomes to be achieved by the student in the study of natural sciences.

Key words: Natural sciences, literacy, functional literacy, science literacy, competence, learning outcomes.

ФОРМИРОВАНИЕ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ КАК НАУЧНО - ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В статье рассмотрено вопрос формирования элементов естественно-научной грамотности у на примере преподавания естественных наук. А также описана методика оценки уровня сформированности естественно-научной грамотности у обучающегося на основе образовательных результатов, которых должен достичь обучающихся при изучения естественный наук.

Ключевые слова: Естественные науки, грамотность, функциональная грамотность, естественнонаучная грамотность, компетенция, результаты обучения.

MAKTAB O‘QUVCHISIDA TABIIY ILMIY SAVODXONLIKNI SHAKLANTIRISH ILMIY PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada tabiiy fanlar o‘qitish misolida o‘quvchida tabiiy ilmiy savodxonlik elementlarini shakllantirish masalasi qarab chiqilgan. Shuningdek, o‘quvchida tabiiy ilmiy savodxonlikning shakllanganlik darajalari o‘quvchining erishishi lozim bo‘lgan o‘quv natijalar asosida baholanish usuli tavsiflangan.

Kalit so‘zlar: Tabiiy fanlar, savodxonlik, funksional savodxonlik, tabiiy ilmiy savodxonlik, kompetensiya, o‘quv natijalar.

Kirish. XXI asning birinchi choragi fan, texnika va sanoat sohalorida ulkan innovatsiyalarga boy bo‘ldi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bugungi kunda insoniyat oldida turgan muammolar ilmiy tafakkur va ilmiy kashfiyotlarga asoslangan innovatsion yechimlarni talab etishi shubhasiz. Mikro zarralarning xususiyatlari singari hozirda nano zarralar xususiyatlari ham jadal o‘rganilmoqda hamda fanda erishilgan muhim natijalar amalyot (sanoatlashtirish)ga tabiiy qilinmoqda. Sanoat va ishlab chiqarish ta‘lim muassasalarida berilayotgan kasbiy bilimlarga nisbatan ilgari ketmoqda. Bu holat mutaxasislarga o‘z kasbi bo‘yicha ish o‘rinlarni egallashda muammoga duch kelmoqda.

Endilikda shaxsda qanday ko‘nikmalarni egallashi lozimligi ko‘plab pedagogik, psixologik va sotsial tadqiqot ishlarida keng muhokama qilinmoqda. Ana shulardan biri shaxs(maktab o‘quvchi, oliy ta‘lim talabasi yoki pedagog bo‘lishidan qa‘tiy nazar ular)da funksional savodxonlikni rivojlantirish masalasi ilmiy pedagogik muammo sifatida tadqiqot maydonida keng o‘rganilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Funksional savodxonlik nima? Funksional savodxonlik bu – inson o‘zidagi bilim va ko‘nikmalaridan haqiqiy (real) hayotiy vaziyatlarda qanchalik foydalanishi mumkinligini ko‘rsatadi va bu shaxsning o‘z faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan tayyorlik darajasini belgilaydi. Funksional savodxonlik insonning hayotiy muammolarini hal qilish, o‘z oldiga maqsadlar qo‘yish va ularga erishish, o‘z fikrini aniq va ravshan ifodalash, tanqidiy va kreativ fikrlash, muloqot qilish va jamiyat ravnaqi yo‘lida muvaffaqiatli ishtirok etish

qobiliyatini oshiradi. Boshqacha so‘z bilan aytiganda funksional savodxonlik – bu “umr davomida ta‘lim olish” asosidir. Bu falsafiy nuqtai nazardan qaralsa “O‘rganish hech qachon kech emas”, ya‘ni xohish bo‘lsa bilim olish (o‘rganish) kech bo‘lmaydi. Hozirgi keng axborot muhitida shaxs oldida dunyoning doimiy o‘zgaruvchanligiga moslashuni qanday o‘rganish mumkin?- degan savol turadi. Javob savolning o‘zida. Ta‘lim va o‘rganish bizning haqiqatimizning ajralmas qismidir.

Funksional savodxonlik o‘z ichiga o‘qish savodxonlik (matnlarni o‘qish, tushunish va ularga asoslangan holda fikrlash qobiliyati), matematik savodxonlik (matematik tushunchalarni bilish va tushinish), tabiiy-ilmiy savodxonlik (tabiiy hodisalarni tushunish, ilmiy dalillarni tahlil qilish va ilmiy yondashuvlarni tushuntirishda qo‘llash qobiliyati), moliyaviy savodxonlik (moliyaviy tushunchalarni tushunish, moliyaviy xavflarni baholash), kreativ fikrlash (muammolarni ijobiy hal qilish, yangi g‘oyalarni berish, muammoli vaziyatlardan chiqish qobiliyati), global kompetensiyalar (atrof olam va hududiy muammolar, jumladan, ekologik muammolarni hal etishga qatnashish kabilarni) o‘z ichiga oladi.

Tabiiy ilmiy savodxonlik funksional savodxonlikning tarkibiy elementlaridan biri bo‘lib, u dastlab o‘quvchida maktabda boshlang‘ich sinfdan boshlab shakllana boshlaydi va o‘qitishning keying bosqichlarida rivojlanib boradi. Biz ta‘lim oluvchilarda tabiiy ilmiy savodxonlikni rivojlantirishning metodologik asosini yaratishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 avgustdagi «Kimyo

va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4805-son qarorida belgilab qo'yilgan quyidagi vazifalarga tayandik. Bular:

1. Milliy o'quv dasturi va o'quv rejaga tegishli o'zgartirishlar kiritish.

2. Tabiiy fan (Science) fani uchun darsliklarni yaratish guruhini shakllantirish.

3. Tabiiy fan (Science) fani uchun darsliklarni yaratish.

4. O'qituvchilarning yagona fan bo'yicha bilimlarini hamda uslubiy ko'nikmalarini yaxshilash bo'yicha malakasini oshirish.

5. Tabiiy fan (Science) fanini bosqichma-bosqich joriy etish [1].

Shuningdek, mazkur qarorning zaminida maktab o'quvchilarida tabiiy ilmiy savodxonlikni rivojlantirish maqsadida umumiy o'rta ta'lim maktablarida 1 ÷ 6 sinflarda o'qitilayotgan atrofimizdagi olam, tabiatshunoslik, geografiya, biologiya, fizika fanlari o'rniga tabiiy fan (Science)ni yagona fan sifatida tajriba-sinov tariqasida o'qitishni bosqichma-bosqich joriy etish belgilab qo'yilgan.

Darhaqiqat, bugungi kunda maktab o'quvchisida tabiiy ilmiy savodxonlikni shakllantirish bir tomondan davlatimiz tomonidan ijtimoiy buyurtmasi bo'lsa, ikkinchi tomondan biz pedagoglar uchun dolzarb ilmiy pedagogik muammolardan biri bo'lib turibdi. Aytish joizki, tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlik muhim va dolzarb (kompetensiya) sanalib, tabiiy fanlarni o'qitishning asosiy maqsadidir. Tabiiy fanlarga asoslangan bilim hamda ko'nikmalar har bir shaxsning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy faoliyatida katta ahamiyatga ega, ilm-fan va unga asoslangan texnologiyalarni tushunish esa "yoshlarni hayotga tayyorlash"da markaziy o'rinni egallaydi.

Dastlab "savodxonlik"ni aniqlashtirib olaylik. O'zbek tili izohli lug'atida "savodxonlik" matnlarni o'qiy olish, matnlarni yozish, muayan soha bo'yicha etarli bilimlarga ega bo'lish kabi mazmunda izohlanilgan [3].

Shunday qilib, shaxsda shakllanadigan "tabiiy-ilmiy savodxonlik"ni biz shaxs faoliyati davomida yuzaga keladigan turli nazariy va amaliy muammolarni hal qilish uchun mavjud tabiiy ilmiy bilim va ko'nikmalardan foydalanish qobiliyati deb izohlaymiz. Tabiiy ilmiy savodxonlik shaxsga atrof olam va unda yuz berayotgan turli tabiiy jarayonlar haqidagi bilim va tushunchalarni kengaytirish, muammolarni tanqidiy tahlil qilish hamda ularga samarali yechimlar topish qobiliyatini rivojlantirishda muhim sanaladi.

Inson qaysi bir davrda (zamonda) yashayotgan bo'lsa, unga shu davrning o'ziga xos talablariga javob qidiradi. Atrof borliqni, jumladan, unda kechayotgan hodisa va jarayonlarni bilishning metodologik asosini, bir – birini to'ldiruvchi ilmiy bilishning nazariy va empirik metodlarining birligini tashkil etadi [4].

Ilmiy bilishning nazariy darajasi, haqiqiy borliqning ob'ektiv qonunlari haqidagi bilimlarning mantiqiy tizimi bo'lgan ilmiy nazariya yaratilishini ta'minlovchi metodlarni o'z ichiga oladi. Bunday metodlarga ilmiy abstraksiya, ideallashtirish, fikriy modellar, ilmiy g'oyalari va gipotezalar kiradi.

Ilmiy bilishning empirik darajasi bevosita tabiat hodisalari va jarayonlardagi reallik bilan bog'liq bo'lgan va ilmiy bilish predmeti sanalgan amaliyot bilan bog'liq. Bunday metodlarga kuzatish, eksperiment o'tkazish, ilmiy faktlar asosida olingan natijalarning bayoni, tahlil va umumlashtirishlar kiradi.

Yuqoridagilarga e'tiboran aytilgan "Inson borliq haqidagi bilimlarga qanday erishadi?" – degan savol falsafada uning "tug'ilgan" vaqtdan buyon mavjud. Tabiiy fanlarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti uchun bu savol bugun o'z

dolzarbligini yo'qotmagan. Shuningdek, tabiatni bilishda kuzatish va eksperiment funksiyalari haqida ikki xil o'zaro qarama – qarshi mushohada mavjud bo'lib, bularning birinchisi ko'ra, har qanday eksperiment bevosita bilim manbai deb qaralgani holda, ikkinchisi eksperiment paytida yangi bilimlarni olishning bilvosita imkonini erishiladi.

Rivojlangan mamlakatlarda, ta'lim berish strategiyasida muhim maqsad qilib ta'lim oluvchilarga hayoti davomida zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish nazarda tutilgan hamda erishilishi lozim bo'lgan o'quv maqsadlaridan kelib chiqib ta'lim berishga oid maqsadli kompetensiyalar ishlab chiqilgan [5]. Masalan, o'quvchini o'quv fanini o'rganishga undash va uni ilhomlashtirish; uning kundalik hayoti hamda fanga oid kompetensiyalarning ahamiyatini tushunishi, erishgan bilimlardan foydalangan holda barqaror kelajakni qurishda, jumladan, ekologiyaga munosabat yoki energiya va tabiiy resurslardan samarali foydalanish kabilar bilishi nazarda tutiladi.

O'zbekiston Vazirlar Maxkamasining 2017 yil 6-apreldagi 187-son qarorida umumiy o'rta ta'limda o'quv fanlari bo'yicha malaka talablarda o'quvchilarda shakllanilishi lozim bo'lgan 6 ta tayanch (kommunikativ; axborotlar bilan ishlash; o'z-o'zini rivojlantirish; ijtimoiy faol fuqoralik; milliy va umumadaniy; matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish) kompetensiyalar va har bir umumta'lim fanning mazmunidan kelib chiqqan holda o'quvchilarda fanga oid 3 ta umumiy (tabiiy jarayon va hodisalarni kuzatish, tushunish va tushuntirish; tajribalar o'tkazish, kattaliklarni o'lchash va xulosa chiqarish; erishilgan bilimlardan amaliyotda foydalanish) kompetensiyalarini shakllantirilishi belgilab qo'yilgan [2]. Ijtimoiy buyurtmada mazkur kompetensiyalar asosida o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash va global tafakkur yuritish kompetentligini shakllantirish maqsad qilinadi.

Mustaqil hamdo'stlik mamlakatlarida, xususan, Rossiya federativ respublikasida ta'lim oluvchida tabiiy ilmiy savodxonlikni shakllantirishda quyidagi uchta kompetensiya belgilangan. Bular: hodisalarni ilmiy tushuntirish; tabiiy-ilmiy tadqiqotning xususiyatlarini tushunish va natijalarni qayta ishlash; xulosa chiqarishda ilmiy dalillardan foydalanish [6].

Tabiiy ilmiy savodxonlik quyidagi elementlardan iborat:

kognitiv-mazmunli (tabiiy fanlarni bilishga qiziqishni nomoyon qilish; tabiiy ilmiy tushunchalar, dalillar, qonunlarni bilish; tabiat va atrof olam to'g'risidagi ilmiy g'oyalarning ahamiyatini aniqlash va ularni o'z faoliyatida samarali qo'llay olish);

kompetentli (mtabiiy ilmiy bilish metodlarining muhim jihatlarni tushunish; tabiiy ilmiy eksperiment asoslarini o'zlashtirish va eksperimentda olingan natijalarni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'lish);

konteksli (kundalik faoliyat davomida (yuzaga kelgan) uchragan muammolarning tabiiy ilmiy mohiyatini tushuntirish qobiliyatiga ega bo'lish);

motivatsion-qiymatli (tabiiy-ilmiy muammolarni og'zaki yoki yozma ravishda hal qilish qobiliyatidamda taqdim qilingan ma'lumot va dalillarga ko'ra baholash; insonning atrof olamda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarni baholashning refleksiv ko'nikmalarini shakllanishi) [7].

Bundan ko'rinadiki, tabiiy-ilmiy savodxonlikning shakllanishi shaxsda nafaqat atrof olam to'g'risida bilimlarni o'zlashtirishi bilan cheklanmaydi, shuningdek, unda tabiiy-ilmiy bilimlarni qo'llash ko'nikmasining shakllanishi ham muhim hisoblanadi.

Tabiiy fanlarni o'qitish maqsadiga ko'ra, masalan, o'quvchi tabiiy fanga oid tushuncha va bilimlar asosida tevarak atrofimizda yuz berayotgan turli hodisalarga, shuningdek, ekologik, iqtisodiy, tibbiy sohalaridagi o'zgarishlarga o'z munosabatini bildirishiga ko'ra ularda ilmiy

savodxonlik va amaliy kompetensiyalarining shakllanganligini darslikdagi "Men tadqiqotchiman?" mavzusining yoritilishi misolida qarab chiqaylik [8]. Darsning umumiy maqsadi ko'ra o'quvchi ongida tadqiqotchi kim ekanligi haqida tushuncha hosil qilish, tajriba o'tkazishning ahamiyatini tushuntirish, tajriba o'tkazish ketma-ketligini o'rgatish va kichik guruhlarda hamkorlikda ishlashni taskil etish, tadqiqot ishini o'tkazish orqali o'quvchida tayanch va fanga oid ko'nikmalarini

shakllantirish kabilarni o'z ichiga oladi. Darsni tashkil etishda turli ta'lim resurslari(darslik, o'quvchining mashq daftari, taqdimotlar, videorolik) hamda innovatsion metodlar (muammoli suhbat, tadqiqot metodi, didaktik o'yin)ni qo'llaniladi. Darsning umumiy maqsadidan kelib chiqib o'quvchining erishishi lozim bo'lgan o'quv natijalarni jadvalda keltiramiz.

O'quvchi erishishi lozim bo'lgan o'quv natijalar

Yakuniy kichik o'quv natijalar Barcha o'quvchilar...	Yakuniy o'quv natijalar Aksariyat o'quvchilar...	Yakuniy o'quv natijalar Ba'zi o'quvchilar...
Tadqiqotchining vazifalarini biladi	Tadqiqotchining vazifalarini izohlay oladi.	Tadqiqotchining vazifalarini misollar bilan izohlaydi va xulosa chiqaradi.
Tadqiqotchining tajriba olib borish bosqichlari ketma-ketligini biladi (muammo → kuzatish → faraz → tajriba → tahlil → xulosa).	Tadqiqot metodi bosqichlarining ketma-ketligini biladi (muammo → kuzatish → faraz → tajriba → tahlil → xulosa) va har bir bosqichni tahlil qiladi	Tadqiqotchi tajriba olib borish bosqichlari ketma-ketligini biladi (muammo → kuzatish → faraz → tajriba → tahlil → xulosa), har bir bosqichni tahlil qiladi va misollar keltiradi.
Barmoq izlaridan nima maqsadda foydalanilishi to'g'risida ma'lumotlarni biladi.	Barmoq izlaridan nima maqsadda foydalanilishi to'g'risida ma'lumotlarni misollar bilan izohlaydi.	Barmoq izlaridan nima maqsadda foydalanilishi to'g'risida ma'lumotlarni misollar bilan izohlaydi va xulosa qiladi.
Tabiatni o'rganishda tadqiqotchi qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerakligi haqida biladi	Tabiatni o'rganish uchun tadqiqotchi qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerakligini biladi va uning vazifasini misollar bilan izohlaydi.	Tabiatni o'rganish uchun tadqiqotchi qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerakligini biladi va uning vazifasini misollar bilan izohlaydi, kundalik hayotda uchrashi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish mumkinligi haqida xulosa qiladi

Jadvalda keltirilgan yakuniy natijalarga erishish maqsadiga ko'ra dars rejayi ishlab chiqiladi va darsning har bir bosqichi uchun aniq maqsad qo'yiladi. Darsning dastlabki boshlang'ich bosqichida o'quvchini o'quv faoliyatga yo'naltiriladi (motiv beriladi). Birinchi bosqich – bilimlarni faollashtirish (A – o'quv natijalarga erishish), ikkinchi bosqich – yangi mavzuni o'rganish (B – o'quv natijalarga erishish), ichinchi bosqich – yangi mavzuni mustahkamlash (D va E – o'quv natijalariga erishish), to'rtinchi bosqich – refleksiya (baholash).

Tabiiy fanlarni o'qitish orqali o'quvchilarda tabiiy-ilmiiy savodxonlik kompetensiyasini, bilimlar va munosabatlar shakllantirish masalalarining qo'yilishi o'quvchilarni halqaro baholash dasturlarga tayyorlashda muhim hisoblanadi. O'quvchi topshiriq kontekstida ifodalangan muammoli vaziyatni hal etishda tabiiy fanlar bo'yicha tabiiy-ilmiiy savodxonlik kompetensiyalarini namoyish etishlari talab etiladi. O'quvchilarning munosabati (tabiiy fanlarga bo'lgan

qiziqishi, tadqiq etilayotgan masalaga ilmiy yondashishi, atrof-muhit bilan bog'liq masalalardan xabardorligi) va bilimlari (fanning mazmuniga oid, nazariy, empirik bilimlar) ularning natijalari tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlikni belgilaydi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan pedagogik tadqiqotlar natijasida o'quvchilarda tabiiy-ilmiiy savodxonlik kompetensiyalarni samarali shakllantirishning omillari aniqlanildi. Bular: o'quv materialini va tashkiliy pedagogik ta'sir. O'quv materialining berilishida o'qitishning didaktik tamoyillari(ilmiylik, tizimlilik, izchillik, tushunarlilik va berilayotgan bilimlarning kundalik hayotga bog'liqligi)ga tayanilishi nazarga olinsa, tashkiliy pedagogik ta'sir o'qitish (munozara, suhbat, o'yin kabi) uslublariga, o'quv muassasasining moddiy texnik va metodik ta'minotga hamda o'qituvchining pedagogik kompetentligi ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 avgustdagi «Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4805-son qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 13.08.2020 й., 07/20/4805/1174-сон.
2. O'zbekiston Vazirlar Maxkamasining 2017 yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" 187-son qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 14-son, 230-modda; <https://lex.uz/docs/3153714>.
3. O'zbek tili izohli lug'ati. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi». – T.: Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. - 2-jild. www.ziyouz.cjm.kutubxonasi
4. Djoraev M. Fizika o'qitish metodikasi. – T. Abu matbuot-konsalt, 2015. – 280 b.
5. Pardayev M., Sangirova Z. va boshq. Maktab o'quvchilarida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish. Tabiiy fanlar O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. Toshkent, Baktria press, 2021. – 160 b.
6. Галина С.К. Что необходимо знать каждому учителю о функциональной грамотности. России. Естественнонаучная грамотность. 2019. – 70 с.
7. Шимко Е.А. Условия формирования и диагностики отдельных компонентов естественнонаучной грамотности учащихся. Школьные технологии. 2019, №2. – С.102-112.
8. Suyarov K.T., Sangirova Z.B.va boshq. Tabiiy fanlar 2-sinf uchun darslik. –Toshkent: Respublika ta'lim markazi. 2021. – 120 b.

Laylo TOSHBOYEVA,
PhD student of Uzbekistan State University of World Languages
E-mail: s1706a112508@gmail.com

Based on review of UzSWLU Associate professor, PhD F.Abdullayeva

THE DEVELOPMENT OF SMART TOURISM IN EDUCATION SYSTEM OF UZBEKISTAN

Annotation

The integration of smart tourism into Uzbekistan's education system presents a dynamic opportunity to foster sustainable tourism development and enhance the nation's global competitiveness. This paper explores the role of smart tourism technologies in shaping modern educational practices and equipping students with the necessary skills to meet the demands of the evolving tourism industry. By leveraging digital tools such as augmented reality (AR), virtual reality (VR), big data analytics, and mobile applications, educational institutions can provide immersive learning experiences and promote innovative thinking. The study highlights the importance of updating curricula to include smart tourism concepts, fostering collaboration between academia and the tourism sector, and promoting international partnerships. These efforts aim to prepare a future workforce capable of utilizing smart technologies to improve tourist experiences, optimize resource management, and ensure sustainable tourism practices in Uzbekistan.

Key words: Smart tourism, education system, Uzbekistan, digital technologies, augmented reality, virtual reality, tourism development, sustainable tourism, tourism education, innovation in tourism, smart learning.

РАЗВИТИЕ СМАРТ-ТУРИЗМА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

Интеграция смарт-туризма в систему образования Узбекистана представляет собой динамичную возможность для устойчивого развития туризма и повышения глобальной конкурентоспособности страны. В данной статье рассматривается роль смарт-технологий туризма в формировании современных образовательных практик и подготовке студентов к требованиям развивающейся туристической индустрии. Используя цифровые инструменты, такие как дополненная реальность (AR), виртуальная реальность (VR), анализ больших данных и мобильные приложения, образовательные учреждения могут обеспечивать интерактивные образовательные процессы и развивать инновационное мышление. Исследование подчеркивает важность обновления учебных программ для включения концепций смарт-туризма, укрепления сотрудничества между академическим сообществом и туристической отраслью, а также развития международных партнерств. Эти усилия направлены на подготовку будущих специалистов, способных использовать смарт-технологии для улучшения туристического опыта, оптимизации управления ресурсами и обеспечения устойчивого туризма в Узбекистане.

Ключевые слова: Смарт-туризм, система образования, Узбекистан, цифровые технологии, дополненная реальность, виртуальная реальность, развитие туризма, устойчивый туризм, туристическое образование, инновации в туризме, смарт-обучение.

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA SMART TURIZMNI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

O‘zbekistonning ta’lim tizimiga smart turizmni integratsiya qilish barqaror turizmni rivojlantirish va mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirish uchun dinamik imkoniyatlarni yaratadi. Ushbu maqola smart turizm texnologiyalarining zamonaviy ta’lim amaliyotlarini shakllantirish va talabalarni o‘zgarayotgan turizm industriyasi talablari uchun zarur ko‘nikmalar bilan ta’minlashdagi rolini o‘rganadi. Raqamli vositalar, jumladan kengaytirilgan haqiqat (AR), virtual haqiqat (VR), katta hajmdagi ma’lumotlar tahlili va mobil ilovalar yordamida ta’lim muassasalari interaktiv o‘quv jarayonlarini tashkil etib, innovatsion fikrlashni rivojlantirishlari mumkin. Tadqiqot smart turizm konsepsiyalarini o‘quv dasturlariga kiritish, akademiya va turizm sohasi o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash va xalqaro sheriklikni rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi. Ushbu harakatlar kelajak avlodini smart texnologiyalardan foydalangan holda turistlar tajribasini yaxshilash, resurslarni samarali boshqarish va O‘zbekistonda barqaror turizm amaliyotlarini ta’minlashga tayyorlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Smart turizm, ta’lim tizimi, O‘zbekiston, raqamli texnologiyalar, kengaytirilgan haqiqat, virtual haqiqat, turizmni rivojlantirish, barqaror turizm, turizm ta’limi, innovatsiyalar, smart o‘qitish.

Introduction. The global tourism industry is undergoing significant transformations, driven by advances in digital technologies and the emergence of smart tourism. Uzbekistan, a country with a rich cultural and historical heritage, is poised to benefit from these developments as it seeks to position itself as a competitive tourism destination. Smart tourism refers to the use of cutting-edge technologies such as the Internet of Things (IoT), big data, artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), and augmented reality (AR) to enhance the tourist experience, improve resource management, and promote sustainability.

In this context, the integration of smart tourism concepts into Uzbekistan's education system is crucial. By equipping students with the knowledge and skills to harness these technologies, the education system can play a pivotal role in the country's efforts to build a smart tourism ecosystem. This article explores the development of smart tourism in Uzbekistan's

education system, examines current challenges, and provides recommendations for fostering a workforce ready to drive the future of tourism.

The development of smart tourism in Uzbekistan's education system can significantly impact both the tourism industry and the quality of education in tourism-related fields. As Uzbekistan emerges as a promising tourism destination due to its rich cultural heritage and historical landmarks, integrating smart tourism concepts into the education system can enhance the skills and knowledge of students, equipping them with modern tools for success in the industry.

Here is an outline of how smart tourism can be integrated into the education system of Uzbekistan:

1. Introduction to Smart Tourism

Definition of Smart Tourism: Smart tourism uses advanced technologies like the Internet of Things (IoT), big data,

artificial intelligence (AI), and mobile apps to improve the tourism experience. It involves the creation of smart destinations that are efficient, sustainable, and user-centric.

Relevance to Uzbekistan: With its growing tourism industry, especially post-pandemic recovery, Uzbekistan can benefit from smart tourism technologies to enhance visitor experiences, improve resource management, and sustain cultural heritage.

2. Current State of Tourism Education in Uzbekistan

Educational Institutions: Uzbekistan has several universities and vocational schools offering programs in tourism, such as the Tashkent State University of Economics and Samarkand Institute of Economics and Service. However, these institutions need to adapt their curricula to include modern, technology-driven approaches to tourism management.

Existing Challenges: Tourism education in Uzbekistan may face challenges related to outdated curricula, lack of practical training, and limited access to modern technologies.

3. Integration of Smart Tourism into Education

Curriculum Development: Universities and colleges should include courses that focus on smart tourism technologies, digital marketing, data analysis, and sustainable tourism practices.

Collaboration with Industry: Partnerships with smart tourism providers and the government can facilitate internships, workshops, and real-world experiences for students. Engaging in projects like smart city initiatives in tourist areas (e.g., Samarkand, Bukhara) would provide practical learning experiences.

Training and Certification: Developing specialized certification programs in smart tourism can help professionals and students acquire specific skills needed in a technology-driven tourism industry.

4. Technological Tools for Smart Tourism Education

Big Data and AI Applications: Students should be trained in analyzing tourism data to understand traveler behavior and preferences. AI can help in developing virtual guides or chatbots for smart tourist destinations.

Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR): Integrating AR/VR technologies in the curriculum can help students learn how to enhance tourist experiences through virtual tours of historical sites or museums, which are significant in Uzbekistan.

Mobile Applications and Smart Infrastructure: Courses can be developed around mobile app design for tourism, including features like personalized travel recommendations, augmented navigation, and e-ticketing systems.

5. Sustainability and Smart Tourism

Smart Destinations: Students should be educated on how smart technologies contribute to sustainable tourism by managing tourist flows, reducing energy consumption, and preserving cultural heritage sites through smart resource management.

Sustainable Development Goals (SDGs): Aligning smart tourism with the UN's SDGs, such as responsible consumption, climate action, and life on land, can ensure that students understand the importance of sustainability in tourism development.

6. Government Support and Policy Development

National Tourism Strategies: Uzbekistan's government has outlined strategies for tourism development, including a focus on innovation and digital transformation. Integrating these strategies into the education system can help align academic programs with the national vision.

Smart City Initiatives: Government-backed smart city projects in places like Tashkent and Samarkand can serve as practical models for tourism students to study and analyze smart tourism in action.

7. International Collaboration

Exchanges and Partnerships: Collaborating with international universities and smart tourism destinations can provide students with a broader understanding of how smart tourism operates globally. Such partnerships may include exchange programs, joint research, and online education platforms.

Conferences and Workshops: Organizing and attending international smart tourism conferences and workshops will allow students to stay updated on the latest global trends and innovations.

8. Challenges and Future Directions

Technological Barriers: Access to advanced technologies and smart infrastructure is limited in some parts of Uzbekistan. Developing partnerships with technology companies can help overcome these barriers.

Educational Reform: Updating the educational system to incorporate smart tourism will require significant investment in teacher training, curriculum development, and infrastructure improvements.

Future of Smart Tourism Education: Uzbekistan can become a leader in smart tourism education in Central Asia by integrating modern technological tools, sustainability practices, and a forward-thinking curriculum into its tourism education programs.

Developing smart tourism in Uzbekistan's education system is crucial for preparing future tourism professionals who can meet the demands of a rapidly evolving global tourism industry. By embracing technological advancements and aligning educational programs with smart tourism practices, Uzbekistan can not only enhance its tourism sector but also position itself as a smart destination for international visitors.

Such integration will support the country's long-term goals of sustainable development, technological innovation, and cultural preservation.

Materials and Methods. The study employed a mixed-methods approach to gather data on the current state of smart tourism in the educational institutions of Uzbekistan. This included a review of existing literature on smart tourism, an analysis of national education policies related to tourism and technology, and surveys conducted among educators, students, and tourism professionals in Uzbekistan. Additionally, case studies from countries that have successfully integrated smart tourism into their education systems were examined to provide comparative insights.

Key materials and resources for the research included academic publications, government reports on tourism and education, smart tourism frameworks from international organizations, and interviews with industry experts. The data was analyzed using both qualitative and quantitative methods to ensure a comprehensive understanding of the opportunities and challenges in this domain.

Results: The findings of the study reveal that Uzbekistan's education system has made initial steps towards incorporating smart tourism concepts, but significant gaps remain in terms of curriculum development and technological infrastructure. Current tourism education programs primarily focus on traditional aspects of tourism such as hospitality management, tour guiding, and cultural studies, with limited integration of digital technologies.

Survey results from educators and students indicated a high level of interest in learning about smart tourism technologies, particularly AR and VR applications, as well as data analytics for tourism planning. However, educators cited a lack of resources and training in these areas as major barriers. Additionally, partnerships between academic institutions and the tourism industry remain underdeveloped, limiting practical exposure to smart tourism applications.

The analysis of case studies from countries such as South Korea and Singapore, which have successfully integrated smart tourism into their education systems, demonstrated that collaboration between educational institutions, government agencies, and the private sector is essential for the successful adoption of smart tourism practices.

Discussion: The results suggest that there is a clear need to modernize Uzbekistan's tourism education system to align with global trends in smart tourism. Incorporating digital technologies into the curriculum would not only enhance the learning experience but also better prepare students for future careers in the tourism industry. However, this requires a multi-faceted approach that addresses several key issues:

Curriculum Development: Educational institutions should revise their tourism programs to include smart tourism modules. These should cover topics such as digital marketing for tourism, the use of AR and VR in enhancing visitor experiences, and the role of big data in optimizing tourism management.

Industry Collaboration: Stronger partnerships between academia and the tourism industry are essential to provide students with hands-on experience in using smart tourism technologies. Internship programs, joint research projects, and industry-sponsored workshops can help bridge the gap between theoretical knowledge and practical application.

Technological Infrastructure: Investing in the necessary technological infrastructure within educational institutions is crucial for the successful implementation of smart tourism education. This includes access to AR/VR labs, data analytics platforms, and mobile application development tools.

Teacher Training: Educators need to be equipped with the skills to teach smart tourism concepts effectively. Professional development programs should be established to train teachers in the use of digital tools and their application in the tourism context.

Government Support: Government policies and initiatives should encourage the integration of smart tourism into the education system. This could include funding for technological upgrades in schools and universities, as well as incentives for private-sector involvement in educational programs.

Conclusion. The development of smart tourism in Uzbekistan's education system holds great potential to drive innovation and ensure the country's competitiveness in the global tourism market. While initial steps have been taken, significant efforts are needed to integrate digital technologies into tourism curricula, foster industry collaboration, and build the technological infrastructure required to support this transition.

By addressing these challenges, Uzbekistan can cultivate a skilled workforce capable of leveraging smart tourism technologies to improve the visitor experience, optimize tourism operations, and promote sustainable practices. Future research should focus on evaluating the long-term impact of these initiatives and exploring further opportunities for international collaboration in tourism education.

REFERENCES

1. Buhalis, D., & Amaranggana, A. (2015). Smart tourism destinations enhancing tourism experience through personalisation of services. *Information and Communication Technologies in Tourism*, 377-389.
2. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179-188.
3. Tussyadiah, I., & Zach, F. (2017). Identifying salient attributes of a tourism destination: Application of smart tourism technologies. *Tourism Management Perspectives*, 23, 22-32.
4. Shmeleva, I., Shmelev, S. (2019). Sustainable smart cities: A theory and practice of urban sustainability. *Smart Technologies and Innovations for a Sustainable Future*, 89-103.
5. Fesenko, T., & Shavkatovna, S. S. (2022). Smart tourism destinations and sustainable development in Uzbekistan. *Journal of Tourism Futures*, 8(1), 32-45.

UDK:182.2.2.

Voxid TURAPOV,
Samarqand pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi
E-mail: tvoxidbek90@gmail.com

SamDCHTI professori, f.f.d O.G'aybullayev taqrizi asosida

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA MILLIY AN'ANALAR VA GLOBAL AXLOQIY QADRIYATLAR MUVOZANATI

Annotatsiya

Mazkur maqola axborotlashgan jamiyat sharoitida milliy an'analar va global axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni ilmiy-falsafiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda raqamli texnologiyalar va global axborot makonining milliy madaniyat va axloqiy me'yorlarga ta'siri, shu bilan birga, milliy qadriyatlarning global darajada tan olinish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Muallif milliy identifikatsiyani saqlash va zamonaviy global qadriyatlarga moslashuv o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash usullari haqida fikr yuritadi.

Kalit so'zlar: Axborotlashgan jamiyat, milliy an'analar, global axloqiy qadriyatlar, raqamli transformatsiya, axborot makoni, axloqiy muvozanat, madaniy identifikatsiya, globalizatsiya, texnologiyalar, ijtimoiy mas'uliyat.

БАЛАНС НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ И ГЛОБАЛЬНЫХ ЭТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Настоящая статья посвящена научно-философскому анализу баланса между национальными традициями и глобальными этическими ценностями в условиях информационного общества. Рассматривается влияние цифровых технологий и глобального информационного пространства на национальную культуру и моральные нормы, а также возможности признания национальных ценностей на глобальном уровне.

Автор исследует методы сохранения национальной идентичности и обеспечения баланса между адаптацией к современным глобальным ценностям и традициями.

Ключевые слова: Информационное общество, национальные традиции, глобальные этические ценности, цифровая трансформация, информационное пространство, этический баланс, культурная идентичность, глобализация, технологии, социальная ответственность.

BALANCE OF NATIONAL TRADITIONS AND GLOBAL MORAL VALUES IN THE INFORMATION SOCIETY

Annotation

This article is devoted to the scientific and philosophical analysis of the balance between national traditions and global ethical values in the context of the information society. It examines the impact of digital technologies and the global information space on national culture and moral norms, as well as the opportunities for the global recognition of national values.

The author explores methods to preserve national identity while ensuring a balance between adapting to modern global values and upholding traditions.

Key words: Information society, national traditions, global ethical values, digital transformation, information space, ethical balance, cultural identity, globalization, technologies, social responsibility.

Kirish. Axborotlashgan jamiyatning rivojlanishi texnologiyalarni hayotning barcha jabhalariga keng tatbiq etilishiga olib keldi. Bu jarayon faqat ijtimoiy va iqtisodiy hayotda emas, balki axloqiy va madaniy qadriyatlarga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar tufayli global miqyosda bir xil axloqiy me'yorlar va qadriyatlar shakllanmoqda. Masalan, inson huquqlari, tenglik, ekologik mas'uliyat kabi qadriyatlar butun dunyo miqyosida keng qabul qilinmoqda va axloqiy mezonlar sifatida qaralmoqda. Ushbu tendensiya globallashtiruvning ijobiy jihatlarini ko'rsatib, xalqaro hamkorlik va barqaror taraqqiyotga zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, texnologik rivojlanishning salbiy tomonlari ham mavjud. Milliy an'analar va madaniy identifikatsiya masalasi dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar orqali tarqatilayotgan global madaniyat elementlari mahalliy qadriyatlarni siqib chiqarishi mumkin. Masalan, o'zbek xalqining urf-odatlarini, kuy-qo'shiqlari, san'ati va adabiyoti global miqyosdagi tijoriy madaniyat mahsulotlari bilan raqobatlasha olmay qolishi mumkin. Yosh avlod ko'pincha milliy madaniyatga emas, balki xalqaro axborot makonidagi universal qadriyatlarga ko'proq moyil bo'layotgani kuzatiladi.

Bundan tashqari, texnologik globallashtiruv individual va milliy identifikatsiyani zaiflashtiradi. Bir tomondan, global platformalar orqali milliy madaniyatni targ'ib qilish imkoniyati yaratilmoqda. Boshqa tomondan, ushbu platformalarda tijorat

maqsadli kontent ustunlik qilishi milliy qadriyatlarning ko'rinish bo'lib qolishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun olimlar va mutaxassislar milliy madaniyatni saqlab qolish uchun texnologiyalardan samarali foydalanish zarurligini ta'kidlaydilar. Masalan, milliy festivallarni raqamlashtirish, madaniy yodgorliklarni virtual makonda targ'ib qilish yoki mahalliy brendlar uchun raqamli marketing vositalarini ishlab chiqish kabilar milliy madaniyatni qo'llab-quvvatlash uchun dolzarb strategiyalar hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Milliy ma'naviy meros va qadriyatlar mustaqil taraqqiyot va yuksalishning muhim omili hisoblanadi. Shuning uchun ham, milliy ma'naviy meros va qadriyatlarni yuksaltirishga alohida e'tibor berib kelingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Mening nazarimda, jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi – ma'naviyatdir. Biz Yangi O'zbekistonni barpo etishda ana shu ikkita mustahkam ustunga, ya'ni, bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyotga hamda ajdodlarimizning boy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyatga tayanamiz"[1].

Rossiyalik psixolog olimlar A.N.Leontev va V.F.Petrenko, N.A.Koval asarlarida shaxs axloqi uning ongida umuminsoniy qadriyatlarning o'zaro uyg'unlashuvi darajasi va axloq me'yorlariga aylanishi sifatida talqin etiladi. Bunday talqinning psixologik asosi shundaki, bu me'yorlar shaxs ongiga tayyor holda kiritilmaydi, balki uning intellektual va amaliy

faoliyati jarayonida shakllanib boradi. Axloqiy me'yorlar kundalik hayotda u yoki bu xatti-harakatlarning ta'qiqlanishi sifatida namoyon bo'ladi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarining birligi shaxs o'ziga, boshqalarga atrof-muhitga munosabati shaklida namoyon bo'lsa, ta'qiqlar bosib o'tish mumkin bo'lmagan chegaralarni anglatadi. Axloqiy qadriyatlarda jamiyatning axloqi aks etar ekan, shaxs ularni o'zlashtirish jarayonida shu qadriyatlarining sub'ekti, tashuvchisiga aylanadi.

Madaniy merosni saqlab qolish va milliy identifikatsiyani himoya qilish uchun axborot texnologiyalarini strategik tarzda qo'llash kerak. Bu jarayonda davlat tashkilotlari, madaniy institutlar, va nodavlat tashkilotlarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu orqali milliy an'analar va global qadriyatlar o'rtasida muvozanatga erishish, madaniy xilmaxillikni saqlash va kelajak avlod uchun ma'naviy merosni yetkazish mumkin bo'ladi.

Axborotlashgan jamiyatning rivojlanishi global axloqiy qadriyatlar shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Texnologiyalar, xususan, axborot-kommunikatsion texnologiyalarning jadal rivoji natijasida dunyo mamlakatlari va jamiyatlari o'rtasida axborot almashinuvi jadallashib, umumiy axloqiy me'yorlarning shakllanishi kuchaydi. Marshall Maklyuening "global qishloq" konsepsiyasi bu jarayonni tasvirlashda asosiy nazariy platformalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, axborot makonining cheksiz kengayishi jamiyatlar o'rtasidagi axloqiy me'yorlarni bir xil holga keltiradi [1].

Bugungi kunda inson huquqlari, ekologik mas'uliyat, gender tengligi kabi qadriyatlar global standart sifatida qabul qilinmoqda va ularning xalqaro miqyosda targ'ib qilinishi kuchaymoqda.[2] Ushbu qadriyatlar, ayniqsa, xalqaro tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari va global tarmoqlar orqali keng yoyilmoqda. Natijada, turli jamiyatlarning axloqiy me'yorlari o'rtasida o'zaro bog'liqlik va bir-biriga yaqinlashish kuzatilmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon o'zaro madaniy boyish imkonini ham yaratmoqda.

Shu narsaga e'tibor berish lozimki, biz "milliy madaniyatlar", "milliy qadriyatlar" atamalarini ishlatsakda, aslida o'rganilayotgan davrda yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyatlarga "milliy" so'zini qo'shish unchalik ham to'g'ri kelavermaydi. Bunda ko'proq qadriyatlar va madaniyatlarining qaysi millat yoki xalq mulki ekanligini aniqlashda asosan hududiy omildan kelib chiqqan holda tushunish to'g'ri bo'ladi.

Biroq, axborotlashgan jamiyat sharoitida milliy madaniyat va qadriyatlarining o'ziga xosligi xavf ostida qolishi ehtimoli ham mavjud. Milliy qadriyatlarining ayrim jihatlari global kontekstda e'tibordan chetda qolishi yoki yetarli darajada qadrlanmasligi mumkin. Masalan, o'zbek milliy qadriyatlari, xususan, oilaviy an'analar yoki mehmondorchilik madaniyati global me'yorlar kontekstida kamroq tan olinishi yoki ularga past e'tibor qaratilishi ehtimoli bor. Shu sababli, milliy qadriyatlarini global axborot makonida targ'ib qilish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda[3].

Bu jarayonning oldini olish uchun milliy madaniyatni zamonaviy global me'yorlarga moslashtirish bilan birga, uning asl mohiyatini saqlab qolish ustida ishlash zarur. O'zbekiston sharoitida bu yo'nalishda axborot madaniyatini rivojlantirish, milliy qadriyatlarini axborot-kommunikatsion texnologiyalar yordamida targ'ib qilish kabi strategiyalarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Masalan, milliy meros va qadriyatlarini aks ettiruvchi raqamli platformalar yaratish yoki global tarmoqlarda milliy brendlashni kuchaytirish milliy an'analar va global qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga yordam berishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Axborotlashgan jamiyatda milliy qadriyatlarini global darajada ilgari surish orqali ular universal qadr-qimmatlarning bir qismi sifatida tan olinishi va kelajak avlodlar uchun saqlanib qolishi mumkin. Shu bilan birga, milliy va global qadriyatlarining integratsiyasi axloqiy muvozanatni shakllantirishda yangi istiqbollarni ochadi.

Milliy an'analar har bir xalqning ma'naviy, madaniy va tarixiy o'ziga xosligini belgilovchi asosiy omillardandir. Ular xalqning asrlar davomida to'plangan tajribasini aks ettiradi va milliy identifikatsiyani negizini tashkil qiladi. Biroq axborotlashgan jamiyat sharoitida milliy an'analar saqlab qolish muammosi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Raqamli transformatsiya va globallashtirish jarayonlari yosh avlodning diqqatini mahalliy madaniyat va an'analardan chalg'itib, global kontentga yo'naltirishi mumkin.

Masalan, O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlar, video platformalar va global madaniyatni targ'ib qiluvchi resurslar yoshlar orasida milliy qadriyatlarga e'tiborni susaytirishi kuzatilmoqda. Global musiqiy yo'nalishlar, moda, hayot tarzi va iste'mol madaniyatlari mahalliy an'analar bilan raqobatlashmoqda, bu esa milliy identifikatsiyaga ta'sir ko'rsatadi. Yoshlarning vaqt o'tkazish usullari, o'ziga xos madaniy kodlari va ustuvor qadriyatlarida global tendensiyalarning ortib borayotgani milliy an'analarni saqlab qolish muammosini keskinlashtirmoqda.

Shu bilan birga, texnologiyalar milliy madaniyatni targ'ib qilish va uning global miqyosda tan olinishiga xizmat qilishi mumkin. Masalan, raqamli platformalar orqali o'zbek milliy kuy-qo'shiqlari, xalq og'zaki ijodi, an'anaviy raqs va san'at asarlari xalqaro maydonga olib chiqilmoqda. Ushbu yo'nalishda turli loyihalar, jumladan, madaniy yodgorliklar va milliy festivallarni onlayn shaklda targ'ib qilish, zamonaviy kontent vositalarida milliy mavzularni yoritish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonning milliy merosi bo'lgan maqom san'ati, Navro'z bayrami, baxshichilik madaniyati UNESCOning nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, bunday qadriyatlarini raqamli texnologiyalar yordamida keng targ'ib qilish milliy madaniyatni jahon miqyosida tanitishda muhim qadamdir. Bundan tashqari, milliy liboslar, kulolchilik va zargarlik kabi hunarmandchilik tarmoqlari internet orqali global iste'molchilarga yetkazilmoqda. Bunday faoliyat milliy o'ziga xoslikni zamonaviy kontekstda qayta kashf etish imkonini beradi.

Milliy va global qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash uchun quyidagi strategiyalarni amalga oshirish zarur:

Raqamli ta'lim va madaniy kontentni rivojlantirish: Yosh avlodni milliy madaniyat bilan tanishtirish uchun interaktiv dasturlar, o'yinlar va onlayn kurslar tashkil qilish.

Madaniy merosni raqamlashtirish: Tarixiy va madaniy obidalar, qo'lyozmalar va xalq og'zaki ijodini raqamlashtirib, global axborot makoniga olib chiqish.

Global platformalarda milliy brendlashni rivojlantirish: Milliy festivallar va madaniy tadbirlarni xalqaro ommaviy axborot vositalari orqali keng yoritish, milliy musiqiy asarlarni global musiqiy platformalarda joylashtirish.[4]

Bu jarayonlarda davlat tashkilotlari bilan bir qatorda nodavlat va jamoat tashkilotlarining faolligi ham muhimdir. Milliy qadriyatlarini ommalashtirishda innovatsion yondashuvlar va texnologik imkoniyatlardan foydalanish axborotlashgan jamiyatda milliy identifikatsiyani saqlab qolishning asosiy yo'llaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, milliy va global qadriyatlarining uyg'unligini ta'minlashda ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish hamda milliy o'ziga xoslikni saqlashga qaratilgan siyosiy va madaniy dasturlarni ishlab chiqish zarur.

Xulosa. Milliy an'analar axborotlashgan jamiyat sharoitida texnologiyalarning yordamida global madaniyat bilan uyg'unlashishi mumkin. Raqamli imkoniyatlardan samarali foydalanish orqali milliy identifikatsiya va global qadriyatlar o'rtasida barqaror muvozanatni ta'minlash mumkin. Bu nafaqat milliy madaniyatning saqlanib qolishini, balki uning jahon miqyosida tan olinishini ham kafolatlaydi.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida milliy an'analar va global axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash zamonaviy falsafa va axloqning asosiy vazifalaridan biridir. Milliy madaniyatni saqlash va global qadriyatlarga moslashish uchun strategik yondashuv zarur. O'zbekiston misolida axborotlashgan jamiyatning milliy an'alarga ta'sirini o'rganish ushbu masalani hal qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2022. –Б.440.
2. Maklyuen, M. Global qishloq nazariyalari. Moskva: Nauka, 1995.
3. Mansurov, A. Axborotlashgan jamiyatning axloqiy asoslari. T.: Fan, 2015.
4. O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi hisobotlari, 2023.
5. Webster, F. Theories of the Information Society. Routledge, 2006.
6. Святохо Н.В. Изменения как феномен бытия: сущность и классификация// Символ науки. 2016. №7-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izmeneniya-kak-fenomenbytiya-suschnost-i-klassifikatsiya> (Мурожаат санаси: 07.02.2023).
7. Фалсафа комусий луғат. “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти”, -Т., 2004. –Б.491.

Jaloliddin TURMATOV,
Jizzax politexnika instituti dotsenti
E-mail: jaloliddinturmatov@gmail.com

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali dotsenti S.Aliqulov taqrizi ostida

BO'LAJAK MUHANDISLARNING IJODIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY RAQAMLI TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak kadrlarni tayyorlash, ya'ni ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari, raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha amalga oshiriladigan ishlar, jumladan, zamonaviy kadrlarning raqamli bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishning umumiy darajasini oshirish uchun ularning raqamli texnologiyalar, dasturiy resurslardan foydalanishga tayyorligini aniqlashning amaliy vositalari to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli savodxonlik, texnologiyalar, resurslar, ijodkorlik, internet texnologiyalari, dasturlari, darslik, ishlanmalar, metodlar, baholash.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация

В данной статье рассмотрены теоретические и практические аспекты развития цифровых технологий в образовательном процессе, подготовке будущих кадров, проводимая работа по повышению цифровой грамотности, включая общий уровень развития цифровых знаний, умений и навыков современных кадров обсуждаются практические способы определения их готовности к использованию цифровых технологий и программных ресурсов.

Ключевые слова: цифровая грамотность, технологии, ресурсы, креативность, интернет-технологии, программы, учебник, разработки, методы, оценка.

POSSIBILITIES OF USING MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPING CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS

Annotation

This article will talk about the theoretical and practical aspects of the development of digital technologies in education, the work carried out to improve digital literacy, including practical means of determining their readiness to use digital technologies, digital and software resources to increase the overall level of development of digital knowledge, skills and skills of modern personnel.

Key words: digital literacy, technology, resources, creativity, internet technologies, programs, textbook, developments, methods, assessment.

Kirish. Muhandislik faoliyatining markazida murakkab muammolarni hal qilish qobiliyati yotadi. Muhandislar murakkab vaziyatlarni tahlil qilish, eng maqbul yechimlarni aniqlash va samarali rejalarini amalga oshirishda yuqori ijodiy salohiyatga bo'lishi kerak. Bu ko'pincha tanqidiy fikrlash va turli xil vaziyatlarning maqsadga muvofiqligini baholash qobiliyatini o'z ichiga oladi

Bugungi kunda bo'lajak muhandislar, texnologlar, o'qituvchilar, qolaversa, qolaversa barcha sohalarida faoliyat yuritadigan mutaxassislarining raqamli savodxonlikni oshirishga ehtiyoj sezilmoqda.

Ta'limni takomillashtirishga ilmiy yondashuvlar natijasida ta'limning uzluksizligi va amaliy yo'nalganligini ta'minlash, mustaqil ta'lim olish, ijodiy rivojlanishga yo'naltirish, o'qitishning yangi shakllarini faol rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish alohida ahamiyat egaligi uchun bo'lajak muhandislarining ijodiy salohiyatini va kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish istiqbollari ta'lim siyosatining muhim masalalaridan bo'lib qolmoqda.

Kasbiy bilimlar chuqurligi va hajmi ortishidan tashqari bugungi kunda mazkur soha bitiruvchilari nostandart fikrlashga, kasbiy ahamiyati muhim bo'lgan sifatlarining rivojlanganligiga, kommunikativ mahoratga ega bo'lish, muhandislik va texnik, ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik, ilmiy-tadqiqotchilik muammolarini hal qilishga ijodkorona yondosha oladigan muhandislik kompetensiyasiga ega mutaxassislarni tayyorlash zarur.

Texnika oliy ta'lim muassasalarida yetarli bilim va malakaga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlash uchun hozirgi paytda nafaqat bilimlarning o'zlashtirilishi, balki zamonaviy bilimlar

egallashga, raqamli va elektron ta'lim vositalaridan unumli foydalaniladigan sifatli ta'lim zarurdir, shuning uchun texnika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarida ijodiy salohiyatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Shunga asosan ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar va zamonaviy kadrlar o'zlarining raqamli kompetensiyasini qanday oshirish, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish jarayonini qanday boshqarishi va bu texnologiyalar ta'limga nima olib kelishini bilishi, tizimli bilim va ko'nikmalarga, uning raqamli madaniyatini belgilaydigan va faoliyatida yangi texnologiyalardan ishonchli foydalanishga imkon beradigan yangi kasbiy ko'nikmalarni egallashi muhim.

Ishning asosiy maqsadi ta'limni raqamlashtirish sharoitida zamonaviy kadrlarning kasbiy rivojlanishining kontseptual yo'nalishlarini aniqlash, o'quv jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish, tegishli tahliliy ma'lumotlar, xorijiy va mahalliy tadqiqotlari natijalari, shuningdek, taqdim etilgan materiallarda kasbiy mahoratni oshirish uchun amaliy vazifalar keltirilgan.

Ta'lim insoniyat taraqqiyotning asosidir. Jahon ta'lim sohasidagi rivojlanish tendentsiyalari axborotlashgan jamiyatda raqamli texnologiyalardan keng foydalanish va ularning samaradorligini yanada oshirishning dolzarbligini ko'rsatmoqda. Ta'lim tizimida o'tkazilayotgan turli islohatlar oliy ta'lim sifatini hamda xalq xo'jaligining barcha sohalarini ta'minlaydigan raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdan iboratdir.

Ta'lim sifati bo'yicha dunyoning yetakchi davlatlari qatoriga kirishi kabi ulkan maqsadga erishish uchun zamonaviy

ta'limning asosiy vazifalaridan va ta'lim sifatini oshirishdagi eng muhim qadamlardan biri raqamli texnologiyalarni rivojlantirishdir.

Raqamlashtirish - zamonaviy ta'lim jarayonini bugungi kun voqealariga tez moslashadigan va rivojlanayotgan "raqamli dunyo" da raqobatlasha oladigan mutaxassislarni shakllantirish uchun muhim jarayon bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy avlodning raqamli ko'nikmalari va raqamli madaniyatini shakllantirish hamda takomillashtirish mas'uliyati tashabbuskor, zamonning so'nggi chaqiriqlariga tezkor javob beradigan butun professor-o'qituvchilar jamoasi zimmasiga tushadi.

Shuning uchun ham zamonaviy ta'lim muassasalari va professor-o'qituvchilari o'zining raqamli kompetensiyasini qanday oshirish, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish jarayonini qanday boshqarish va bu texnologiyalar ta'limga nima olib kelishini bilishi muhim. Zamonaviy o'qituvchilar har qachongidan ham tizimli bilim va ko'nikmalarga, uning raqamli madaniyatini belgilaydigan va mashg'ulotlarda yangi ta'lim texnologiyalardan ishonchli foydalanishga imkon beradigan yangi kasbiy ko'nikma va malakalarni egallashi lozim.

Mavjud vaziyat qisqa muddatda tegishli kadrlarni tayyorlashga kontseptual yondashuvlarni tizimli qayta ko'rib chiqmasdan, raqamli texnologiyalarni mukammal egallagan kelajak mutaxassisining kasbiy kompetensiyalariga qo'yiladigan talablarni yangilamasdan biron bir yutuqli o'zgarishlar haqida gapirishga imkon bermaydi.

Internet texnologiyalarini rivojlantirish va tarqatish, infratuzilmani modernizatsiya qilish, o'quv jarayonining texnologik samaradorligini oshirish, sifatli ta'lim dasturlarini amalga oshirish raqamli jamiyatda zamonaviy hayot uchun zarur bo'lgan dolzarb bilim, ko'nikma va yangi raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishni ta'minlaydi. Shu bilan birga, yangi raqamli texnologiyalar bilan qanday ishlashni bilmaydigan, ta'limning yangi mazmuni, o'qitish metodlari, baholashda zamonaviy yondashuvlarga ega bo'lmagan o'qituvchilar taklif etilayotgan innovatsiyalarning amalga oshirilishini, ta'lim jarayonidagi milliy loyihalarning ilg'or yo'nalishlarini amalga oshirishni ta'minlay olmaydilar.

Axborotlarning tezkor yangilanishi davrida har bir oliy ta'lim muassasida ta'lim sifati masalasi, ta'limning so'nggi yangiliklari, zamonaviy raqamli texnologiyalar va texnik vositalar bilan boyitilishi, ta'limning zamonaviy ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun hozirgi kunda texnika oliy ta'lim muassasalarida o'z kasbiy faoliyati sohasida zaruriy bilimlarga ega bo'lgan va ulardan majmuaviy tarzda foydalana oladigan kadrlarni tayyorlash sifatiga yuqori talablarni qo'yimoqda. Bu talablar o'z navbatida milliy kadrlarimizning jahon mehnat bozori maydonlariga chiqib borishi jarayonlarida bo'lajak muhandislarda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalangan holda ularning salohiyatlarini rivojlantirishni taqozo etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. I.V. Krivenkova, Ye.V. Lavrenova, A.YU. Teplyakovalarning ishlarida yangi axborot haqiqati, zamonaviy insonning turmush tarsi, zamonaviy mutaxassisning axborot madaniyati va axborot-texnologik kompetensiyasini rivojlantirishga qo'yiladigan talablar ilgari surilgan. Shu bilan birga, umuman axborot madaniyatining past darajasi raqamli texnologiyalarning sifatli rivojlanishiga, umuman mamlakatni modernizatsiya qilishga, uning raqobatbardoshligi, aholining turmush darajasi va sifatini oshirishga jiddiy to'siq bo'ldi deb hisoblaydi [4].

V.I. Kolixmatov yangi raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, asosiy bilimlar bilan bir qatorda, tarmoqning o'zaro ta'siri asosida zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishning o'ziga xos madaniyati, turli xil ma'lumotlar hajmi va mavjudligini sezilarli darajada oshirish sharoitida ta'lim tizimining strategik vazifasidir ekanligini ta'kidlaydi [2].

Tadqiqotchilar K.G. Mitrofonov, O.V. Zayseva [1], I.L. Avdeeva [3] raqamli iqtisodiyotning shakllanishi sharoitida ta'lim tizimini o'zgartirishning maqsadli yo'nalishlarini belgilaydigan ta'limga zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish va rivojlantirishning asosiy shartlarini, ya'ni, uzluksiz ta'limning

samarali tizimini shakllantirish zarurati, ta'lim xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirishning umumiy tendentsiyasi, bo'sh vaqt va shaxsiy raqobatbardoshlik turlaridan biri sifatida ta'lim xizmatlariga talabning ortib borishini aniqladilar.

K.G. Mitrofonov fikricha hozirgi vaqtda o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari uchun turli xil individuallashtirilgan ta'lim imkoniyatlarining taqdim etilishi aniq bir kasbni egallashga tayyorgarlikdan o'tishni amalga oshirmoqda, bu uzluksiz va fundamental ta'lim paradigmasidan tayyorgarlikdan o'tishni, uzluksiz ta'limning doimiy qiymatini belgilaydi [1].

Ta'limni raqamlashtirish jarayoni axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish bilan bog'liq. Tadqiqotchilar M.M. Abdurazzoqov, M.G. Muhitdinov, YU. Korotkovlar [5,6] o'z tadqiqotlarida zamonaviy raqamli texnologiyalar jamiyatni axborotlashtirish davrida pedagogika va boshqa fan metodlarining bir qismiga aylanib borayotganini, ta'lim metodologiyasi axborotga aylanadi va pedagogikaning predmeti shaxsning axborot madaniyati, shu jumladan axborot xavfsizligi, media-kompetentsiya va media-madaniyat jihatlariga aylanadi deb ta'kidlaydi..

Tadqiqot metodologiyasi. Barcha sohalarining xalqaro globallashuvi sharoitida raqamli texnologiyalarning keng miqyosda joriy etilishi va Internet texnologiyalarining tarqalishi faoliyatning zamonaviy shakllarini belgilab beradi. Xalqaro iqtisodiy va siyosiy hamjamiyatga bosqichma-bosqich kirish hozirgi ta'lim tizimi uchun yangi vazifalarni belgilaydi va mavjud axborot, texnologik va madaniy muammolarni ochib beradi [1].

Pedagogik va axborot texnologiyalarining integratsiyasi zamonaviy davlat ta'lim standartini amalga oshirishning didaktik vositasi va tadqiqot vositasi sifatida qaraladi. Iqtisodiyot va ijtimoiy hayotning asosiy sohalarini raqamlashtirish talablaridan orqada qolish zamonaviy ta'limning asosiy muammolaridan biridir [7]. Birinchidan, ta'lim muassasalarida hamda boshqa ko'plab faoliyat sohalarida keng qo'llaniladigan raqamli texnologiyalar va vositalardan o'qituvchilar, bo'lajak mutaxassislardan tomonidan samarali hamda faol foydalanilmaydi. Ikkinchidan, ta'lim tashkilotlari ta'limni xususiy lashtirish uchun raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanmaydilar (hududni tanlash, o'quv materiallarining xilma-xilligi, o'quv qiyinchiliklariga yordam berish), o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish (interfaol o'quv materiallari, o'yinli texnologiyalar), professor-o'qituvchilarning muntazam faoliyatini engillashtirish (monitoring, hisobot berish, ishlarni tekshirish).

Tahlil va natijalar. Yangi raqamli texnologiyalar an'anaviy texnologiyalarga asoslangan ta'lim muassasalari tomonidan hal qilinmaydigan yoki sust hal qilinadigan ta'limning asosiy muammolarini hal qilishga imkon beradi.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, zamonaviy ta'lim muassasalari oldida turgan ushbu vazifalar orasida [7] quyidagilar:

- ta'lim oluvchilarning ta'lim jarayoniga intellektual va emosional yondashuvi;
- ta'lim oluvchilar bilan barqaror tomonidan ta'lim natijalariga erishish;
- yuqori qobiliyatli talabalarni o'z vaqtida qo'llab-quvvatlash;
- professor-o'qituvchilarning ortiqcha yuklanishini bartaraf etish, muntazam ilmiy va ijodiy ishlarga jalb qilish;
- ta'limida mavjud eskirgan ta'lim resurslarini bartaraf etish;
- zamonaviy raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish, keng texnologiyalar to'plamini qo'llash, shuningdek real iqtisodiyotning ishlab chiqarish va boshqa malakalaridan tanlash imkoniyati;
- ta'lim muassasalari metodikalarini qayta qurish, xususan, raqamli vositalardan foydalanish asosida o'yin, loyiha, raqobat va jamoaviy metodikalarni joriy etish.

Jamiyatda raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi, raqamli shaklda ma'lumotlarning sezilarli darajada ko'payishi insonning kundalik hayoti, ishlab chiqarish munosabatlari, iqtisodiyot va ta'lim tuzilmasining o'zgarishiga yordam beradi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning texnologik samaradorligi va axborot infratuzilmasi holatiga yangi talablar qo'yadi.

Fuqarolar va jamiyatning sifatli, ishonchli ma'lumotlarni olish ehtiyojlarini hisobga olgan holda axborot makonini shakllantirish, mamlakatning axborot infratuzilmasini rivojlantirish, axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarini yaratish va qo'llash "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasining ustuvor vazifalaridan biri bo'lib, barcha ijtimoiy sohalarda ijtimoiy-iqtisodiy yutuqni ta'minlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim sifatini hamda aholining raqamli texnologiyalardan xabardorligi va raqamli savodxonligini oshirishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Raqamli texnologiyalarni faol rivojlantirish va joriy etish yuqori darajadagi axborot madaniyati va IT-kompetentligini talab qiladi. Yangi raqamli texnologiyalar, axborotni qayta ishlash vositalari va zamonaviy kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi hayotimizga ham jadal kirib, barcha ijtimoiy sohalarda, jumladan, ta'limda ham keng tarqalmoqda. Yangi raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, ularni faol joriy etish va keng targ'ib qilish jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish madaniyatini yuksaltirish ta'lim tizimining yaqin yillardagi strategik vazifalaridan bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Митрофанов К.Г., Зайцева О.В. Применение инновационных компьютерных технологий в сфере образования: основные аспекты и тенденции // Вестник ТГПУ. – Томск, 2009. – вып. 10 (88). – С. 64-68.
2. Колыхматов В.И. Современные цифровые образовательные технологии в школах Ленинградской области в условиях цифровизации образования // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – СПб., 2018. – №8 (162). – С. 87-92.
3. Авдеева И.Л. Анализ перспектив развития цифровой экономики в России и зарубежом // Цифровая экономика и «Индустрия 4.0»: проблемы и перспективы труды научно-практической конференции с международным участием. 2017. С. 19-25.
4. Кривенкова И.В., Лавренова Е.В., Теплякова А.Ю. К вопросу о развитии информационно-технологической компетентности взрослого населения России // Современные информационные технологии и ИТ-образование. – М., 2017. – т.13. – № 1. – С. 160-165.
5. Абдуразаков М.М. Мухидинов М.Г. Проектирование модели подготовки к современной профессиональной деятельности будущего учителя информатики // Педагогика. №5. 2016. – С. 71-79
6. Abdurazakov M., Korotenkov Yu. and Muhidinov M. Educational space representation in cyberspace. // SHS Web of Conferences, Том 29 (2016). URL: http://www.shs-conferences.org/arti-cles/shsconf/pdf/2016/07/shsconf_eeia2016_01001.pdf
7. Экспертный доклад «12 решений для нового образования», НИУ ВШЭ, Центр стратегических разработок, 2018 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.hse.ru/data/2018/04/06/1164671180/Doklad_obrazovanie_Web.pdf (дата обращения: 06.07.2020).

UDK:101.1

Аида ТЮКМАЕВА,
PhD Национального университета Узбекистана
E-mail: aidamaratovna@mail.ru

По отзыву DSc, профессор И. Сиддиковой

PHILOSOPHICAL-SEMANTIC DISTINCTION BETWEEN SIGN AND SYMBOL IN THE SPACE OF SEMIOTIC DISCOURSE

Аннотация

The presented article offers a deep analysis of the key concepts of semiotics, focusing on the differences between a sign and a symbol. The article examines the philosophical foundations of these categories, revealing their semantic and cultural functions in the context of human communication and perception. The author examines sign systems, separating signs, which are immediate objects or phenomena, from symbols, which carry more complex, multi-layered meanings determined by the cultural and historical context. The impact of differences on the interpretation of texts and visual images, as well as their role in the formation of meanings in the space of semiotic discourse, is assessed. The study of the demarcation boundaries dividing space and the epistemological limit of understanding a sign and a symbol helps to identify the specifics of semiotic processes, serving as a basis for further research in the field of philosophy of language, cultural semiotics and interdisciplinary studies.

Key words: Semiotics, semantics, sign, symbol, semiotics, discourse, difference, meaning, interpretation, conceptualization, language structure, sign systems.

ФИЛОСОФСКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ РАЗЛИЧИЕ МЕЖДУ ЗНАКОМ И СИМВОЛОМ В ПРОСТРАНСТВЕ СЕМИОТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Аннотация

Представленная статья предлагает глубокий анализ ключевых понятий семиотики, акцентируя внимание на различиях между знаком и символом. В статье рассматриваются философские основы данных категорий, раскрывающие их семантические и культурные функции в контексте человеческого общения и восприятия. Автор исследует знаковые системы, отделяя знаки, представляющие собой непосредственные объекты или явления, от символов, несущих более сложные, многослойные значения, детерминируемые культурным и историческим контекстом. Оценивается воздействие различий на интерпретацию текстов и визуальных образов, а также их роль в формировании смыслов в пространстве семиотического дискурса. Исследование демаркационных границ, разделяющих пространство и эпистемологического предела понимания знака и символа, способствует выявлению специфики семиотических процессов, служа основой для дальнейших исследований в области философии языка, культурной семиотики и междисциплинарных исследований.

Ключевые слова: Семиотика, семантика, знак, символ, семиотика, дискурс, различие, значение, интерпретация, концептуализация, языковая структура, знаковые системы.

SEMIOTIK DISKURSDA BELGI VA SIMVOL O'RTASIDAGI FALSAFIY-SEMANTIK MUTANOSIBLIKLAR

Аннотация

Ushbu maqola semiotika fanining asosiy tushunchalariga chuqur tahlil beradi, belgi va simvol o'rtasidagi farqlarga e'tibor qaratadi. Maqolada ushbu kategoriyalarning falsafiy asoslari ko'rib chiqilib, ularning semantik va madaniy funksiyalari inson muloqoti va idroki kontekstida ochib beriladi. Muallif belgi tizimlarini tadqiq qilib, belgilarni bevosita ob'ekt yoki hodisalarga ishora qiluvchi belgilar sifatida, simvollar esa madaniy va tarixiy kontekst bilan belgilanadigan murakkab, ko'p qatlamli ma'nolarni tashuvchi sifatida ajratadi. Matnlar va vizual obrazlar talqiniga ta'sir qiluvchi farqlar, shuningdek, semiotik diskurs maydonida ma'no shakllanishidagi o'rni baholanadi. Belgilar va simvollar ajratib turuvchi chegaralarni, shuningdek, epistemologik tushuncha chegaralarini o'rganish semiotik jarayonlarning o'ziga xosligini aniqlashga, til falsafasi, madaniy semiotika va multidisiplinar tadqiqotlar sohasida kelajakdagi izlanishlar uchun asos yaratadi.

Kalit so'zlar: Semiotika, semantika, belgi, simvol, diskurs, farqlash, ma'no, talqin, kontseptualizatsiya, til tuzilmasi, belgi tizimlari.

Введение. В современном философском и семантическом дискурсе различие между знаком и символом представляет собой один из ключевых аспектов, актуализирующих необходимость осуществления глубокого анализа в понимании специфики и содержания архитектуры семиотических систем. Подавляющее количество исследователей рассматривают знак в контексте определенной материальной репрезентации, выполняющей функцию обозначения определенного объекта или явления. Символ, как схематичное отражение образа, инкорпорируется в более сложную и поливариативную сеть семантических значений, связывающихся с культурным контекстом и коллективной памятью. Знак и символ как фундаментальные категории семиотики и неотъемлемые части языка — не просто существуют параллельно, но и перманентно взаимодействуют в рамках семиотического пространства, формируя многоуровневые структуры значений и смыслов, воздействующие на индивидуальное и коллективное

восприятие реальности. Исследование семантических distinctions знака и символа, разграничивающих роль в различных культурных и социальных контекстах, позволяет углубиться в понимание семиотических процессов, фиксируя элементы, формирующие пространство мышления, идентификации и социальных взаимодействий.

Методология исследования. В работе использованы методы сравнительного анализа различных подходов, семиотический метод, герменевтический метод, дескриптивный метод, метод историзма, а также принципы объективности, систематизация, логичности и преемственности.

Обзор литературы. В контексте философско-семантического различия между знаком и символом в пространстве семиотического дискурса особую ценность представляют работы Платона и Аристотеля. Платон, в своих диалогах, подчеркивает, что знаки обладают ограниченной природой, являясь указателями на более высокие идеи, тогда

как символы представляют более глубокую и сложную связь с реальностью. Аристотель, с другой стороны, анализирует знак как элемент, связывающий мысли с предметами, выстраивая свою теорию семиотики на основе логики и категории. Развивая эту традицию, Витгенштейн в "Логико-философском трактате" отвечает на вопрос о том, как язык функционирует в контексте знаков и символов, утверждая, что значимость слова определяется его использованием. Немецкий логик Фреге, исследуя семантику, вводит различие между смыслом и денотацией, позволяя глубже понять, как знаки и символы способны обрабатывать и передавать знания. Американский философ Чарльз Пирс выдвигает тройственную модель знака, где знак (*representamen*) взаимодействует с объектом и интерпретантом, позволяя рассмотреть символ как один из типов знаков. Французский философ Фердинанд де Соссюр акцентирует внимание на ценной диалектике между сигнификантом и сигнификатом, раскрывая внутренние структуру и динамику знака в языковой системе. Умберто Эко и Ролан Барт, расширяют контекст, рассматривая интенциональность символа в культурных и исторических рамках.

Анализ и результаты. В семиотической теории Платона знак не существует в вакууме, он становится самодостаточным только тогда, когда способен передавать высшую истину, выходящую за пределы конкретного физического объекта. Платон утверждает, что идеальные формы, описываемые в диалоге "Кратил", служат исходной точкой для понимания знаков. Каждый знак, будучи выражением чего-то более возвышенного категории "прекрасного" с эстетической идеей как универсальным связующим звеном между значением и смыслом, обретает свою самодостаточность через способность учитывать и упорядочивать реальность, раскрывая скрытые смыслы [1]. Данная самодостаточность также предполагает, что знак может функционировать как средство познания, указывая на формы или идеи, несущих в себе всю полноту смысла. Знак становится не исключительно указателем, но и воплощением истинного знания, связывающим материальный мир с миром идеальным, подразумевая при этом то, что имя имеет свое значение, не полагаясь на другие знаки, указывая на сущность знака, а не на его значение, одновременно являясь носителем этой сущности.

По мнению Аристотеля, знаки неразрывно связаны с именами и служат их обозначением, образующих фундамент языка, позволяя человеку передавать свои мысли и чувства. Каждое слово и символ — это не просто случайность, а результат глубокой семантической связи, где знак выполняет функцию служителя значения, подчеркивая его уникальность и важность в процессе коммуникации. Он утверждает, что «имена получают свое значение благодаря соглашению, поскольку от природы не существует ни одного имени. Имя появляется, когда оно становится знаком, ведь членораздельные звуки, хотя и передают какую-либо информацию, как у животных, не могут считаться именами» [1]. Аристотель утверждает, что в этой сложной цепочке взаимодействий закладывается основа логики и риторики, где знаки выступают трамплинами, соединяющими ментальные конструкции индивидуума с окружающей реальностью, действуя как проводники, позволяя абстрактным неостенсивным концепциям обрести форму и осязаемость. В этом контексте язык как знаково-символическая система становится как инструментом общения, так и способом структурирования мышления, конструирования новых смыслов и идей. Посредством знаков и знаковых систем реализуется процесс обозначивания предметов и явлений, передача встроенных культурных кодов, традиций, и философские размышления, конституирующие специфику социальных взаимодействий. Знак, таким образом, представляет собой устойчивую графему имени, кристаллизованную в текстовой форме даже в рамках отсутствия возможности его вербализации.

Как справедливо подчеркивает Витгенштейн, лишь тот знак имеет смысл, который понятен в контексте его

использования в нашем языке и в рамках условного «согласия», на что указывает и Аристотель [3]. Например, увидев дорожный указатель со стрелкой и надписью «Ташкент», мы все «соглашаемся», что это указывает направление движения в сторону этого города. При этом такое указание воспринимается как очевидное и необходимое, что делает его общепринятым и конвенциональным. Знак имеет выраженную склонность к «однозначности», выполняя в этом смысле культурную функцию объединения носителей языка и традиции.

Семантическая дистинкция знака и символа в логико-философском трактате Людвиг Витгенштейна представляет собой важный аспект его философии языка. В отличие от традиционных представлений, Витгенштейн подчеркивает, что знак является простым элементом, отражающим конкретный объект или явление, в то время как символ обретает значение в контексте его употребления. Он функционирует в языковой игре, где смысл формируется через взаимодействие и правила, а не через прямую связь с реальностью. В логико-философском трактате Витгенштейн сосредотачивает свое внимание на пропозиции чувственно воспринимаемых знаков как проекции потенциальной ситуации. Предложение (Пропозиция) представляет собой знаковую (то есть обладающую планом выражения — «чувственно воспринимаемую») структуру мысли: «знак — наиболее общепринятая картина мысли» [4]. Знаки, присутствующие в пропозиции, такие как имена и выражения, являются коррелятами предметов и положений вещей. К примеру, в пропозиции «земля круглая» знак «земля» связывается со знаком «быть круглым», что отражает факт (или возможную ситуацию) о круглой форме Земли. Другим знаковым «проектом» данного утверждения может выступать глобус в качестве логической модели (картины) Земли. В данной концепции ключевым становится понимание того, что язык является, во-первых, механизмом для передачи информации, а во-вторых, живой структурой, в которой знаки и символы облекаются в различные значения в зависимости от контекста. Данное обстоятельство ведет к пересмотру его ранних идей о предмете и отображении, где основной акцент смещается на практику использования языка. В мире Витгенштейна отношения между знаками и символами становятся динамичными, отражая сложность человеческого опыта и познания, позволяющего нам переосмысливать основы логики и философии языка в целом.

Однако, знаки не всегда обладают однозначностью, поскольку как отмечает Фердинанд де Соссюр, значения знаков могут изменяться в зависимости от контекста и культурных условий. В языковой системе знак представляет собой не исключительно совокупность звуков или графических символов, а включает в себя сложное взаимодействие между концептом (сигнификат) и его обозначением (сигнификант), формирующего значение и функциональность языка. Сигнификант, как материальная форма знака, обретает смысл только в контексте сигнификата, являющегося абстрактным понятием, позволяющего осмысливать реальность. Эти два элемента находятся в постоянной игре и взаимной зависимости, создавая своеобразный динамический баланс. Изменение одного неизбежно вызывает трансформацию другого, что подчеркивает относительность языка и его подвижность. Например, цвет красного светофора повсеместно воспринимается как знак остановки, но в некоторых культурах он может символизировать совершенно иное — например, страсть или опасность. Это явление подчеркивает богатство и многозначность языковых знаков, которые способны транслировать различные значения в зависимости от семантического содержания, полученного носителями языка. Кроме того, динамика языковых знаков наблюдается и в процессе их эволюции, так как со временем слова и выражения видоизменяют свое значение, а новые знаки возникают в ответ на изменения в обществе и технологиях. Современные коммуникационные платформы, такие как социальные сети, порождают массу новых знаков, от эмодзи до хештегов, которые становятся неотъемлемой частью

нашего общения и формируют новые соглашения о значении. Способность интерпретировать их в конкретном контексте обращает общение более гибким и многогранным, подтверждая мысль Аристотеля о том, что значение имен и знаков формируется в рамках социального соглашения – конвенции.

В более детальном подходе Пирс описывает знак как элементарную единицу семиотического процесса, состоящую из трёх компонентов: самого знака, объектов, на которые он ссылается, и интерпретатора, осмысливающего связь между ними. Знак, согласно Пирсу, является триадой, состоящей из *representamen* (представитель), *interpretant* (интерпретант) и *object* (объект), что позволяет рассмотреть знаковые явления в их динамике и взаимосвязи [5]. Данный триадический аспект подчеркивает, что знак не существует в изоляции; он всегда включён в контекст, где интерпретация зависит не только от самого знака, но и от предпочтений и опыта интерпретатора. Знак превращается в динамическую категорию, где каждый элемент взаимодействует с другими, формируя уникальный смысл. Пирс выделяет три типа знаков: иконы, индекс и символы, каждая из которых имеет свои характеристики и способы взаимодействия с объектом. Иконы представляют собой знаки, сопоставимые с реальностью через физическое сходство, индексы указывают на непосредственную связь, часто причинно-следственную, символы же зависят от культурных и социальных соглашений, что подчеркивает их произвольный характер.

Пирсовая теория знаков представляет собой мощный инструмент для глубокого анализа многообразия знаковых систем, с помощью которого можно исследовать не только язык, но и множество других форм культурного выражения. Данная структура запускает процесс интерпретации, в который вовлечены как сам знак, так и воспринимающий его субъект. Знак, будучи своего рода связующим звеном между реалиями и пониманием, как передаёт информацию, так и формирует её восприятие. Когда знак взаимодействует с воспринимающим, он не просто передаёт содержание, он вызывает ассоциации, эмоции и умозаключения, которые затем становятся интерпретантами самого знака. В этом контексте важно понимать, что знак не является статичным объектом, его значение может изменяться в зависимости от контекста и культурной среды, в которой он существует. Каждый знак содержит в себе потенциал для бесконечных интерпретаций, и каждый интерпретант может предложить уникальное понимание.

Заключение. В заключение, следует подчеркнуть, что глубокое философско-семантическое различие между знаком и символом в рамках семиотического дискурса, с одной стороны, актуализирует философскую проблематику понимания сложных процессов знаковой коммуникации, с другой стороны, подрывает традиционные представления о взаимосвязи языка, ментальных конструкций и реальности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Платон Кратил // Собрание сочинений в четырёх томах, том 1. - М.: Мысль, 1990.
2. Никоненко Сергей Витальевич К вопросу о соотношении символа и знака // Вестник СПбГУ. Философия и конфликтология. 2016. №3.
3. Аристотель. Сочинения: в 4 т. М.: Мысль, 1978. Т. 2.
4. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат // Витгенштейн Л. Философские работы. Ч. 1. М., 1994.
5. Ch. S. Peirce. Collected Papers of Charles Sanders Peirce, Harvard University Press, vol. 1-6, 1931-1935; vol. 7-8, 1958.
6. Эко, У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. СПб. : Симпозиум, 2004.
7. Лакан Ж. Четыре основных понятия психоанализа. Семинары: Книга XI (1964). – М., 2004.
8. Барт Р. Основы семиологии // Барт Р. Нулевая степень письма. М.: Академ, проект, 2008.
9. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / «Издательство АСТ», 2003.
10. Фреге Г. О смысле и значении // Фреге Г. Логика и логическая семантика / пер. с нем. Б.В. Бирюкова. М., 2000.

UDK:372.8

Shokhnaza UZOKOVA,
Independent PhD researcher at World Languages University
E-mail: shakhnozauzakova@gmail.com

DSc, professor S.Muhtorov taqrizi asosida

THE JOURNALIST'S TOOLKIT: ESSENTIAL TEACHING METHODS FOR THE 21st CENTURY

Annotation

Effective pedagogy in journalism education is crucial for nurturing the next generation of skilled and ethical journalists. A diverse range of teaching methods can be employed to foster critical thinking, creativity, and practical skills. Traditional methods like lectures and discussions, while valuable for conveying foundational knowledge, can be complemented by more interactive approaches. Role-playing and simulations offer immersive experiences that allow students to practice real-world scenarios, such as conducting interviews, writing news stories, or producing multimedia content.

Key words: Journalism education, ethical journalists, digital literacy, diverse and inclusive journalism, media technologies, information landscape, digital age, misinformation, disinformation, critical thinking.

JURNALISTNING VOSITALARI: 21-ASRDA MUHIM O'QITISH USULLARI

Annotatsiya

Jurnalistika ta'limida samarali pedagogika kelajak avlod malakali va axloqiy jurnalistlarini tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun turli xil o'qitish usullari qo'llanilishi mumkin. Ma'ruza va muhokama kabi an'anaviy usullar asosiy bilimlarni yetkazishda qimmatli bo'lsa-da, ularni interaktiv yondashuvlar bilan to'ldirish mumkin. Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar talabalarga intervyu olish, yangiliklar maqolalari yozish yoki multimedia kontent ishlab chiqarish kabi haqiqiy hayotiy vaziyatlarni mashq qilish imkonini beruvchi chuqur o'quv tajribalarini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Jurnalistika ta'limi, axloqiy jurnalistlar, raqamli savodxonlik, xilma-xil va inklyuziv jurnalistika, media texnologiyalari, axborot muhiti, raqamli asr, noto'g'ri ma'lumot, noto'g'ri axborot, tanqidiy fikrlash.

ИНСТРУМЕНТАРИЙ ЖУРНАЛИСТА: КЛЮЧЕВЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В XXI ВЕКЕ

Аннотация

Эффективная педагогика в образовании журналистов играет важную роль в подготовке нового поколения квалифицированных и этичных журналистов. Для развития критического мышления, творчества и практических навыков может использоваться широкий спектр методов обучения. Традиционные методы, такие как лекции и дискуссии, ценны для передачи базовых знаний, но их можно дополнить более интерактивными подходами. Ролевые игры и симуляции предлагают погружение в реальную практику, позволяя студентам отработать сценарии, такие как проведение интервью, написание новостных материалов или создание мультимедийного контента.

Ключевые слова: Образование в области журналистики, этичные журналисты, цифровая грамотность, разнообразная и инклюзивная журналистика, медийные технологии, информационная среда, цифровая эпоха, дезинформация, ложная информация, критическое мышление.

Introduction. The realm of journalism education is undergoing a profound transformation, driven by the rapid evolution of media technologies and the changing dynamics of the information landscape. As traditional media outlets grapple with declining readership and advertising revenue, journalism schools must adapt their curricula and teaching methodologies to prepare students for the challenges and opportunities of the 21st century. In an era marked by the proliferation of misinformation, disinformation, and "fake news," the role of quality journalism has never been more critical. Well-trained journalists are essential to ensuring the free flow of information, holding power to account, and fostering informed public discourse. Journalism education plays a pivotal role in cultivating these essential skills and values. The traditional role of the journalist as a mere conduit of information has expanded significantly. Today's journalists are expected to be skilled storytellers, critical thinkers, digital natives, and ethical gatekeepers. They must be able to navigate complex ethical dilemmas, engage with diverse audiences, and produce compelling content across multiple platforms. Technological advancements have revolutionized the way news is produced, consumed, and disseminated. Digital tools and platforms have empowered citizen journalists, democratized the news industry, and blurred the lines between traditional and alternative media. Journalism educators must equip students with the technical skills and digital literacy necessary to thrive in this rapidly changing

media landscape. To effectively prepare students for the challenges and opportunities of the 21st century, journalism educators must adopt innovative teaching methods that go beyond traditional lectures and textbook readings. Experiential learning, project-based learning, and problem-based learning can foster critical thinking, creativity, and practical skills. Ethical considerations are paramount in journalism education. Students must be instilled with a strong sense of journalistic ethics, including accuracy, fairness, impartiality, and accountability. Case studies, role-playing exercises, and discussions can help students develop a nuanced understanding of ethical dilemmas and make informed decisions.

Methods. The ever-evolving media landscape demands innovative approaches to journalism education. This section delves into a variety of teaching methods that can equip students with the knowledge, skills, and ethical grounding necessary for success in this dynamic field. We will explore traditional and contemporary methods, emphasizing their strengths and weaknesses, and discuss how they can be combined to create a well-rounded learning experience.

Traditional Methods: Building a Foundation

Traditional methods, while sometimes viewed as static, form the bedrock of journalism education. These methods provide students with a strong foundation in journalistic principles and practices.

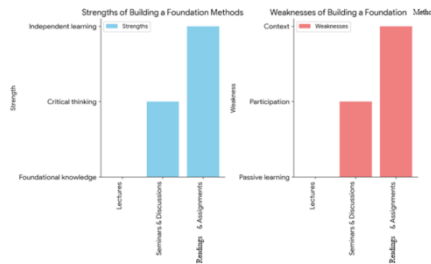

Table 1

Lectures. Lectures allow faculty to convey core knowledge and introduce key concepts in journalism. Topics can range from news writing and ethics to media law and investigative reporting. While lectures are valuable for delivering information, interactive elements such as polls, Q&A sessions, and in-class discussions can enhance engagement and active learning.

Seminars and Discussions. Seminars and discussions enable students to engage critically with course material. In small group settings, students can analyze news stories, debate ethical dilemmas, and present their research findings. This fosters critical thinking, communication skills, and diverse perspectives.

Readings and Assignments. Reading classic and contemporary journalism texts allows students to learn from established journalists and scholars. Assignments based on readings, such as critiques, research papers, or opinion pieces, provide opportunities for analysis, synthesis, and expression.

Strengths. Traditional methods provide a structured and efficient way to deliver foundational knowledge. Lectures offer a platform for introducing complex topics, while seminars facilitate in-depth discussions and active learning. Readings expose students to diverse perspectives and allow for independent exploration of journalistic concepts.

Weaknesses. Traditional methods can be passive learning experiences if not implemented effectively. Overreliance on lectures can limit student engagement. Similarly, reading assignments can be disconnected from practical application without proper context or discussion.

Strategies for Improvement:

Integrate active learning elements: Utilize in-class activities like case studies, debates, and simulations to keep students engaged.

Encourage classroom discussion: Ask open-ended questions, facilitate student-led discussions, and create a safe environment for diverse viewpoints.

Connect theory to practice: Encourage students to analyze real-world news stories and apply learned concepts to current events.

Experiential Learning: Bridging the Gap

Experiential learning methods go beyond theory and actively engage students in the practice of journalism. These methods help students develop crucial skills in real-world scenarios.

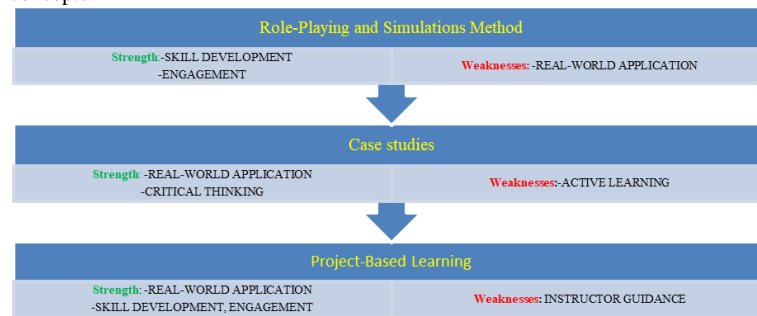

TABLE 2

Role-Playing and Simulations: By simulating real-world situations, like conducting interviews or covering press conferences, students can develop their reporting skills in a safe environment. This method allows for trial and error, promoting critical thinking and problem-solving under pressure.

Case Studies: Case studies present students with complex journalistic situations for analysis. Examining ethical dilemmas, reporting strategies, and outcomes in past events allows students to learn from successes and failures, develop ethical judgment, and apply theoretical knowledge to practical scenarios.

Project-Based Learning: In this method, students work on long-term projects that require research, data analysis, interviewing, writing, and content creation. Projects can focus on investigative reporting, multimedia storytelling, or developing a mock news publication. This fosters collaboration, problem-solving, and project management skills while allowing students to apply their knowledge to a real-world product.

Strengths: Experiential learning methods bridge the gap between theory and practice, equipping students with practical skills needed in the field. They foster critical thinking, problem-solving, collaboration, and self-directed learning.

Weaknesses: Implementing experiential methods may require additional resources like guest speakers, field trips, or specialized software. Projects can be time-consuming, requiring careful planning and management.

Results. This research investigates effective teaching methods for journalism education in Uzbekistan, a country

undergoing significant media transformation. We explore a range of traditional and contemporary approaches, analyzing their strengths, weaknesses, and suitability for the Uzbekistan context. The study emphasizes the importance of fostering critical thinking, practical skills, and ethical journalism practices in the face of a rapidly evolving media landscape. Journalism education in Uzbekistan is at a crossroads. As the country embraces digital technologies and grapples with misinformation, journalism schools require innovative methods to prepare students for the challenges and opportunities of the 21st century. This research explores effective teaching methods that can cultivate a skilled and ethical generation of Uzbekistan journalists. This study employed a mixed-methods approach. We conducted a comprehensive literature review on effective journalism pedagogy, focusing on research specific to transitioning media landscapes. Additionally, we conducted semi-structured interviews with journalism educators and professionals in Uzbekistan. Interviews explored current teaching practices, perceived strengths and weaknesses of existing methods, and the specific needs of Uzbekistan journalism students.

Our research identified the following key findings:

Importance of a Balanced Approach: A combination of traditional and contemporary methods is crucial for fostering a well-rounded learning experience. Traditional methods like lectures and seminars provide a strong foundation in journalism principles. Experiential learning methods such as role-playing and project-based learning bridge the gap between theory and practice,

equipping students with practical skills. Technology-driven learning methods, incorporating digital tools and platforms, are

essential for preparing students for the digital media landscape.

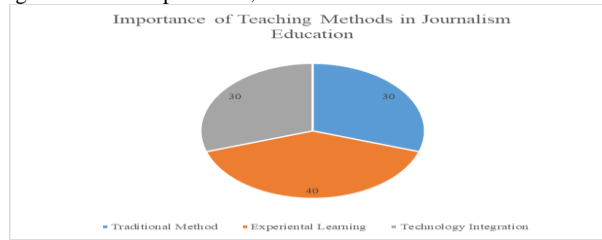

TABLE 4

The pie chart reveals some key insights:

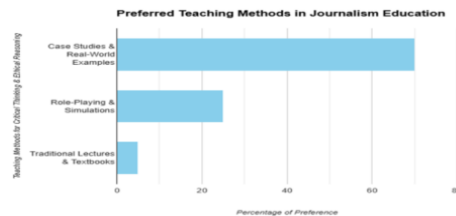
Experiential Learning Takes the Lead: Occupying the largest slice (40%), experiential learning methods are perceived as most crucial. This suggests that respondents value practical skill development and real-world application of knowledge.

Technology Integration Holds Importance: The second-largest slice (30%) highlights the significance of technology in journalism education. Students need to be equipped with the digital tools and platforms relevant to the current media landscape.

Traditional Methods Still Valued: While not the dominant category (30%), traditional methods remain important for

providing a strong foundation in journalism principles and theoretical concepts.

Focus on Critical Thinking and Ethical Reasoning: The Uzbekistan context necessitates a strong emphasis on critical thinking skills. Students need the ability to analyze information, identify bias, and verify sources, especially in the face of misinformation. Similarly, ethical considerations are paramount. Curriculum and teaching methods should ingrain ethical principles such as accuracy, fairness, and objectivity in future journalists.

Conclusion. The realm of journalism education is undergoing a dynamic transformation, propelled by the relentless pace of technological advancements and the ever-shifting media landscape. To nurture a skilled and ethical generation of journalists equipped to thrive in this evolving environment,

journalism educators must embrace a multifaceted approach to pedagogy. This concluding section emphasizes the significance of a balanced approach that seamlessly integrates traditional, experiential, and technology-driven teaching methods.

REFERENCES

- Alvares, C., Dagapio, R., Ercan, D., Rocha, J., Ercan, S., Asenbaum, H., Curato, N., Mendonça, R., Deliberation, I. T., Chambers, S., Johnson, J., Grounded, N., Fuji, G., Theorizing, J. D., Bächtiger, A., Gerber, M., Fournier-Tombs, E., Deliberative, R., Niemeyer, S.,... Dryzek, J. (2022). *Research Methods in Deliberative Democracy*. In Oxford University Press eBooks. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192848925.001.0001>
- Benneworth, P., Iakovleva, T., Berg, L. N., Pinheiro, R., & Thomas, E. (2022). *Universities and Regional Engagement*. In Routledge eBooks. <https://doi.org/10.4324/9781003150299>
- Bereczki, E. O., & Kárpáti, A. (2021). Technology-enhanced creativity: A multiple case study of digital technology-integration expert teachers' beliefs and practices. *Thinking Skills and Creativity*, 39, 100791. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100791>
- Finley, L. L., & Bowen, G. A. (2021b). *Experiential Learning in Higher Education: Issues, Ideas, and Challenges for Promoting Peace and Justice*. IAP.
- Hossain, Md & Wenger, Debora. (2024). Has Journalism Education Kept Up with Digital Transformation? *Journalism & Mass Communication Educator*. 79. [10.1177/10776958231224038](https://doi.org/10.1177/10776958231224038).
- Jaccard, M. (2020). *The Citizen's Guide to Climate Success*. <https://doi.org/10.1017/9781108783453>
- Malik, M. K. A. (2020). *Interlanguage Error Analysis: an Appropriate and Effective Pedagogy for Efl Learners in the Arab World*. Xlibris Corporation.
- Mercer, S., & Dörnyei, Z. (2020). *Engaging Language Learners in Contemporary Classrooms*.
- Soracco, L. A. (2023). Experiencing a sense of community in asynchronous online classes: a case study. <https://doi.org/10.17760/d20618665>
- Stranford, S. A., Owen, J. A., Mercer, F., & Pollock, R. R. (2020). Active Learning and Technology Approaches for Teaching Immunology to Undergraduate Students. *Frontiers in Public Health*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00114>
- Swargiary, K. (2024). *Research Methodologies: Evolution, Practice, and Prospects*. ERA, US.
- Swargiary, K. (2024). *Research Methodologies: Evolution, Practice, and Prospects*. ERA, US.

UDK: 8 81 81.

Umida ULASHEVA,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail.umidaulashevaamirxon

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti X.Xakimov taqrizi asosida

BADIIY ADABIYOT VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING LINGVISTIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Аннотация

Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’limning dolzarb muammolaridan biriga bag‘ishlangan bo‘lib, unda tillarni o‘rganishda badiiy adabiyotdan foydalanishning ahamiyati, ularni ijodiy lingvistik kompetensiyani shakllantirish omili sifatida qarash mumkinligi haqidagi fikrlar asoslab o‘tilgan. Bulardan tashqari, dars mashg‘ulotlarida badiiy adabiyotdan foydalanishning afzallik va kamchilik tomonlari to‘g‘risidagi asos, dalillar xorijiy pedagog-nazariyachilarining qarashlari yordamida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: reproduktiv, kompetentlik, badiiy, adabiy, badiiy matn, autentik matnlar.

МЕТОДОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ХУДОЖЕСТВЕННУЮ ЛИТЕРАТУРУ

Аннотация

Данная статья посвящена общим проблемам высшего образования, и в ее основе лежит идея о важности использования художественной литературы в обучении, о том, что ее можно рассматривать как фактор формирования творческой компетентности. Помимо этого, в изучение педагога включены обоснования преимуществ и недостатков использования художественной литературы в обучении.

Ключевые слова: репродуктивный, компетентность, художественный, литературный, художественный текст, аутентичный текст.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS’ LINGUISTIC COMPETENCE THROUGH LITERATURE

Annotation

This article is devoted to general problems of higher education, and it is based on the idea of the importance of using fiction in teaching, that it can be considered as a factor in the formation of creative competence. In addition, the study of the teacher includes justifications for the advantages and disadvantages of using fiction in teaching.

Key words: reproductive, competence, artistic, literary, fiction text, authentic text.

Kirish. Badiiy adabiyotning ta’lim jarayonida maqsadli kontent sifatida qo‘llanilishi va o‘rganilishi bevosita adabiyot didaktikasiga borib taqalishi ushbu fan sohasini tadqiq qilishni taqozo etadi. Sohaga oid manbalar tahlilidan ma’lum bo‘ladiki, adabiyot didaktikasi bu – (badiiy) adabiyotni o‘qitish va o‘rganish haqidagi fandır. Mazkur izoh, o‘z navbatida, didaktikani kengroq ma’noda, o‘qitish va o‘rganish haqidagi fan sifatida ifodalasa, adabiyotni o‘qitish va o‘rganish jarayonining maxsus predmeti sifatida qayd etadi. Shunga monand jarayonlar ona tili va adabiyoti yoki chet til darslarida sodir bo‘lishi barchamizga ayon.

Adabiyot didaktikasi o‘z oldiga, birinchi navbatda, adabiyot darslarida o‘qitish va o‘rganish jarayonlarini rejalashtirish/ tuzish uchun nazariyaga asoslangan konsepsiyalarni shakllantirish va rivojlantirishni vazifa sifatida belgilab oladi. Bu kabi konsepsiyalar hozirgi kun dars amaliyotining tanqidiy tahlili hamda darsni tashkil etishda foydalanish mumkin bo‘lgan tamoyillar va modellarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu vazifa, o‘z navbatida, adabiyot didaktikasining amaliy bo‘lishini va butun dars jarayonini yaxshilash, takomillashuviga o‘z hissasini qo‘shadi [1].

Didaktik nazariyaning rivojiga empirik tadqiqotlar asos bo‘ladi, boshqacha aytganda, ular bir-birlari bilan chambarchas bog‘liq tarzda amalga oshiriladi. Demak, adabiyot didaktikasi joriy ta’lim jarayoni – darsni o‘rganadi. Xususan, nazariy jihatdan ishlab chiqilgan o‘qitish modellari va tamoyillarining amaliy jihatdan mosligi, shuningdek, o‘quvchilarning tushunish va o‘rganish darajalarini o‘rganadi. Bundan tashqari, dars materiallari, masalan, darsliklarni tadqiq etadi. Bu uning ikkinchi vazifasi sanaladi.

Adabiyot didaktikasi fanining uchinchi vazifasi uning o‘z xususiy sohasi bilan bog‘liqdir. U qisman adabiyot didaktikasining metodologiyasi, terminologiyasi haqida fikr yuritish orqali nazariy yo‘naltirilgan bo‘lsa, qisman adabiyot

didaktikasi va adabiyot o‘qitish tarixini o‘rganish orqali tarixiy yo‘naltirilgan. Boshqa tomondan, u jamiyatimizdagi adabiyot ta’limining ahamiyatini yoritib beradi [2].

Adabiyotlar tahlili. Mavjud manbalarda adabiyot didaktikasi mustaqil ilmiy fan sifatida o‘tgan asrning 60-, 70-yillarida G‘arb mamlakatlari oliygohlarida joriy etilganligi qayd etiladi. Nazariy konsepsiya va empirik tadqiqotlarni olib borishda u boshqa fanlar “instrumentlari”dan foydalanishi mumkin, ammo ular o‘z tadqiqiy tajribalari, ilmiy natijalari, tadqiqot uslublarini almashtira olmaydi.

Adabiyot didaktikasi o‘tgan asrda mustaqil fan sifatida shakllangan bo‘lsa-da, uning fanlar makonida qayda joylashuvi munozarali mavzulardan biri ekanligi sohaviy tadqiqotlar tahlilidan ayon bo‘ladi. Xususan, uning adabiyotshunoslik bilan bog‘lanishi haqiqatga to‘g‘ri keladi; adabiyotshunoslik predmeti adabiyot sanalgan fan sifatida qat’iy belgilangan. Adabiyot didaktikasi esa, o‘z o‘rnida, adabiyotshunoslikning tarkibiy qism fanlaridan biri bo‘lib, u amaliy adabiyotshunoslik sifatida ushbu fanni o‘qitish va o‘rganish jarayonlari nuqta nazaridan tadqiq etadi. Ammo bu o‘z tadqiqot maqsadlari, doirasi va metodlariga ega adabiyot didaktikasining mustaqil fan ekanligini shubhaga solmaydi.

Mavjud sohaviy adabiyotlarda adabiyot didaktikasi qator fan sohalari bilan, jumladan, pedagogika/ tarbiyashunoslik, umumiy didaktika, psixologiya, kognitiv psixologiya kabi fan sohalari bilan chambarchas bog‘liqligi qayd etilishiga guvoh bo‘lamiz. Shuningdek, hozirgi kun zamonaviy fanlaridan biri mediashunoslikni ham ushbu fanlar qatoriga kiritish mumkin; zotan medial vositalarning dars mazmuniga borgan sari ko‘proq integrasiya qilinishi adabiyot didaktikasi uchun ham ularning ahamiyatini oshirib bormoqda. Bular adabiyot didaktikasining fanlararo (interdisiplinar) fan ekanligidan dalolat beradi [3].

Tahlil va natijalar. O'z kasbiy faoliyatimiz, pedagogik tajribamizdan ma'lumki, darsning borishiga, o'qitish va o'rganish jarayoniga ta'sir etuvchi qator ijobiy va salbiy omillar mavjud bo'lib, didaktika aynan shu omillarni tadqiq etadi. Shundan kelib chiqqan holda adabiyot didaktikasining ob'ekt va predmeti belgilanadi. Bunda eng muhim omillar tizimlashtirilgan holda o'rganiladi. Buni amalga oshirilishida umumiy didaktika modellari tayanish maqsadga muvofiqdir.

Mavjud tadqiqotlarni kuzatganimizda dars jarayoni uchun quyidagi omillar muhim sanalishining guvohi bo'lamiz:

1. darsga qo'yiladigan maqsadlar;
2. darslar mazmuni/ tarkibiy tuzilmasi;
3. dars metodlari va medial-texnik vositalar;
4. o'quvchilar, shuningdek, ularning o'quv shart-sharoitlari;
5. institusional shart-sharoitlar (me'yoriy hujjatlar ham shular qatorida).

Dastlabki uchala omil dars jarayoni uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi sohaviy manbalarda alohida ta'kidlanib, bunda darsni rejalashtirish/ loyihalashtirish borasida didaktik qarorlar qabul qilinishi talab etiladi. So'nggi ikkala omillar ham darsni rejalashtirishda inobatga olinishini lozim: individual shart-sharoitlar (o'quvchilar dars jarayonining sub'ekti sifatida) va ijtimoiy-institusional (umuman ta'lim jarayonining tashkiliy va normativ asoslarini belgilaydigan jamiyat hamda qisman ta'lim muassasi). Mazkur omillarni o'rganish orqali dars samaradorligini ta'minlashga erishish mumkin [5].

Darsning maqsadlari ta'limiy-nazariy konsepsiya va tegishli fan funksiyalari asosida belgilanadi. Bunda qanday bilim, malaka va ko'nikmalar o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi lozimligi inobatga olinadi. Adabiyot darslarida esa adabiy kommunikatsiyada samarali ishtirok etish, badiiy matnlarni turli shakllarda yozish yoki ularni tushunishga urg'u beriladi. Ayniqsa, matnlarni o'qib (tinglab) tushunishga katta e'tibor qaratiladi. O'quvchi va matnlarning o'ziga xosliklaridan kelib umumiy maqsadlar aniqlashtiriladi, har bir adabiy janr va sinflar uchun maqsadlar belgilanadi.

Zamonaviy ta'limda har bir fanga doir kompetensiyalar darsning maqsadi sifatida qaralishi tendensiyaga aylanmoqda (bu haqda keyingi o'rinlarda batafsil to'xtalamiz).

Adabiyot didaktikasi adabiy matnlarni va mantlarni guruhlarining o'quv-ta'limiy potentsiali va ularning muayyan maqsadlarga erishishga qo'shadigan hissasini (tegishli yoshlar doirasida) o'rganadi. Buning uchun matnlarni adabiy-ilmiiy uslub-tajribalar yordamida sharxlanadi, izohlanadi hamda so'ngra didaktik tahlil qilinadi. Ushbu tahlillar qaysi matnlarni yoki matn guruhlarini darsda qo'llanishini mumkin yoki aksincha ekanligiga aniqlik kiritadi.

Adabiyot didaktikasi o'quv jarayonlarini tashkil etuvchi tizim, uslub va tajribalarni o'rganadiki, unda dars/ ta'limiy maqsadlarga erishish maqsadida turli xil o'quv guruhlarining turli matnlarni bilan ishlashi nazarda tutiladi. Bunda qo'llaniladigan metodlar va ijtimoiy shakllar bilan bir qatorda o'quv jarayonlarini turli tarzda tashkil etish imkoniyatlari ham qamrab olinadi. Keng ma'noda aytish mumkinki, dars jarayoni uchun mashq va topshiriqlarning tuzilishi, shakllantirilishi ham hal etuvchi ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, darslik va boshqa o'quv materiallari, medial-texnik vositalarning funksiyalari nuqtai nazaridan o'rganiladi.

Adabiyot didaktikasi o'quvchilarning o'quv-o'rganish imkoniyatlarini o'rganishni maqsad qiladiki, bunda ularning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, motivatsiyalari va ko'nikmalari inobatga olinadi. Ushbu maqsadga e'valuatsion va ta'limiy psixologiya tadqiqotlari natijalariga tayaniladi [6].

Boshqa fanlar kabi adabiyot didaktikasi ham institusional va normativ talab va standartlar asosida o'z maqsadlari, fanlar mazmuni, metodlarini shakllantiradi. Institusional standartlar darsni "tashqi" tomondan tashkil etilishida asos bo'ladi: maktab tizimi strukturasi (dars vaqti, maktab shakllariga bo'linishi) va darsning strukturasi (fanlarning o'zaro farqlanishiga yo'nalganlik va b.). normativ standartlar asosida esa darsga qo'yiladigan maqsadlar, o'quv jarayonining monitoringi (imtihonlar, baholash) shakllantiriladi. Bu kabi standartlar (birinchi navbatda, Ta'lim standartlari va O'quv rejalarini) maktablarga qo'yiladigan ijtimoiy

talablar asosida ishlab chiqiladi va bunga tegishli vazirliklar javobgar sanaladi.

Ta'lim jarayoniga xalqaro baholash tizimlarining kirib kelishi uning oldiga qator yangi vazifalarni qo'ygan hamamizga ma'lum. Jumladan, 2001 yilda dunyoning 30 dan ortiq mamlakatlarida o'tkazilgan (asosan o'qib tushunish kompetensiyasini imtihon qilishga yo'naltirilgan) PISA testlari natijalari umuman ta'limi, xususan, adabiyot didaktikasida yangi yondashuvlarni olib kirilishiga sabab bo'ldi. Natijada matnlarni o'qib tushunish asosiy maqsad sifatida belgilanib, uni rivojlantirish fanning vazifasiga aylandi. Bunda kompetensiya, xususan, o'qib tushunish kompetensiyasi markaziy o'rin egallaydiki, buni adabiyot didaktikasi fani doirasida tadqiq etish navbatdagi vazifaga aylandi. PISA-o'qib tushunish kompetensiyasi testlari o'z "o'qib tushunish kompetensiyasi modeli"ga asoslanib, bunda turli tarkibiy (qo'shimcha) o'zlashtirish natijalari va darajalar (odatda A1, A2, V1, V2, S1 va S2 darajalar) farqlanadi.

2022 yilda O'zbekiston maktablari 15 yoshli o'quvchilar bilimni baholash bo'yicha xalqaro dastur – PISA imtihonlarida ilk marta ishtirok etgan hammamizga ma'lum. Sinov natijalariga ko'ra, o'zbekistonlik bolalar 81 ta mamlakat orasida matematika bo'yicha 72-o'rinni, tabiiy fanlar va o'qish savodxonligi yo'nalishlarida 80-o'rinni egallaganini bizning ta'lim tizimimiz oldiga ham qator vazifalarni qo'yishi tabiiy. Aynan shu vazifalarni hal etishda badiiy adabiyot, uni dars jarayoni mazmuniga maqsadli singdirishning o'rni beqiyosdir.

Yuqorida qayd etilganlar ilmiy xulosa va dalillar shundan dalolat beradiki, badiiy adabiyot vositasida o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishga erishish mumkin. Bunda nafaqat metodik, balki ta'limiy-didaktik jihatlarni ham o'qituvchining diqqat-nazarida turishi lozim.

Xorijiy tadqiqotlarni kuzatganimizda badiiy adabiyot materiallarini dars jarayoniga kiritish orqali qator ijtimoiy-ta'limiy vazifalarga echim topilishiga guvoh bo'ldik.

Badiiy adabiyotni o'qish kishilik jamiyatida muhim faoliyat sanaladi. Bunda o'qish, yozuv, arifmetik hisob-kitoblar yoki amaliy qo'llanuvchan bilimlar kabi madaniy texnikalarni o'zlashtirish emas, balki san'atning bir sohasi bilan shug'ullanish nazarda tutiladi, xolos. Shunga qaramasdan, bu soha jamiyatda yuqori baholanadi va musiqa yoki tasviriy san'atdan ko'ra ko'proq qadrlanadi. Bu esa badiiy adabiyot bilan shug'ullanish, uni o'rganish nima sababdan barcha o'quvchilar uchun dars vaqtining katta qismini egallashini hamda o'quvchining maktabdagi ta'limiy muvaffaqiyatini belgilashini tushuntirishning yagona usulidir. Adabiyotning butun jamiyatdagi mazkur ahamiyati jamiyatning turli darajalaridagi ahamiyatiga qisman bo'lsa ham mos keladi. Hamma uchun bo'lmasa-da, lekin ko'pchilik uchun badiiy adabiyotni o'qish (shaxsiy) hayotning muhim qismiga aylangan; qator ijtimoiy guruhlar, do'stona davralardan tortib badiiy kitobxonlik to'garaklari/ uyushmalarigacha adabiyot borasida tajriba almashish jamiyatni rag'batlantirish, hatto uni yaratish vositasi sanaladi.

Badiiy adabiyotning muhimligi uning qator tuli-tuman vazifalarni bajarishi bilan belgilanadi. Shu o'rinda, o'qish sosializatsiyasi tadqiqoti kitobxonlarning etti shaklini o'rgangan bo'lib, ular nafaqat badiiy, balki nobadiiy va amaliy matnlarni o'qishning turi va funksiyalarini belgilaydi. Mazkur shakllar kitobxonning moyilligiga asoslanadi. Shu bilan birga, vaziyat va matnning o'ziga xosligiga qarab, bir kitobxon turli shakllarni o'zida namoyon etishi mumkin: ishtirokchi shaklida/ partisipatorik o'qish (o'qigan narsani amaliyotda qo'llash yoki matnlarni orqali muloqotlarda ishtirok etish uchun), estetik o'qish (bunda shakldan zavqlanish ustuvor sanaladi) va intim o'qish (sub'ektiv ehtiyojlarini qondirish, masalan, fantaziyadagi istaklarni amalga oshirish orqali). Kichik yoshli bolalar uchun o'qishning turi va funksiyasi bolalarga xos zavq bilan o'qishi sifatida belgilanib, u kattalarning intim o'qishlariga o'xshaydi: bolalar badiiy matnlarni qiziqish, hayajon bilan o'qishib, ularga butunlay "sho'ng'ib" ketishadi; chunki ular asar qahramonlarida "o'zlarini ko'rishadi" va shu tarzda xayoliy psixologik to'qnashuvlar bilan birga o'z istaklarining bajarilishini boshdan kechiradilar.

Xulosa, badiiy adabiyotdan darslarda foydalanish, qolaversa, umuman adabiyotning asosiy funksiyasi borasida ko'plab amaliy tadqiqotlar olib borilgan hamda qator adabiy-nazariy modellar ishlab chiqilgan. Ularni umumlashtirgan holda

quyidagicha xulosa kelish mumkin: badiiy matnlar o'quvchilar/kitobxonlarga shaxsiy rivojlanishlari va jamiyat bilan faol munosabatga kirishishlarida juda muhim sanalgan tajribalarni ulashadi. Ularni quyidagicha ifodalash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Bischof M., Kessling V., Krechel R. Madaniyatshunoslik va adabiy didaktika. Masofaviy o'qitish bo'limi 3. – Berlin: Langenscheidt, 1999, – B. 17.
2. Ehlers S. O'qish tushunishning ajralmas qismi sifatida: chet tilidagi adabiy matnlarni va ularning didaktikasini tushunish. Masofaviy o'qitish bo'limi 2. - Berlin: Langenscheidt, 1992, –13 b.
3. Heyd G. Chet tilini o'qitish uchun ilg'or bilimlar. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997, – B. 121.
4. Riemer C., Henrici G. O'qitish didaktikasiga kirish: Nemis tili chet tili sifatida. 2-jild - Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 1994, 282 - 299 b.
5. Westhoff G. O'qish mahorati. Masofaviy o'qitish bo'limi 17. – Myunxen: Gyote Instituti, 2001, – B. 8.
6. Kelushkova X. Chet tillarini tayyorlashda badiiy matndan foydalanish. – Bino: Universitet. 2007, – B. 32.
7. Bischof M., Kessling V., Krechel R. Madaniyatshunoslik va adabiy didaktika. Masofaviy o'qitish bo'limi 3. – Berlin: Langenscheidt, 1999, –B. 17.
8. Ehlers S. O'qish tushunishning ajralmas qismi sifatida: chet tilidagi adabiy matnlarni va ularning didaktikasini tushunish. Masofaviy o'qitish bo'limi 2. - Berlin: Langenscheidt, 1992, –13 b.
9. Heyd G. Chet tilini o'qitish uchun ilg'or bilimlar. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997, – B. 121.
10. Riemer C., Henrici G. O'qitish didaktikasiga kirish: Nemis tili chet tili sifatida. 2-jild - Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 1994, 282 - 299 b.
11. Westhoff G. O'qish mahorati. Masofaviy o'qitish bo'limi 17. – Myunxen: Gyote Instituti, 2001, – B. 8.

Iroda XUJAMQULOVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi
E-mail: xujamqulovairoda1@gmail.com

JTSBMQTMOI dotsenti X.Xakimov taqrizi asosida

**ZAMONAVIY AXBOROT TA'LIM MUHITIDA BOLALAR ADABIYOTINI O'QITISH METODIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH (BOSHLANG'ICH TA'LIM YO'NALISHI MISOLIDA)**

Аннотация

Ushbu maqolada zamonaviy axborot ta'lim muhitida bolalar adabiyotini o'qitish metodikasini takomillashtirishning pedagogik mexanizmlari hamda uning ahamiyati va boshlang'ich ta'lim yo'nalishi misolida bayon qilingan.

Kalit so'z: adabiyot, ta'lim, tarbiya, texnologiya, metodika, bolalar, boshlang'ich ta'lim, yo'nalish.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В СОВРЕМЕННОЙ
ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ (НА ПРИМЕРЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ)**

Аннотация

В данной статье рассматриваются педагогические механизмы совершенствования методики преподавания детской литературы в современной информационно-образовательной среде, а также ее значение и направленность начального образования.

Ключевые слова: литература, образование, воспитание, технология, методика, дети, начальное образование, направление.

**IMPROVEMENT OF METHODOLOGY OF TEACHING CHILDREN'S LITERATURE IN A MODERN INFORMATION
EDUCATIONAL ENVIRONMENT (ON THE EXAMPLE OF PRIMARY EDUCATION)**

Annotation

This article examines the pedagogical mechanisms of improving the methodology of teaching children's literature in a modern information educational environment, as well as its significance and the example of primary education.

Key words: literature, education, upbringing, technology, methodology, children, primary education, direction.

Kirish. Davr ruhini ifodalab, kun sayin barcha sohalar amaliyotiga jadal kirib borayotgan axborot texnologiyalarini umumta'lim maktablari ta'lim jarayoniga ham tatbiq etish dolzarb masalalardan biridir. Butun jahon miqyosidagi axborot tarmog'i har qanday sohada axborotning hajmi va tezligidan qat'iy nazar, uni istagan miqdorda qabul qilish uchun taqdim etaladi. Multimediya va Internet texnologiyalarining paydo bo'lishi axborot texnologiyalarining umumiy ta'lim maktablari ta'lim va tarbiya, muloqot jarayonlarida samarali vosita sifatida foydalanishga keng yo'l ochib berdi. Axborot texnologiyalarining barkamol shaxsni rivojlantirish, uning mustaqil kasb tanlashi va kasbiy jihatdan o'z-o'zini shakllantirish, kasbiy mahoratini o'stirishda tutayotgan o'rni va ta'siri ortib borayotganligini inkor etib bo'lmaydi va bu deyarli barcha fanlar bilan uzviy bog'liqdir.

Adabiyotlar tahlili. Hozirga kunda mamlakatimiz ta'lim tizimiga innovasion-pedagogik, modulli texnologiyalar va zamonaviy ta'lim vositalarini ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish davr talabi bo'lib qolmoqda. Bu o'z navbatida, ta'lim jarayonini oldindan loyihalashtirishni amalga oshiradigan, texnologik bilimlar tizimiga ega bo'lgan zamonaviy o'qituvchilarga bo'lgan talabni oshiradi. Tan olish kerakki, keyingi yillarda, o'zbek oliy ta'lim tizimi misolida, innovasion-pedagogik va modulli texnologiyalar bo'yicha mamlakatimiz olimlari tomonidan samarali ishlar amalga oshirildi. Lekin, chop etilgan ko'plab ilmiy-metodik adabiyotlarda munozoraga sababchi bo'layotgan kamchiliklarga yo'l qo'yib qilinmoqda. Jumladan, pedagogik amaliyotda keng o'qiladigan "metodika" va "texnologiya" tushunchalari mohiyatini tavsiflashda ko'plab adabiyotlarda turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ular ma'lum ma'noda ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga to'sqinlik qilmoqda. Shu nuqtai-nazardan olib qaraganda, mazkur masala yuzasidan ayrim mulohozalarni ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. O'zbekistonda maktab dasturlarining ko'pgina turlariga amal qilindi, zero izlanish yangi, mukammal tizimni ifodalaydigan darajaga yetish uchun harakat uzluksiz davom etmoqda. Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari badiiy asarlarning tanlash tamoyillarini ham belgilab beradi. Taniqli metodist M.B.Cherkezova ko'rsatganiday, "Milliy

maktablarda asarlarni o'rganish metodikasini tanlash uchun ilmiy adabiyotshunoslik mezonlari, adabiy hodisalarga nisbatan tarixiy-genetik, tarixiy-funksional va qiyosiy-tipologik yondashuvlar borligi asos bo'lib xizmat qiladi" [1].

Tahlil va natijalar. Umuman, dasturda adabiyot kursi to'raligicha tavsiflab borildi. Har bir sinfdan adabiyot kursining mazmuni va ish tartibi, har bir mavzuning mohiyati muayyanlashtiriladi. Davlat dasturini bajarish asosida o'qituvchi o'quvchilardagi adabiyot va san'atga bo'lgan muhabbat, ijodkorlik, ijodiy faollik, yuksak axloqiy an'analarni takomillashtirish va o'stirishga e'tibor bermog'i lozim. Ma'lumki, adabiyot mustaqil fan sifatida boshlang'ich ta'lim tugaganidan so'ng o'tila boshlaydi. Bu davrda o'quvchi adabiyot va ifodali o'qish malakasining dastlabki bosqichini egallagan, so'z san'ati haqidagi dastlabki tasavvurga ega bo'lgan bo'ladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida bolalar adabiyotining o'rganilishi yaxshigina adabiy did bilan qurollangan o'qituvchidan yuqori darajadagi pedagogik mahorat talab qiladi. Chunki, bolaning adabiy didi strukturasi katta yoshdagilarnikiga qaraganda o'zgacha, bolalarda san'at asarini emotsional idrok etish aqliy jihatdan kamroq nazorat qilinadi, ularning hayotiy va kitobxonlik darajasi ham unchalik katta bo'lmaydi [1]. Maktab darsliklarida bolaning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda bolalar adabiyotiga oid asarlar qo'yiladi, ular ulg'aygan sari darsliklardagi asarlarning mohiyati ham o'sib boradi. Maktab darsliklarida berilgan bolalar adabiyotiga oid asarlar bilan birmabir tanishib chiqamiz. Xususan, beshinchi sinf o'quvchisi hali badiiy asarni, uning xususiyatlarini to'lao'zlashtirishga tayyor bo'lmaydi. Shunga ko'ra M.G.Kachurin ta'kidlaganidek: "Bu davrda asarda "nima haqida" yozilgani nuqtayi nazaridan yondashishlarni hisobga olish kerak" [2]. Boshlang'ich sinflarda ko'proq xalq og'zaki ijodiga tegishli poetik janrlar: ertak, maqol, topishmoqlardan foydalaniladi.

Mavzu doirasiga ko'ra esa ularda mehnat, baxt, Vatan, oila, yil fasllari, atrofimizdagi olam, inson ma'naviyatidagi ezgu va yomon xususiyatlar yoritilgan. Demak, boshlang'ich sinflardayoq bolalarning badiiy-estetik didi hamda kitobxonlik madaniyatining shakllanishi uchun imkon qidirilgan. 5-sinf

adabiyot darsligida bolalar uchun "Hikmat durdonalari" rukni ostida maqollar, topishmoqlar hamda Ezop va uning masallari keltirilgan. Ezop masallari o'quvchida hayotga bo'lgan muhabbatni, insonparvarlikni, mehr-oqibat va do'stlik tushunchalarini qadrlash tug'usi kabi insoniy fazilatlarining shakllanishiga qaratiladi. Darslikning "Ertaklar olamida" rukni ostida "Uch og'a-ini botirlar", "Botir tikuvchi", Hamid Olimjonning "Oygul bilan Baxtiyor" ertaklari berilgan. Bu davrda bolalarga ko'proq ig'vo, g'iybat, munofiqliklardan yiroq bo'lgan ertaklar yoqadi. Negaki, yaxshi, mukammal tarbiyalangan bola boshqalarga hech bir ozor yetkazmasligini, takabburlik qilmasligini, hech kimga haqorat ko'zi bilan qaramasligini, rostgo'y bo'lishni yuqorida nomlari keltirilgan ertaklar orqali yosh kitobxon ongiga sindiriladi[2].

O'qituvchi darsni o'quvchilarga yanada qiziqarli, tushunarli qilib o'tishni ko'zlagan ekan, u dars davomida audio-vizual vositalardan foydalangan holda "Media-dars" tarzida yoki, turli xil tezkor savol-javoblar tarzida yosh kitobxonlarga tushuntirsa yana ham mazmunli dars tashkil qilingan bo'ladi. Darslikning "Bolalikning beg'ubor olami" rukni ostida ham bolaning yoshiga uning ruhiyatiga mos tarzda asarlar keltirilgan, ular: Mirkarim Osimning "Zulmat ichra nur" qissasi hamda Oybekning "Fanorchi ota" hikoyasi va "Bolaning ko'ngli poshsho" qissasi keltirilgan [5-sinf adabiyot, 2020:75]. Bu asarlar o'sib kelayotgan yosh kitobxonni badiiy adabiyot olamiga olib kiradi.

Ularni hayot bilan yuzlashtiradi, fikrlash doirasini o'stiradi, binobarin, ularga ma'naviy ozuqa sifatida hikoya va qissalarni bugungi kun hayot tarzimiz bilan bog'lagan holda tushuntirsa bolaning ongida shu tarzda saqlanadi. Darslikda berilgan asarlar yordamida bola adabiyotni muntazam suratda o'rganishga kirishish bilan yosh kitobxon adabiy janrlarning xilma-xilligi, mavzusi, asarda ifodalangan masalalar bilan amaliy tanishadilar, o'zlarini o'rab olgan borliq va o'z-o'zini anglashda kitobning ahamiyatini bilib boradilar. Bu davrdagi bolada hayotni tushuna bilish undagi voqea-hodisalarni anglash qiyin bo'ladi, chunki unda haliyam o'yinqaroqlik kuchli bo'ladi, shuning uchun ham adabiyot o'qituvchisi asarni hayot bilan bog'lagan holda tushuntirsa ko'zlagan maqsadga erishaoladi. 6-sinfda bola adabiyotda inson va uning ichki olami, xatti-harakatining badiiy aks ettirilishi ustida olib borgan kuzatishlari nazariy jihatdan umumlashtiriladi. Bu sinfda badiiy asarda tasvirlangan qahramonlar karakterining shakllanishiga, qahramon va muhitning o'zaro ta'siriga e'tibor beriladi.

Darslikda bolalar adabiyotiga oid bir qancha asarlar berilgan. Unda G'ofur G'ulomning "Shum bola", Odil Yoqubovning "Yaxshilik", Hojiakbar Shayxovning "Bir kunlik sinov" va jahon adabiyotining durdonalaridan Oskar Uayld "Baxtli shahzoda", Lengston Hyuz "Rahmat sizga, xonim", Rey Bredberi "Bir kunlik yoz" kabi asarlar o'rin olgan [6-sinf adabiyot, 2022:214]. Bu asarlar yosh kitobxoniga taqdim etilar ekan, ularga humor va satirani o'rgatish yuqoridagi asarlarda qay darajada qo'llanilganligini, bolalarga ularning yosh jihatiga mos tarzda tushuntirish adabiyot o'qituvchisidan yuqori darajadagi pedagogik mahorat talab qiladi. Ushbu asarlarda bolaga hayvonlarning hayotimizda tutgan o'rni, ularga bo'lgan munosabat, sadoqat, do'stlik tushunchalarini ular ongiga

singdirishga xizmat qiladi. Yuqori sinflarda bola adabiyotning obrazlilik xususiyatini anglab oladilar, o'zbek adabiyoti o'zbek xalqi tarixi uning ozodlik harakati bog'liqligini quyida nomlari keltirilgan xalq og'zaki ijodi dostonlari turkumidan "Ravshan", "Kuntug'mish", "Alpomish", "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonlari orqali bilib oladilar. Ushbu dostonlar orqali bolaga vatanparlik, mardlik qahramonlik tuyg'ulari singdiriladi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya jarayonida yosh avlodga qadriyatlarimizni, bilimlarimizni o'rgatar ekanmiz, ular, yuqori darajadagi vatanparvarlik, insoniylik, kuchli bilim egasi bo'lib yetishishida muhim omil sanaladi. Pedagog va psixolog olimlarning fikricha o'rta va katta yoshdagi bolalarda adabiyot haqidagi tushuncha maktab yoshidagi kitobxon bolalarning tushunchasiga nisbatan rivojlangan bo'ladi [3].

O'rta yoshdagi bolalar adabiyotni san'at, go'zallik namunasi sifatida munosabatda bo'la boshlaydilar, kitobni badiiy boylik manbai deb biladilar. Shunga ko'ra, ular ko'proq o'zlarini qiziqtirgan kitoblarni o'qiydilar. Asar qahramonlarining kechinmalari, murakkab hissiyotlari o'smirning o'z-o'zini idealarni shakllantirishiga va ro'yobga chiqarishga yordam beruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi[4].

O'rta yoshdagi bolalar ichki olami haqida fikr yuritib boshlaydi, asarlardan o'ziga ma'qul bo'lgan voqea va obrazlarni axtaradi. 8-9 sinfda ayrim bolalarda o'z qarashlarini, fikr-mulohazalarini bayon etishga ishtiyoq kuchayadi, asarni tahlil qilishda ko'pincha shaxsiy mulohazalarni yoki qiziqarli mavzuni tahlil qilish bilan almashadi. Bu davrdagi bolada bo'ladigan o'zgarishlarni hisobga olgan holda ularning asarga beradigan baholari, bildiradigan mustaqil fikrlarining xolis bo'lishiga ahamiyat beriladi. Shu yo'l bilan ular kitobxonlik qobiliyati nazariy-adabiy tushunchalar yordamida rivoj toptiriladi. Xulosao'rnida shuni aytish kerakki, uzluksiz ta'lim tizimida bolalar adabiyotini o'rganishda texnologik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bola ruhiyatini o'rganish unga badiiy asar orqali ma'naviy ozuqa berish, bolalarda adabiyotga, badiiy asarga bo'lgan qiziqishini uyg'otishimiz uchun adabiyot darslarida texnologik yondashuvdan foydalanishimiz ko'zlagan natijaga erishishimizda muhim o'rin egallaydi.

Adabiyotning boshlanmasi va umumki kitobxonlikning ostonasi bo'lgan bolalar adabiyotini rivojlantirish, uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida yoritib berish bugungi kundagi fanning asosiy vazifasidir. O'zbek adabiyotini o'qitish tarixi xalqimizning milliy madaniyati va ma'naviyati bilan chambarchas bog'langanki, uning rivojida Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Nosiruddin Burhoniddin Rabg'uziy, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi mutafakkirlar tomonidan yaratilgan adabiy yodgorliklar ulkan o'rin tutadi.

Xulosa. Badiiy So'z jozibasi va uning inson ruhiyatiga ta'siri ulug'larimiz tomonidan axloqiy-estetik tarbiya, o'zlikni anglash, atrof-olamni tushunish omili sifatida yuksak qadrlangan. Shundan kelib chiqiladigan bo'lsa, o'qitish jarayonida ta'limning samarali metod va usullaridan foydalanish yo'llarini o'rgatish, badiiy asar tahlilida o'quvchi ma'naviyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan jihatlarni ochish hamda undan maqsadga muvofiq tarzda foydalana bilishga yo'naltirishdan iborat.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva Sh. Fanlarni oqitishda interaktiv modellashtirish metodlaridan foydalanish. – Toshkent, 2014. –B.139.
2. Ahmedov S, B.Qosimov, R.Qochqarov, Sh.Rizayev. 5-sinf adabiyot darslik. –T.: Sharq, 2020. –B. 268.
3. Mirzayeva Z, Jalilov K. 6-sinf adabiyot darslik. –Toshkent, 2022. –B. 220.
4. Nishonova Z, Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. –Toshkent, 2006. –B. 218.

UDK:102.3

Feruza XUDJAQULOVA,
Navoiy davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: xudjaqulova87@mail.ru

DSc, professor T.Kuchkarov taqrizi asosida

YOSHLARNING KITOB MUTOLAASI VA KITOBXONLIK MADANIYATINI OSHIRISH G‘OYAVIY-MAFKURAVIY TA‘LIM-TARBIYANING SAMARADORLIGINI YUKSALTIRISH VOSITASI

Аннотация

Ushbu maqolada O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida jamiyat hayotida yuz berayotgan voqea, hodisa va jarayonlarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish asosida o‘quvchi-talaba yoshlarning milliy mafkuraviy ongini shakllantirishda kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishdan iborat.

Kalit so‘zlar: Madaniyat, jamiyat, kitobxonlik, g‘oya, mafkura, gnoseologiya, jamiyat, ideosfera, ma‘naviy dunyo.

ПОВЫШЕНИЕ КНИГОЧЕВОЙ И БИБЛИОТЕЧНОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ – СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ.

Аннотация

В данной статье на основе анализа сущности событий, событий и процессов, происходящих в жизни общества на новом этапе развития Узбекистана, целью данной статьи является повышение культуры чтения и чтения книг в формирование национального идейного сознания студентов.

Ключевые слова: Культура, общество, чтение, идея, идеология, гносеология, общество, идеосфера, духовный мир.

IMPROVING YOUTH'S BOOK READING AND LIBRARY CULTURE IS A MEANS OF ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF IDEOLOGICAL EDUCATION.

Annotation

This article aims to increase the culture of reading and reading in the formation of the national ideological consciousness of students based on an analysis of the content and essence of events, phenomena, and processes taking place in the life of society at a new stage of Uzbekistan's development.

Key words: Culture, society, reading, idea, ideology, epistemology, society, ideosphere, spiritual world.

Kirish. Yangilanayotgan O‘zbekiston sharoitida mafkuraviy ongini shakllantirish va yuksaltirishdan ko‘zlangan maqsad O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev takidlaganidek: ”Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” degan dasturiy g‘oya asosida, yoshlarni ona yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularda tashabbuskorlik, fidoyilik, axloqiy fazilatlarini shakllantirish” dan iboratdir.

Odamlar paydo bo‘libdiki, u doimo o‘zini o‘rab turgan borliqning sir-asrorlarini bilishga o‘rinib kelmoqda. Shu asnoda to‘plagan barcha bilimlarini jamlab, kitob holiga keltirgan holda ajdodlardan avlodlarga yetkazib bermoqda. Shu nuqta nazardan qaraganda kitob – bu ma‘naviyat sarchasmasi, bilimlar xazinasi. Kitobsiz – ilm, ilmsiz – kitob bo‘lmaydi.

Kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish – davr talabi. Bugungi kunda mamlakatimizda 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi asosida barcha soha va tarmoqlarda ulkan o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an‘analarni chuqur qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma‘naviy intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg‘usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan kitobxonlik madaniyatini oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Bunga sabab hozirgi kunda yoshlarimizning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishning milliy g‘oya va mafkurani ularning qalbi va ongiga singdirish borasida o‘rni haqida mamlakatimiz Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev “Inson ma‘naviy olamini boyitishda ulkan ta‘sirga ega bo‘lgan kitob haqida so‘z ochilgan ekan, shu bilan bog‘liq muhim bir masalaga e‘tiboringizni qaratmoqchiman. Ya‘ni, bugungi kunda jamiyatimizda kitobxonlik darajasi qanday? U bizni qoniqtiradimi? Kim keyingi paytda qaysi kitobni o‘qidi,

farzandimizga qanday kitob olib berdik? Afsuski, ko‘p hollarda bu savollarga ijobiy javob berishimiz qiyin.

Materiallar va metodlar. O‘zbek xalqining milliy g‘oya va mafkurasining nazariy-metodologik asoslari haqidagi fikrlarni o‘zida mujassamlashtirgan buyuk davlat va siyosat arbobi I.A.Karimov va O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan yozilgan asarlar, nutq va ma‘ruzalarini kiritish mumkin. Q.N.Nazarov, I.Ergashev, B.O.To‘rayev, S.Otamuradov, J.Ya.Yaxshilikov, A.Muxtorov, N.E.Muhammadiyev kabi o‘ndan ortiq olimlar tomonidan milliy g‘oya va mafkuraning nazariy, amaliy qismlari, kelib chiqish tarixi, jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, bunyodkor va vayronkor g‘oyalarni o‘rtasidagi kurash, globallashtirish jarayonida kechayotgan mafkuraviy kurash, milliy mafkuraviy xavfsizlikni ta‘minlash borasida yozgan kitoblari, ilmiy-amaliy ishlanmalarini kiritish mumkin.

“Jamiyatning g‘oyaviy-mafkuraviy hayoti o‘z ichiga: mafkuraviy vaziyat, mafkuraviy maqsad, mafkuraviy siyosat, mafkuraviy tajovuz, mafkuraviy xavfsizlik, mafkuraviy tolerantlik, g‘oyaviy bo‘shliq, g‘oyaviy ziddiyat, g‘oyaviy qaramlik, g‘oyaviy parokandalik, g‘oyaviy zaiflik, g‘oyaviy va mafkuraviy tarbiya, mafkuraviy maydon, mafkuraviy poligon, mafkuraviy immunitet, mafkuraviy profilaktika kabilarni jamiyat hayotida kechayotgan barcha g‘oyaviy va mafkuraviy jarayonlarni, ularning tur va shakllarini o‘z ichiga qamrab oladi. Bu esa uning ko‘p qirrali makro va mikro sohalaridan tashkil topganligini ko‘rsatadi”.

Muhokama va natijalar. Odamlarning ongu tafakkuri, dunyoqarashini o‘zgartirish, ma‘naviy saviyasini yuksaltirish haqida ko‘p gapiramiz. Lekin bu borada eng oddiy va ayni paytda eng ta‘sirchan vosita - bu kitob emasmi? Men shunga aminmanki, kitobsiz taraqqiyotga, yuksak ma‘naviyatga erishib bo‘lmaydi. Kitob o‘qimagan odamlarning ham, millatning ham kelajagi yo‘q. Albatta, hozirgi vaqtda axborot-kommunikatsiya sohasi shiddat bilan rivojlanmoqda. Televideniye, radio, internet, kompyuter,

mobil telefon kundalik hayotimizdan chuqur joy olmoqda. Biz ana shu imkoniyatlardan samarali foydalanib, mamlakatimizda yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Ta'lim-tarbiya muassasalari, organ va tashkilotlar, mehnat jamoalarida shu masala bo'yicha turli tanlov, festival va aksiyalar, kitob bayramlarini tashkil etishimiz kerak. Mavjud axborot-resurs markazlarini boyitish, kutubxonalar yo'q joylarda ularni tashkil etishimiz lozim. Ota-bobolarimizdan qolgan yaxshi an'analarni davom ettirib, navoiyxonlik, boburxonlik, mashrabxonlik kechalari o'tkazsak, kerak bo'lsa, badiiy asrlarni televideniye orqali o'qitishni yo'lga qo'ysak maqsadga muvofiq. Eng muhimi, farzandlarimizni yoshlik chog'idan kitobga mehr qo'yish, mustaqil fikr yuritish, murakkab hayotiy vaziyatlarda to'g'ri javob topish ko'nikmasini shakllantirish, buning uchun tegishli tashkiliy ishlarni amalga oshirishimiz dardor, – degan edi.

2017 yil 13 sentyabrda —Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida qaror qabul qildi. Mazkur qarorda aholining kitob mutolaasini oshirish, yoshlarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha quyidagi ustuvor yo'nalishlar va ularni amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi belgilab berildi. Bular: xalqimiz, avvalo, yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy, badiiy-estetik talablariga javob beradigan kitoblarni yuksak sifat bilan chop etish; joylarga, ta'lim muassasalariga vaqtida va maqbul narxlarda yetkazib berish; milliy va jahon adabiyotining eng sara namunalarini tarjima qilish; farzandlarimizda bolalikdan boshlab kitob, jumladan, elektron kitob o'qish ko'nikmasini shakllantirish asosida aholining mutolaasini madaniyatini yuksaltirish maqsadida: ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan kitoblarni, ayniqsa, bolalarga mo'ljallangan adabiyotlarni chop etishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash; adabiy-badiiy, o'quv-uslubiy, ilmiy-nazariy, ilmiy-ommabop va ko'rgazmali adabiyotlarni chop etish va tarqatish tizimini takomillashtirish, ixtisoslashtirilgan kitob do'konlari faoliyatini rivojlantirish kitob tarqatish tizimini yanada rivojlantirish va kitob mahsulotlarining narxini shakllantirish va sotish bo'yicha aniq mexanizmlarni ishlab chiqish choralarini belgilash; ta'lim muassasalari axborot-resurs markazlarining kutubxona fondlari, kutubxonalar, tashkilot va muassasalarning ma'naviyat xonalari o'quv-uslubiy, texnik adabiyotlar, adabiy-badiiy, ma'rifiy va ilmiy-ommabop kitoblar bilan boyitish; mazmunan sayoz, milliy ma'naviyat va qadriyatlarimizga, axloq me'yorlariga mos kelmaydigan, yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan adabiyotlarni tayyorlash, bosib chiqarish va tarqatishning oldini olish choralarini ko'rish; kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishga doir targ'ibot ishlarini tizimli va samarali tashkil etish va bu borada kitobxonlar, kutubxonachi va targ'ibotchilar o'rtasida —Eng kitobxon maktab,

—Eng kitobxon mahalla, —Eng kitobxon oila, —Eng faol kutubxonachi kabi ko'rik-tanlovlarning saralash va respublika bosqichlarini yuqori saviyada o'tkazishni yo'lga qo'yish kabi vazifalarni amalga bajarishdan iborat.

Yoshlarni milliy g'oya va mafkura ruhida tarbiyalashda, ularning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda yoshlarning kitobxonlik madaniyati deb iqtidorli shaxslar, olimlar jamoasi tomonidan tabiat, jamiyat, insonning axloqiy va estetik olamini teran o'rganish asosida yozilgan ilmiy-texnikaviy, siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, axloqiy va estetik adabiyotlarni uzluksiz tarzda o'qib borish, ularni mantiqan tahlil qilish, o'ziga tegishli xulosalar chiqarib olish, ilhomlantirish, zaqlantirish xususiyatlariga ega bo'lgan zaruriy kitoblarni o'qish asosida o'zining qanday millat vakillarining farzandi ekanligini anglashga qaratilgan tizimli amaliy xatti-harakatlarga aytiladi. Yoshlarning kitobxonlik madaniyati shakllantirish va rivojlantirish chora-tadbirlar jumlasiga quyidagilar kiradi: avlodlardan ajdodlarga o'tib kelayotgan chuqur hayotiy mazmunga ega bo'lgan kitoblarni topish, ayniqsa mafkuraviy parokandalikning, g'oyaviy mutaassiblikning oldini olish va buzg'unchi g'oyalarga zarba beruvchi kitoblarni muntazam ravishda o'qib borish; hozirgi kunda yozilgan ilmiy-texnikaviy kitoblarni o'qib, ulardan amaliyotda foydalanish rejalarini tuzish; ijtimoiy-iqtisodiy hayotga oid kitoblarni o'qitish, shu asosda o'zi yashayotgan mahalla, tuman, viloyat mamlakatdagi ma'naviy-mafkuraviy vaziyatga baho berish; siyosiy-huquqiy adabiyotlarni o'qitish zaminida jahonda yuz berayotgan siyosiy voqealarning mag'zini chaqish, huquqshunoslik va qonun ijodkorligida yuz berayotgan o'zgarishlardan tezlikda xabardor bo'lishini ta'minlash; badiiy, axloqiy va estetik adabiyotlarni o'qish asosida, har bir yoshning qalbida adolat va ona-Vatanga bo'lgan his-tuyg'usini o'stirish; o'rganish lozim deb topilgan kitoblar asosida aholi, ayniqsa tarbiyasi og'ir bo'lgan yoshlar o'rtasida kitobxonlik kechalarini o'tkazish ishlarini tashkil etish; saviyasi past, milliy g'oya va mafkuramizga zid bo'lgan kitoblarning aholi orasida tarqalib ketmasligining oldini olish va shu kabilar kiradi. Demak, kitob o'qish odamning aqliy salohiyatini rivojlantirib, jamiyatda yuz berayotgan mafkuraviy jarayonlar ichidan oqini oqqa, qorasini-qoraga ajratish imkonini beradi va shu asosda yoshlarning mafkuraviy immunitetini shakllantirish va rivojlantirish lozim.

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, kitob – bu ilm sarchashmasi, ma'naviyat xazinasidir. Kitob o'qimagan odamda axloqiylik va go'zallikni, adolatni his etib shavq-zavq bilan yashashdan darak ham bo'lmaydi. Ayniqsa, xalqni bunyodkorlik yo'lida ahloqiy-ma'naviy, estetik jihatdan tarbiyalash maqsadida yozilgan kitoblarni nashr qildirishga to'sqinlik qilgan mansabdor shaxs – ma'naviy jihatdan ojiz, ko'rlik va karlik balosiga yo'liqqan odamdir, olimu-fozillarning qarg'ishiga uchragan kimsadir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020 yil 24 yanvar.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan–milliy yuksalish sari. 4-jild. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2020. – B.35.
3. Mirziyoyev Sh.M. Toshkent barchamiz uchun onadek ulug' va mo'tabardir. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. (2017) – T.: «O'zbekiston» NMIU.– B.453.
4. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va obod, demokratik jamiyatni barchamiz birgalikda barpo etamiz. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. (2017).1-jild. – T.: «O'zbekiston» NMIU– B.147.
5. Mirziyoyev Sh.M. Oltin vodiy durdonasi // Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. (2017) – T.: «O'zbekiston» NMIU. – B.44.
6. Yaxshilikov J.Y., Muhammadiyev N.E. Milliy g'oya-taraqqiyot strategiyasi(2018) -T.:Fan. -B. 82.
7. Nazarov Q. G'oyalar falsafasi. (2017) - T.:Akademiya. - B.135.
8. Yaxshilikov J.Y., Muhammadiyev N.E. Milliy g'oya va mafkura. (2015) - T.:Fan. -B. 78.

UDK:372.8

Madina XUDOYOROVA,

O'zbekiston Respublikasi Oila va xotin qizlar davlat qo'mitasi huzuridagi "Oila va Gender" ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti

E-mail: madina@mail.ru

DSc, dotsent I.Siddiqov taqrizi asosida

THE INFLUENCE OF THE EDUCATIONAL PROCESS ON THE FORMATION OF IDEAS ABOUT FAMILY HAPPINESS IN ADOLESCENT AND ADULT PERIOD

Annotation

In this article, the influence of education on the formation of ideas about family environment and family happiness is revealed in connection with other factors. Also, ideas about family happiness are manifested differently in different age periods, especially in adolescence and adulthood. Attention is focused on being.

Key words: Family, family happiness, education, parents, family environment, educational environment, imagination, psychological well-being, subjective well-being.

ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О СЕМЕЙНОМ СЧАСТЬЕ В ПОДРОСТКОВОМ И ВЗРОСЛОМ ПЕРИОДЕ

Аннотация

В данной статье раскрывается влияние образования на формирование представлений о семейном окружении и семейном счастье в связи с другими окружающими факторами. Также представления о семейном счастье проявляются по-разному в разные возрастные периоды, особенно в подростковом и взрослом возрасте.

Ключевые слова: Семья, семейное счастье, образование, родители, семейная среда, образовательная среда, воображение, психологическое благополучие, субъективное благополучие.

O'SPIRINLIK VA YETUKLIK DAVRIDAGI SHAXSLARDA OILAVIY BAXT HAQIDAGI TASAVURLARNING SHAKLLANISHIGA TA'LIM JARAYONINING TA'SIRI

Annotatsiya

Ushbu maqolada oilaviy muhit, oilaviy baxt haqida tassavurlar shakllanish jarayoniga ta'lim-tarbiyaning ta'siri atroflicha boshqa omillar bilan bog'liq holda ochib berilgan. Hamda oilaviy baxt haqidagi tasavvurlar turli yosh davrlarida, xususan o'spirinlik va yetuklik davrida turlicha namoyon bo'lishiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Oila, oilaviy baxt, ta'lim-tarbiya, ota-ona, oilaviy muhit, ta'lim muhiti, tasavvur, psixologik farovonlik, sub'ektiv farovonlik.

Kirish. Oila inson hayotining asosiy poydevori sifatida ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishning eng muhim omili hisoblanadi. Har bir shaxsning oilaviy baxt haqidagi qarashlari va tasavvurlari ularning kelajakdagi hayotiy qarorlarini belgilab beradi. O'spirinlik va yetuklik davrlari shaxsning ijtimoiy, psixologik va ma'naviy rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda oila, baxt va mas'uliyat tushunchalari shakllanib, ongli tarzda anglab yetiladi.

Ta'lim jarayoni esa bu davrda shaxsning oilaviy qadriyatlar va ma'naviy-axloqiy tamoyillarini shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Maqsadli pedagogik ta'sir orqali o'spirin va yoshlarning oilaviy hayotga ijobiy munosabati, mas'uliyat va o'zaro hurmat hissi rivojlantirilishi mumkin. Ushbu maqolada oilaviy baxt tushunchasining shakllanishiga ta'lim jarayonining ta'siri, pedagogik yondashuvlar va psixologik omillar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu jarayonda o'qituvchilar, ota-onalar va boshqa ijtimoiy institutlarning o'zini ham yoritib beriladi.

Maqolaning dolzarbligi o'spirinlik va yetuklik davrida shakllangan oilaviy baxt haqidagi tasavvurlarning shaxsning kelajakdagi hayotiga va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liqdir. Bu mavzu bo'yicha tadqiqotlar o'spirin va yoshlarni oilaga tayyorlashning yangi pedagogik strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bizga ma'lumki, oila a'zolarining o'zaro bir-birlari bilan iliq munosabatlari ham oilaviy baxtga hamda ta'lim-tarbiya jarayonlariga sezilarli ta'sir qiladi. e'tiborga olinadi. Uning sub ko'rsatkichlari quyidagilar: oilaviy tinchlik xotirjamlik, oilada quvonch ko'rsatkichi, bo'sh vaqtga ega bo'lish, qarindosh urug'ga qo'ni qo'shnilar bilan o'zaro munosabatlar, atrof muhitdagi shart-sharoitlar, oilaviy xavfsizlik. Hayotdan qoniqishning 4 ta turi mavjud: lazzatlanish, erishilgan yutuqlardan, oilaviy va ish

hayotidan mamnunlik. Mazkur indikator so'rovnomma usulida aniqlanadi. Baxtli oila masalalari bilan shug'ullangan yetakchi sotsiolog va psixolog olimlar uning 11 ta eng muhim shart-sharoitlari mavjudligini aniqlaganlar: 1-Er-xotinning o'zaro bir-birini tushunishi, 2-Alohida uy-joyning mavjudligi, 3-Moddiy jihatdan yaxshi ta'minlanganlik, 4-Farzandlar, 5-Nikoh mustaqamligiga ishonch, 6-Oilada bo'sh vaqtni qiziqarli o'tkazish, 7-O'ziga yoqqan ish bilan ta'minlanganlik, 8-Ma'lumotning mosligi, 9-Ish joyining qulayligi, 10-Yaxshi do'stlarning mavjudligi, 11-Er-xotinning erkinligi

Ularning tadqiqot tahlillariga ko'ra, qaysi bir oilada ana shunday imkoniyatlar mavjud bo'lsa, u oilani baxtli oila deyish mumkin, uning a'zolari esa baxtiyor va farovon turmush kechirayotganliklaridan darak beradi. Yana shu narsa ma'lum bo'ldiki, oilada baxtli va farovon turmush vujudga kelishi uchun yuqorida keltirilgan shart-sharoitlar o'z ahamiyatiga ko'ra er bilan xotin uchun bir xil emas.

Masalan, "er-xotinning bir-birini tushunishi", «alohida uy-joyning mavjudligi», «moddiy yaxshi ta'minlanganlik», «farzandlar» va «qiziqarli ish» ahamiyatiga ko'ra, erda boshqacha, xotinda esa boshqacha baholangan. Er birinchi va ikkinchi o'ringa «alohida uy-joy bilan ta'minlanganlik» va «moddiy yaxshi ta'minlanganlik»ni, keyin boshqalarini qo'ysa, xotin esa birinchi va ikkinchi o'ringa «er-xotinning o'zaro bir-birini tushunish», «farzandlar» va so'ngra esa «alohida uy-joy», «moddiy yaxshi ta'minlanganlik» hamda «qiziqarli ish»ni qo'yadi. Bundan ko'rinib turibdiki, baxtli va farovon oila mazmunini eng muhim tomoni hayot va faoliyatning zarur shart-sharoitlari, bolalar oila ittifoqi barqarorligining muhim mazmun-mohiyatini tashkil etadi.

Ma'lumki shaxs qadriyatlarini uning ma'naviy olamining asosiy mazmunini ifodalaydi. Ko'p jihatdan ular shaxsning

ijtimoiy munosabatlarning turli sohalari va ijtimoiy hodisalarni ichki ruhiy anglashi natijasi hisoblanadi.

Shubhasiz, qadriyatlarini shakllantirish muammosi shaxsiy ma'nolar darajasi, ularning o'zgarishi va o'zaro ta'sirga kirishishiga esa shaxs rivojlanish jarayoni sifatida qaraladi.

Asosiy qism. Barchamizga ma'lumki, qadriyatlar ikki sinfga bo'linadi: 1-terminal – maqsad tanlovi mezonlari va unga erishish usullari, 2-instrumental – xulq-atvor standartlari, mezonlari. Shuning uchun qadriyatlar – obyektga xos xossalarni emas, aynan, insonlar o'zlarining dunyoga bo'lgan munosabatlarini, keyinchalik o'z oilasiga bo'lgan munosabatlarini quradigan hamda o'z xatti-harakatlarini baholaydigan mezonlardir.

Inson dunyoni, o'zini, oilasini qadriyatlar prizmasi orqali anglaydi, ijtimoiy olam esa, tabiiyki, ijtimoiy qadriyatlar prizmasi orqali o'rganiladi. Ular turli darajada bo'lishi mumkin: global – yaxshilik, go'zallik, baxtlik, erk va h.k., shuningdek, kundalik turmushimizga yaqin- yaxshi oila, farovonlik, baxtli oila, farzandlar va h.k., har bir konkret odamda jamiyat, madaniyat qadriyatlarini o'z qadriyatlarini bilan mutanosiblashtirish muammosi mavjud.

Qadriyatlarini ijtimoiy etnik olamni bilish jarayoniga uyg'unlashtirish insonning butun ijtimoiylashuvi davomida boradi, biroq ma'lum sharoitlarda ya'ni oila qurishda, oilaviy munosabatlarni shakllantirishda qadriyatlarining ushbu jarayondagi ahamiyati ancha sezilarli bo'ladi. Bu hol qadriyatlar o'zgarishga duchor bo'lganda yaqqol namoyon bo'ladi. Ular barqaror ekan, yangi axborot qadriyatga oid mazmunga ega kategoriya tarkibini "saqlab qolish" va "tasdiqlash" jihatidan saralanadi va talqin qilinadi, ya'ni, yangi axborotdan "eski tasavvurlarni" "to'g'rilash" maqsadida foydalanilmaydi. Biz o'z

mulohazalarimizda ixtiloflarga yo'liqmaslik uchun bunday axborotdan oddiygina qilib voz kechib qo'ya qolamiz.

V.P.Tugarinov "qadriyat" va "baho" tushunchalarini bir biridan farqlash zarurligini uqtiradi. Qadriyat real yoki orzudagi hodisa (bor narsa yoki ideal) dir, baho esa shu hodisaga munosabatni bildiradi. U yoki bu hodisani qadriyatlariga mansub hisoblash, uni qadriyatlariga qo'shish yoki qo'shmaslik ana shu munosabatga, ijobiy yoki salbiy bahoga bog'liq.

Xulosa. Demak inson o'z oilasini qadriyat sifatida qabul qilgandagina uni ijobiy baholaydi, qiyinchiliklarda undan voz kechmaydi, balki yechimini izlaydi va har bir yechim barqarorlik, mamnunlik hissi bilan asoslanadi. Qadriyatlarining hayotdagi o'rni va ahamiyati baholash tufayli belgilanadi. Baholash esa insonlarning ehtiyojlari, manfaatlari, maqsadlari, qiziqishlaridan kelib chiqadi. Ma'lumki, jamiyat a'zolarining ehtiyojlari, manfaatlari, maqsadlari xilma xil bo'lib, ko'pincha ular bir biriga zid kelishi mumkin. Oiladagi baxtlik hissi esa oila a'zolarining ehtiyojlari, manfaatlari, maqsadlarining mutanosibligi bilan bevosita bog'liqdir. Psixologiya fanida qadriyatlariga inson uchun u yoki bu hodisalarni baholashda lozim mavhum muddaolar sifatida qaraladi. Oilada qadriyatlar esa shaxs va oila a'zolarining ijtimoiy xulq-atvorini idora qilish mexanizmlaridandir, biroq ular bevosita ta'sir ko'rsatmay, qadriyatlar tizimidagi shaxs dispozitsiyalarining umumiy tarkibini muhim mexanizmi sifatida namoyon bo'la oladi. Mazkur indikator oila a'zolarining subyektiv baxtni his qilish darajasini ko'rsatib beradi. U bir necha ko'rinishda aniqlanishi mumkin, so'rovnomada 1-10 gacha bo'lgan shkalada o'z baxtlik darajasini belgilashni taklif etish orqali yoki tabaqalashgan ko'rinishga ega bo'lgan bir necha savollarni berib aniqlanishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. - 3-е изд. - СПб: Питер, 2015. - 384 с. 58-14.
2. Ефремов А.Ю. Деятельность человека, отрицательно влияющая на состояние природы и окружающей среды / А.Ю. Ефремов, А.Н. Меркулова // Научные исследования: от теории к практике. – 2015. – Т. 2. – №2 (3). – С. 422–424.
3. Васильева Н.У. Молодая семья: проблемы и перспективы социальной поддержки / Н.У. Васильева // Теоретические и методологические вопросы социально-гуманитарных наук 119, Вестник ВЭГУ № 4 (48) 2016. - С.119–124.
4. Голод С. И. Стабильность семьи: социальный и демографический аспекты. - Л.: Наука, 1984. - 136 с. 11. Гришина Н. В. Психология конфликта. 2-е изд. - СПб. Питер, 2012. - 544 с: ил. - (Серия «Мастера психологии»).

Shaxlo XUDOYQULOVA,
O‘zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti dotsenti, PhD
E-mail: xudoyqulova@mail.ru

DSc, professor U.Xodjamqulov taqrizi asosida

СОВРЕМЕННЫЕ ШКОЛЫ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ (ГЛОБАЛЬНЫЙ АСПЕКТ)

Аннотация

В данной статье рассматриваются различные теоретические подходы к формированию нравственных взглядов, в частности, анализируются педагогические практики в глобальном и региональном масштабе. Теоретические школы нравственного воспитания, такие как гуманистическая теория, теория когнитивного развития и социализации, изучены на примере стран Востока и Запада. Особое внимание уделено подходам к нравственному воспитанию в США, Европе и странах Азии, их роли и практике в образовательном процессе. Также обсуждается место концепции «Совершенного человека» в образовательной системе Узбекистана, а также подходы, основанные на национальных и общечеловеческих ценностях.

Ключевые слова: Нравственное воспитание, нравственные взгляды, гуманистическая теория, когнитивное развитие, социализация, Character Education, социальное и эмоциональное обучение, образование на основе ценностей, концепция «Совершенного человека».

MODERN SCHOOLS AIMED AT FORMING MORAL VIEWS (GLOBAL ASPECT)

Annotation

This article explores various theoretical approaches to the formation of moral views, focusing on an analysis of pedagogical practices at both global and regional levels. Theoretical schools of moral education, including humanistic theory, cognitive development theory, and socialization theory, are examined through the examples of Eastern and Western countries. Special attention is given to approaches to moral education in the USA, Europe, and Asian countries, their role, and practices within the educational process. Additionally, the role of Uzbekistan's "Perfect Human Concept" in the educational system and value-based approaches grounded in national and universal values are discussed.

Key words: Moral education, moral views, humanistic theory, cognitive development, socialization, Character Education, Social and Emotional Learning, value-based education, Perfect Human Concept.

AXLOQIY QARASHLARNI SHAKLLANTIRISHGA QARATILGAN ZAMONAVIY MAKTABLAR (GLOBAL ASPEKT)

Аннотация

Mazkur maqolada axloqiy qarashlarni shakllantirishga oid turli nazariy yondashuvlar, xususan, global va mintaqaviy miqyosdagi pedagogik tajribalar tahlil qilingan. Axloqiy tarbiyaning nazariy maktablari, ya'ni insonparvarlik, kognitiv rivojlanish va sotsializatsiya nazariyalari sharq va g'arb mamlakatlari misolida o'rganilgan. AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida axloqiy tarbiyaga bo'lgan yondashuvlar, ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va amaliyoti keng yoritilgan. Shu bilan birga, O'zbekistondagi "Komil inson konsepsiyasi"ning ta'lim tizimidagi o'rni hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Axloqiy tarbiya, axloqiy qarashlar, insonparvarlik nazariyasi, kognitiv rivojlanish, sotsializatsiya, Character Education, Social and Emotional Learning, qadriyatlarga asoslangan ta'lim, Komil inson konsepsiyasi.

Kirish. Axloqiy qarashlarni shakllantirishga oid nazariy maktablar shaxsning ma'naviy rivojlanishiga turli yondashuvlarni taklif etadi. Insonparvarlik nazariyasi shaxsning qadr-qimmatini hurmat qilishga va shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lsa, kognitiv rivojlanish nazariyasi shaxsning aqliy rivojlanishiga muvofiq axloqiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantirishni yoqlaydi. Sotsializatsiya nazariyasi esa shaxsning axloqiy qarashlarini jamiyat normalari bilan uyg'unlashtirib, uning ijtimoiy javobgarligini mustahkamlashga qaratilgan. Bu nazariy yondashuvlar pedagogik jarayonda axloqiy qarashlarni shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qilib, shaxsning barkamol shaxs sifatida rivojlanishiga turtki beradi.

Axloqiy qarashlarni shakllantirishga oid nazariy yondashuvlar turli mamlakatlarda o'ziga xos va madaniy xususiyatlarga asoslangan tarzda amalga oshiriladi. AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida axloqiy tarbiyani shakllantirish yo'llari turli xil bo'lib, ularning har biri ta'lim-tarbiya tizimidagi qadriyatlarga va o'ziga xosliklarga tayanadi.

AQShda axloqiy qarashlarni shakllantirishda "Character Education" (xarakter tarbiyasi) va "Social and Emotional Learning" (SEL, ijtimoiy-emotsional ta'lim) kabi yondashuvlar markaziy o'rin tutadi. Bu nazariy yondashuvlar har bir o'quvchida insoniy qadriyatlarni rivojlantirishga va ijtimoiy munosabatlarda mas'uliyatli, insonparvar shaxslarni tarbiyalashga qaratilgan.

Character Education (Xarakter tarbiyasi). Character Education yondashuvi AQSh ta'lim tizimida axloqiy qadriyatlarni shakllantirish uchun qo'llaniladigan asosiy nazariy yondashuvlardan biri bo'lib, u o'quvchilarda xulq-atvor me'yorlari, mas'uliyat va shaxsiy javobgarlik tuyg'usini shakllantirishga qaratilgan. Character Education konsepsiyasiga ko'ra, har bir inson faqat bilim olish bilan cheklanmay, balki jamiyatning faol va mas'uliyatli a'zosi sifatida rivojlanishi kerak. Shu maqsadda Character Education o'quvchilarda axloqiy qadriyatlarni, jumladan, adolat, halollik, mehri-muhabbat, ishonch, hamjihatlik va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga e'tibor qaratadi.

Character Education AQShning turli shtatlarida turli shaklda amalga oshiriladi. Masalan, maktablarda "Character Counts!" va "Values in Action" kabi dasturlar joriy etilib, o'quvchilarga qadriyatlar va mas'uliyatli xulq-atvor tushuntiriladi. Bu dasturlar doirasida o'quvchilar adolatli qaror qabul qilish, turli murakkab vaziyatlarda axloqiy jihatdan to'g'ri yo'l tutish va jamoat manfaatlariga xizmat qilish ko'nikmalarini o'zlashtiradilar.

Character Education konsepsiyasiga ko'ra, axloqiy tarbiya faqatgina nazariy bilimlar bilan cheklanmay, balki amaliy usullar bilan boyitilishi kerak. O'qituvchilar shaxsiy namuna sifatida o'quvchilarga axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni ko'rsatishga, ularga ahamiyatli va samarali usullar orqali shaxsiy mas'uliyat va insonparvarlik tushunchalarini singdirishga

intiladilar. Mazkur yondashuv yoshlarni jamiyat oldidagi javobgarlikni his qilishga, turli vaziyatlarda adolatli va xolis bo'lishga undaydi.

Social and Emotional Learning (SEL) (Ijtimoiy va emotsional ta'lim. Social and Emotional Learning (SEL), ya'ni ijtimoiy va emotsional ta'lim, o'quvchilarda ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan nazariy yondashuv bo'lib, Character Education bilan bir qatorda AQShda keng qo'llaniladi. SEL yondashuvi asosida o'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish, muvaffaqiyatli ijtimoiy munosabatlar o'rnatish, ijobiy qarorlar qabul qilish kabi ko'nikmalarni shakllantirish yotadi. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning) tashkiloti SEL modelini ishlab chiqqan bo'lib, u o'quvchilarning jamiyatdagi roli va ularning o'zini anglashini rivojlantirishga qaratilgan.

SEL yondashuviga ko'ra, har bir o'quvchi emotsional barqarorlikka ega bo'lishi va muvaffaqiyatli muloqot qilish ko'nikmalarini egallashi kerak. Mazkur yondashuvning tamoyillaridan biri — o'quvchilarga o'z tuyg'ularini boshqarishni o'rgatishdir. Bunday yondashuv o'quvchilarning turli ijtimoiy vaziyatlarda, jumladan, nizolarni hal qilish, turli nuqtai nazarlarni tushunish va inobatga olishda samarali bo'lishini ta'minlaydi. SEL modelini qo'llash natijasida o'quvchilar emotsional va ijtimoiy jihatdan barqaror bo'lib, o'z xulq-atvorini nazorat qilish, boshqalarning his-tuyg'ularini inobatga olish va insoniy munosabatlarni saqlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Character Education va Social and Emotional Learning yondashuvlarining o'zaro ta'siri. Character Education va Social and Emotional Learning yondashuvlari bir-biriga mos keladigan nazariy yo'nalishlar bo'lib, ularning maqsadi yoshlarda insoniy qadriyatlarini shakllantirish va jamiyatda axloqiy yetuklikka erishishdir. Character Education ko'proq shaxsiy xulq-atvorga, insoniy mas'uliyatlarga e'tibor qaratadi, SEL esa shaxsning emotsional barqarorligi va ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlashga qaratilgan. Bu ikki yondashuv o'quvchilarni to'laqonli ma'naviy va axloqiy rivojlantirishni ta'minlaydi.

Bu yondashuvlar AQSh ta'lim tizimida maktabdagi umumiy axloqiy muhitni yaratishga yordam beradi. Character Education va SEL dasturlari maktablarda o'quvchilar o'rtasida hurmat, mas'uliyat va ijtimoiy anglashuvni rivojlantirishda samarali ta'sir ko'rsatadi. AQShda amalga oshiriladigan Character Education va SEL dasturlari yoshlarda nafaqat shaxsiy mas'uliyatni, balki jamoaviy mas'uliyatni ham shakllantirib, ularni ijtimoiy jihatdan barqaror va mas'uliyatli shaxslar qilib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Yevropa mamlakatlarida axloqiy tarbiyaning asosiy nazariy tamoyillari va metodlari yosh avlodni ma'naviy-axloqiy yetuklikka, ijtimoiy burchni anglashga va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan yondashishga yo'naltirilgan. Yevropada axloqiy tarbiyaning asosiy nazariy tamoyillari qadriyatlarga asoslangan ta'lim (values-based education) va o'qituvchining shaxsiy namuna sifatidagi roldan iborat.

Qadriyatlarga asoslangan ta'lim (Values-Based Education). Yevropada axloqiy tarbiyada qadriyatlarga asoslangan ta'lim muhim o'rin tutadi. Qadriyatlarga asoslangan ta'lim konsepsiyasida yoshlarga adolat, hurmat, mas'uliyat, hamjihatlik va insonparvarlik kabi umuminsoniy qadriyatlarining ahamiyati tushuntiriladi. Yevropada ko'pgina mamlakatlarda ta'lim tizimi o'quvchilarni o'zaro munosabatlarda va jamiyatda bu qadriyatlarga amal qilishga o'rgatadi.

Buyuk Britaniyada qadriyatlarga asoslangan ta'lim dasturi keng qo'llanib, u har bir maktabda axloqiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, maktablarda har bir oyda aniq bir qadriyat (masalan, mehr, hurmat, adolat) tanlanib, o'sha oy davomida o'quvchilarga shu qadriyat tushuntiriladi va turli amaliyotlar orqali ushbu qadriyat hayotga tatbiq etiladi. Qadriyatlarini o'zlashtirish orqali o'quvchilarda insoniy munosabatlar va ijtimoiy munosabatlarda mas'uliyatli bo'lish tuyg'usi rivojlanadi.

Qadriyatlarga asoslangan ta'limning yana bir namoyonchisi Germaniya bo'lib, bu yerda ta'lim tizimi yoshlarning ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishiga katta e'tibor beradi. Germaniyadagi qadriyatlar asosidagi ta'lim maqsadi yoshlarda umuminsoniy qadriyatlar, adolat va tenglik kabi

qadriyatlarini shakllantirishdan iborat. Germaniya maktablarida yoshlarga insonparvarlik va hurmat tuyg'ulariga ega bo'lgan shaxslar bo'lib yetishishga yordam beradigan maxsus dasturlar qo'llanadi.

O'qituvchining shaxsiy namuna sifatidagi roli (The role of the teacher as a personal model). Yevropa mamlakatlarida axloqiy tarbiyada o'qituvchining shaxsiy namunasi juda muhim sanaladi. O'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchilar uchun axloqiy me'yorlarning amaliyotdagi ko'rsatmasi sifatida qaraladi. Pedagogik jarayonda o'qituvchining shaxsiy xulq-atvori, u yordamida yoshlarga yetuklik, mas'uliyat va insoniylik tuyg'ularini tarbiyalashda eng muhim omil hisoblanadi.

Fransiyada o'qituvchining shaxsiy namunasiga katta ahamiyat beriladi. Fransiya ta'lim tizimida axloqiy tarbiya orqali yoshlarda fuqarolik javobgarligi va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni shakllantirish maqsad qilingan. Fransiyada o'qituvchilar o'zlari amal qilayotgan qadriyatlarining ahamiyatini tushuntirish bilan birga, o'z xulq-atvorlari bilan o'quvchilar uchun namuna bo'lishlari kerak.

Shvesiyada ham o'qituvchining shaxsiy namunasi tarbiya jarayonining asosiy tamoyillaridan biri sanaladi. Shvesiya ta'lim tizimida o'qituvchilar o'quvchilar bilan ishlayotganda ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish, turli nuqtai nazarlarga achiqlik va xolislik kabi qadriyatlarini namoyish qiladilar. Bunday yondashuv yoshlarni jamiyatdagi barcha insonlarga nisbatan insoniy va adolatli munosabatda bo'lishga yo'naltiradi.

Qadriyatlarga asoslangan ta'lim va o'qituvchining namunasi o'rtasidagi o'zaro aloqa. Yevropa mamlakatlarida qadriyatlarga asoslangan ta'lim va o'qituvchining shaxsiy namunasi o'zaro bir-birini to'ldirib turadi. Qadriyatlarga asoslangan ta'lim yoshlarning ma'naviy rivojlanishini, insonparvarlikni va umuminsoniy qadriyatlarini o'zlashtirishni maqsad qiladi. Bu jarayonda o'qituvchining shaxsiy namunasi o'quvchilarga qadriyatlarini amaliyotda ko'rsatishda muhimdir, chunki o'quvchilar nazariy bilimdan ko'ra amaliyotdan ko'proq ta'sirlanadilar.

Bu yondashuvlar Yevropada axloqiy tarbiyaning ijobiy samarasini oshirib, o'quvchilarni faqat bilim olishga emas, balki insonparvarlik va mas'uliyatlikka ham yo'naltirishga xizmat qiladi. Yevropa mamlakatlarida axloqiy tarbiya maktabdagi faoliyat va o'qituvchining namunasi orqali yoshlarni barkamol shaxs bo'lib kamolga yetkazishni nazarda tutadi.

Osiyo davlatlarida axloqiy qarashlarni shakllantirishda an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy yondashuvlar birgalikda qo'llanib, yoshlarni ijtimoiy mas'uliyatli, ma'naviy yetuk shaxslar qilib tarbiyalash maqsad qilingan. Ayniqsa, Yaponiya, Janubiy Koreya va Xitoy kabi davlatlarda milliy an'analar va umuminsoniy qadriyatlar asosida yoshlarga axloqiy tarbiya berishning o'ziga xos usullari rivojlangan.

Yaponiyada axloqiy qarashlarni shakllantirish. Yaponiya ta'lim tizimida axloqiy tarbiya juda muhim o'rin tutadi. Bu davlatda axloqiy qarashlarni shakllantirish jarayonida an'anaviy qadriyatlar va insoniy munosabatlar ko'p ahamiyatga ega. Yaponiyadagi axloqiy ta'lim konsepsiyasi asosida fuqarolik burchini anglash, jamoaviy hamjihatlik va mas'uliyat tuyg'ularini rivojlantirish yotadi. Yapon ta'lim tizimida axloq alohida fan sifatida o'rgatilib, u «dotoku» (道徳) nomini oladi va bolalarda insonparvarlik, mehr, hurmat, o'z-o'zini nazorat qilish kabi sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Yaponiyadagi axloqiy ta'limning asosiy tamoyillaridan biri "Katta va kichiklarga hurmat" (Omoiyari) konsepsiyasidir. Bu konsepsiyaga ko'ra, har bir inson jamiyatning muhim bir qismi bo'lib, u o'z harakatlari va qarorlari bilan jamoat manfaatlariga foydali bo'lishi kerak. Yapon muhandis-pedagoglardan biri, Toru Nakamura, yozadi: "Yapon ta'lim tizimi jamoat manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan yuqori qo'yishga asoslangan". Shu orqali o'quvchilarda boshqalarning ehtiyojlariga e'tibor berish, hamjihatlik va ijtimoiy burchni anglash tuyg'ulari rivojlantiriladi.

Janubiy Koreyada axloqiy qarashlarni shakllantirish. Janubiy Koreya ta'lim tizimida axloqiy qarashlarni shakllantirish Konfutsiylik qadriyatlariga tayangan holda amalga oshiriladi. Konfutsiy ta'limoti Janubiy Koreyada juda katta ta'sirga ega bo'lib, unga ko'ra, inson axloqiy jihatdan mustahkam,

o'z burchini anglagan va jamoat manfaatlariga sodiq shaxs bo'lishi kerak. Koreya ta'lim muassasalarida axloqiy tarbiya Konfutsiyning hurmat, halollik, jamoaviy burch va oilaviy munosabatlar tamoyillari asosida rivojlantiriladi.

Janubiy Koreya ta'lim muassasalarida o'quvchilarga hurmat va javobgarlik asosida axloqiy ta'lim beriladi. Bu mamlakatda "Insonparvarlik va jamoaviy manfaatlar" (Inhwa) konsepsiyasiga asoslangan bo'lib, unda o'quvchilar jamoada ishlash, katta va kichiklarni hurmat qilish, atrofda qilish hurmat

bilan munosabatda bo'lishni o'rganadilar. Shu bilan birga, o'quvchilar o'z fuqarolik mas'uliyatini anglashga yo'naltiriladi va bu ularni jamiyatning barqaror a'zosi bo'lishga undaydi.

O'zbekistonda axloqiy qarashlarni shakllantirish milliy qadriyatlarga tayangan holda, zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirilgan. Axloqiy tarbiya O'zbekiston ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, yoshlarda ma'naviy yetuklik, jamiyat oldidagi mas'uliyat, adolat va insonparvarlik kabi asosiy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR

1. Lickona T., *Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility*, New York: Bantam Books, 1991. – P. 56.
2. Шер А. Шарк фалсафаси ва экзистенциячилик. «Соғлом авлод учун» журнали. 1999, 1-сон.
3. CASEL, *What is SEL? Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning*. Chicago: CASEL, 2020. – P. 4.
4. Hawkes N., *From My Heart: Transforming Lives through Values*, Carmarthen: Independent Thinking Press, 2013. – P. 78.
5. Fischer N., *Wertebildung in der Schule: Konzepte und Erfahrungen aus Deutschland*, Weinheim: Beltz, 2015. – S. 45.
6. Meirieu P., *L'école, mode d'emploi: Des méthodes pour apprendre*, Paris: ESF Éditeur, 2001. – P. 102.
7. Накамура Т., *Образовательная система Японии: традиции и инновации*, Москва: Издательство Московского университета, 2009. – С. 64.
8. Kim Y.S., *Education in South Korea: Tradition, Modernity, and Transformation*, Seoul: Seoul National University Press, 2010. – P. 112.
9. Li J., *Confucianism and Moral Education in China*, Beijing: Peking University Press, 2012. – P. 88.
10. Гофуров А., *Маънавий етуклик сари*, Тошкент: Ўқитувчи, 2005. – Б. 112
11. Зиямухамедов О. Ёшларни комиллик руҳида тарбиялашнинг ретороспектив асослари // Таълим ва жамият. 2019, №5. – Б. 54.
12. Ясперс К. *Философская вера //Смысл и назначение истории*. Москва. Политиздат. 1991.

Lobar XUJANOVA,
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: xujanovabar9@gmail.com

PhD, dotsent M.Boltayeva taqrizi asosida

CHARACTERISTICS OF DIDACTIC COMPETENCE OF FUTURE HISTORY TEACHERS

Annotation

This article addresses the issues of developing didactic competence among future history teachers. It highlights the essence of didactic competence, its key components, and strategies for enhancement. The significance of modern educational technologies, practical sessions, training programs, and integrative approaches in fostering teachers' professional skills is emphasized. Developing didactic competence is evaluated as a critical factor in improving the professional readiness of future educators.

Key words: Didactic competence, history teacher, pedagogical technologies, interactive methods, integrative approach, practical sessions, educational effectiveness.

ХАРАКТЕРИСТИКА ДИДАКТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы развития дидактической компетентности будущих учителей истории. Раскрываются содержание дидактической компетентности, ее основные составляющие и пути развития. Также подчеркивается значение современных образовательных технологий, практических занятий, тренингов и интеграционного подхода в формировании профессиональных компетенций педагогов. Развитие дидактической компетентности оценивается как важный фактор повышения уровня профессиональной подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: Дидактическая компетентность, учитель истории, педагогические технологии, интерактивные методы, интеграционный подход, практические занятия, эффективность обучения.

BO'LAJAK TARIX O'QITUVCHILARINING DIDAKTIK KOMPETENTLIGI XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak tarix o'qituvchilarining didaktik kompetentligini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Didaktik kompetentlikning mazmuni, uning asosiy tarkibiy qismlari va rivojlantirish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy ta'lim texnologiyalarining ahamiyati, amaliy mashg'ulotlar, treninglar va integratsion yondashuvning o'qituvchi kompetentligiga ta'siri ko'rib chiqilgan. Didaktik kompetentlikni rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishda muhim omil sifatida baholangan.

Kalit so'zlar: Didaktik kompetentlik, tarix o'qituvchisi, pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, integratsion yondashuv, amaliy mashg'ulotlar, ta'lim samaradorligi.

Kirish. Bugungi globalizatsiya va axborot texnologiyalari rivojlanishi sharoitida ta'lim jarayonida o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yilayotgan talablar tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, tarix kabi gumanitar fanlarni o'qitishda bo'lajak pedagoglarning nafaqat keng qamrovli bilimga ega bo'lishi, balki zamonaviy didaktik yondashuvlarni o'zlashtirgan holda o'quv jarayonini tashkil eta olishi dolzarb vazifa hisoblanadi. O'quvchilarda tarixiy voqealar mohiyatini tushunish, tahlil qilish va kelajak uchun xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish uchun o'qituvchining didaktik kompetentligi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Didaktik kompetentlik – bu o'qituvchining o'quv jarayonini samarali boshqarish, maqsadli o'rgatish usullarini tanlash va o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda bilim berish qobiliyatidir. Mazkur kompetentlikning shakllanishi, ayniqsa, bo'lajak tarix o'qituvchilari uchun dolzarb ahamiyatga ega, chunki tarix fanini o'qitish orqali nafaqat bilim beriladi, balki o'quvchilarda tarixiy tafakkur, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi qadriyatlar shakllantiriladi.

Ushbu maqolada bo'lajak tarix o'qituvchilarining didaktik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu kompetentlikning mohiyati, uni rivojlantirish usullari hamda samarali ta'lim jarayonini tashkil etish uchun zarur bo'lgan metodik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Didaktik kompetentlik tushunchasi. Didaktik kompetentlik o'qituvchining ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quv materiallarini tizimli ravishda yetkazish, o'quvchilarning faol o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish va ular bilan samarali muloqot o'rnatish olish qobiliyatlarini ifodalaydi. Bu tushuncha zamonaviy ta'lim jarayonida

o'qituvchining kasbiy mahoratini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Didaktik kompetentlik quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

Bilim mazmunini tizimli yetkazish qobiliyati Didaktik kompetentlikning asosiy mohiyati o'quv dasturi doirasidagi bilimlarni o'quvchilarga izchil, mantiqiy va sodda shaklda tushuntirishdan iboratdir. Bu o'qituvchining ilmiy bilim va didaktik mahoratni birlashtira olishiga bog'liq.

Metodik yondashuvlarni tanlash va qo'llash O'qituvchi turli metod va texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llay olish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Masalan, interaktiv metodlar, muammoli ta'lim usullari yoki ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish didaktik kompetentlikning muhim tarkibiy qismlaridir.

O'quv jarayonini boshqarish va monitoring qilish Didaktik kompetentlik o'qituvchining ta'lim jarayonida o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, baholash va ularning individual ehtiyojlariga mos ravishda yondasha olish qobiliyatini ham qamrab oladi.

O'quvchilarning bilim olishiga bo'lgan qiziqishini oshirish Samarali o'qitish faqatgina bilim berish bilan cheklanmasligi kerak; u o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish, tahlil qilish va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishi kerak. Didaktik kompetentlik bu jarayonlarni samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

Raqamli va interaktiv vositalardan foydalanish Bugungi kunda didaktik kompetentlik o'qituvchining zamonaviy raqamli vositalar va ta'lim platformalaridan foydalana olish ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi. Masalan, tarix darslarida

taqdimotlar, interaktiv xaritalar va tarixiy manbalarni o'qitishda ishlating o'quvchilarning bilim olish jarayonini samaraliroq qiladi.

Didaktik kompetentlik nafaqat o'quv jarayonini tashkil etish, balki o'qituvchining shaxsiy va kasbiy sifatleri bilan ham chambarchas bog'liq. Bu tushuncha o'qituvchining bilim, ko'nikma, tajriba va pedagogik mahoratining bir butunligini ifodalaydi. Shu bois, bo'lajak tarix o'qituvchilari uchun didaktik kompetentlikni shakllantirish ularning professional rivojlanishida asosiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Didaktik kompetentlikni rivojlantirish yo'llari.

Bo'lajak o'qituvchilarning didaktik kompetentligini rivojlantirish uchun tizimli yondashuv va maxsus pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Quyida bu jarayonni samarali tashkil etishning asosiy yo'llari keltiriladi:

Amaliy mashg'ulotlar orqali bo'lajak o'qituvchilar nazariy bilimlarini real pedagogik vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Pedagogik amaliyot: O'quv muassasalarida pedagogik amaliyot o'tkazish orqali o'quvchilar bilan ishlash bo'yicha tajriba orttirish imkoniyati yaratiladi.

Dars tahlili va qayta aloqa: Amaliy darslar tahlili asosida bo'lajak o'qituvchilarga konstruktiv tavsiyalar berish.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish didaktik kompetentlikni oshirishning samarali yo'llaridan biridir.

Interaktiv usullar: "Klaster", "Muammoli ta'lim", "Baliq skeleti" kabi metodlarni o'rganish va qo'llash.

Raqamli vositalar: Ta'lim platformalari, interaktiv doskalar va simulyatsiya vositalarini dars jarayonida qo'llashni o'rgatish.

Gamifikatsiya: Tarixiy mavzularni o'qitishda o'yin elementlarini joriy etish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish.

Didaktik resurslarni yaratish bo'lajak o'qituvchilarning dars mazmunini aniq va tizimli yetkazish qobiliyatini rivojlantiradi.

Metodik qo'llanmalar: Har bir mavzu bo'yicha metodik qo'llanmalar tayyorlashni o'rgatish.

Vizual materiallar: Xaritalar, diagrammalar va tarixiy voqealarni yorituvchi infografikalar yaratish.

Case-study usuli: Tarixiy voqealarni o'quvchilar bilan birgalikda tahlil qilish uchun maxsus vaziyatlar ishlab chiqish.

Maxsus seminar va treninglar bo'lajak o'qituvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini boyitadi.

Pedagogik treninglar: Ta'lim jarayonini samarali boshqarish bo'yicha treninglar.

Kasbiy rivojlanish bo'yicha seminarlar: Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va metodlari haqida bilim berish.

O'zaro tajriba almashish: Tajribali o'qituvchilar va yangi pedagoglar o'rtasida seminarlar tashkil etish.

Bo'lajak o'qituvchilarga o'z ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratish zarur.

Masofaviy ta'lim platformalari: O'zbek va xalqaro ta'lim platformalarida kurslar va onlayn treninglarda ishtirok etish.

Adabiyotlar bilan ishlash: Didaktik kompetentlikni oshiruvchi ilmiy va badiiy adabiyotlarni o'rganish.

Portfolio yaratish: Darslarni rejalashtirish, o'tkazish va baholash bo'yicha shaxsiy portfolio tuzish.

Didaktik kompetentlikni rivojlantirishda refleksiya muhim ahamiyatga ega.

Dars tahlili: Har bir darsning o'tkazilishi va natijalarini tahlil qilish.

Qayta aloqa: Talabalar va o'qituvchilar tomonidan qayta aloqa olib, ularni inobatga olgan holda ish usullarini takomillashtirish.

O'z-o'zini baholash: Bo'lajak o'qituvchilarning o'z kompetentlik darajasini mustaqil ravishda baholashi uchun maxsus mezonlarni ishlab chiqish.

Tarix fanini boshqa fanlar bilan bog'lab o'rgatish orqali didaktik kompetentlikni yanada rivojlantirish mumkin.

Interfanga asoslangan yondashuv: Tarixni geografiya, adabiyot va falsafa bilan bog'lab o'qitish.

Amaliy misollarni o'rganish: Tarixiy voqealarning zamonaviy hayotga ta'sirini tahlil qilish.

Xulosa. Didaktik kompetentlikni rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilar uchun kasbiy tayyorgarlikning ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu yo'llar orqali ular nafaqat bilimga ega bo'lgan mutaxassis, balki zamonaviy ta'lim talablariga javob beruvchi yuqori malakali pedagog sifatida shakllanadi. Mazkur yo'nalishdagi doimiy izlanishlar va innovatsion yondashuvlar ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Абдурахманова А., "Педагогик компетентликнинг назарий асослари", Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 2019.
2. Дьяченко В.К., "Интерактивные методы обучения в образовательном процессе", Москва: Просвещение, 2018.
3. Хошимов Ш., "Таълим технологиялари асослари", Тошкент: Шарқ нашриёти, 2020.
4. Biggs, J., & Tang, C. "Teaching for Quality Learning at University," Open University Press, 2011.
5. Ш.Нарзуллаева, "Инновацион таълим усуллари ва уларнинг педагогик жараёнга таъсири", Тошкент, 2022.
6. Mishra, P., & Koehler, M. J. "Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge," Teachers College Record, 2006.
7. Савельев А.Н., "Основы педагогического мастерства", Москва: Академия, 2019.
8. Baharuddin, F., "Integrating Digital Tools in Teaching History," Journal of Educational Technology, 2020.

Sherali CHORSHANBIYEV,
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi
Email: finaledition2@mail.ru

Qarshi davlat universiteti professori, p.f.d. R.Shodiyev taqrizi asosida

BO'LAJAK MUHANDISLARNI EKOLOGIK XAVFSIZLIK TA'LIMIGA O'RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI
Annotatsiya

Maqolada xavfsizlik mohiyatining umumiy tushunchasi, obyektning va subyektning xavf ostida bo'lmagan, uning mustaqilligi, yaxlitligi hamda ishonchligi saqlanib qolgan holatini ifodalovchi muayyan ta'rifni shakllantirish uchun asos bo'lishi mumkinligi asoslangan. Shuningdek, xavfsizlik, har qanday tizimning ishonchligi sifatida, xavfsizlik tizimining eng zaif bo'g'inining ishonchligi bilan belgilanishi, uslubiy jihatdan tizimning o'zi uning komponentlari holatini aniqlash va ularning eng zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradigan vositalari haqida juda aniq tushunchaga ega bo'lish juda muhimligi asoslangan.

Kalit so'zlar: Mutaxassislik talabalari, ekologik ta'lim, geobiofizik, ilmiy-texnik adabiyot.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ ТЕХНИКЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
Аннотация

В статье обосновано, что общее понятие сущности безопасности может служить основанием для формирования конкретного определения, выражающего состояние объекта и субъекта, не находящихся под угрозой исчезновения, при сохранении его независимости, целостности и надежности.

Также безопасность, как надежность любой системы, определяется надежностью самого слабого звена системы безопасности, на чем методологически основывается тот факт, что очень важно иметь достаточно четкое представление о самой системе как о средствах, позволяющих определить состояние ее компонентов и выявить их наиболее слабые стороны.

Ключевые слова: Студенты специальности, экологическое образование, геобioфизика, научно-техническая литература.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR TRAINING FUTURE ENGINEERS IN ENVIRONMENTAL SAFETY EDUCATION
Annotation

The article is based on the fact that the general concept of the essence of security can be the basis for the formation of a certain definition that represents the state of the object and the subject that is not at risk, in which its independence, integrity and reliability are preserved. It is also based on the fact that security, as the reliability of any system, is determined by the reliability of the weakest link in the security system, stylistically it is very important to have a very clear understanding of the means by which the system itself allows you to determine the state of its components and identify their weakest points.

Key words: Specialist students, environmental education, geobiophysics, scientific and technical literature.

Kirish. Hozirgi vaqtda, afsuski, ilmiy-texnik adabiyotlarda va alohida hujjatlarda xavfsizlik mohiyatining umumiy tushunchasiga hali erishilmagan. Shubhasiz, bu fikrlar obyektning (subyektning) xavf ostida bo'lmagan, uning mustaqilligi, yaxlitligi va ishonchligi saqlanib qolgan holatini ifodalovchi muayyan ta'rifni shakllantirish uchun asos bo'lishi mumkin. Shuning uchun xavfsizlik, har qanday tizimning ishonchligi sifatida, xavfsizlik tizimining eng zaif bo'g'inining ishonchligi bilan belgilanishi kerak, shuning uchun uslubiy jihatdan tizimning o'zi, shuningdek, uning komponentlari holatini aniqlash va ularning eng zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradigan vositalari haqida juda aniq tushunchaga ega bo'lish juda muhimdir. Shu sababli mazkur muammoni ilmiy va amaliy jihatdan ishlab chiqish, umuman xavfsizlik tushunchalarining mohiyatini tushunish zarurati tug'iladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xavfsizlik masalalari bilan shug'ullanuvchi ko'plab mahalliy tadqiqotchilar va ilmiy-amaliy xodimlar L.I.Abalkin, V.A.Akimov, A.V.Vozjenkov, O.A.Grunin, V.I.Izmalkov, V.L.Tambovsev hamda boshqalar xavfsizlikning ayrim turlarini aniqlashning ko'plab mezonlarini belgilaydilar. Masalan, O.A.Grunin tabiiy, texnik va ijtimoiy destruktiv kuchlarning ta'sirini baholab, xavfsizlikning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadi:

geobiofizik – ham inson jamiyatini, ham ishlab chiqarish va texnologiyani tabiiy omillarning zararli ta'siridan himoya qilishni ta'minlashga mo'ljallangan;

texnologik – odamlar va tabiatni zamonaviy texnik tizimlardan atom elektr stansiyalari, xavfli kimyoviy ishlab chiqarish, xavfli texnologiyalar va boshq.) kelib chiqadigan xavf-xatarlardan himoya qilishni ta'minlash uchun mo'ljallangan;

jamoat (ijtimoiy) – jamiyatning o'zida yuzaga keladigan va unga xos ijtimoiy qarama-qarshiliklardan kelib chiqadigan xavf va tahdidlardan himoya qilishni ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi vaqtda xalqaro hamjamiyatning oliy manfaatlari, ya'ni insoniyat sivilizatsiyasining omon qolish manfaatlari xalqaro va harbiy-siyosiy munosabatlarning barcha subyektlari maqsadlariga javob beradigan xalqaro xavfsizlik tizimlarini global va mintaqaviy shakllantirish zarurligini taqozo etmoqda.

Xalqaro xavfsizlik - bu har bir mamlakat milliy xavfsizligining tashqi tarkibiy qismi kafolatlangan, xalqaro va mintaqaviy ziddiyatlarni hal qilish jarayonida urushlar va harbiy mojarolar tahdidi amalda bartaraf etilgan xalqaro va harbiy-siyosiy munosabatlar holatidir [1].

Har bir davlatning tashqi va ichki siyosiy faoliyatining yo'nalishi mamlakatning obyektiv ravishda mavjud bo'lgan milliy manfaatlari, bu manfaatlariga tahdidlar va bu tahdidlarga qarshi turish zarurati bilan bog'liq. Ushbu uchlikning o'zaro bog'liqligi va o'zaro shartlanganligi manfaatlar, tahdidlar, qarshi kurash - milliy xavfsizlikning poydevori bo'lib, u haqiqiy va potensial tahdidlar sharoitida mamlakat milliy manfaatlarini himoya qilish holati sifatida tushuniladi.

Xalqaro va milliy xavfsizlikni ta'minlash uchun tahdid turi, ijtimoiy hayot sohalari va inson faoliyati sohasiga, xavf manbasiga qarab, ofatlar, favqulodda vaziyatlar va baxtsiz hodisalarni tahlil qilishda, shuningdek, tabiiy ofatlarni bartaraf etishda xavfsizlikning quyidagi turlari ajratiladi: tabiiy, texnogen va antropogen xavfsizlik.

Mohiyati bo'yicha xavfsizlik turlari ajratiladi. Xavfsizlikning barcha turlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq,

shuning uchun, masalan, milliy xavfsizlikni ta'minlashni faqat destruktiv ijtimoiy kuchlar ta'siridan himoya qilish bilan cheklab bo'lmaydi, balki texnik, tabiiy, ijtimoiy-siyosiy omillar ham hisobga olinishi lozim[2].

Tahlil va natijalar. Hozirgi vaqtda iqtisodiy ko'rsatkichlarga ekologik komponentni kiritish katta ahamiyatga ega, chunki tizimli kompleks ekologik ko'rsatkichlarning yo'qligi iqtisodiy qarorlar qabul qilishda ekologik omillarga kam e'tibor berilishining sabablaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mamlakatimiz iqtisodiyotining ijobiy rivojlanishi omillaridan biri – uzluksiz ekologik va iqtisodiy ta'lim orqali inson ongini ekologizatsiyalash, shuningdek, uning xavfsizligini ta'minlashning yaxlit, maqsadli tizimini ishlab chiqish hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatning iqtisodiy nazariyasida iqtisodiy xavfsizlik muammolari tez-tez ko'rib chiqila boshlandi, G'arb davlatlarining boshqaruv tuzilmalari amaliyoti esa ushbu konsepsiyani juda keng talqin qilish imkonini beradi. Milliy xavfsizlik konsepsiyasining tushuncha-toifa apparatiga ko'ra, "iqtisodiy xavfsizlik – bu xalq (davlat orqali) suveren, tashqaridan aralashishsiz va bosimsiz o'z iqtisodiy rivojlanish yo'llari va shakllarini belgilashi mumkin bo'lgan holatdir[3].

Bizning fikrimizcha, iqtisodiy xavfsizlik – bu jamiyatning real iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish, uning iqtisodiy mustaqilligi va barqaror-izchil rivojlanishini ta'minlash, jahon iqtisodiyotida teng mavqega ega bo'lish, ichki va tashqi tahdidlardan ishonchli himoya qilish, oldindan aytib bo'lmaydigan va oldindan prognoz qilish qiyin bo'lgan omillarning ta'siridan ishonchli himoya qilish imkonini beradigan xalq xo'jaligi kompleksining holatidir.

Iqtisodiy xavfsizlik, umumiy xavfsizlik tuzilmasida bo'lgani kabi, quyidagi darajalarga bo'linadi: xalqaro global va mintaqaviy, milliy, mahalliy mamlakat ichidagi mintaqaviy yoki tarmoq va shaxsiy.

Bugungi kunda mavjud voqelik shundan iboratki, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilmasdan ekologik muammolarni hal qilishning iloji yo'q. Har qanday davlatning ekologik-iqtisodiy tizimi tabiiy muhitga, mehnat vositalari va tabiatdan foydalanish usullariga mos bo'lishi, ishlab chiqarishi esa uning sharoitiga mos bo'lishi kerak. Bizning fikrimizcha, murakkab tabiiy, texnogen va antropogen hodisalarni salbiy jarayonlarni o'rganish va tavsiflashda hamda bir nechta (bir vaqtning o'zida oshib borayotgan) tahdidlar xavfini baholashda yangi birlashtirilgan tushunchani – ekologik-iqtisodiy xavfsizlikni joriy etish kerak.

Ekologik-iqtisodiy xavfsizlik deganda har qanday omil yoki jarayonning inson, shaxs, jamiyat va davlat jismoniy va ma'naviy salomatligi holatiga zararli ta'sirini cheklash yoki bartaraf etishga erishiladigan bir qator shartlar tushunilishi kerak. Ekologik-iqtisodiy xavfsizlik ma'lum bir o'zaro bog'liqlikda, o'zaro shartlanganlikda, makon va zamonda sodir bo'ladigan komponentlar va ularni bog'lab turgan jarayonlar majmuidan iborat.

Boshqacha qilib aytganda, ushbu konsepsiya hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash masalalarida ekologik to'g'ri qarorlarni shakllantirishga ekologik qonunlarning ta'sir qilish mexanizmlari haqida umumiy tushunchani kengaytirish imkonini beradi.

Ekologik-iqtisodiy xavfsizlik sohasida bilimlarning darajasini oshirish uchun inon va tabiat birligi, ekologik etika va madaniyat, shaxs yaxlitligi va uning dunyoqarashi tamoyillariga tayanadigan yangi integrativ modellarni ishlab chiqish va tadbir etish lozim. Bu borada ijtimoiy-ekologik-iqtisodiy muammolar tadqiqotlari katta ahamiyat kasb etadi, bu esa yong'inga qarshi kurash va ekologik-iqtisodiy xavfsizlik sohasi mutaxassislarining kasbiy faoliyati chegaralarini sezilarli kengaytirish, ularga xos bo'lgan asosiy kompetensiyalarni yangicha tushunishni shakllantirish imkonini beradi.

Huquqiy davlatni shakllantirish va jamiyatning siyosiy tizimini qayta qurish muammolari mamlakatning xavfsizlik konsepsiyalarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi, bunda mazkur muammolar sifat jihatidan sozlanishin lozim bo'lgan ta'lim tizimi muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda o'tish davri iqtisodiyoti sharoitida ko'plab tashkilot va korxonalarining xo'jalik faoliyati keng mustaqillikka erishdi, ammo bu ekologik-iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga tubdan yangi yondashuvlarni

shakllantirish zaruratini tug'dirdi va ekologik-iqtisodiy maftalarni himoya qilishning butun tizimini tubdan o'zgartirishni talab qiladi.

Hozirgi vaqtda zamonaviy iqtisodchilar fanlararo va integrativ yondashuvga asoslangan ekologik-iqtisodiy muammolarni o'rganishga ko'proq e'tibor bera boshladilar. Agar ilgari tadqiqotlar siyosiy iqtisod faqat tabiiy obyektlardan foydalanish, ularni muhofaza qilish va ko'paytirish bilan bog'liq ishlab chiqarish munosabatlarini o'rganishi kerakligi bilan chegaralangan bo'lsa, bugungi kunda bu masala yanada kengroq va chuqurroq qo'yilmoqda.

Yong'in va ekologik-iqtisodiy xavfsizlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalalari ustuvor ahamiyatga ega bo'layotgan sharoitda ijtimoiy rivojlanishning ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-madaniy omillarining o'zaro ta'sirini har tomonlama tahlil qilish, ularning chuqur jarayonlarini tadqiq qilish va shu asosda yong'inga qarshi kurash va ekologik-iqtisodiy barqarorlashtirish strategiyasining nazariy va amaliy tamoyillarini ishlab chiqish zarurati tug'iladi.

Bugungi kunda mavjud bo'lgan o'ziga xos ekologik-iqtisodiy tayyorgarlik bo'lajak mutaxassislarga ularning butun hayoti davomida zarur bo'ladigan fan, madaniyat va texnikaning zamonaviy rivojlanishiga mos keladigan shakl va hajmdagi zarur bilimlarni bermaydi. Ekologik-iqtisodiy tayyorgarlik zamonaviy va ko'p bosqichli ta'limni qurishning asosiy tarkibiy qismlaridan biriga, jamiyatni isloh qilishning asosiy dastagiga, axloqiy asosga hamda insonlar amaliy faoliyatining turli masalalarining yechimiga aylanishi zarur.

O'quv jarayonida tahsil oluvchilarning bilish faolligiga, ularda inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning chuqurligiga kirib borishga intilishiga urg'u berilmaydi, ilmiy izlanish asosiy ko'nikmalari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tanqidiy vaziyatlarni baholash va tahlil qilish ko'nikmalari singdirilmaydi.

Ijtimoiy boshqaruv masalalari bo'yicha olingan statistik ma'lumotlarga ko'ra, xalq xo'jaligining turli tarmoqlaridagi zamonaviy mutaxassislarining aksariyatining tayanch ta'limi ularning kasbiy faoliyatiga mos kelmaydi.

Hozirgi vaqtda Davlat ta'lim standarti ixtisoslashgan texnik ta'lim muassasalari oldiga bo'lajak mutaxassisning kasbiy kompetensiyasi masalalariga ko'proq e'tibor berish qat'iy vazifasini qo'yimoqda. Ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning jadal rivojlanishi, mamlakatdagi ekologik-iqtisodiy vaziyatning yomonlashuvi, demografik beqarorlik va boshqa bir qator hayotiy muhim omillar yuqori malakali va raqobatbardosh mutaxassislarga bo'lgan o'tkir ehtiyojni keltirib chiqardi.

Zamonaviy yuqori malakali mutaxassis o'zida yuqori sifatli kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy va ma'naviy fazilatlarini mujassamlashtirgan bo'lishi, odamlarni boshqarish va ularni boshlab borish qobiliyatiga ega bo'lishi, malakali bo'lishi va kasbiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qila olishi kerak. Bizning fikrimizcha, har bir insonning ekologik-iqtisodiy tayyorgarligi tizimi ilgarilanma xarakterga bo'lishi va kerakli ta'limga erishishning bir necha darajalarini o'z ichiga olishi kerak: birinchi (tayanch) daraja oilada hamda maktabgacha va maktab ta'lim muassasalarida egallanishi; ikkinchi daraja – kasb-hunar muassasalarida (o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalari) tayyorlash; uchinchi daraja – oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim (malaka oshirish institutlari va fakultetlari va maorif (nafaqada bo'lganlar, ishsizlar, malaka oshirish tizimiga kirmaydigan sohalardagi ishchilar va mutaxassislar) o'z ichiga oladi.

Zamonaviy sivilizatsiyaning bugungi mavjud muammolari murakkabligiga qaramay, keyingi yillarda xavfsizlik sohasida ekologik-iqtisodiy tayyorgarlik tizimini yaratish uchun mamlakatimizda va xorijda ma'lum tajriba to'plangan va yetarli intellektual salohiyat mavjud. Bir qator ta'lim muassasalarida o'quv fanlarining tabiiy, umumkasbiy va maxsus sikliga xavfsizlik masalalari mazmuni kiritildi, turli yo'nalishlarda, jumladan, xavfsizlik sohasida ekologik-iqtisodiy kadrlar tayyorlash bo'yicha mustaqil kurslar ishlab chiqilmoqda, aholi va xalq xo'jaligi obyektlari xavfsizligini ta'minlash sohasida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ekologik-iqtisodiy xavfsizlik sohasida tayyorgarlikning strategik muammosi bo'lib insoniyat jamiyati ongini, uning tabiatga

bo'lgan munosabatini utilitar-iste'molchidan oqilona-tejamkorlikka o'zgartirish zarurati hisoblanadi.

Ekologik-iqtisodiy xavfsizlik sohasida mutaxassis tayyorlash maqsadi bo'lib quyidagi kasbiy faoliyat sohasida mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan bo'lajak mutaxassislarda asosiy va tayanch bilimlarni shakllantirish hisoblanadi:

aholi va xalq xo'jaligining tegishli sanoat obyektlarining ekologik-iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash masalalarini tartibga solish sohasida;

aholi va xo'jalik subyektlarining xavfsizligini ta'minlash hamda ekologik-iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarning oldini olish sohasida;

ekologik-iqtisodiy monitoring sohasida va hok.

Shuni qayd etishimiz kerakki, bugungi kunda maxsus kasb-hunar ta'limi tizimi ushbu ijtimoiy buyurtmani bajarishga tayyor emas, garchi u inson va jamiyatning mamlakatning ekologik-iqtisodiy va ma'naviy rivojlanish istiqbollarini tubdan belgilab beruvchi yuqori sifatli ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga yordam berishi kerak.

Ekologik-iqtisodiy xavfsizlik sohasida tayyorlash mazkur konsepsiyasining tayanch tamoyillari ta'lim mazmunining ilg'or xususiyatiga, ekologik-iqtisodiy xavfsizlik sohasidagi bitiruvchining shaxs sifatida kasbiy kompetensiyasini shakllantirishga, mutaxassisning ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirishga yo'naltirilganligiga asoslanadi.

Ixtisoslashgan oliy kasb-hunar ta'lim bitiruvchilarining ekologik-iqtisodiy tayyorgarligi tizimining asosiy vazifasi ta'lim, ilmiy va innovatsion salohiyatni rivojlantirish va ulardan faol foydalanishdan iborat bo'lib, bunda ilmiy-pedagogik jamoalarni faoliyatning ustuvor shakllariga tarkibiy qayta qurish va qayta yo'naltirish belgilangan eng muhim natijalarga erishishga yordam

beradi. Shu sababli ekologik-iqtisodiy xavfsizlik sohasida tayyorlash quyidagi asosiy maqsadlarga erishishga yordam beradi: mehnat bozorini yuqori darajadagi ekologik, madaniy va kasbiy malakaga ega bo'lgan mutaxassislar bilan to'ldirish;

ekologik-iqtisodiy va ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlash, ijtimoiy sog'lomlashtirish va mutaxassislarni ish bilan ta'minlash, funksional kompetentsizlikni bartaraf etish;

mutaxassislarning kadrlar salohiyatini xalqaro darajaga olib chiqish.

Buning uchun kasbiy-ekologik madaniyat, mutaxassisning kasbiy shakllanishi asosini tashkil etuvchi amaliy, fundamental va uslubiy bilimlarning birligini ta'minlash, shaxs va butun jamiyat ekologik-iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash masalalarini qo'yish va hal qilish yondashuvlarida keng yo'nalishni ta'minlash talab qilinadi [5].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, jamiyat ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liq holda xavfsizlik sohasida ekologik-iqtisodiy tayyorlashni yanada rivojlantirish quyidagi prinsipial vazifalarni bajarishni taqozo etadi:

federal va mintaqaviy darajada muhandislik-texnik mutaxassislarni tayyorlash tizimini davlat tomonidan samarali qo'llab-quvvatlashni yaratish;

ta'lim muassasalari faoliyatini mehnat bozori va rivojlanayotgan ishlab chiqarish ehtiyojlaridan kelib chiqib tashkil etish;

o'qitishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash, ta'lim mazmunini mutaxassisning amaliy ehtiyojlari bilan bog'lash, ta'lim mazmunini tanlash va yangi o'qitish texnologiyalaridan foydalanish jarayoniga integrativ yondashuv asosida o'qitishni muayyan kasbiy faoliyatga yaqinlashtirish orqali ekologik-iqtisodiy xavfsizlik sohasida tayyorlash samaradorligini oshirish.

ADABIYOTLAR

1. Sul'tonov R. Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari. T.: «Musiq», 2007.
2. O'zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish Davlat qo'mitasining ma'ruzalari. T.: «O'qituvchi», 2001y.
3. Shodimetov Y. Ijtimoiy ekologiyaga kirish. T.: «O'qituvchi». 1994.
4. Holmo_minov J. Ekologiya va qonun. T.: «Adolat», 2000.
5. Egamberdiyev R, Eshchonov R. Ekologiya asoslari. T.: «Zar qalam», 2004.
6. Ergashev A. Umumiy ekologiya. T.: «O'zbekiston», 2003-y.

Erkin CHO'LIYEV,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi dotsenti
E-mail: erkin@mail.ru

PhD, dotsent A.Abdumalikov taqrizi asosida

TERMS IN MATHEMATICS AND METHODS OF USING THEM

Annotation

This article examines the essence of mathematical terms and the methodology for their effective use in the educational process. Mathematical terminology plays a crucial role in ensuring students' correct understanding of topics and developing their mathematical thinking skills. The study analyzes terms from linguistic, didactic, and linguodidactic perspectives and provides practical recommendations for their application in teaching practices.

Key words: Mathematical terminology, methodology, didactics, linguodidactics, mathematical thinking, educational process.

ТЕРМИНЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В МАТЕМАТИКЕ МЕТОДОЛОГИЯ

Аннотация

В статье рассматривается сущность математических терминов и методика их эффективного использования в учебном процессе. Математические термины играют важную роль в правильном понимании темы учащимися и формировании их математического мышления. Проведен анализ терминов с точки зрения лингвистики, дидактики и лингводидактики, а также даны практические рекомендации по их применению в образовательной деятельности.

Ключевые слова: Математические термины, методика, дидактика, лингводидактика, математическое мышление, учебный процесс.

MATEMATIKA FANIDAGI TERMINLAR VA ULARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada matematika fanida qo'llaniladigan terminlarning mohiyati va ulardan foydalanishning samarali metodikasi o'rganilgan. Matematika terminlari o'quvchilarning mavzuni to'g'ri tushunishi va matematik fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Maqolada terminlarning tilshunoslik, didaktika va lingvodidaktika jihatlarini tahlil qilinib, o'quv jarayonida ulardan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Matematika terminlari, metodika, didaktika, lingvodidaktika, matematik fikrlash, o'quv jarayoni.

Kirish. Ta'lim-tarbiya – ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan, ya'ni xalq ma'naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omildir.

Ta'limga, jumladan, matematika ta'limiga ham o'ziga xos talablarni qo'yilmoqdi. Bunday talablardan biri va eng asosiysi o'quvchilarning matematik madaniyatini shakllantirishdan iboratdir.

O'quvchining matematika bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalari uning matematik madaniyatini tashkil etadi. Matematik madaniyatni shakllantirishdagi asosiy omillardan biri – bu matematik tilni o'zlashtirishdir [1].

Ma'lumki, matematik terminlar, simvollar, belgilashlar matematik tilni asosini tashkil qiladi. Tabiiy til kabi matematik til ham bir kishi egallagan matematik bilimni boshqaga aniq va qisqa holda tushuntirib yetkazishga imkon beradi. Buning uchun matematik til elementlarining bir qiymatli aniqlangan va ixcham bo'lishiga erishish talab etiladi.

Matematik tilni muvaffaqiyatli egallash matematik madaniyatning tarkib topishida yetarli omillardan biri, deb aytish mumkin. O'quvchilarning matematika bo'yicha egallagan bilim, malaka va ko'nikmalar to'plami uning matematik madaniyatini tashkil qiladi. Matematik madaniyat asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu matematika kursining mazmunini bilishdir, ya'ni [2] :

matematik tushunchalarni o'zlashtirish;

matematik tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni bilish;

qo'llanilayotgan termin, simvol, belgilashlarning

ma'nosini tushunish;

qo'llanilayotgan so'zlarning ma'nolarini tushungan holda fikrni aniq va lo'nda bayon qilish.

O'quvchilarga bilim berish – ularning ongida moddiy olamdagi narsa va hodisalar haqida tasavvurlar hosil qilish, narsa va hodisalarning mohiyatini ochib berish – tushunchalar hosil qilish, moddiy olamdagi narsa va hodisalarning qonuniyatli

bog'lanishlarini tushunishga, bularning hammasini to'g'ri va aniq so'z shaklida ifodalashga yordam berishdir.

Ushbu maqolada umumta'lim maktablari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari matematika kursida uchraydigan ayrim terminlar, simvollar, belgilashlar va ularning kelib chiqishiga doir tarixiy ma'lumotlar qarab chiqilgan va unda matematik terminlarning kelib chiqish tarixi, lug'aviy ma'nolari, ulardan foydalanish bo'yicha mulohazalar, murakkab terminlar lug'aviy ma'nosini aniqlashning ba'zi yo'llari, terminlar lug'aviy ma'nosi bilan ularga mos tushunchalarning ta'riflari orasidagi bog'lanishlar kabi ma'lumotlar o'z aksini topgan.

Elementar matematikada termin va simvollarning lug'aviy ma'nosini ochib berish va ularni kelib chiqish tarixini bilish muhim ahamiyatga ega. Ko'pgina terminlarning (masalan, bissektrisa, vertikal, diametr, diagonal, minus, perpendikulyar, perimetr, parallel, parallelepiped, teorema, nol va h.k.), shuningdek +, -, >, <, =, % va hakozi simvollarning kelib chiqishiga doir tarixiy ma'lumotlar o'quv adabiyotlarida yetarlicha bayon etilmagan. Shuning uchun o'qituvchilar dars o'tish jarayonida terminlarga yoki simvollarga oid ma'lumotlarni berishda birmuncha qiyinchiliklarga duch keladilar. Agar o'qituvchi har bir terminning lug'aviy ma'nosini aytib o'tsa, o'quv mashg'ulotlari samaradorligi yanada ortadi [3].

Matematik terminlarning kelib chiqishi bilan tanishtirishni o'quvchilarning yoshi va sinfga qarab, shu terminga mos tushunchaning rivojlanish tarixi bilan bog'lab olib borish o'quvchilarni matematika tarixi bilan tanishtirishda muhim rol o'ynaydi.

Masalan: Abszissa. Fransuzcha abscisse ←= lotincha abscissae ←= abscissal inea – kesilgan chiziq degan ma'noni bildiradi. Bu termini biz qo'llayotgan ma'noda matematikaga 1765 yilda nemis matematigi Leybnis kiritgan.

Vektor. Fransuzcha vecteur (vektor) ← lotincha vector-tashuvchi ← vehere-tashimoq, olib bormoq ← veno(vehi)-tashiyman. Bu termini birinchi marta 1853 yilda Gamilton o'zining "Kvateranonlar haqida ma'ruzalar" degan asarida qo'llagan. Vektor uning boshi deb ataluvchi nuqtani oxiri deb ataluvchi nuqtaga ko'chishini tasvirlaydi. Grassman vektorlarni lotin alfaviti bilan belgilab, ularni qora harflar bilan yozishni qo'llagan.

O'qitish jarayonida matematik til elementlarining lug'aviy ma'nosini ochib berish o'qituvchi darsni qiziqarli va

mazmunli o'tkazishiga, o'quvchilar o'quv materialini ongli o'zlashtirishlariga imkon tug'diradi.

Matematik tilning shakllanishi ko'p jihatdan undagi terminlarning shakllanishi bilan bog'liq, chunki matematik tilning asosiy elementlaridan biri matematik terminologiyadir.

Ma'lumki, termin – bu ilmiy yoki ishlab chiqarish – texnika tushunchalarining nomlari bo'lib, so'z yoki so'z birikmasidan iborat [3].

Biz quyidagi jadvalda matematikada uchraydigan ayrim terminlarning nomlari, qaysi tildan olinganligi va lug'aviy ma'nosi haqidagi ma'lumotlarni keltiramiz.

U/r	Terminning nomi	Qaysi tildan olingan	Lug'aviy ma'nosi
1.	arifmetika	gr. aritmos	son
2.	arshin	fors. arsh.	qadam
3.	bissektrisa	lot. bis (ikki) va sectrix (bo'luvchi)	teng ikkiga bo'luvchi
4.	vertikal	lot. verticalis	tik turuvchi

Matematikada matematik terminlarni o'rganishni to'g'ri tashkil qilish uchun terminlar va tushunchalarni tushuntirishga oid mavjud ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganib, ilg'or matematika o'qituvchilarining bu boradagi pedagogik ish tajribalarini kuzatib hamda yo'qorida qayd etilgan ta'lim muassasalaridagi darslarda olib borilgan kuzatishlarga asoslangan holda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq, deb o'ylaymiz [3].

Matematika fani o'qituvchilari umumta'lim maktablari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari matematika darsliklari va o'quv qo'llanmalaridagi matematik terminlarni mukammal o'rganib, ularning afzallik va kamchilik tomonlarini oldindan bilishlari;

o'qituvchi darsda har bir yangi termini to'g'ri va aniq talaffuz etishi, ma'nosini tushuntirishi, chet tillardan kiritilgan terminlarni elektron doska yoki boshqa vositalardan foydalanib yozishi va uni bir necha o'quvchiga takrorlatib, so'ngra o'quvchilarning daftarlariga yozdirishi lozim;

sinonim terminlarni tushuntirishda o'qituvchi o'quvchilarga har bir terminning afzallik tomonini ko'rsatishi va ularning matematik ma'nosini to'la aks ettiradiganlarini ajratib o'rgatishi hamda uni qo'llashda uzviylikni saqlashi kerak;

o'quvchilar ko'pincha xatoga yo'l qo'yadigan, talaffuzi qiyin terminlarning jadvalini tuzib, matematika xonasiga yoki yo'laklarning ko'rinarli joyiga «Bu terminlarni to'g'ri yozing va to'g'ri talaffuz eting!» yoki bo'lmasa, «Bu terminlarni to'g'ri yozishni va o'qishni o'rganing!» kabi sarlavha ostida o'rnatish katta ahamiyatga egadir. Matematik terminlar ona tili alfavitida yoziladi. Darsda qo'llanilgan yangi matematik terminlarning izohli lug'aviy tarjimai va ma'nosi izohlab o'tilsa, o'quvchilarda yaxshi taasurot qoldiradi. Fransuz faylasufi, matematigi R.Dekartning «So'zning ma'nosini bilib ishlatish kishini ellik foiz xato qilishdan asraydi», degan fikrini o'quvchilarga tez-tez takrorlab turish kerak bo'ladi.

Umumiyta'lim maktablari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari matematika ta'limida foydalaniladigan terminlardan yuqorida qayd etilgan qoidalar bo'yicha foydalanish uchun namunalar keltiramiz [5]:

1. Aksioma — grekcha so'zdan olingan va isbot talab qilinmaydi, degan ma'noni bildiradi.

2. "Algebra" atamasi al-Xorazmiyning "Al-jabr va al-muqobala" asaridagi "al-jabr" so'zining yevropacha talaffuzi bo'lib, o'zbek tilida tanlash, to'ldirish ma'nosini bildiradi.

3. Assotsiativlik - lotincha "assocare" so'zidan olingan va o'zbek tilida bog'lanish, birlashtirish ma'nosini anglatadi.

ADABIYOTLAR

1. A'zamov A. (Maxsus muharrir). Yosh matematik qomusiy lug'ati. – T.: Qomuslar Bosh tahririyati, 1991. – 480 b.
2. Сайтов Ё. Математика ва математиклар хақида. – Т.: "Ўқитувчи", 1992. – 136 б.
3. Мантуров О.В. ва бошқалар. Математика терминлари изоҳли луғати. – Т.: "Ўқитувчи", 1974. – 552 б.
4. Назаров Х., Остонов Қ. Математика тарихи. -Т.: "Ўқитувчи", 1996. -152 б.
5. Cho'liyev E.A., R.N.Shamshiyeva, B.M.Shodiyev. Ayrim matematik terminlar, simvollar, belgilashlar va ularning paydo bo'lish tarixi. Navoiy, 2013.-36 b.

4. Gipoteza so'zi lotinchadan olingan va faraz qilish, degan ma'noni anglatadi.

5. Gipotenuza - lotincha "hypoteinuza" so'zidan olingan bo'lib, tarang tortilgan, degan ma'noni bildiradi.

Aniqlangan ma'lumotlarga ko'ra, agar qaralayotgan termin murakkab, ya'ni tarkibli bo'lsa, u holda uning lug'aviy ma'nosi bilan o'quvchilarni tanishtirishda analitik-sintetik metodini qo'llash ma'qul [3]. Bunda quyidagi ketma-ketlikka rioya qilinadi:

qaralayotgan termini qismlarga (elementlarga) ajratish (analiz);

bu elementlarning har birining lug'aviy ma'nosini alohida-alohida topish;

har bir elementning aniqlangan lug'aviy ma'nosini bir-biri bilan birlashtirish (sintez);

qaralayotgan terminning umumiy lug'aviy ma'nosini aniqlash;

qaralayotgan terminning lug'aviy ma'nosi bilan unga mos tushuncha orasida mantiqiy bog'lanish o'rnatish.

Masalan, "gomotetiya" terminining lug'aviy ma'nosini aniqlash uchun uni homos va tethemi kabi qismlarga ajratamiz. So'ngra ularning lug'aviy ma'nosini aniqlaymiz: gr. homos - o'xshash va gr. tethemi-joylashgan. Bu so'zlarni birlashtirish yo'li bilan qaralayotgan terminning lug'aviy ma'nosi "o'xshash joylashish" ekanligini aniqlaymiz. Endi "gomotetiya" terminiga mos keluvchi tushuncha bilan bu terminning lug'aviy ma'nosi orasidagi mantiqiy bog'lanishni ifodalab beramiz. Haqiqatan ham, bizga ma'lumki, gomotetiya o'zaro gomotetik figuralar bir-biriga o'xshash bo'ladi.

Murakkab matematik terminlarning lug'aviy ma'nosini aniqlashda analitik-sintetik metodni qo'llash ko'pincha qiyinchiliklar tug'diradi. Shuni hisobga olib, biz quyida elementar matematika kursida tez-tez uchrab turadigan ayrim murakkab matematik terminlarni tashkil etuvchi elementlarga ajratib, har bir elementning lug'aviy ma'nosini keltiramiz:

antilogarifm - gr. anti-zid, qarshi va gr. logarithmos-son arifmometr - gr. arithmos-son va gr. metreo-o'lchayman arksinus - lot. arcus-yoy va lot. sinus-egrilik

Demak, elementar matematika fanini o'qitishda undagi terminlarning kelib chiqish tarixi, lug'aviy ma'nosi matematik mashg'ulotlar davomida ochob berilsa, darsning samaradorligi yanada oshadi va jozibali bo'ladi.

Vasila CHO‘LIYEVA,
Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti, DSc

DSc, professor M.Zokirov taqrizi asosida

ISSUES OF EDUCATION OF THE SELF AND SPIRITUAL PURITY IN THE PHILOSOPHICAL VIEWS OF BAHOUDDIN VALAD

Annotation

This article focuses on the issues of self-discipline (nafs training) and spiritual purity in the philosophical views of Bahouddin Valad. In his teachings, Bahouddin Valad emphasized the enrichment of the inner world, the control of nafs, and achieving perfection through spiritual purification. The article analyzes the philosophical foundations of these ideas in his works, their importance in the educational process, and their relevance to modern individuals.

Key words: Bahouddin Valad, nafs training, spiritual purity, philosophy, education, perfection.

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ САМОСТИ И ДУХОВНОЙ ЧИСТОТЫ В ФИЛОСОФСКИХ ВОЗЗРЕНИЯХ БАХУДДИНА ВАЛАДА

Аннотация

В данной статье особое внимание уделяется вопросам воспитания нафса и духовной чистоты в философских воззрениях Бахауддина Валада. В своей доктрине Бахауддин Валад выдвигал идеи обогащения внутреннего мира человека, сдерживания нафса и достижения совершенства через духовное очищение. В статье анализируются философские основы этих вопросов в его трудах, их значение в процессе воспитания и актуальность для современного человека.

Ключевые слова: Бахауддин Валад, воспитание нафса, духовная чистота, философия, воспитание, совершенство.

BAHOUDDIN VALADNING FALSAFIY QARASHLARIDA NAFS TARBIIYASI VA MA‘NAVIIY POKLIK MASALALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Bahouddin Valadning falsafiy qarashlarida nafs tarbiyasi va ma‘naviy poklik masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. Bahouddin Valad o‘z ta‘limotida insonning ichki dunyosini boyitish, nafsni jilovlash va ma‘naviy poklanish orqali barkamollikka erishish g‘oyalarini ilgari surgan. Maqolada uning asarlaridagi ushbu masalalarning falsafiy asoslari, tarbiya jarayonidagi ahamiyati va zamonaviy inson uchun dolzarbligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Bahouddin Valad, nafs tarbiyasi, ma‘naviy poklik, falsafa, tarbiya, barkamollik.

Inson o‘zida ma‘naviy va axloqiy kamolotni yuksaltirishida, komillik sari intilishida, chin insoniylik xususiyatlarini shakllantirmog‘ida tarbiyaga muhtoj bo‘lgani kabi uning nafs ham bevosita tarbiyaga muhtojdir. Sharq falsafasida nafs tarbiyasi va ma‘naviy poklik masalasiga inson ruhiy kamolotining asosiy mezonlaridan biri sifatida qaraladi. Buyuk allomalarimiz va mutasavvif olimlarimiz ham o‘zlarining ta‘limotlarida nafsning hoyu-havaslariga berilmaslik, uning quliga aylanib qolmaslik singari salbiy illatlardan saqlanmoqlik masalalariga alohida to‘xtalib o‘tishgan. Xususan, islom dini ta‘limotida ham inson kamoloti va saodati borasida so‘z ketar ekan, bunda nafs pokligi bilan bog‘liq ko‘rsatmalarga katta ahamiyat qaratiladi. Qur‘oni Karimning “Fajr” surasi, 27-oyatida shunday marhamat qilinadi: “Ey xotirjam nafs! Robbingga sen Undan rozi bo‘lgan holda qayt”! Yusuf surasining 53-oyatida “Chunki nafs-agar Parvardigorimning o‘zi rahm qilmasa – albatta barcha yomonliklarga buyuruvchi” deyilsa, Tag‘obun surasining 16-oyatida esa “...kimki o‘z nafsining baxilligidan saqlana olsa, bas, aynan o‘shalar najot topuvchilardir”, deyiladi. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.)dan quyidagi hadis keltiriladi: “Dushmanlaring ichida eng ashaddiy dushman-o‘z nafsingdir”. Buyuk Sharq mutafakkirlaridan Bahouddin Valad nafs xususida so‘z yuritarkan, shunday yozadi: “Morbozni baribir ilon o‘ldiradi, chunki nafs ham ilondir, kim unga berilsa, nafs uni o‘ldiradi, sababi ilondagi muxtalif (turli) rang va naqshlar nafsda ham mavjuddir”. Solim ibn Abdulloh: “Agar najot istasang, dunyodan ro‘za tut (undan tiyil), undagi iftorliging o‘liming bo‘lsin”, - degan ekanlar. O‘zbek tilining izohli lug‘atida esa nafsqa shunday ta‘rif beriladi: “Nafs (arabcha nafs-qalb, ko‘ngil; inson; maqsad; g‘urur, mag‘rurlik)”. Demak, nafs bu to‘g‘ri tarbiya qilinsa inson ko‘nglida o‘z orzu-havaslari sari intilishga undaydigan fazilat yoki aksincha, unga kibr va ochko‘zlik to‘nini kiydirguvchi illat ham bo‘lishi mumkin. Bu esa har bir insonning o‘z axloqiy tanloviga bog‘liq bo‘lgan jarayon hisoblanadi.

So‘fiylik nazariyasiga ko‘ra, inson vujudida ikkita bir-biriga qarama-qarshi kuchlar mavjud bo‘lib, bu shaytoniy va rahmoniy kuchlardir. Ma‘naviy barkamollik sari intilgan inson o‘z tanasidagi rahmoniy kuchning g‘alabasini ta‘minlay oladigan irodaga, jur‘atga ega bo‘lmog‘i lozim. Inson tanasidagi shaytoniy kuchlar uning tabiatida paydo bo‘ladigan turli illatlarni bo‘y cho‘zishiga zamin hozirlaydi. Bunday illatlar orasida insonni insoniylik chegaralaridan chiqaradigan eng yomon odatlardan biri nafsning barcha xohish-istaklariga bo‘ysunishdir. Nafsqa qul bo‘lish natijasida inson tabiatida dastlab xudbinlik paydo bo‘ladi. Xudbinlik esa faqat o‘z manfaatini o‘ylash, har qanday yo‘l bilan bo‘lsada o‘z ehtiyojini qondirish va haromdan hazar qilmaslik kabi ko‘nikmalarni shakllantiradi. Nafsning quliga aylangan inson tekinox‘r, pastkash va axloqan tuban ahvolga tushib, natijada u sekin-astalik bilan insoniylik qiyofasini ham yo‘qota boshlaydi.

Bahouddin Valadning fikricha, insonning ma‘naviy-axloqiy qiyofasidagi insoniy xususiyatlarni shakllantiruvchi, uni nafs tuzog‘idan asrovchi asosiy kuchlardan biri bu halollikdir. Chunki halol rizq topib yashashga intilgan inson bu olamning o‘tkinchi moddiyotlariga ruju qo‘ymaydi. Hoyu-havassa berilib boylik to‘plash, o‘zining moddiy manfaatlarini yo‘lida o‘zgaga zulm qilib davlat orttirish, nafsni yo‘lida aqlu-hushidan ayrilib, hirs va ta‘maning har qanday istaklariga qul bo‘lish insonni tubanlik sari yetaklaydi. Bahouddin Valad jamiki insoniyatni o‘tkinchi dunyoning boyliklariga, riylariga qul bo‘lmay, nafs domidan yiroq bo‘lishga da‘vat etadi. Nafs xohishlariga qul bo‘lgan kishi avvalo insoniylik chegaralaridan mahrum bo‘lib, o‘zidagi mavjud introspektsiya holatidan ham mosuvo bo‘ladi. Allomaning fikricha, inson moddiy jihatdan qashshoq bo‘lsa ham, ma‘naviy tomonlama boy bo‘lmog‘i barcha narsadan afzaldir. Chunki, inson o‘zidagi aql imkoniyatlari va bilimidan foydalanib davlat orttirsada bo‘ladi, lekin boyligi orqasidan aql hamda bilimga ega bo‘lmog‘i dushvor. Mabodo aqli va bilimli inson davlatidan ayrilgudek bo‘lsa, u yana farovon yashashi uchun mablag‘ topa oladi, ammo

ilmsiz, johil kishi davlatidan ayrilsa, u juda tang ahvolga tushadi deydi va shunday yozadi: oqibatda senga ziyon bermagan boylik davlatdir va halokat keltirmagan boylik mulkdir. Shuning uchun, inson yoshligidan o'zidagi mavjud iqtidori va g'ayratini ilm egallashga sarflashga lozim hamda bu narsa umr bo'yi unga farovonlik bag'ishlaydi, deya ta'kidlaydi alloma. Shuningdek, Bahouddin Valad ta'biri bilan aytganda, insonning axloqiy jihatdan tubanlikka yetaklovchi eng katta illatlardan biri ham aynan nafs hisoblanadi. Kimningki har qancha mol-davlati bo'lsada Allohni unutmay, toat-ibodat bilan mashg'ul bo'lsa, mol-dunyosi bilan maqtanmay, kamtarona yashasa ana ular asl insonlardir. Agar nafsning quliga aylanib qolsa uning ruhiy-ma'naviy qiyofasida tubanlashish, zaiflashish kabi zuhdan yiroqlashish holatlari yuz beradi. Bu jarayonda insonning dunyoqarashi va kundalik faoliyatida ham poraxo'rlikka, razolatga moyillik kabi illatlar bo'y ko'rsata boshlaydi. Bahouddin Valadning sevimli do'sti va shogirdi, Jaloliddin Rumiyning buyuk ustozini hisoblanmish Sayyid Burhonuddin Muhaqqiq Termiziy doimo takror-takror ushbu jumlaning ta'kidlar ekan, ya'ni: "Har narsadan qochib qutulish oson, lekin o'z nafsingdan qochib qutulish qiyindir va sening ofatingni asosiy manbai – nafs balosidir". Hakim Sanoiy esa o'zining "Hadiqat ul-haqoyiq" asarida nafs ammoraning inson boshiga yog'diradigan kulfatlaridan barchani ogohlikka, hushyorlikka da'vat etarkan, shunday deydi: "Toki, shu yuzi qaro, buzuq nafsni yakson qilaylikki, kelgan joyiga qaytib ketsin..."

Sen shahvoniy ermaklar ishtiyoqidan o'zingni ehtiyot qil, deya ta'lim beradi Bahouddin Valad. O'tkinchi umringni boylik orttirish va mol-dunyo yig'ishga sarflarkansan, o'yab ko'r, oxiratda bularning qay biri senga hamrohlik qiladi. Har qancha boylik to'plama, uying zindon devoridek ko'rinaveradi va sen kesagu toshlarni atrofingga to'plab, bu devorni ustuvor qilishdan bo'shamaysan. Nafsning hoyu-havaslarini, shahvatning shaytoniy istaklariga qul bo'lishing seni oxiratdagi azobingni orttiradi. Shu sababli foni emas, boqiy dunyoingni ziynatlantirish uchun fursating borida harakat qil, deydi alloma. Makka fath etilgach u yerdagi bir qancha butlar sinib, Ka'ba tozalanganidek, insonlar ham nafs bilan kurashib, ko'ngilni ishg'ol etgan kibr, hirs, shahvat va adovat butlarini sindirib, o'rniga muhabbat, shafqat, tavoze' urug'larini eksa, qalbini tozalagan bo'ladi.

Bahouddin Valadning ta'kidlashicha, insonni dunyoqarashi, ruhiyati, qalbi singari uning nafsini ham tarbiyaga muhtojdir. Alloma insonning ruhiy kamolotga erishish bosqichlari xususida so'z yuritarkan, nafsni tiyish va tarbiyalash masalasini markaziy o'rinlarga qo'yadi. Zotan, insonlar orasida komillik darajasiga yetgan zotlar ozchilikni tashkil qiladi va bunday insonlar o'z nafsini to'g'ri tarbiyalay olgan kishilardir hisoblanadi. Tangri har bir mavjudotni yaratganida u xoh inson, xoh hayvon bo'lsin unga ikkita kamar ham ato etadi. Ulardan biri oqlov kamari, ikkinchisi qoralov kamari. Bu kamardan qay birini belga mustahkamroq bog'lash esa yaralguvchining o'z ixtiyoriga berilgan. Allomaning ta'kidlashicha, inson ham, hayvon ham o'z nafsining quliga aylinishi natijasida, qora kamar nafaqat uning belida, balki vujudida ham mustahkamlanib boraveradi. Baliq o'z nafsini tufayli qarmoqqa, hayvonlar esa nafsining ortidan tuzoqqa tushadilar. Xuddi shunday insonda ham nafs ammoraning quliga aylanib qolishi natijasida uning fe'l-atvorida insoniylik fazilatlarini kamayib, hayvoniylik xislatlari bo'y cho'za boshlaydi. Bunday holat ustidan nazorat esa bevosita uning ixtiyor erkinligi va axloqiy tanloviga bog'liqdir, deya ta'kidlaydi Bahouddin Valad.

ADABIYOTLAR

1. Qur'oni Karim, Fajr surasi, 27-oyat. – Abdulaziz Mansur tarjimasini. – Toshkent: Islom universiteti, 2001.
2. Утопленная книга. Размышления Бахауддина, отца Руми, о небесном и земном. Т.И. (Перевод с персидского на английский язык Коулмана Баркса и Джона Мойна) – Москва: Эннеагон-Пресс, 2009. – С.97.
3. Imom Shamsiddin Zahabiy. Mashhur daholar siyrati. (Siyaru a'lamin nubalo) – Toshkent: Hilol hashr, 2017. – B.375.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. A.Madvaliev tahriri ostida. II-jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. – B.26.
5. Orif Usmon. Jaloliddin Rumi // Muloqot, 1997. – №6. – B.70.
6. Утопленная книга. Размышления Бахауддина, отца Руми, о небесном и земном. Т.И. (Перевод с персидского на английский язык Коулмана Баркса и Джона Мойна) – Москва: Эннеагон-Пресс, 2009. – С.10.
7. Meyliyeva S. Ko'zni yumgil, ko'zga aylansin ko'ngil... – Toshkent: Noshirlik yog'dusi, 2011. – B.9.
8. Haqqul I. Taqdir va tafakkur. – Toshkent: Sharq, 2007. – B.44.
9. Jaloliddin Rumi. Ichindagi ichindadir. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – B.37.
10. Ma'arif. Sultanul-ulema Bahâeddin Veled (Mevlânâ Celâleddin-I Rumi'nin Babasi). Doç. Dr. Şadi Aydın., Doç. Dr. Elvir Music. – Istanbul: Ekim, 2018. – P.157.

Tasavvuf falsafasida payg'ambarimiz tomonidan aytilgan "O'lmasdan burun o'ling" hadisi yuksak bir axloqiy dasturga aylangan va Haqiqatga yetish bosqichining asosiy mezonlaridan biri etib belgilangan. Tasavvufshunos olim I.Haqqul bu hadisning sharhi borasida shunday yozadi: "Payg'ambarning o'zi, ehtimol, bu ta'birning ma'nosini bilgan. Biroq boshqa kishilarga uni anglash dushvor, xususan, undagi o'lim haqidagi ikkala so'z ham to'g'ri ma'noda tadbiiq etilgan bo'lsa"[8]. "O'lmasdan burun o'ling" hadisida ham botiniy, ham zohiriy o'lim nazarda tutilgandir. Botiniy o'limda esa inson o'zidagi shahvatni, illatlarni, nafs ammorani jilovlash orqali Haq vuslatiga muayassar bo'lishi nazarda tutilsa, zohiriy o'limda jon qushining jism atalmish qafasni tark etishi nazarda tutiladi. Bu borada Mavlono Jaloliddin Rumi shunday deydi: "Uning yoniga ikki "Men" sig'maydi. Chunki sen ham "Men" deypsan, U ham "Men" deyapti. Yo sen o'l, yo U o'lsinki, ikkilik qolmasin", desa, yana bir o'rinda inson "O'lmasdan burun o'lmaguncha" Haqiqatni angloilmaydi deydi hamda ba'zan mas'umligimizga farishta havas qiladi, ba'zan johilligimizdan shayton qocharga joy topolmaydi deya insondagi illatlar xususida so'z yuritadi.

Buyurdiki, inson nafsida shunday bir narsa borki, u hayvonlarda yo'qdir. Aslan olib qaralganda hayvonlarda ham nafs bor, ya'ni, u ham qorin to'ydirish g'amida va o'zidan nasl qoldirish yo'lida nafsga ergashadi. Lekin u o'z ehtiyojidan ortig'iga intilmaydi. Ammo inson tamoman buning aksidir. Hayvon nafsida yo'q, biroq inson nafsida mavjud bo'lgan narsa shuki, inson o'z ehtiyojidan bir necha barobar ortig'iga intiladi, hatto bu yo'lda sha'ni, sog'ligi va eng asosiysi, umrini ham fido qiladi. Insonda shu qadar ulkan ishq, hirs, orzu va dard borki, yuz minglarcha olam o'ziniki bo'lsa ham, ko'ngli tinchimaydi. Shunday fe'l-atvori va nafs tufayli u hatto hayvondan ham tubandir. Zotan, allomaning o'zi ta'kidlaganidek, ehtiyoji bo'lmagan kishiga berilgan har qanday narsa ortiqcha yukdir.

Bahouddin Valad hirs va ta'ma haqida fikr yuritarkan, insoniyatga qarata qismatni timoqcha, umring ko'z ochib yumguncha ekanligini bilsangda, hirsing tog'lardan ham yuksakdir, bu seni mast qiladigan, yo'ldan uradigan nozaninning ishvali tabassumi kabidir, deydi. Alloma inson va nafs "do'st"ligini obrazli tarzda shunday tasvirlaydi: dastlab nafs insonning aqlu-hushini o'g'irlab, unga turli makru-hiyalalar o'rgatib, qalbidagi hirs va ta'ma otini semirtiradi. Keyin esa nafs uni o'z izmiga solib, har qanday qabohatu razolatlarga doyalik qila boshlaydi. "Nafsi ammora"ga berilib, inson yuz qarolikka duch kelib, jarlikka qulaganda esa maqsadiga erishgan nafs qah-qah urib ustidan kula boshlaydi. Bahouddin Valad ta'biri bilan aytganda, inson o'zini tashqi yovlardan himoya qilmoqlikka intiladi, kuch topadi, lekin ming taassufki, o'z ichidagi "yov"ga qarshi borolmay, unga fath bo'ladi.

Buyuk mutasavvif Bahouddin Valadning asarlaridagi umumbashariy hamda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar tizimiga oid kontseptual g'oyalar VIII asrdan buyon o'z ahamiyatini yo'qotmasdan insonlarni ruhiy kamolot sari da'vat etib kelmoqda. Uning ruhiy kamolot va yuksak axloqiy fazilatlarini egallashga doir didaktik ruhda g'oyalari hanuzga qadar ma'naviy ozuqa izlayotganlar uchun asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Shunday ekan, inson o'z nafsini bilan ijthod qilmoqlikda muqaddas manbalarimizdagi ortodaksal g'oyalar va ko'rsatmalarga qat'iy rioya qilgan holda komillik sari, ruhiy kamolot sari intilmog'i dardkor.